AZ ANGOL IRODALOM TÖRTÉNETE.

ÍRTA

TAINE HIPPOLIT ADOLF.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

AZ ANGOL IRODALOM
TÖRTÉNETE.

ÍRTA

TAINE HIPPOLIT ADOLF.

HARMADIK KÖTET.

BUDAPEST, 1883.

AZ ANGOL IRODALOM

TÖRTÉNETE

ÍRTA

TAINE HIPPOLIT ADOLF.

FORDÍTOTTA

CSIKY GERGELY.

HARMADIK KÖTET.

BUDAPEST, 1883.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

III. KÖNYV.

A KLASSZIKUS KOR.

I. FEJEZET.

A RESTAURATIO.

1. §. Az élvhajhászok.

I. A puritanismus túlságai. — Hogyan idézték elő az érzékiség túlságait.

II. Hogyan festi egy idegen ez erkölcsöket. — Grammont emlékiratai. — A kicsapongás különbsége Francziaországban és Angliában.

III. Buttler *Hudibrasa*. — Lapos komikuma s megátalkodott haragja.

IV. Az udvar aljasságai, kegyetlenségei, otrombaságai, kicsapongásai. — Rochester, élete, költeményei, stylje és erkölcstana.

V. Mily bölcsészet felel meg az erkölcsöknek? — Hobbes, szelleme, stylje. Mathematikai módszere. — Megszorításai és fölfedezései. — Miben közeledik Descarteshoz? — Erkölcstana, æsthetikája, politikája, lélektana, metaphysikája. — Bölcsészetének szelleme és czélja.

VI. A szinház. — A közönség s az ízlés változása. — A közönség a restauratio előtt és után.

VII. Dryden. — Vígjátékainak egyenlőtlensége. — Otromba illetlenségei. Hogyan fordítja le Molière Amphitryonját.

VIII. Wycherley. — Élete. — Jelleme. — Szomorúsága, zordonsága, szemtelensége. — A *Szerelem az erdőben*, a *Falusi asszony*, a *Tánczmester*. — Feslett képek és visszataszító részletek. — Erélye és realizmusa. — Olivia és Manly alakja a *Plain dealer*-ben. — Milton szavai.

2. §. A nagyvilági emberek.

1. §. Az élvhajhászok.

Ha egymásután forgatjuk I. Károly s aztán II. Károly udvari festőinek munkáit, s Van Dyck nemes arczképei után Lely alakjait szemléljük, oly hirtelen és mély esést veszünk észre, mintha a palotából kilépve, a bordélyházba jutnánk.

Ama büszke és nyugodt főurak helyett, kik mint udvari emberek is lovagok maradnak, ama nemes és oly egyszerű hölgyek helyett, kik egyszerre fejedelemnőknek és ifjú leánykáknak látszanak, ama nagylelkű, hősies, előkelő és díszes világ helyett, melyen még a renaissance fénye ragyog s melyből már kicsillámlik az újkor fínomsága: veszedelmes vagy kihivó, aljas vagy durva vonású örömleányokat találunk, a kik képtelenek a szeméremre vagy irgalomra.[1] Puha, húsos kezeik kecsesen hajlítják gödrös újjaikat; hullámzó hajfürtök hullnak gömbölyű vállaikra; kéjes pillantást vetnek epedő szemeik, bágyadt mosoly tévedez érzéki ajkaikon. Az egyik fölemeli szétbomlott fürtjeit, melyek rózsás, hullámzó keblére omlanak; a másik epedően, megfeledkezve magáról, hanyagul szétnyitja ruhaujját, melynek puha, mély redői feltárják fehér karját. Csaknem valamennyien ingben vannak; a legtöbb olyan, mintha épen ágyából szállt volna ki; a gyűrött hálóköntös nyakához tapad, mintha az éjjeli dorbézolás hozta volna rendetlenségbe. A gyűrt szoknya lecsúszik csipőikről, s a csillogó selymet lábaikkal tapossák. Válluk, mellük csaknem egészen meztelen ugyan, mégis arczátlanul fel vannak cziczomázva, az örömleá-

[1] L. mindenek fölött Lady Mooreland, Lady Williams, Ossory grófnő, Cleveland herczegnő, Lady Price stb. arczképeit.

nyok fényüzésével: gyémántos öv, dagadó csipkék, otromba aranydísz, himzett, suhogó szövetek, roppant hajdíszek, melyeknek hullámzó fürtei és fonatai szemtelen pompájok által kihivólag magukra vonják a figyelmet. Művészileg redőzött függönyök fülkét képeznek körülöttük és szemeik elmélyedve merengnek a nagy park fasorain, melyeknek magánya kényelmes helyet nyujt gyönyöreik számára.

I.

Mindezt az ellentét hozta létre: a puritanizmus fölidézte az orgiát, a rajongók rossz hírbe hozták az erényt. A vallási rémképektől zaklatott komor angol képzelem hosszú éveken át tette sivárrá az életet. A lelkiismeretet megzavarta a halál s a homályos örökkévalóság eszméje; titkos, néma gyötrelmek fakadtak benne tövisek gyanánt, s a beteg szív, mely minden mozdulatra megremegett, végre undorral fordult el minden gyönyörétől, borzadott minden ösztönétől. Így megmérgezve forrásában, az igazságosság isteni érzése gyászos őrültséggé változott. A romlottnak nyilvánított ember azt hitte, hogy a pusztulás és bűn börtönébe van zárva, melyet semmi erőlködés, semmi véletlen nem nyithat meg a világosság sugarának, ha csak egy felsőbb kéz, ingyen kegyelme által, föl nem szakítja a lepecsételt sírkövet. Az elitélt gyötrelmes és zaklatott életét vitte, melyet komor kétségbeesés tett nyomasztóvá, kisértetek látogattak. Az egyik gyakran azt képzelte, hogy a sír szélén áll; a másikat, ha a keresztre gondolt, fájdalmas hallucinatiók ragadták meg;[2] voltak

[2] CARLYLE: *Cromwell's speeches and letters.* I. k. 48. l.

olyanok, kik érezték a gonosz lélek érintését, és mindnyájan azzal töltötték éjszakáikat, hogy az ó-szövetség vérengző történeteire és szenvedélyes intéseire szegezték szemeiket, a rettentő isten fenyegetéseit és mennydörgéseit hallgatva, míg végre a rajongó gyilkosok vadságát s a próféták lelkesültségét megújították saját szíveikben. Ez erőfeszítés alatt az ész lassankint kialudt. Addig keresték az istent, míg végre az ábrándra akadtak. A szárazság hosszú órái után dolgozni kezdett a meghamisított és túlcsigázott képzelem. Tündöklő alakok, ismeretlen eszmék keltek föl egyszerre a fölhevült agyban; rendkívüli indulatok emelték és hatották át az embert. Így átalakulva nem ismert többé önmagára; nem tulajdonította többé önmagának e heves és hirtelen ihletéseket, melyek rá erőszakolták magukat, melyek kiragadták a járt útakból, melyeket semmi sem kötött össze, melyek megrázták és megvilágosították, a nélkül, hogy előre láthatná, feltartóztathatná vagy szabályozhatná. Emberfölötti hatalom cselekvését látta bennök, s az őrjöngés lelkesültségével és a hit merevségével engedte át nekik magát.

Tetőzésül a rajongás intézménynyé változott: a szektárius följegyezte a benső átalakulás minden fokát s elméletbe foglalta az álomképeket; rendszeresen dolgozott azon, hogy az ész elüzésével az elragadtatást emelje trónra. Fox megírta történetét, Bunyan felállította szabályait, a parlament példát adott rá, és minden szószék magasztalta gyakorlatát. Munkások, katonák, asszonyok beszélgettek róla, mélyére hatolva s egymást buzdítva tapasztalatuk részletei és megindulásuk nyilvánossága által. Új élet fejlődött ki, mely megbélyegezte és elkárhoztatta a régit. Minden világi hajlamot elnyomtak, minden érzéki örömet eltiltottak; egyedül a szellemi ember

maradt fenn a többiek romjain, és a szív, megfosztva minden természetes nyilvánulásától, nem tekinthetett többé más felé, nem doboghatott másért, csak sötét isteneért. A puritán lassan járt az utczán, égre emelt szemmel, hosszú, sárga, sápadt arczczal, nyirt hajjal, barna vagy fekete ruhában, minden ékesség nélkül, csupán azért öltözve, hogy elfedje magát. A kinek telt arcza volt, azt lanyhának tartották. [3] Az egész testnek, a külsőnek, még a hangnak is a vezeklés és kegyelem bélyegét kellett magán viselnie. A puritán vontatva, ünnepélyes kiejtéssel, bizonyos orrhangon beszélt, hogy mintegy elnyomja a társalgás élénkségét s a természetes hang dallamosságát. Bibliai idézetektől hemzsegő beszélgetése, a prófétákat utánzó nyelve, neve és gyermekeinek nevei, melyeket az Írásból vett, mind azt bizonyították, hogy gondolata a próféták és népirtók rettentő világában lakik. A ragály belülről kifelé hatott. A lelkiismeret rettegései állami törvényekké változtak. Az egyéni szigorúság nyilvános zsarnoksággá lett. A puritán számkivetette a gyönyört, mint ellenséget, nemcsak magánál, hanem másoknál is. A parlament bezáratta a játékházakat, színházakat és saraglyához kötözve megkorbácsoltatta a színészeket. A káromkodásra birságot szabtak, a májusfákat kivágták; a medvéket, melyeknek viadalai a népet mulattatták, megölték; a puritán kőmívesek illedelmessé tették a szobrok meztelenségét; a szép költői ünnepeket eltörölték. Pénzbirságok és testi büntetések terhe alatt eltiltották még a gyermekeknek is «a játékot, tánczot, harangozást, lakomázást, birkózást, vadászatot»; szóval minden

[3] Hutchinson ezredes egy ideig gyanús volt, mert hosszú hajat viselt s jól öltözködött.

testgyakorlatot és mulatságot, a mi megszentségteleníthetné a vasárnapot. A templomi ékítményeket, képeket, szobrokat eltávolították vagy szétrombolták. Az egyetlen élvezet, a mit megtartottak és eltűrtek, az volt, hogy orrhangon zsoltárokat énekeltek, hosszú prédikácziókat hallgattak, gyűlöletes vitatkozásokat támasztottak, s durva és komor örömet éreztek, ha legyőzték az ördögöt és zsarnokilag elnyomták pártfogóit. A még hidegebb és zordonabb Skócziában a vadság és kicsinyesség legvégső határáig ment a türelmetlenség, felügyelet alá helyezve minden egyes családtag benső és magánáhitatát, elragadva a katholikusoktól gyermekeiket, örök fogság vagy halálbüntetés terhe alatt parancsolva a hittagadást és csapatostul hurczolva máglyára a boszorkányokat.[4] Úgy lát-

[4] 1648-ban harminczegy boszorkányt égettek el egy napon. Egyikök megvallotta, hogy oly gyűlésen vett részt, hol ötszáz boszorkány volt jelen. (*Pictorial history.* III. k. 489. l.)

In 1652, the kirk-session of Glasgow «brot boyes and servants before them, for breaking the Sabbath, and other faults. They had clandestine censors, and gave money to some for this end.» — (Buckle, *History of Civilisation.* I, 346.)

Even yearly in the 18th «most popular divines» in Scotland affirmend that Satan «frequently appears clothed in a corporeal subtance.» (Ibid. 367.)

No husband shall kiss his wife and no mother shal kiss her child on the Sabbath-day. (Ibid. 385.)

The quhilk day the Sessioune caused mak this act, that ther sould be no pypers at brydels etc. (Ibid. 389.)

1719. The presbytery of Edinburgh indignantly declares: «Yea, some have arrived at that height of impiety, as not to ashamed of washing in water and swimming in rivers upon the holy Sabbath.» (Ibid.)

I think, David had never so sweet a time as then, when he

szott, mintha fekető felhő nehezült volna az emberi életre, mely elfojtott minden világosságot, eltörölt minden szépséget, kioltott minden örömet, melyet csak itt-ott hasított át a kardok villáma és a szövétnekek fénye, felfeltüntetve a zordon zsarnokok, beteg szektáriusok és néma elnyomottak ingó alakjait.

II.

A király visszahelyezése meghozta a szabadulást. A közszellem, mint a gátak közé zárt, megdagadt folyó, egész természetes súlyával és egész meggyült tömegével zúdult alá a mederbe, melyet elzártak előle. A roham elseperte a gátakat. Az érzékiséghez való szenvedélyes visszatérés megfojtotta az erkölcsiséget. Az erény puritánnak látszott. A kötelességet és rajongást összetévesztették s mindkettő elvesztette hitelét. E nagy áramlat, elmosva az áhitattal a tisztességet is, pusztán és sárosan hagyta hátra az embert. Természetének felsőbb részei eltüntek, csak a zabolátlan és vezető nélküli állat maradt meg, mely vágyaitól elragadtatva túlszáguldott a jogosság és szemérem határain.

Ha ez erkölcsöket Hamilton vagy Saint-Évremond tükrében tekintjük, akkor még tűrhetők. Mert franczia modoruk csalódásba ringat. A francziák kicsapongása csak felényire botrányos; ha az állat felszabadul bennök, ez túlság nélkül történik. Alapjában a franczia nem oly

was pursued as a partridge by his son Absalom. (Gray's *Great and Precious Promises.*)

Vessük ezzel össze az egész fejezetet, melyben Buckle források után rajzolja Skóczia állapotát a XVII. században.

durva és hatalmas, mint az angol. Széttörhetjük a fényes jégpánczélt, mely elfödi, a nélkül, hogy a megdagadt, iszapos folyóra találjunk, mely szomszédjában zuhog.[5] A patak, mely itt ömlik, csak hébe-korba árad ki, s önmagától csakhamar visszatér rendes medrébe. A franczia szelíd, természeténél fogva polgárosult, kevéssé hajlandó a nagy vagy durva érzékiségre, kedveli a józan társalgást, s fínomsága és jó ízlése könnyen megvédi a dorbézoló szokásoktól. Grammont lovagnak sokkal több szelleme van, hogysem az orgiát szeresse. Mert egészben véve az orgia nem kellemes: poharakat törni, ordítni, disznóságokat mondani, émelygésig jóllakni — mindebben nincs semmi, a mi nagyon csábítná a kissé fínomabb érzékeket. Epikureusnak született, s nem zabálónak vagy iszákosnak. A mulatságot keresi, s nem a zabolátlan gyönyört vagy a baromi élvezetet. Igaz, a franczia sem kifogástalan. Nem igen bízhatjuk rá erszényünket; nagyon könnyen elfelejti az enyém és tied különbségét. Különösen nem bízhatjuk rá feleségünket. Ebben a tekintetben épen nem ismer gyöngédséget. A játéknál és a nők körül oly csinyeket követ el, melyeken nagyon érzik a csaló vagy csábító. De mégis helytelen, ily kifejezésekkel beszélni felőle; e nagy szavak súlya összezúzza e fínom és csínos teremtést. A becsület és szégyen e nehéz öltönyét csak a komoly emberek képesek viselni, és Grammont semmit sem vesz komolyan, sem másokat, sem önmagát, sem a bűnt, sem az erényt. Abból

[5] Nézzük Richardsonnál, Swiftnél és Fieldingnél, de kivált Hogarthnál e durva kicsapongás festését. Legújabban is azzal mulattak Londonban a gentlemanek, hogy a bálruhába öltöztetett szép leányokat leitatták, s aztán mikor tehetetlenül összeestek, borsót, mustárt, eczetet nyelettek el velök. (Flora Tristan: 1840. *Promenades dans Londres.* VIII. fej. — Szemtanú).

áll minden dolga, hogy kellemesen töltse idejét. «Nem unatkoztak többé a hadseregben, mondja Hamilton, — mihelyt oda érkezett.» Ez dicsősége és törekvése, más dologgal nem törődik. Szolgája meglopja; más felakasztatta volna a gazembert; de mivel a tolvajlást ügyesen hajtotta végre, megtartja a ficzkót. Midőn elútazik Angliából, elfelejti nőűl venni menyasszonyát; Doverben utólérik; visszatér, megesküszik; mulatságos történet volt és nem is akart egyebet. Egy ízben nem levén egy fillérje sem, megkopasztja a játékban Caméran grófot. «Lehetséges-e, hogy a történtek után Grammont elillanjon, mint valami közönséges csaló? Nem, neki van önérzete, meg fogja óvni Francziaország becsületét.» A tréfa elfödi a csalást; alapjában véve nincsenek elég tisza fogalmai a tulajdonról. Lakomát ad Caméran-nak Caméran saját pénzén. Vajjon Caméran jobban vagy máskép cselekedett volna? Mindegy, akár Grammont zsebében van a pénze, akár a magáéban; a fődolog megtörtént, mert mulattak, mikor a pénzt elnyerték, mulattak, mikor elverték. Így fogva fel az életet, eltűnik belőle a gyűlöletes és aljas. Ha udvarol a fejedelmeknek, biztosak lehetünk, hogy nem térdein teszi; ily élénk lélek nem görnyed meg a tisztelettől; szelleme egy magaslatra emeli a legnagyobbakkal; s a mulattatás örve alatt igazságokat mond a király szemébe.[6] Bár Londonban a botrányok kellő közepébe kerül, nem merül el bennök; lábújjhegyen siklik el fölöttük, oly gyorsan,

[6] A király a tric-trac-táblán játszott s egy kétséges dobásnál felkiáltott: «Ah! itt van Grammont, ki itélni fog. Grammont, jöjjön, mondjon itéletet.» — «Sire, felséged vesztett.» — «Hogyan! hiszen még nem is tudja....» — «Eh! nem látja sire, hogy ha a dobás csak kétséges is lett volna, ez urak tüstént felségednek tulajdonították volna a nyereséget?»

hogy semmi sem ragad rá a sárból. Elbeszéléseiben sem veszszük észre a gyötrelmeket és durvaságokat, melyek az eseményekben rejtőznek; a mese gyorsan folyik, mosolyt mosolyra gerjeszt, úgy hogy az egész szellem, gyors és könnyű lendülettel, egyszerre a jó kedv honába jut. Grammont az asztalnál nem torkoskodik, a játéknál nem jő dühbe, kedvesével nem gorombáskodik, a párbajokban nem gyülöli ellenfelét. A franczia szellem olyan mint a franczia bor: nem teszi az embert sem otrombává, sem gonoszszá, sem szomorúvá. Ez a forrása a kellemességnek; a lakoma nem rontja el sem a fínomságot, sem a jóságot, sem az élvezetet. A kicsapongó ember társaságba való, művelt és előzékeny marad; vidámságát csak a többiek vidámsága teszi tökéletessé[7]; épen úgy foglalkozik velök, mint önmagával, s ráadásul fürge és értelmes marad; ötletek, tréfák, enyelgések szikráznak ajkain; asztalnál és társaságban néha helyesebben gondolkozik, mint egyedűl és éhomra. Láthatjuk, hogy itt a kicsapongás nem nyomja el az embert, sőt Grammont azt mondaná, hogy tökéletessé teszi, s hogy a szellem, a szív, az érzékek nem találnak másutt örömet és kielégítést, csak a választékos, előkelő és vidám vacsorában.

III.

Egészen megfordítva van Angiában. Ha levakarjuk az erkölcsiség burkát, egész csúfságában és erőszakosságában előtünik a barom. Egy angol államférfi azt mondja, hogy a felzúdult néptömeget Francziaországban vezetni lehetne az emberiességre és becsületre való hivatkozással,

[7] Fölkutatta a szerencsétleneket, hogy segítsen rajtok.

de Angliában csak úgy lehetne lecsillapítni, ha nyers húst dobnának eléje. Bántalom, vér, orgia — ebből áll az a lakoma, melyre ez előkelő csőcselék rohant.

Minden hiányzik itt, a mi menthetné e dorbézolást, s mindenekelőtt hiányzik a szellem. Három évvel a király visszatérése után Butler kiadta «Hudibras»-át, oly nagy sikerrel, melyről csak az egykorúak adhatnának számot; de nagy zaja napjainkig elhatott. Pedig mily alant jár szelleme, mily ügyetlenűl és otrombáúl szabadítja fel bosszúálló gúnyját! Itt-ott van még egy-egy szerencsés kép, a nemrég elhalt költészet romjaként; de a munka egész szövete olyan, mintha Scarron-tól volna; épen oly aljas, mint ez, de még gonoszabb. Az egész, azt mondják, Don Quijote utánzása. Hudibras puritán lovag, ki útra kel, hogy segítsen az elnyomottakon s ütlegeket nyer jutalmul. Pedig inkább azt lehetne mondani, hogy Avellaneda nyomorúságos utánzásához hasonlít.[8] A rövid, bohózatos versek vég nélkül biczegnek tova s kéjelegve tipegnek a sárban, épen oly piszkosan és laposan, mint a travestált Aeneisben. Hudibras és lovának rajza csaknem egy egész éneken át tart; negyven versben írja le szakállát, negyvenben nadrágját. Véghetetlen scholastikus értekezések és vitatkozások tüskés sivatagja lepi el a költemény felét, épen oly hosszadalmasan, mint a puritánok értekezései. Semmi cselekvény, semmi természetesség, mindenütt nem sikerült satyrák, vaskos torzképek; semmi művészet, semmi mérték, semmi ízlés; a puritánok nyelve képtelen zagyvalékká van változtatva, és az epés harag,

[8] For as Aeneas bore his sire
Upon his shoulder through the fire,
Our knight did bear no less a pack
Of his own buttocks on his back . . . . .

túlsága miatt eltévesztve czélját, eltorzítja az arczképet, melyet rajzolni akar. Elhiszszük-e, hogy ily író a kedvest játsza, mulattatni kíván s kellemesnek képzeli magát? Íme, hogyan gúnyolódik Hudibras szakálla fölött: «E szőrös meteor a koronák és kormánybotok bukását jelenté, gyászosan jelképezve a kormányok hanyatlását, míg hieroglyphszerű ásója[9] azt hirdeté, hogy az ő és az ország sírja már meg van ásva.»[10] Annyira meg van elégedve ez

[9] E szakál ásó formára volt vágva.

[10] His tawny beard was th'equal grace
Both of his wisdom and his face ;
In cut and dye so like a tile,
A sudden view it would beguile :
The upper part whereof was whey,
The nether orange, mixed with grey.
The hairy meteor did denounce
The fall of sceptres and of crowns :
With grisly type did represent
Declining age of government,
And tell with hieroglyphic spade,
Its own grave and the state's were made.
Like Samson's heart-breakers, it grew
In time to make a nation rue ;
Tho' it contributed its own fall,
To wait upon the public downfall . . . .
'Twas bound to suffer persecution
And martyrdom, with resolution ;
T'oppose itself against the hate
And vengeance of the incensed state,
In whose defiance it was worn,
Still ready to be pull'd and torn,
With red-hot irons to be tortur'd
Revil'd and spit upon and martyr'd.
Maugre all which, t'was to stand fast
As long as monarchy should last ;
But when the state should hap to reel,
'Twas to submit to fatal steel,
And fall, as it was consecrate,
A sacrifice to fall of state,

ízetlen tréfával, hogy még tíz versen át elnyujtja. A butaság növekszik haladtában. Lehetséges-e, hogy mulatságosnak találták az efféle enyelgést? «Kardjának egy tőr szolgált apródul, mely korához képest kicsiny volt, s következéskép oly módon kísérte, mint a törpék a kóbor lovagokat. Ha átszúrt egy mellet vagy fejet, azután arra is szolgált, hogy csizmát vakarjon és hagymát ültessen.»[11] Minden aljassá lesz itt; ha mutatkozik is valami szépség, a bohózatosság azonnal beszennyezi. Látva e konyhai részleteket, ez alantjáró nyers tréfákat, azt hiszszük, hogy a kofák mulattatójával van dolgunk. Az utczai komédiások beszélnek így, midőn képzeletöket és nyelvöket a kocsmák s lebújok szokásaihoz alkalmazzák. A piszok bizonyára nem marad el itt, s a csőcselék röhög, midőn a bohócz czélzást tesz a magánélet szennyeire.[12] Ily groteszk voná-

Whose thread of life the fatal sisters
Did twist together with his whiskers,
And twine so close, that Time should never,
In life or death, their fortunes sever;
But with his rusty sickle mow
Both down together at a blow.

11 This sword a dagger had his page,
That was but little for his age,
And therefore waited on him so
As Dwarfs upon Knights errants do. . .
When it had stabb'd or broke a head,
It would scrape trenchers or chip bread.
. . . . 'T would make clean shoes, and in the earth
Set leeks and onions, and so forth.

12 Quoth Hudibras' I smell a rat.
Ralpho, thou dost prevaricate.
For though the thesis which thou lay'st
Be true adamussim as thou say'st.
(For that Bear-baiting should appear
Jure divino lawfuller

sokban találtak gyönyörűséget a restauratio udvari emberei; bosszúvágyuk és durvaságuk kedvét lelte a rikoltó marionettekben; két századon keresztül lehet még hallani ez inas-közönség durva röhögését.

IV.

II. Károly büszkén figyelmeztette az asztalnál Grammont lovagot, hogy inasai térden szolgálnak fel. Jól tették, ez volt igazi helyzetök. Clarendon főkanczellár, a legtekintélyesebb és legtisztességesebb udvari emberek egyike, váratlanúl meghallja a tanácsülés alatt, hogy leánya Anna teherbe esett York herczegtől, s hogy ez, a király testvére, házasságot igért neki. Ime e gyöngéd atya szavai; ő maga gondoskodott, hogy reánk maradjanak: «A kanczellár [13] roppant haragba jött leánya romlottsága miatt s a képzelhető legnagyobb hevességgel mondá, hogy mihelyt haza ér, kidobja házából, mint valami örömleányt, s kijelenti neki, hogy gondoskodjék magáról, a hogy tud, mert őt többé nem fogja látni.» Jegyezzük meg, hogy e nagy ember a királynál váratlanul hallotta a hírt, s hogy az első pillanatban megtalálta e nagylelkű

Than Synods are, thou dost deny,
Totidem verbis, so do I,)
Yet there is a fallacy in this;
For, if by thy Homœosis,
Tussis pro crepitu, an art
Under a Cough to slur a Fart,
Thou wouldst sophistically imply,
Both are unlawful, I deny.

[13] Clarendon emlékiratai. II. k. 65. l.

és atyai szavakat. «Hozzá tevé, hogy inkább szeretné leányát a herczeg rimájának, mint nejének tudni.»

Nem hősies ez? De hagyjuk őt beszélni. Csak egy ily nemesen monarchikus sziv képes felülmúlni önmagát:

«Kész volt azonnal határozott véleményt adni s remélte, hogy ő lordságaik hozzájárulnak, hogy a király rögtön a Towerbe küldje e *nőszemélyt*, hol börtönbe vessék, oly szoros őrizet alatt, hogy semmi élő lélek ne juthasson hozzá; és hogy azután tüstént javaslatot nyujtsanak be a parlementhez, hogy feje vétessék, és hogy ő maga nemcsak beleegyeznék, hanem az első lenne, ki ez indítványt teszi.»

Mily római erény! És attól félve, hogy talán nem hisznek neki, hozzá teszi: «Mindenki, a ki ismeri a kanczellárt, el fogja hinni, hogy ezt szívéből mondta.» De még nincs megelégedve, ismétli indítványát és mindenféle meggyőző okoskodással ostromolja a királyt, hogy levágassa leánya fejét.

«Inkább magamra venném gyalázatát s egész alázattal viselném, mint e házasság állítsa vissza becsületét; annyira irtózom e gondolattól, hogy szívesebben látnám őt halva, oly gyalázatban, mely megilleti vakmerő elbizakodottságát.»

Így tartja meg az ember, ha hinárba jut, állását és fizetését. Sir Charles Berkeley, York herczeg testőr-kapitánya, még többet tett. Ünnepélyesen megesküdött, hogy «az ifjú leánynyal hált,» s késznek nyilatkozott arra, hogy nőül veszi, «a herczeg iránti szeretetből, ámbár tudta, mily viszonyban állt a herczeggel». Valamivel később aztán megvallotta, hogy hazudott, de becsülettel és jó szándékkal, hogy megmentse a királyi családot e balházasságtól. Meg is fizették e szép önfeláldozást; nem

sokára évdijat kapott a király magánpénztárából s Falmouth gróffá nevezték ki.

A közéletben kezdettől fogva épen olyan nagy volt a szolgaiság, mint a magánviszonyokban. Az alsóház, mely nem régiben királyi hatalommal uralkodott s még tele volt presbyteriánokkal, forradalmárokkal és diadalmas harczosokkal, megszavazta, hogy «sem ő maga, sem az angol nép nem volna feloldozható a lázadás szörnyű bűnétől és méltó büntetésétől, ha formaszerűleg ki nem kérnék ő felsége kegyelmét és bocsánatát, melyet a bredai nyilatkozatban megadott.» És azután mind e hősök testületileg megjelentek uralkodójuk előtt és bűnbánólag szent lábai elé borultak. Ez általános elgyengülésben úgy látszott, hogy senkinek sincs többé önérzete. A király XIV. Lajos zsoldosává teszi magát s eladja országát 200,000 font évdíjért. A miniszterek, parlamenti tagok, követek pénzt fogadnak el Francziaországtól. A ragály elérte a hazafiakat is, még a legtisztábbakat, a vértanúkat is. Russel lord cselszövényekbe bocsátkozott a versaillesi udvarral; Sidney Algernon elfogadott 500 guineát. Nem volt elég izlésök, hogy megtartsanak egy kis szellemet, nem volt elég szellemök, hogy megtartsanak egy kis tisztességet. [14]

[14] Mr. Evelyn tells me of several of the menial servants of the court lacking bread, that have not received a farthing wages since the king's coming in. — Pepys' Diary. 1667. — Mr. Povy says that to this day the king do follow the women as much as he ever did. — That the duke of York .... hath come out of his wife's bed and gone to others laid in bed for him, ... that the family (of the duke) is in horrible disorder by being in debt by spending above £ 60,000 per annum, when he hath not £ 40,000.

It is certain that, as it now is, the seamen of England, in my

Ha így elfajulva szemléljük az embert, először is a kezdetleges barom vérengző ösztöneit találjuk benne. Az alsó ház egy tagja, sir John Coventry, oly szót ejtett ki, melyet a királyi kalandok rosszalása gyanánt fogtak fel. Barátja, Monmouth herczeg, a király parancsára orozva megtámadta derék, hű embereivel, kik egész csontjáig felhasították orrát. Egy Blood nevű gonosztevő órgyilkossági kísérletet tett Osmond herczeg ellen s leszúrta a Tower őrét, hogy ellophassa a korona gyémántjait. II. Károly érdekesnek és a maga nemében kiválónak találta ez embert, megkegyelmezett s Irlandban birtokot adományozott neki, és bizalmas körébe vonta Osmond herczeg szeme láttára, úgy, hogy Blood bizonyos tekintetben egész hős lett és a legelső körökben elfogadták. Ily szép példák után mindent lehetett merni. Buckingham herczeg, Shrewsbury grófnő szeretője, párbajban megöli a grófot; a grófnő, apródnak öltözve, Buckingham lovát tartotta, kit még egész véresen keblére ölelt; s azután e gyilkos és házasságtörő pár nyilvánosan és mintegy diadalmasan visszatért a halott házába. Nem csodálkozhatunk, ha Koenigsmark gróf «apró bűnnek» nevez egy órgyilkosságot, melyet lesből követett el. Leírjuk egy párbaj történetét Pepys után, hogy fogalmat nyujtsunk az órgyilkosok és leshányók szokásairól:

Sir Henri Bellasses és Tom Porter, kik a legjobb barátok voltak a világon, együtt beszélgettek és sir Henri Bellasses kissé hangosabban beszélt, valami közlést tevén a másiknak. Erre a társaságból így szólt valaki: — Hogyan! veszekszenek-e, hogy ily hangosan beszélnek? — Sir

conscience, would, if they could, go over and serve the king of France or Holland rather then us. (25 June 1667.)

Henri Bellasses ezt hallva, így szólt: — Nem, és tudd meg, hogy én soha sem veszekszem a nélkül, hogy ne üssek. Jegyezd meg, hogy ezt a szabályt szoktam követni. — Hogyan! — mondá Tom Porter — megütni? Szeretném látni azt az embert Angliában, ki engem meg merne ütni. — Erre Sir Henri Bellasses pofon vágta, s mindketten párviadalra indultak... Tom Porter megtudta, hogy sir Henri Bellasses kocsija megérkezett; ekkor kilépett a kávéházból, hol a tudósításra várt, megállította a kocsit, felszólítva sir Henri Bellassest, hogy szálljon ki. — Jó, mondá sir Henri Bellasses, — de úgy-e, *nem fog megtámadni*, mialatt kiszállok? — Nem, — mondá Tom Porter. Erre kiszállt s mindketten kardot rántottak. Mind a kettő megsebesült, és sir Henri Bellasses oly erősen, hogy tíz nap mulva meghalt.»

E vérebek nem voltak olyanok, hogy szánalmat érezzenek ellenségeik iránt. A restauratio mészárlással kezdődött. A lordok rendkívül arczátlan kegyetlenséggel és őszinte bosszúvágygyal vitték a puritánok pöreit. Egy sheriff ide-oda ránczigálta a vérpadon sir Henri Vanet, zsebeiben kutatva s kiragadva kezéből egy papirdarabot, melyet el akart olvasni. Harrison tábornok pöre alatt a hóhér mindig mellette állt, gyász ruhában, kötelet tartva kezében, hogy így előre megízleltessék vele a halál gyötrelmét. Azután élve levették a bitóról és felkonczolták; látta, mint dobják a tűzbe beleit; végre fölnégyelték s még reszkető szívét kitépve, megmutatták a népnek. A lovagok mulatságból jelentek meg a kivégzéseken. Némelyek még tovább mentek. Turner ezredes, látva, mint négyelik fel John Coke-ot, a legistát, meghagyta a sheriff embereinek, hogy vezessék közelebb Hugh Peterst, egy másik elitéltet. A hóhér hozzá közeledett, s vörös kezeit

dörzsölve, kérdezé a boldogtalantól, inyére volt-e a munka? Cromwell, Ireton, Bradshaw rothadó testeit éjjel kiásták s fejeiket póznára tűzték Westminster-Hall tetején. A hölgyek elmentek megnézni e borzalmakat; a jó Evelyn megtapsolta, az udvaronczok megénekelték azokat. Oly mélyre sülyedtek, hogy még a physikai undor sem volt meg bennök. A szem és a szaglás nem jött többé az emberi érzelem segítségére, az érzékek épen úgy kihaltak, mint a szív.

V.

A vérengzéseket dorbézolások váltották fel. Olvassuk el Rochester gróf életét,[15] ki udvari ember és költő, s a korszak hőse volt. A vásári komédiás zabolátlan és gyászos erkölcseit találjuk benne; kocsmába járni, nőket csábítni, szennyes dalokat és piszkos pamphleteket írni volt gyönyörűsége; pletykázni az udvari hölgyekkel, czivakodni az írókkal, szidalmakat kapni, ütlegeket adni volt foglalkozása. Hogy a lovagot játszodja, előbb elszöktette nejét s azután esküdött meg vele. Hogy scepticismusát fitogtassa, visszautasította egy párbajt s gyáva nevet nyert. Öt éven át, mondják, részeg volt. Benső heve, nem találhatván nemes kifejezést, bohócz-kalandokra ragadta. Egy ízben Buckingham herczeggel kibérelte a newmarketi úton álló fogadót, kocsmárost játszott benne, jól tartotta a férjeket s megbecstelenítette feleségeiket. Vén asszonynak öltözve belopózott egy jámbor zsugori házába, elcsábította nejét, kit aztán Buckinghamnek engedett át. A férj felakasztotta magát; amazok pedig mulatságosnak

[15] L. Forgues tanulmányát. (Revue des deux Mondes. 1857).

találták a tréfát. Máskor gyaloghintó-vivőnek, majd ismét koldusnőnek öltözött s a legaljasabb utczai szeretkezésekre adta magát. Végre charlatán és csillagjós lett s a külvárosokban magzatelhajtó szereket árult. A lángoló képzelem tévelygése ez, mely úgy piszkolja be magát, a mint más ékesíti, úgy halad előre a szennyben és őrültségben, mint más az értelemben és szépségben. Mivé lehetett a szerelem ily kezek közt? Költeményeinek még czímeit sem lehet lemásolni; csak a bordélyházak számára írt. Stendhal azt mondja, hogy a szerelem száraz ághoz hasonlít, melyet a bánya fenekére dobnak; a kristály ellepi, csipkésen elágazik rajta, s végre ragyogó gyémánt füzérré változtatja a közönséges fát. Rochester azzal kezdi, hogy letépi róla minden ékességét; hogy annál biztosabban megragadhassa, bottá változtatja. Minden eltűnik itt: a fínom érzések, ábrándok, ama varázslat, ama derült és magasztos fény, mely egy pillanatra átalakítja nyomorúságos világunkat, amaz illuzió, mely egybegyűjtve lényünk minden erejét, megmutatja nekünk a tökéletességet egy korlátolt teremtményben, és az örök boldogságot egy elmúló megindulásban. Mindez eltűnik, s nem marad más nála, mint jóllakott vágy és kialudt érzékek. A mi legrosszabb, szabatosan ír és lendület nélkül; hiányzik nála az állati hév, a festői érzékiség. Satyráiban Boileau tanítványára ismerünk. Semmi sem visszataszítóbb, mint a hideg trágárság. Eltürjük Giulio Romano priapiáit és velenczei kéjelgéseit, mert a szellem itt fölemeli a physikai ösztönt és ragyogó függönyzetének szépsége műremekké teszi az orgiát. Megbocsátunk Rabelaisnak, midőn érezzük a jókedv és férfias ifjuság mély erejét, melytől dobzódásai duzzadnak; megelégszünk azzal, hogy befogjuk orrunkat és csodálattal, sőt rokonszenvvel követjük

az eszmék és képzeletek folyamát, mely végig hullámzik a pocsolyák közt. De ha látjuk, hogy valaki előkelő igyekszik lenni, midőn piszkos marad, hogy a művelt világ nyelvén akarja festeni a teherhordó-érzéseket, minden piszok számára megfelelő képletet igyekszik találni, szántszándékkal és tanulmánynyal aljaskodik, s nem szolgál mentségére sem a természetesség, sem a lendület, sem a tudomány, sem a szellem, az épen olyan, mintha valami otromba kamaszt látnánk, a ki egy ékszert a pocsolyába akar mártani. Végre megjön az undor és betegség. Míg La Fontaine utolsó napjáig képes marad a gyöngédségre és boldogságra, ez már harmincz éves korában gyászos csipősséggel gyalázza a női nemet.

Mig ifju, élvezetből lesz rima,
Ha megvénül, pénzért tesz mást rimává.:.
Hálóba csal, meggyilkol, tönkre tesz.
Kéjét ingerli ételével is,
S a lomhaságban annál több gyönyört
Talál, mert buja vágyát növeli.
Hálátlan, áruló, irigy; előbb
Lehet fékezni a vad állatot
S az árnak gátot vetni, mint makacs,
Lázongó lelkét meghódítani.....
Korlátlanul csapong szeszélye, majd
Gyülöl, majd meg mérték fölött szeret.
Ördögnek látszik, a midőn komoly,
S bolondnak vagy szajhának, ha vidor.
Gonosz, czivódó és megbizhatatlan,
S kéjvágyaért mindent eltékozol. [16]

[16] When she is young, she whores herself for sport;
And when she's old, she bawds for her support...
She is a snare, a shamble and a stews;
Her meat and sauce she does for lechery chuse,

Mily vallomás van ily itéletben, mily életpálya van benne kifejezve! Látjuk az elbutult, csonvázzá aszott kicsapongót, élete végén, megrothadva fekélyeiben. A dalok és nyers satyrák között, visszaemlékezve meghiúsult terveire és szennyes élvezeteire, melyek mintegy emésztő gödörben halmozódnak össze fáradt agyában, felébred a kárhozat félelme, és ájtatosan hal meg harminczhárom éves korában.

Legelül a király ad példát. E «vén bak», mint az udvaronczok nevezik, vidámnak és előkelőnek tartja magát. Mily vidámság és mily előkelőség! A franczia modor nem áll jól csatornán-túli szomszédjaiknak. Mint katholikusok a szűkkörű babonaságba sülyednek, mint epikureusok a durva kicsapongásba, mint udvaronczok az aljas szolgaiságba, mint sceptikusok az arczátlan istentagadásba. Ez udvar nem tud mást utánozni, mint a franczia bútorokat és öltönyöket. A külső szabályosságot és illemet, melyet a közízlés fentart Versaillesban, itt elvetik, mint kényelmetlent. Károly és testvére úgy futkároznak díszruháikban, mintha farsang volna. Azon a napon, melyen a hollandi hajóhad felégette a Themsén az angol hajókat, a király Monmouth herczegnőnél vacsorált s egy éjjeli lepke után

And does in laziness delight the more,
Because by that she is provoked to whore.
Ungrateful, treacherous, enviously inclined,
Wild beasts are tamed, floods easier far confined.
Than is her stubborn and rebelious mind . . . .
Her temper so extravagant we find,
She hates or is impertinently kind.
Would she be grave, she then looks like a devil,
And like a fool or whore, when she be civil . . .
Contentious, wicked, and not fit to trust,
And covetous to spend it on her lust.

szaladgált. A tanácsülésben, míg az államügyekről beszéltek, kutyájával játszott. Rochester és Buckingham arczátlan csipkedésekkel és vakmerő epigrammokkal bántalmazták, melyekért haragba jött, s mégis eltűrte. Nyilvánosan összekapott kedvesével, kit gebének mondott, amaz meg mamlasznak nevezte. Reggelenkint ment haza tőle, «úgy hogy az őrök is beszéltek róla».[17] Mindenki szeme láttára tűrte, hogy megcsalja; egy ízben két színész szeretője volt, kik közül az egyik kötéltánczos. Szükség esetén a lány gorombaságokat is mondott szemébe. «A király kijelenté, hogy nem apja a gyermeknek, kivel kedvese viselős volt; de ez így szólt hozzá: Ördög vigyen el engem! el fogod ismerni!» — Erre elismerte a gyermeket, és vigasztalásul két színésznőt fogadott szeretőül. Midőn új hitvese, braganzai Katalin megérkezett, elzárta a világtól, elkergette cselédjeit, durván bánt vele és annyira lealacsonyította, hogy ráerőszakolta kedvesének barátságát. A jó PEPYS, monarchikus szivének daczára, végre is kitör: «Ha a herczeget és a királyt beszélni hallom, és látom társalgásuk módját — isten bocsáss! — ámbár minden lehető hódolattal bámulom őket, mégis mentől tovább vizsgálom és figyelek rájok, annál kevesebb különbséget találok köztük és más emberek között, ámbár hála istennek, mind a ketten magas rangú és szép jellemű fejedelmek.» Látta egy ünnepély alkalmával, hogy II. Károly miss Stewartot az ablakmélyedésbe vezette [18] «s félórán keresztül majd fel-

[17] Pepys.

[18] «Nem tudom, honnan vette az a bolond Chroft, hogy a muszkáknak csupa szép nőik s ezeknek mind szép lábszáraik vannak. A király azt vitatta, hogy senkinek sincs oly szép lábszára, mint Stewart kisasszonynak. Ez pedig, hogy megnyerje a fogadást, térden felül megmutatta lábait.» (GRAMMONT.)

falta csókjaival, mindnyájuk szeme láttára.» Máskor «Ferrers kapitánytól hallá, hogy egy hónap előtt az udvari bálban egy hölgy tánczközben elhullatott egy gyermeket». Ezt elvitték zsebkendőben; s «a király körülbelül egy hétig szobájában tartotta és felbonczolta, durva tréfákat űzvén vele». Ez otromba vidámság és e bordélyházi kalandok émelygést okoznak. Az udvari emberek az árral úsztak. Miss Jennings, a későbbi Tyrconnel herczegnő, egy ízben narancskofának öltözött s az utczán kínálta áruit. Pepys oly mulatságokat ír le, hol az urak és hölgyek faggyúval és korommal kenték be egymás arczát, úgy hogy «legnagyobb részök olyan volt mint az ördög». Divat volt káromkodni, pletykázni, részegeskedni, a papok és a szentírás ellen kiabálni, játszani. Lady Castlemaine egy éjszakán 25,000 font sterlinget vesztett. A vak Saint-Albans herczeg nyolczan éves korában is eljárt a játékházakba, oldalán inasával, ki megnevezte kártyáit. Sedley és Buckhurst meztelenül futkostak éjfél után az utczákon. Egy másik fényes nappal meztelenül állt az ablakba, hogy a tömeghez beszéljen. Az udvarhölgyek lebetegedéseit s a természetellenes fajtalanságokat hadd beszélje el Grammont. Ezeket vagy föl kell tárni vagy elrejteni, s nekünk nincs bátorságunk, hogy Grammont módja szerint finom czélzással beszéljünk róluk. Befejezésül idézzük Pepys egy elbeszélését, mely mértékül szolgálhat a többire:

«Harry Kiligrew megmagyarázta, mi az a társaság, melyről újabban annyit beszéltek s mely Baller név alatt ismeretes. Nehány hóbortos ifju tartozott ide, köztük ő maga is, és Lady Bennett (Arlington grófné), hölgyeivel. Ezek mindenféle képzelhető kicsapongásra vetemedtek és egész meztelen tánczokat rendeztek».

Mindebben az a megfoghatatlan, hogy e dobzódás

épen nem vidám; az emberek mizantrópok, mogorvák, a gyászos Hobbes-t idézik. Ez az ő mesterök. És valóban, Hobbes philosophiája az, mely e társadalom képének megadja befejező vonásait.

VI.

Hobbes egyike ama hatalmas és határozott szellemeknek, melyeket pozitiveknek nevezünk s melyek oly gyakoriak Angliában; Swift és Bentham családjából való, erős és durva, mint az aczélgép. Ezért van oly renkivüli erejü és száraz módszere és stylje, mely legalkalmasabb a szerkesztésre és rombolásra; innen származik philosophiája, mely tanainak merészsége által halhatatlan világításba állította az emberi szellem egyik eltörölhetetlen oldalát. Minden tárgyban és eseményben van valami eredeti és állandó, mint a szilárd mag, mely körűl a befejező gazdag fejlődések csoportosúlnak. A pozitiv szellem első csapással e magot ragadja meg, széttöri a ragyogó tenyészetet, mely elfödi; szétszórja, megsemmisíti, azután egész erejét a magban összepontosítva, kiválasztja, fölemeli, kidolgozza s látható helyre állítja, hol ezentúl mindenki számára kristályként fog ragyogni. Minden ékesség, minden megindulás ki van zárva Hobbes styljéből; nem egyéb ez, mint az okoskodások és tények kis helyre szorított halmaza, melyeket vaskapcsok gyanánt kötnek össze a levonások. Nincs itt semmi árnyalat, semmi fínom vagy keresett szó. Csak a közhasználat legközönségesebb szavait alkalmazza; nincs tizenkét szava, mely kétszáz év óta elavult volna Egész központjáig hatol a gyökeres értelemnek, eltávolítja a mulékony és ragyogó kérget és körülirja a szilárd részt, mely állandó anyagja minden

gondolatnak és sajátos tárgya a józan észnek. Mindenütt metél, hogy erősítsen; erőre tesz szert az elhagyások által. Minden kötelék közül, mely az eszméket egyesíti, csak egyet tart meg, a legerősebbet; stylje nem más, mint folytonos okoskodás, a legszívósabb fajtából, mely egészen öszszeadásokból és kivonásokból áll s néhány egyszerü fogalom összeállitására szorítkozik, melyek egymáshoz csatlakozva vagy egymástól elválva, különböző nevek alatt összegeket vagy különbségeket alkotnak, melyeknek mindig kísérni lehet nemződését, mindig föl lehet ismerni elemeit. Mintegy előlegezte Condillac módszerét; eleitől fogva visszament a kezdetleges, kézzelfogható és érezhető tényre, hogy fokról fokra kövesse az eszmék születését és rokonságát, melyeknek forrása, úgy hogy az olvasó számról-számra jutva, minden pillanatban meggyőződhetik műveleteinek szabatosságáról és eredményeinek értékéről. Az ily logikai műszer az automát merevségével és merészségével kaszálja le a balítéleteket. — Hobbes megtisztítja a tudományt a scholastikus szavaktól és elméletektől. Kigúnyolja a quidditásokat, eltávolítja az érzelmi és értelmi megkülönböztetéseket, elveti az idézetek tekintélyét.[19] Sebészi kézzel vág az élő hit szivébe. Tagadja, hogy Mózes, Józsue és a többiek könyvei állítólagos szerzőiktől származnak. Kijelenti, hogy semmi okoskodás sem képes bebizonyítani a szent-írás isteni eredetét, és mindenkinek, hogy higyjen benne, természetfölötti és személyes kinyilatkoztatásra volna szüksége. Hat szóval felforgatja ennek és minden más kinyilatkoztatásnak tekintélyét.

«Ha azt mondjuk, hogy isten beszélt az emberrel ál-

[19] «Ha tisztelni akarjuk a régiséget, úgy a jelen korszak a legidősebb.»

mában, ezzel egyszerűen annyit mondtunk, hogy ez ember azt álmodta, hogy isten beszélt vele. Ha azt mondjuk, hogy viziója volt vagy hangot hallott, ez azt jelenti, hogy olyan álma volt, mely félig álom, félig ébrenlét. Ha azt mondjuk, természetfölötti ihletéssel beszél, ezzel azt mondjuk, hogy a beszéd égő vágya van benne, vagy valami erős véleménye, mely mellett nem hozhat fel semmi természetes és elégséges okot. [20]»

Szerinte az ember csak test, a lélek csak működés, az isten csak valami ismeretlen. Minden mondása számtani egyenlet és reductio. És valóban, a mathematikusoktól kölcsönzi a tudományról való fogalmát.[21] Ezek szerint akarja reformálni az erkölcsi tudományokat. A mathematikusok kiindulási pontját alkalmazza az erkölcsi tudományokban, midőn azt állítja, hogy az indulat belső mozdulat, melyet külső lökés okoz, a vágy belső mozdulat, mely külső test felé irányul, és midőn e két fogalomból összeállítja az egész erkölcsi világot. A mathematikusok módszerét alkalmazza az erkölcsi tudományokban, midőn

[20] To say he hath spoken to him in a dream is no more than to say he dreamed that God spoke to him. To say tath seen a vision or heard a voice, is to say that he has dremed between sleeping and waking. To say he speaks by supernatural inspiration, is to say he finds an ardent desire to speak or some strong opinion of himself for which he cannot alledge no natural and sufficient reason.

[21] From the principal parts of nature, reason and passion, have proceeded two kinds of learning, mathematical and dogmatical. The former is free from controversy and dispute, because it consisteth in comparing figure and motion only, in which things truth and the in interest of men oppose not each other. But in the other there is nothing undisputable, because it compares men and meddles with their right and profit.

mértanilag kiválaszt két egyszerű eszmét, melyeket fokozatosan összetett eszmékké változtat, s az indulatból és vágyból összeállítja a szenvedélyeket, az emberi jogokat és intézményeket, mint a mértanban az egyenes és görbe vonalból a legbonyolultabb alakzatok keletkeznek. A mathematika szinét adta az erkölcsi tudományoknak, midőn felállította az emberi élet tökéletlen és zord szerkezetét, hasonlóan az eszményi alakok hálózatához, melyet a mértan állít fel a testekben. Először látható nála, mint Descartesnál, csakhogy sokkal túlzóbban és szembeszökőbb módon, az a szellemi irány, mely egész Európában létre hozta a klasszikus kort: nem az ihletés és szellem függetlensége, mint a renaissanceban; nem a tapasztalati módszerek és az összfogalmak érettsége, mint a jelen korban; hanem az okoskodó ész függetlensége, mely eltávolítva a képzeletet, lerázva magáról a hagyományt, rosszul gyakorolva a tapasztalatot, a logikában találja királynőjét, a mathematikában mintáját, a szónoklatban kifejezését, a művelt társaságban hallgatóságát, a középigazságokban alkalmazását, az elvont emberben tárgyát, a fogalomtanban formuláját, a franczia forradalomban dicsőségét és kárhoztatását, diadalát és végét.

De míg Descartes a megtisztított, megnemesített és lecsillapított társadalom és vallás közepett uralkodóvá tette a szellemet s fölemelte az embert: Hobbes a feldult társadalom és az őrjöngő vallás közepett lealacsonyította az embert és trónra emelte a testet. A puritánok elleni undorból, az udvar emberei az állati gyönyörökre szoríttották az emberi életet; a puritánok elleni undorból Hobbes állati részére szorította az emberi természetet. Az udvari emberek istentagadók és baromiak voltak a gyakorlatban, Hobbes istentagadó és baromi volt elmé-

letben. Amazok behozták az ösztön és önzés divatát, ez megírta az ösztön és önzés bölcsészetét. Amazok kitörölték saját szivökből minden gyöngéd és nemes érzést, ez kitörölt az emberi szívből minden gyöngéd és nemes érzést. Erkölcseiket elméletbe foglalta, viseletöket kézi könyvbe szedte s előre felállította az axiomákat,[22] melyeket azok tettekbe vittek át. Szerinte, mint amazok szerint «a legfőbb jó az élet és a tagok fentartása, a legfőbb rossz a halál, kivált ha fájdalommal jár.» A többi jó és rossz nem egyéb, mint amazok eszköze. Senki sem keres vagy óhajt mást, mint kellemest. «Senki sem ad, ha nem tartja szem előtt saját hasznát.» — Miért jó a barátság? «Mert hasznos. A barátok oltalmunkra s még más dolgokra is szolgálnak.» — Miért szánakozunk mások baján? «Mert azt gondoljuk, hogy minket is érhet ilyen baj.» — Miért szép megbocsátani annak, ki bocsánatot kér? «Mert ez önbizalmunk bizonyitéka.» Ez az emberi szív alapja. Tekintsük most, mivé lesznek e fertőzetes kezek közt a legbecsesebb virágok. «A zene, a festészet, a költészet kellemes, mint oly utánzat, mely a multra emlékeztet, mert ha a mult jó volt, kellemessé lesz az utánzatban, mível jó, ha pedig rossz volt, kellemes lesz utánzata, mivel elmult.» E durva gépiességre vezeti vissza a szép művészeteket, a mint fel is tüntette, midőn le akarta fordítani az Iliást. A bölcsészet épen ily helyet foglal el nála. «A bölcseség azért hasznos, mert oltalmat ad; azért kivánatos magában, mert kellemes.» Így hát nincs a tudományban semmi méltóság; időtöltés az vagy segítség, annyiban jó, mint valami inas vagy fabáb. A pénz hasznosabb, tehát többet ér. Ezért «a bölcs még nem gazdag, mint a stoikusok mondják, hanem

[22] Főbb műveit 1646 és 1655 közt irta.

a ki gazdag, az bölcs.» [23] A mi a vallást illeti, az nem egyéb, mint a «félelem egy láthatatlan hatalomtól, melyet a lélek kigondol vagy köztekintélyű elbeszélések után képzel.» [24] És valóban, Rochesterre vagy II. Károlyra nézve ez az igazság. Gyávák vagy hetvenkedők, hiszékenyek vagy istenkáromlók voltak, s valami magasabbról soha sem volt sejtelmök. — Nincs semmi természetjog. «Mielőtt az emberek szerződések által egyesültek, mindenkinek joga volt akárki ellen azt tenni, a mit akart.» Nincs természetes barátság. «Az emberek csak érdekből vagy hiúságból társulnak, azaz önmaguk és nem mások szeretetéből. Az állandó nagy társaságok eredete nem a kölcsönös jóakarat. A természeti állapotban mindenkiben megvan az akarat, hogy ártson.... Az ember farkas az ember iránt.... A természetes állapot a háború, és pedig nem az egyszerű háború, hanem mindenkinek háborúja mindenki ellen, mely lényegénél fogva örökkévaló.» [25] A felekezetek bő-

[23] Nemo dat nisi respiciens ad bonum sibi. — Amicitiae bonae, nempe utiles. Nam amicitiae cum ad multa alia, tum ad praesidium conferunt. — Sapientia utile. Nam praesidium in se habet nonnullum. Appetibile est per se, id est jucundum. Item pulchrum, quia acquisitio difficilis. — Non enim qui sapiens est, ut dixere stoici, dives est, sed contra qui dives est sapiens est dicendus. — Ignoscere veniam petenti pulchrum. Nam indicium fiduciae sui.

Imitatio jucundum, revocat enim praeterita. Praeterita autem si bona fuerint, jucunda sunt repraesentata, quia bona. Si mala, quia praeterita. Jucunda igitur musica, pictura, poesis.

[24] Metus potentiarum invisibilium, sive fictae illae sint, sive ab historiis acceptae sint publice, religio. Si publice acceptae non sint, superstitio.

[25] Omnis societas vel commodi causa vel gloriae, hoc est, sui, non sociorum amore contrahitur.

szültsége, a nagyravágyások összeütközése, a kormányok bukása, az elkeseredett képzelmek és gonosz szenvedélyek kicsapongása sugallta a társadalom és az ember ily fogalmát. Mindnyájan, a bölcsészek úgy, mint a nép, a monarchia és a nyugalom után vágytak. Hobbes, mint kérlelhetetlen logikus, absolutnak akarja a monarchiát; az elnyomás így sokkal szigorúbb, a béke állandóbb lesz. Senki se álljon ellen az uralkodónak. Bármit tesz az alattvaló ellen, bármily ürügy alatt, az nem igazságtalanság. Ő határozza meg a kánoni könyveket; ő a pápa, sőt több, mint pápa. Parancsára kötelesek alattvalói megtagadni Krisztust, legalább szájukkal; az eredeti szerződés fentartás nélkül szolgáltatta ki neki minden külső cselekedet tulajdonjogát; így legalább a felekezeteknek nem fog ürügyül szolgálni lelkiismeretök az ország felzavarására. Ily végletekbe ragadta a roppant elbágyadás, s a polgári háborútól való irtózat e keskeny és következetes szellemet. E lepecsételt börtön fölé, melybe teljes erejével beszorította és bezárta a ragadozó állatot, végső nehezék gyanánt oda helyezte nemcsak az embernek, hanem az egész mindenségnek elméletét és bölcsészetét, hogy örökössé tegye az emberi rabságot. Az ítélet nála nem egyéb, mint «két név összeadása», az eszme nem más, mint az agyvelő állapota, az indulat testi mozdulat, az egyetemes törvények egyszerű szavak, minden lényeg csak anyag, minden tudomány csak az érzéki dolgok ismerete, az ember egész lénye oly test,

Statuendum originem magnarum et diuturnarum societatum non a mutua benevolentia, sed a mutuo metu exstitisse.

Voluntas laedendi omnibus inest in statu naturae.

Status hominum naturalis antequam in societatem coïretur, bellum. Neque hoc simpliciter, sed bellum omnium in omnes.

Bellum sua natura sempiternum.

mely képes mozgást adni vagy elfogadni, [26] úgy hogy az ember, csak e megvetésre méltó oldalról látva magát és a természetet, s alacsony fogalmat nyerve önmagáról és a világról, meggörnyedhetett végre a szükséges tekintély súlya alatt és magára vette az igát, melyet lázadó természete vonakodik és mégis kénytelen elviselni. Ez a vágy tűnik fel az angol restaurátióban. Az ember megérdemelte akkor e bánásmódot, mert ily philosophiát hozott létre. A szinpadon épen olyannak fog mutatkozni, a milyennek az elméletben és az erkölcsben.

VII.

Midőn a parlament által bezárt színházak újra megnyiltak, azonnal lehetett látni, hogy az ízlés megváltozott. Shirley, a nagy iskola utolsó tagja, nem írt többé és meghalt. Waller, Buckingham, Dryden kénytelenek átdolgozni Shakspeare, Fletcher, Beaumont darabjait, hogy a divathoz alkalmazzák. Pepys, a *Szentiváneji álom* előadása után (1662) kijelenti, hogy «többé meg nem nézi,

[26] Corpus et substantia idem significant, et proinde vox composita substantia incorporea est insignificans aeque ac si quis diceret corpus incorporeum.

Quidquid imaginamur finitum est. Nulla ergo est idea neque conceptus qui oriri potest a voce hac, infinitum.

Recidit ratiocinatio omnis ad duas operationes animi, additionem et substractionem.

Genus et universale nominum non rerum nomina sunt.

Veritas in dicto non in re consistit.

Sensio igitur in sentiente nihil aliud esse potest praeter motum partium aliquarum intus in sentiente existentium, quae partes motae organorum quibus sentimus partes sunt.

mert ez a legízetlenebb és legnevetségesebb darab, melyet valaha látott.» A vígjáték átalakúl; mert a közönség is átalakúlt.

Milyen hallgatósága volt SHAKSPEARE-nek és FLETCHER-nek! Mily ifjú, bájos kedélyek! E bűzös szinházban, hol fenyűmagot kellett égetni, e félig világított, nyomorúságos színpaddal szemben, a kocsmai diszítmények, a férfiaktól játszott női szerepek láttára illuzió fogta el a közönséget. Nem törődtek a valószinűséggel! át lehetett őket vezetni egy pillanat alatt az erdőkön és tengereken, egy éghajlattól a másikig, húsz éven keresztül, tíz csata és ezernyi kaland között. Nem kivántak mindig nevetni; a vígjáték, nehány bohózatos kitörés után, komoly vagy gyöngéd színt öltött. Nem annyira mulatni mentek a színházba, mint inkább ábrándozni. Ez új szivekben egész halmaza volt a szenvedélyeknek és álmaknak; mély szenvedélyek, ragyogó álmak, melyeknek börtönbe zárt raja ismeretlenül zúgott a lélekben, várva, hogy a költő megnyissa előttök a ragyogó napfényt. Villámfényben feltünő tájképek, a torlódó hullám szürke sörénye, az erdő nyirkos zúga, hol az őzikék nyugtalanul emelgetik fejeiket, a szerelmes leányka hirtelen mosolya és piruló orczája, a gyöngéd érzelmek magasztos és változatos lendülete és mindezek fölött a regényes szenvedélyek elragadtatása — ilyenek voltak ama látványok és megindulások, melyeket a színházban kerestek. Önmaguktól fölemelkedtek az eszményi világ legmagasabb ormára; szemlélni akarták a legnagyobb nemeslelkűséget, a föltétlen szerelmet; nem bámultak a tündériességen, erőlködés nélkül behatoltak ama tájra, melyet a költészet átalakít, melynek fényére szüksége volt szemöknek. Első pillantásra megértették túlságait és szeszélyeit; nem szorultak előkészítésre; kö-

vették tévelygéseit, különczségeit, duzzadó leleményeinek zsibongását, halmozott szineinek pazar voltát, mint a zenész követi a symphoniát. Abban az átmeneti és végletes állapotban voltak, melyben a felnőtt és szűz képzelem, vágytól, kiváncsiságtól és erőtől duzzadva, egyszerre kifejleszti az embert, és az emberben mindazt, a mi legmagasztosabb és legfinomabb.

E közönség helyét az élvhajhászok foglalták el. Ezek gazdagok; igyekeztek kicsiszolni magukat franczia divat szerint; a színházat ellátták mozgó diszítményekkel, zenével, világossággal, valószínűséggel, kényelemmel, a külső kellemességek minden nemével; de hiányzik nálok a szív. Képzeljük el e félig ittas piperkőczöket, kik a szerelemben csak a gyönyört látják, az emberben csak az érzékeket. Képzeljük Rochestert Mercutio helyén. Vajjon lelkének melyik részével tudná megérteni a költészetet? A regényes vígjáték kivül esik légkörén; csak a valódi világot képes megragadni s ebben is csak a kézzelfogható, durva külső burkot. Nyujtsák neki a köznapi élet hű képét, a lapos és valószínü eseményeket, betűszerinti utánzását tetteinek és lényének; tegyék a színt Londonba, a folyó évbe; másolják durva szavait, otromba tréfáit, beszélgetéseit a narancsárusnőkkel, légyottjait a parkban, kisérleteit a francziás értekezésekben. Hadd ismerjen magára, hadd találja fel újra a maga modorát és társaságát, melyet épen most hagyott el a kocsmában vagy az előszobában. Álljon egy vonalban a színház az utczával. A színmű épen oly élvezetet fog nyujtani, mint az élet; az is közönséges lesz és szennyes, és a nézőnek nincs szüksége sem képzelő erőre, sem szellemre; elég, ha szeme van és emlékezete. Mulat e hű utánzásokon s egyszersmind megérti. Az aljas szavak rokonszenves nevetésre birják, az arczátlan képek mulat-

ságos emlékeket gerjesztenek benne. Az író különben gondoskodik oly meséről, mely ébren tartja. Rendesen valami férjről vagy atyáról van szó, kit megcsalnak. A szép nemes urak, mint az író, az udvarló pártját fogják, érdekkel kisérik haladását s azt hiszik, hogy részt vesznek kalandjában. Vegyük ezekhez a nőket, kiket elcsábítnak s a kik el akarnak csábíttatni. Az érzéki ingerek, az örömleányi fogások, fölcserélések és meglepetések kereszttüze, a légyottok és vacsorák e farsangja, a merész jelenetek arczátlansága, mely csaknem a physikai tüntetésig megy, a kétértelmű dalok, az élő képek közt ide-oda vetett szennyes tréfák — mindez orgia a szinpadon képes volt épen elevenére tapintani e kalandok után futkározó közönségnek. Azonfelül a színház szentesíti is erkölcseiket. Csak bűnöket adva elő, helyben hagyja bűneiket. Az írók szabályul állítják fel, hogy minden nő rima s minden férfi barom. A kicsapongás természetes dologgá lesz kezeik közt, sőt a jó izléshez tartozik, melyet nyiltan gyakorolnak. Rochester és II. Károly önmagukon épülve hagyhatták el a színházat, s megerősödhettek abbeli meggyőződésökben, hogy az erény nem egyéb, mint álarcz, az ügyes gazemberek álarcza, kik drágán akarják eladni magukat.

VIII.

Dryden, ki az elsők között[27] lépett ez útra, nem lépett rá határozottan. Bizonyos fényes ködpára, mint az elmult korszak maradványa, lebeg még színpadja fölött. Gazdag képzelme félig visszatartja a regényes vígjátékban. Majd

[27] *Wild Galant*ja 1662-ből van.

MILTON *Paradicsomát*, SHAKSPEARE *Viharját* és *Troilusát* dolgozza át, majd ismét a spanyol színművek bonyodalmait és meglepetéseit utánozza a «*Szerelem a kolostorban*», «*Divatos házasság*», «*Ál-csillagász*» czímű darabjaiban. Majd ragyogó képei és magasztos metaphorái vannak, mint a régi nemzeti költőknek, majd ismét CALDERON és LOPE keresett alakjait és elmésségét találjuk nála. Össze keveri a tragikust és a mulatságost, a trónok megdöntését és az erkölcsrajzokat. De ez ügyetlen keverékben eltünt a régi vígjáték szelleme; csak ruhája és aranyozása maradt meg. Az új ember durvának és erkölcstelennek mutatkozik, szolga-ösztönökkel nagyúri ruhája alatt, a mi annál visszataszítóbb, mert DRYDEN ebben megtagadja tehetségét, mely alapjában komoly és költői; a divatot követi s nem saját eszméit, megfontolásból játsza az élvhajhászt, hogy megfeleljen a napi ízlésnek. [28] Ügyetlenül, dogmatikus módon trágárkodik; lendület nélkül, terjedelmes körmondatokban istentelenkedik. Egyik széptevője így kiált fel: «Vajjon a szerelem pap és oltár nélkül nem szerelem-e? A pap csak zsoldjáért van ott s nem törődik a szívekkel, melyeket egyesít. Egyedül a szerelem hozza létre a házasságot.» [29] — «Szeretném, mondja Hippolyte,

[28] We love to get our mistresses, and purr over them as cats do over mice, and then let them get a little way; and all the pleasure is to pat them back again. (MOCK *Astrol.* II. 1).

Wildblood: «I am none of those unreasonable lovers that propose to themselves the loving to eternity. A month is commonly my stint.» És Jacintha felel: «Or would not a fortnight serve our turn?» (MOCK *Astrol.*)

Barbár tréfái néha azt a gondolatot költik fel, hogy Hobbest fordítja.

[29] Is not love love without a priest and altars?
The temples are inanimate, and know not

ha állandó bál volna kolostorunkban, s a szép apáczák fele férfiuvá változnék a többiek kedvéért.» [30] Semmi kimélet, semmi tapintat. «*Spanyol szerzetes*»-ében, a királynő, különben elég tisztességes asszony, azt mondja Torrismondnak, hogy meg fogja öletni a letett öreg királyt, hogy könnyebben nőül mehessen hozzá, Torrismondhoz. Nemsokára hírül veszik a gyilkosságot. «Most hát, mondja a királynő, keljünk egybe. Ez éj, e boldog éj, a tied és az enyém.» [31] Ez érzéki tragédia mellett a komikai bonyodalom, a legmerészebb bizalmasságig érve, egy lovag szerelmét tünteti fel oly férjes nő iránt, kiről végre kisül, hogy saját testvére. DRYDEN nem talál e megoldásban semmit, a mi érzelmét sérthetné. A természetes szeméremnek legközönségesebb vonakodásait is elvesztette. Midőn egy merészebb darabot fordít le, pélául *Amphitryot*, ezt nagyon is szemérmesnek találja; elhagyja belőle, a mi enyhítheti, s botrányosabb vonásokkal látja el. «A király és a pap, mondja Jupiter, bizonyos tekintetben kénytelenek, tisztességből képmutatók lenni.» [32] Erre az isten nyiltan kifejti zsarnokságát. Alapjában arra szolgálnak sophismái és

What vows are made in them; the priest stands ready
For his hire, and cares not what hearts he couples;
Love alone is marriage.

[30] I wished the ball might be kept perpetually in our cloister, and that half the handsome nuns in it might be turned to men, for the sake of the other. Love in a Nunnery.

[31] Mellesleg politikai czélzásokat is tesznek. Ez jellemzi a korszakot. Torrismond így mentegeti magát a házasság miatt:

Power which in one age is tyranny
Is ripen'd in the next to succession.
She's in posession

[32] For Kings and Priest are in a manner bound
For reverence sake, to be close hypocrites.

szemtelensége DRYDEN-nél, hogy rossz hírbe hozza velök a theologusokat és önkényes istenöket. «Az absolut hatalom, mondja Jupiter, nem tehet rosszat. Nem vagyok képes rosszat tenni magammal, mert az az akaratom, a mit teszek, sem az emberekkel, mert mindenök az enyém. Ez éjjel élvezni fogom Amphitryo nejét, mert midőn megteremtém őt, elhatároztam, hogy kedvem lesz őt szeretni. Így hát nem követek el rosszat férje ellen, mert fentartottam magamnak a jogot, hogy az enyém legyen, a mint kedvem kívánja.» [33] E nyílt pedanteria nyílt kéjvágygyá változik, mihelyt meglátja Alcmenét. Semmi részlet sem marad el: Jupiter mindent elmond neki, még pedig a cselédek előtt, s másnap, midőn távozik, az asszony még többet tesz, mint ő; bele kapaszkodik s a legbensőbb részletek festésébe bocsátkozik. A fínom szerelmeskedés királyi modorát úgy levetik magukról, mint valami kényelmetlen ruhát; a cynikus fesztelenség foglalja el az arisztokratikus illem helyét. Ez a jelenet II. Károly és lady Castlemaine, nem pedig XIV. Lajos és Montespan asszony mintája szerint van írva.[34]

[33] Fate is what I
By virtue of omnipotence have made it.
And Power omnipotent can do no wrong.
Not to myself, because I will it so;
Not yet to men, for what they are is mine.
This night I will enjoy Amphytrion's wife:
For when I made her, I decreed her such
As I shou'd pleas to love.

[34] Midőn Jupiter távozik, mert már virrad, Alcmene így szól hozzá:

But you and I will draw our curtains close,
Extinguish day-light and put out the sun.
Come back, my lord.
You have not yet laid long enough in bed
To warm your widowed side.

IX.

Mellőzünk több írót: CROWNE-t, *Sir Courtly Nice* szerzőjét, SHADWELL-t, Ben Jonson utánzóját, *mrs.* AFRA BEHNT, ki Astreának nevezte magát, s kém és örömleány volt egy személyben, kit egyformán fizetett a kormány és a közönség. ETHEREDGE az első, ki «*Divatos ember*»-ében példát ad az utánzó vígjátékra s kizárólag a környező erkölcsöket festi. Különben tökéletes élvhajhász s őszintén elbeszéli szokásait. «Lányok után futkosni, színházba járni, semmire sem gondolni egész nap és egész éjjel» — ez volt foglalkozása Londonban. Később Regensburgban «mély bókokat vág, bolondokkal társalog és unalmas leveleket ír»,[35] s rossz vigasztalást talál a német nőknél. Ez volt ama komolyság, melylyel követi teendőit felfogta. Egy napon jól ebédelvén, leesett a lépcsőről és nyakát törte. A veszteség nem volt nagy. — De e világ valódi hőse WILLIAM WYCHERLEY volt, a legotrombább író, ki valaha beszennyezte a színházat. A forradalom alatt Francziaországba küldetve, pápistává lett, azután haza térve, mint POPE mondja, több ízben megtagadta hitét. Megfosztva a protestáns nehezéktől, ez üres fejek dogmáról dogmára tévelyegtek, a babonaságból hitetlenségre vagy közömbösségre jutottak, míg végre rettegésben vesztek el.

Hasonlítsuk ezzel össze PLAUTUS római matronáját és MOLIÈRE franczia tisztességes asszonyát.

[35] From hunting whores and haunting play
And minding nothing all the day
And all the night too, you will say. . . .
He makes grave legs in formal fetters,
Converses with fools and writes dull letters.

Montausier úrnál megtanulta a mesterséget, hogyan lehet ügyesen viselni a keztyűt és parókát; ez elég volt akkoriban, hogy *gentlemanné* tegyen valakit. Ez az érdeme s a «*Szerelem az erdőben*» czímű aljas darabjának sikere feléje fordította Cleveland herczegnő szemeit, ki szeretője volt a királynak s az egész világnak. Ez az asszony, ki kötéltánczosokkal szokott szerelmeskedni, őt is fölszedte egy napon a *Ring* kellő közepén. Kinézett a hintó ablakán s nyilvánosan rákiáltott: «Hallja az úr, maga pimasz, gazember . . .» Meghatva e bóktól, elfogadta a herczegnő kegyét s elnyerte általa a királyét is. Később kegyvesztett lett, feleségül vett egy rossz életű nőt, tönkre jutott s hét évet töltött az adósok börtönében. Élete végét pénzzavarok közt töltötte, sajnálva ifjuságát, elvesztve emlékezetét s rossz verseket irkálva, melyeket Pope által javíttatott ki, a kit mindenféle módon bosszantott önszeretetével; lapos aljasságokat rímelt, s embergyülölet és kicsapongás közepett vonszolta végig aszott testét és fáradt agyvelejét; a fogatlan élvhajhász és fehérhajú korhely nyomorúságos szerepét játszva. Tizenegy nappal halála előtt nőül vett egy fiatal leányt, kiről kisült, hogy rima. Úgy végezte, a mint kezdte életét, ügyetlenséggel és kicsapongással; nem tudott sem boldog, sem becsületes lenni, férfias szellemét és igaz tehetségét nem használva másra, mint a maga és mások kárára.

Mert nem született epikureusnak. Alapjában igazi angol volt, azaz erélyes és komor, s nem bírt a könynyelmű és szeretetreméltó gondatlansággal, mely úgy veszi az életet, mint valami mulatságot. Stylje mesterkélt és nehézkes. Hangja mérges és keserű. Gyakran meghamisítja a vígjátékot, hogy a gyűlölködő szatirához jusson. Az erőlködés és elkeseredettség jellemzi mindazt, a mit mond

és mondat. Olyan mint HOBBES, de nem elmélkedő és nyugalmas, mint ez, hanem tevékeny és ingerült, ki csak bűnt lát az emberben, s tetőtől talpig embernek érzi magát. Az egyetlen ferdeség, melyet elvet, a képmutatás; az egyetlen kötelesség, melyet megkiván, az őszinteség. Azt akarja, hogy a többiek megvallják bűneiket, s azzal kezdi, hogy megvallja a maga bűneit. «Ámbár nem tudok hazudni, mint a költők, — úgymond — épen oly hiú vagyok, mint ők;» azután hálájáról beszélve: «Ime asszonyom, a költők hálája, mely tisztán kimondva nem más, mint gőg és nagyravágyás.» [36]

Nincs nála semmi költői kifejezés, semmi eszményi felfogás, semmi erkölcsi alap, mely megvigasztalhatná, fölemelhetné vagy megtisztíthatná az embereket. Bele állítja őket romlottságuk szennyébe s oda áll maga is közéjök. Megmutatja nekik a pocsolya aljasságát, hová beszorította őket; azt akarja, hogy magukba szívják e kigőzölgést. Beleszorítja őket, nem azért, hogy megutáltassa velök, mint valami véletlen elbukásnál, hanem hogy hozzá szoktassa, mint természetes elemökhöz. Ledönti a közfalakat, letépi az ékítéseket, melyekkel el akarják fedni állapotukat, szabályozni rendetlenségöket. Mulatságot talál verekedéseikben, tetszésére van az elszabadúlt ösztönök tombolása. Szereti az emberi zagyvalék erőszakos hullámzását, a gonoszságok zűrzavarát, az ütlegek keménységét. Levetközteti a vágyakat, szabadon bocsátja cselekvésöket, s míg undort gerjesztenek benne, élvezettel ízleli azokat. Gyönyör dolgában nem válogatós az ember;

[36] Though I cannot lie like them, I am as vain as they; I cannot but publicly give your Grace my humble acknowledgments... This is the poet's gratitude, which in plain english is only pride and ambition.

a külvárosok iszákos lakói, ha azt kérdjük tőlük, mit tudnak silány pálinkájukon szeretni, azt felelik, hogy ez is részegít, s nekik ezen kívül nincs más élvezetök.

Hogy a regényben sokat merhet a szerző, azt megérthetjük. A regény lélektani munka, közel áll az itészethez és történelemhez s csaknem oly nagy szabadsága van, mert csaknem oly nagy mértékben hozzájárúl a szív anatomiájához.[37] Szükséges, hogy feltüntethessük az erkölcsi betegségeket, kivált ha azért teszszük, hogy tökéletesítsük a tudományt, hidegen, szabatosan, bonczoló módon. Az ily könyv természeténél fogva valami elvont dolog; a szobában lámpa mellett olvassuk. De vigyük ezt át a színpadra, hajtsuk túl e hálószobai jeleneteket, fűszerezzük bordélyházi jelenetekkel, adjunk neki testet a szinésznők mozdulatai és csengő hangja által, töltsük el velük a szemeket és érzékeket, még pedig nem egy elszigetelt nézőnél, hanem ezernyi férfiúnál es asszonynál, kik össze vannak keveredve a földszinten, kiket felizgat a mese érdekessége, a betűszerinti utánzat szabatossága, a fény csillogása, a tapsok zaja, a benyomások ragadós volta, mely végig borzongatja a fölingerelt és megfeszült idegeket! Ezt a látványt nyujtotta Wycherley s ezt élvezte az udvar. Lehetséges-e, hogy egy közönség, még pedig válogatott közönség, ily jeleneteket ment meghallgatni? A «*Szerelem az erdőben*» czímű darabban az éjjeli légyottok, a befejezett vagy megkezdett megbecstelenítések közepett egy szép szellemmel találkozunk, Dapperwittel, ki kedvesét Lucyt el akarja adni az előkelő Rangernek. Mily részletezéssel dicséri őt! Kopog a lány kapuján; a vevő azonban türelmetlenkedni kezd s úgy bánik az eladóval, mint

[37] Flaubert *Madame Bovary*ja.

valami rabszolgával. Az anyja kinyitja a kaput, de Lucyt ő akarja eladni, a saját hasznára, s mindkettőt szidalmak közt űzi el. Ekkor fellép Gripe, a vén puritán és képmutató uzsorás, ki eleinte nem akar alkuba bocsátkozni. «Fizessen ebédet!» Az öreg egy garast ad sörre és kalácsra.[38] De a kerítőné addig kiabál, míg kicsikar tőle egy tallért. «Hát pántlikára, fülbevalóra, harisnyára, kesztyüre, csipkére s mindarra, a mire szüksége van a szegény kicsikének?» Az öreg vonakodik. — «No hát, itt van egy fél guinea.» — «Fél guinea!» kiált fel a vén asszony. — «Menj el már, kérlek! Itt egy másik guinea, kettő, három, öt, mindenem, a mim van.» — «Még ez a nagy pecsétgyűrű is kell, különben meg nem moczczanok!» [39] Végre

[38] MISTRESS JOYNER.

You must send for something to entertain her.... Upon my life! A groat! what will this purchase?

GRIPE.

Two black pots of ale and a cake, at the cellar. Come, the wine has arsenic in it.

[39] MISTRESS JOYNER.

A treat of a groat! I will not wag.

GRIPE.

Why don't you go? Here, take more money, and fetch what you will; take here, half-a-crown.

MISTRESS JOYNER.

What will half-a-crown do?

GRIPE.

Take a crown then, an angel, a piece. Begone.

elmegy, miután mindent kicsikart, és Lucy az ártatlant játsza, mintha azt hinné, hogy Gripe tánczmester, és kéri, adjon neki leczkét. Mily jelenetek és mily kétértelműségek következnek itt! Végre kiabálni kezd; az anya s az előre felállított emberek betörik az ajtót; Gripe hálóba kerül, rendőrséggel fenyegetik s kicsikarnak tőle ötszáz font sterlinget.

Mondjuk el a «*Country Wife*» (falusi asszony) tárgyát? A legszelídebb czélzás is durvának fog látszani. Horner, Francziaországból visszatért nemes, azt a hírt terjeszti magáról, hogy többé nem képes megsérteni a férji jogokat. Elképzelhetjük, mivé lehet ily tárgy WYCHERLEY kezei közt, s ki is von belőle mindent, a mi benne foglaltatik. A nők beszélgetnek Horner állapotáról, még pedig füle hallatára; meggyőzetik magukat általa az

MISTRESS JOYNER.

A treat only will not serve my turn. I must buy the poor wretch there some toys.

GRIPE.

What toys? What? Speak quickly.

MISTRESS JOYNER.

Pendants, necklaces, fans, ribbons, points, laces, stockings, gloves....

GRIPE.

But there, take half a piece for the other things.

MISTRESS JOYNER.

Half a piece!

GRIPE.

Prithee, begone; take t'other piece then — two pieces — three pieces — five — there; 'tis all I have.

MISTRESS JOYNER.

I must have the broad-seal ring, too, or I stir not.

ellenkezőről s dicsekszenek vele. Hárman hozzá mennek, dorbézolnak, isznak, dalolnak — és milyen dalokat! A zabolátlan orgia diadalmaskodik itt, önmagának ítéli a koronát és maximákat állít fel. «A mi erényünk, mondja az egyik nő, olyan, mint az államférfi lelkiismerete, a quaker szava, a kártyás esküje, a nagy úr becsülete: semmi más, mint álarcz, azok elámítására, kik bíznak bennünk.» Az utolsó jelenetben a fölébredt gyanúk lecsillapúlnak Horner újabb nyilatkozatára. Minden házasság meg van becstelenítve, s e farsangi játék a megcsalt férjek tánczával végződik. Tetőzésül Horner a közönséget felszólítja, hogy kövesse példáját, a szinésznő pedig, ki az epilógot mondja, azzal teszi teljessé a gyalázatot, hogy óvatosságra inti a széptevőket, mert ha «lóvá is tehetik a férjeket, nálunk asszonyoknál nincs helye a csalásnak.» [40]

De a mi valóban egyetlen és legrendkívülibb jele az időnek, az, hogy e kihívó festésekben semmi visszataszító körülmény sincs kihagyva, és úgy látszik, mintha az írónak épen annyira érdekében állana, hogy elundorítsa, mint hogy megrontsa köszönségét.[41] A piperkőczök, sőt a

[40] Olvassuk el az epilógot, ha látni akarjuk, mily szavakat mertek akkor a szinésznő szájába adni.

[41] That spark who has his fruitless designs upon the bedridden widow dowm to the sucking heiress in her pissing clout (Love in a W. I, 2).

MRS. FLIPPANT.

Though I had married the fool, I thought to have reserved the wit as well as other ladies. Ibid.

DAPPERWIT.

I will contest with no rival, not with my old rival, your coachman. Ibid.

She has a complexion like a Holland cheese and no more teeth left than such as give a haut goût to her breath. II, 1.

nők is, minden pillanatban belekeverik a beszélgetésbe azt, a mi a XVI. század óta állandó kisérője a szerelemnek. Dapperwitt, midőn Lucy fölött alkuszik, ezzel mentegeti késedelmét: «Hagyjon időt neki, hogy balszeme alá ragaszsza nagy szépségtapaszát s megjavítsa lehelletét egy kis czitromhéjjal.»[42] Lady Flippant egyedül van a parkban és felkiált: «Milyen szerencsétlen vagyok! elhagytam a nyájat, hogy nyomomba vezessem az ebeket, és még egy részeg csavargó sem botlik útamba! A legrongyosabb koldusnőnek, hamuszedő asszonynak több szerencséje van, mint nekem.»[43] Ezek még a legszelídebb darabok; ítéljünk most a többiekről! Készakarva igyekszik fellázítni még az érzékeket is. A szaglás, szem, minden érzék szenvedni kénytelen darabjaiban. Hallgatóinak matróz-idegekkel kell bírniok. És ebből a mélységből emelkedett föl az angol irodalom amaz erkölcsi szigorúságig, ama túlságos illemérzésig, melyet ma követ.

Ez a színház hadizenet minden szépség, minden gyöngédség ellen. Ha Wycherley kölcsönvesz más írótól valami alakot, csak azért teszi, hogy a saját színvonalára alacsonyítsa le. Midőn Molière *Ágnesét*[44] utánozza, férjhez adja, hogy megbecstelenítse a házasságot, elrabolja

[42] Pish! give her but leave, to put on .... the long patch under the left eye; awaken the roses on her cheeks with some Spanish wool and warrant her breath with some lemon-peel (III. 2, Country Wife).

[43] Unfortunate lady that I am! I have left the herd on purpose to be chased, and have wandered this hour here; bu the park affords not so much as a satyr for me; and no Burgundy man or drunken scourer will reel my way. The rag-women and cinder-women have better luck than I. (Ibid. V, 2).

[44] A *Falusi asszonyban.*

becsületét, szemérmét, báját, naiv gyöngédségét arczátlan ösztönné és botrányos vallomásokká változtatja.[45] SHAKSPEARE *Violá*ját[46] kerítői aljasságok, durvaságok, fogások közé rántja le. Midőn lefordítja Célimène szerepét, egy vonással kitörli belőle az előkelő hölgy modorát, a női fínomságot, a háziasszonyi tapintatot, a szellem és illemtudás műveltségét, előkelőségét, felsőségét, hogy egy rossz nyelvű örömleány arczátlanságát és csalásait tegye helyökbe. Ha csaknem tisztességes leányalakot gondol ki, mint Hippolyta, oly szavakat ad szájába, melyeket nem lehet leírni. Akármit tesz és akármit mond, akár teremt vagy másol, akár gyaláz vagy dicsér, színpadja mindig megbecsteleníti az embert, s egyszerre vonz és visszataszít, undorít és csábít.

De van egy kiváló adománya, az erő, mely soha sem hiányzik ez országban, és sajátos színt ad itt az erénynek úgy, mint a bűnnek. Ha eltávolítjuk a szerző szónoki és franczia mód szerint épített nehézkes mondatait, észreveszszük az igazi angol tehetséget, a természet és az élet átható érzését. WYCHERLEY-ben megvan az a világos és merész tekintet, mely valamely helyzetben megragadja a

[45] Ismerjük Ágnes levelét MOLIÈRE *Nők iskolájá*ban (III, 4.) Hasonlítsuk most össze ezzel WYCHERLEY átdolgozását:

«Dear, sweet Mr. Horner, my husband would have me send you a base, rude, unmannerly letter: but I wont 't; and would have forbid you loving me, but I wont; and would have me say to you, I hate you, poor Mr. Horner, but I won 't tell a lie for him. For I 'm sure if you and I were in the country at cards together, I could not help treading on your toe under the table, or rubbing knees with you, and staring in your face, till you saw me, and then looking down and blushing for an hour together, etc.» — «Why, he put the tip of his tongue between my lips.»

[46] A *Plain dealer*ben.

mozdulatokat, a physikai kifejezést, a külső részleteket, mely az aljasságok és durvaságok mélyéig hatol, és eléri, nem az embert általában s a szenvedélyt úgy, a mint lennie kellene, hanem a külső egyént és a szenvedélyt úgy, a mint van. Realista, nem szántszándékkal, mint a jelenkoriak, hanem természeténél fogva. Nagy erővel vázolja gazkópéinak elfintorult és bibircsókos orczáit s oly képeket állít szem elé, melyeken ki van fejezve rútságuk élő bélyege. Epizódokkal halmozza el darabjait, szaporítja a cselekvényt s a vígjátékot egész a drámai helyzetekig hajtja; meglepetések és erőszakosságok közt taszigálja előre alakjait, és el is torzítja őket, hogy túlhajtsa a szatirát. Nézzük Oliviában, kit Célimène után másol, a szenvedélyek hevét! Úgy festi le barátjait, mint Célimène, de milyen gyalázkodásokkal! «Milady Autumn? — Újra festett vén kocsi. — Leánya? Tündöklően csúf; rossz mázolás dús keretben. — És az utálatos vén asszony az asztalfőn ... — Megújítja azt a görög szokást, hogy a lakomákon halálfejet tálalnak fel.»[47] A mi modern idegeink nem tudnák elviselni a képet, melyet kedveséről, Manlyről fest. Ez véletlenül meghallja. Olivia tüstént eléje áll, szeme közé nevet, férjes nőnek jelenti ki

[47] NOVEL.

But as I was saying, Madam, I have been treated to-day with all the ceremony and kindness imaginable at my lady Autumn's. But the nauseous old women at the upper hand of her table....

OLIVIA.

Revives the old Grecian custom of serving in a death's head with their banquets...

I detest her hollow cherry cheeks, she looks like an old coach new painted.

... She is most splendidly, gallantly ugly and looks like an ill piece of daubing in a rich frame (II, 1).

magát, azt mondja, hogy meg fogja tartani a gyémántokat, melyeket tőle kapott, kihívólag daczol vele. «De — mondják neki — miért tettetett iránta szerelmet, miért hizelgett szerelmének? — Azért, a mi az egész világot hízelgésre és tettetésre bírja, erszényeért; valódi szenvedélyt éreztem ez iránt.»[48] Szemtelensége olyan, mint a nyilvános kéjleányé. Első látásra beleszeret Fidelioba, kit ifjú férfinak tart, nyakába kapaszkodik, «csókokba fojtja»; azután a homályban tapogatózik, hogy megtalálja s így szól: «Hol vannak ajkaid?» Bizonyos állati «vadság» van szerelmében. Rögtönzött komédia által eltávolítja férjét, s azután tánczosnői mozdulattal felkiált; «Menj férjem, jőjj barátom. Épen mint a két veder a kútban: az egyik leereszkedik, a másik fölszáll.» S azután metsző kaczajban tör ki: «Csak aztán össze ne ütközzenek útközben, és össze ne törjék egymást!»[49] Midőn tetten kapják, mindent megvall unokatestvérének; de mihelyt egy kis reményét látja a szabadulásnak, szinésznői arczátlansággal vonja vissza vallomását.

[48] FIDELIA.

But, madam, what could make you dissemble love to him, when 'twas so hard a thing for you, and flatter his love to you?

OLIVIA.

That which makes all the world flatter and dissemble. 'Twas his money; I had a reel passion for it.

.... As soon as I had his money, I hastened his departure like a wife, who, when she has made tha most of a dying husband's breath, pulls away his pillow.

[49] Go, husband, and come up, friend; just the buckets in the well; the absence of one brings the other. But I hope, like them too, they will not meet in the way, jostle and clash together.

«No, ez aztán okos képmutatás volt,» mondja a másik.

OLIVIA

Micsoda képmutatás?

ELIZA.

Nos, ez az utolsó rászedése férjednek jogos volt, mert önvédelmedre történt.

OLIVIA.

Micsoda rászedés? Tudd meg, hogy én soha sem szedtem rá férjemet.

ELIZA.

Bizonyosan nem értesz engem. Azt mondom, hogy becsületesen és jól kivágtad magadat, midőn asszonynak adtad ki szeretődet.

OLIVIA.

Még egyszer kérdem, mit értesz ez alatt? Szeretőm — asszonynak adtam ki — mi az?

ELIZA.

Hogyan? Hát nem látod, hogy férjed asszonynak tartotta őt?

OLIVIA.

Kit?

ELIZA.

Ej! hát azt a férfit, a kit veled talált....

OLIVIA.

Uram istenem! talán megőrültél!

ELIZA.

Hát nem mondtad magad a mult éjjel...? Piha, ez a tréfa már izetlen — ez már sértő.

OLIVIA.

Még sértőbb reám nézve, becsületemmel tréfálni.

ELIZA.

Oh mily bámulatos vakmerőség!

OLIVIA.

Vakmerőség! nekem mondod ezt! Így beszélsz velem! Soha sem nézek többé rád!... Hol vagy Lettice? Hagyjuk itt e rossz nyelvű asszonyt!

ELIZA.

Kérem előbb még egy szóra, asszonyom! Meg mer esküdni, hogy a kit férje önnel talált....?

OLIVIA.

Esküdni! Oh igen! Hogy valaki a sötétben ismeretlenül szobámba lopódzott, férfi vagy nő, nem tudom, ki volt, esküszöm az égre és mindenre, a mi szent, vagy soha se legyek boldog sem ezen, sem a más világon... Igen, legyek örökre —

ELIZA.

Átkozott... Úgy, úgy, eléggé el van már átkozva esküi által. De fogadja el ez őszinte tanácsot, hagyjon fel hamis esküivel...

OLIVIA.

Oh mily utálatos tanács, mily utálatos! Menjünk innen, ne hallgassuk többé. Még el fog rontani minket, Lettice. (5. felv. 1.jel.)[50]

[50] ELIZA.

Well, cousin, this, I confess, was reasonable hypocrisi; you were the better for it.

OLIVIA.

What hipocrisy?

ELIZA.

Why, this last deceit of your husband was lawful, since in your own defence.

OLIVIA.

What deceit? I'd have you know I never deceived my husband.

ELIZA.

You do not understand me, sure; I say, this was an honest comeoff, and a good one. Bud 'twas a sign your gallant had had enough of your conversation, since he could so dexterously cheat your husband passing in for a woman.

OLIVIA.

What d'ye mean, once more, with my gallant, and passing for a woman?

Ez aztán erő, és ha el mernők beszélni az éjjeli tett merészségét és részletezését, megláthatnók, hogy Madame Marneffenek testvére és Balzacnak elődje van.

ELIZA.

What do you mean? You see your husband took him for a woman.

OLIVIA.

Whom?

ELIZA.

Heyday! why, the man he found you with . .

OLIVIA.

Lord, you rave sure!

ELIZA.

Why, did you not tell me last night. . . Fy, this fooling is so insipid, 'tis offensive.

OLIVIA.

And fooling with my honour will be more offensive . . .

ELIZA.

O admirable confidence!

OLIVIA.

Confidence, to me! to me such language! nay, then I'll never see your face again . . . Lettice, where are you? Let us be gone from this censorions old woman.

ELIZA.

One word first, pray, madam. Can you swear that whom your husband found you with . . .

OLIVIA.

Swear! Ay, that whosoever 'twas that stole up, unknown, into my room, when 'twas dark, I know not, whether man or woman, by heavens, by all that 's good, or may I never more have joys here, or in the other world! Nay, may I eternally —

ELIZA.

Be damned. So, so, you are damned enough already by your oaths.. Yet take this advice with you, in this plain-dealing age, to leave off forswearling yurself.

OLIVIA.

O hideous, hideous advice! let us goo out of the hearing of it. She will spoil us, Lettice!

Van egy alakja, mely kivonatban feltünteti egész tehetségét és erkölcstanát: Manly, a «*plain dealer*», ki csupa erőből és gyöngédtelenségből áll. Oly kiváló kedvencze ez az írónak, hogy kortársai e hősének nevével ruházták fel. Manly Alceste után van festve, s e két alak roppant különbségéből meg lehet itélni e két világ s a két ország különbségét. [51] Manly nem udvari nemes, hanem hajós kapitány, a korabeli tengerészek modorával, kátrányos kabátjával, pálinka-illatával; [52] mindig kész tettlegességekre és szennyes káromkodásokra; kutyáknak és rabszolgáknak nevezi az embereket, s ha nincsenek kedvére, lerugja őket a lépcsőn. «Mylord — mondja egy előkelő úrnak, kutyaszerű morgással — az ön fajtájabeli emberek olyanok, mint a rimák és tolvajok: csupán arra nézve veszélyesek, a kiket megölelnek.» Aztán, mikor a szegény ember fülébe akar súgni valamit: «Mylord, mindaz, a mit megtudtam suttogásából, annyi, hogy büdös lehellete van. Fogadja cserében titkáért e titkot.» [53] Olivia termében, a «fecsegő papagályok, majmok és emberi viszhangok között» úgy kiabál, mintha födélzetén állna: «Csend legyen, vásári bohóczok!» — s galléron ragadja őket. «Semmi

[51] Vessük össze Alceste beszédeit az effélékkel: Such as you, like common whores and pickpockets, are only dangerous to those you embrace. Philinte-ét pedig az ilyenekkel: But, faith, could you think, I was a friend to those I hugged, kissed, flattered, bowed to? When their backs were turned, did not I tell you, they were rogues, villains, rascals, whom I despised and hated?

[52] Olivia says: I shall not have again my alcove smell like a cabin, my chamber perfumed with his tarpaulin Brandenburgh; and hear vollies of brandy-sighs, enough to make a fog in one's room. II. 1.

[53] My lord, all that you have made me known by your whispering which I knew not before, is that you have a stinking breat. There is a secret for your heart.

fecsegés, ti páviánok! Hordjátok el magatokat, vagy....!»[54] S kidobja őket az ajtón. Ilyen az «őszinte ember» modora. — Olivia tönkre tette, a kit szeret, s a ki most kiadja az útját. A szegény Fidelia, férfiruhában, kit félénk ifjunak tart, hozzá megy, midőn haragján rágódik:

«Én szolgálatára lehetek, uram; a legrosszabb esetben kész vagyok önért koldulni vagy lopni is.

MANLY.

Bah! ez is csak hetvenkedés.... Azt mondod, hogy koldulnál is érettem?

FIDELIA

Azt uram.

MANLY.

Ugy hát koldulj érettem.

FIDELIA.

Tiszta szivből.

MANLY.

Azaz, légy kerítőm.

FIDELIA.

Hogyan, uram?

MANLY.

Mit döbbensz meg...? Semmi képmutatás! Menj hát, mondom, és használd fel minden ügyességedet Olivia mellett érdekemben.... Menj, hizelegj, térdepelj le, hazudj, igérj mindent, hogy megszerezd számomra. Nem élhetek nélküle. [55]

[54] Peace, you Bartholomew-fair buffoons!... Why, you impudent, effeminate wretches.... you are in all things so like women, thas you may think in me a kind of cowardice to beat you. Begone, I say, no chattering, balboous, instantly begone, or....

[55] FIDELIA.

I warraut you, sir; for, at worst, I would beg or steal for you.

MANLY.

Nay, more bragging... You said, you'd beg for me.

FIDELIA.

I did, sir.

És mikor Fidelia visszatérve tudtára adja, hogy Olivia szenvedélyesen, szerelmes elragadtatással megcsókolta, így kiált fel:

«Szerelme! a rima, a boszorkány szerelme! Ah! ah! nemde uram, jól tud csókolni? Bizony azt gondoltam, hogy ajkai..... De nem szabad többé rájok gondolnom. Pedig oly szépek, hogy szeretném megcsókolni, oda tapadni — azután kitépni fogaimmal, darabokra rágni s kurafiának szeme közé köpni...!» [56]

A vad ember kiált így; tettei is vad emberhez valók, Fideliával s ennek neve alatt éjjel Olivia lakásába akar hatolni. Fidelia féltékenységből ellenáll. Erre föllázad vére, dühtől lángol arcza s halkan így sziszeg fülébe: «Ah! tehát vetélytársam vagy? Jó! most már itt maradsz és az ajtót őrzöd helyettem, míg én bemegyek helyetted. Azután ha benn leszek, s ha te moczczanni mersz e

MANLY.

Than you shall beg for me.

FIDELIA.

With all my heart, sir.

MANLY.

That is, pimp for me,

FIDELIA.

How, sir?

MANLY.

D'ey start.... No more dissembling. Here, I say, you must go use your cunning for me to Olivia... Go, flatter, lie, knell, promise anything to get her for me. I cannot live unless I have her.

[56] Her lowe — a whore's, a witch's love! — But what, did she not kiss well, sir? I 'm sure, I thught her lips... But I must not think of them more... But yet they are such I could still kiss, grow so, — and then tear off with my teeth, grind them into mammocks, ana spit them into her cuckold's face.

helyről vagy egy szót szólsz, elvágom Olivia torkát. Először az övét. Ha szereted, nem fogod koczkára tenni életét. Aztán a te torkodat vágom el, s azt tudom, hogy a te éltedet,— azt legalább szereted. Szót se, vagy veled kezdem el!» [57]

Földhöz vágja a gaz férjet, visszaveszi Oliviától az ékszeres tokot, melyet neki adott, nehány ékszert eléje dob, azt mondva, «hogy soha sem hagyta rimáját fizetés nélkül»; aztán ugyanezt a tokot Fideliának adja, kit nőül vesz. [58]

Mind e tettek megfelelőknek látszottak akkoriban. Wycherley műve ajánlatában hősének czímét, a «*Plain dealert*» vette föl, s azt hitte, hogy egy derék, őszinte ember arczképét rajzolta, dicsekedve, hogy jó példát adott a közönségnek; holott csak egy nyilván való, erélyes barom mintáját nyujtotta. Ez volt minden, mi ama szomorú világban még fenmaradt a férfiuból. Wycherley levette róla a franczia udvariasság rosszul illő palástját, s megmutatta erős izmaival, arczátlan meztelenségében,

Ez irók mellett a világtalan, elbukot nagy költő, kinek lelkét eltölté a jelen élet nyomorúság, így festé a pokoli orgia tombolását:

> Végsőnek Béliál jött, a kinél
> Tisztátlanabb szellem le nem bukott

[57] What, you are my rival, then! And therefore you shall stay and keep the door for me, whilst I go in for you; but when I'm gone, if you dare to stir off from this very board, or breath the least murmuring accent. I'll cut her throat first; and if you love her, you will not venture her life. Nay, then I'll cut your throat too, and I know you love your own life at least... Not a word more, lest I begin my revenge on her by killing you.

[58] Here, madam, I never left yet my wench unpaid.

Az égből; senki sem szerette úgy
A bűnt, miként ő, a bűn kedveért.....
És mégis ő van legtöbbször jelen
Templomban, oltárnál, hol a papok
Oly gonoszak, mint Eli fiai,
Kik meggyalázták isten hajlokát;
Az udvarokban, fényes palotákban
És városokban ő uralkodik,
Hol a dorbézolás zaja, a bűn
S erőszak a legmagasabb torony
Ormán felül emelkedik, s midőn
Utczáit elborítja a homály,
Bortól s arczátlan gőgtől ittasan
Ott járnak Béliál szülöttei. [59]

[59] Belial came last, than whom a spirit more lewd
Fell not from heaven or more gross to love
Vice for itself....
Who more oft than he
In temples and at altars, when the priest
Turns atheist, as did Eli's sons who fill'd
With lust and violence the house of God?
In court an palaces he also reigns,
And in luxurious cities, when the noise
Of riot ascends above their loftiest towers,
And injury and outrage; and when night
Darkens the streets, then wander forth the sons
Of Belial, flown with insolence and wine.
(MILTON, I, 490).

2. §. A nagyvilági emberek.

I.

A tizenhetedik században új életmód kezdődik Európában, a nagyvilági élet, mely nemsokára kiszorítja és átalakítja a többieket. Legkivált Francziaországban és Angliában jelenik meg és uralkodik, ugyanazon okokból és ugyanazon időben.

Hogy a szalonok megteljenek, bizonyos politikai állapotra van szükség, és ez az állapot, mely a királyi főhatalomnak egyesülése a szabályos rendőrséggel, egy időszakban lépett fel a csatorna mindkét oldalán. A szabályos rendőrség békét visz az emberek közé, kivonja őket a feudális és falusi elszigeteltségből és függetlenségből, gyarapítja és megkönnyíti a közlekedést, a bizalmat, az egyesüléseket, a kényelmet és élvezetet. A királyi főhatalom udvart hoz létre, mely központja a társalgásnak, forrása a kegyelmeknek, színhelye az élvezetnek és pompának. Így vonja egymáshoz és a trónhoz a nagy urakat a biztosság, kiváncsiság, mulatság és érdek, s összegyülve nagyvilági és udvari emberekké lesznek. Ezek nem többé a mult század bárói, kik fegyveresen és komoran állnak a magas teremben, arra gondolva, hogy a palotából kilépve darabokra vagdalhatják egymást, és hogy ha a palotában csapnak össze, a bakó levágja kezeiket s izzó vassal állítja el kiömlő véröket; azt is tudják, hogy a király talán holnap fejöket véteti, azért készségesen térdet hajtanak előtte s áradozva fogadnak hódoló hűséget, míg önmagukban a kardokat számlálgatják, melyek készek harczra szállni

mellettök, és a biztos embereket, kik őrt állnak váraik felvonó hídjai mögött. [60]

A hűbéri élet jogai, kiváltságai, terhei és bájai elenyésztek. Nincs többé arra szükségök, hogy kastélyuk erősség legyen. Nincs többé az az élvezetök, hogy úgy uralkodjanak benne, mint saját országukban. Unatkoznak ott és kijönnek belőle. Nem lévén több okuk, hogy a királylyal viszálkodjanak, hozzá mennek. A király udvara szalon lett, melynek látogatása nagyon kellemes és hasznos. Ünnepélyeket, fényes bútorokat, ékes és válogatott társaságot, híreket és pletykákat találnak ott; díjazásokat, czímeket, állásokat lelnek maguk és övéik számára; mulatnak és hasznot húznak: csupa nyereség és élvezet minden. Megjelennek hát midőn a király fölkel ágyából, részt vesznek az ebédben, visszatérnek a bálra, leülnek játszani s ott vannak, mikor a király lefekszik. Szép képet nyujtanak félfranczia öltönyeikben, parókáikkal, tollas kalapjaikal, bugyogóikban, csokros saruikban. A nők festik magukat (1654), szépség-tapaszokat raknak fel (1660); ezüst paszomántos, pompás uszályos selyem- és bársonyruhákat öltenek, szabadon hagyva keblök, vállaik és karjaik ragyogó meztelenségét. Nézik őket, köszöntik, megszólítják. A király sétalovaglást tesz a Hyde-Parkban, mellette nyargal a királyné s vele a király két kedvese: lady Castlemaine és mrs. Sewart. [61] «A királyné paszomántos fehér mellényben, kurta karmazsin szinű szoknyában, *à la négligence* fodrozott fürtökkel; mrs. Stewart háromszögletü kalapban, vörös tollal, szende szemeivel, római orrocskájával, tökéletes termetével». Visszatérnek White-

[60] L. SHAKSPEARE történeti darabjait.

[61] PEPYS. 1663.

Hallba, «a hölgyek járnak, kelnek, csevegnek, kalapjaikkal és tollaikkal játszanak, kicserélve azokat s egymásután felpróbálva a többiekét, vidám kaczagás közt.» Ily szép társaságban nem hiányzik az udvarlás. «Az illatos kesztyűk, a zsebtükrök, az ékszeres tokok, a baraczkpászták, illatszerek s más efféle apró szerelmi árúczikkek minden héten érkeznek Párisból.» Londonból «kézzelfoghatóbb ajándékok kerülnek ki, mint fülbevalók, gyémántok, brilliántok és jó guineák; a szépek úgy ékesítették ezekkel magukat, mintha messze földről jöttek volna.» [62] Isten tudja, hány és milyen szerelmi kaland van folyamatban. Természetesen a társalgás is halad a maga útján. Fennhangon fejtegetik a gőgös Warmestré kisasszony kalandját, «ki valószinűleg rosszul számolván, szabadságot vesz az udvari ünnepély kellő közepén megbabázni». Suttogva beszélgetnek Hobart kisasszony kisérleteiről, Churchill kisasszony szerencsés balesetéről, a ki igen rút lévén, volt annyi esze, hogy leesett a lóról s meghatotta ez által York herczeg szemét és szívét. Grammont lovag Termes vagy a főalamizsnás Poussatin történetét mondja el a királynak; mindenki ott hagyja a tánczot, hogy őt hallgassa, és a mese végeztével mindnyájan hasukat fogják nevettökben. Láthatjuk, hogy ha ez nem is XIV. Lajos világa, mégis nagyvilág; s ha több tajtékot is vet, mégis ugyanazon irányban folyik. A fő czél itt is mulatni és feltünni. Mindenki divatos ember akar lenni; egy ruha képes hiressé tenni valakit; Grammont egészen oda van, midőn szolgájának gazsága miatt kénytelen egy öltönyt kétszer viselni. A másik nagyra van dalaival, gitárjátékával. «Russelnek volt egy gyűjteménye két vagy háromszáz tánczdarabból, melyeket

[62] GRAMMONT.

első olvasásra eltánczolt.» Jermyn ismeretes volt szerelmi kalandjairól. «A nemes úr, mondja Etheredge, öltözködjék jól, tánczoljon jól, vívjon jól, tudjon szerelmes leveleket írni, legyen kellemes énekhangja, legyen meglehetős hallgatag, de ne nagyon állhatatos.» Itt van már az udvari szokás, mely Francziaországban egész XVI. Lajosig tartott. Ily erkölcsök mellett a szó foglalja el a tett helyét. Az élet látogatások, beszélgetések közt telik el. A csevegés művészete lesz a legelső valamennyi művészet közt; természetesen a kellemes csevegésről van szó, mely egy óra alatt húsz tárgyat érint, mindig csak felületén maradva, soha sem mélyedve bele, úgy hogy a társalgás nem munka, hanem séta. Haza térve levelekkel folytatják a csevegést, melyeket estenként irnak, madrigálokkal vagy epigrammokkal, melyeket másnap reggel fognak felolvasni, szaloni tragédiákkal vagy a társaságból vett parodiákkal. Igy születik az uj irodalom, munkája és arczképe e világnak, melyben közönségét és mintáját leli, mely belőle származik s benne talál befejezést.

II.

De szükséges, hogy tudjanak is csevegni, azért először is ezt kezdik tanulni. Forradalom történt a szellemben úgy, mint az erkölcsökben. Ugyanakkor, midőn a helyzetek új szinezetet nyernek, a gondolat is új alakot ölt. A renaissance véget ér, megnyílik a klasszikus kor s a művész helyet ad az írónak. Az ember visszatér első útjából, melyet a dolgok körül tett; a lelkesedés, a felizgatott képzelem zavara, az új eszmék háborgó zsibongása és mindama tehetség, melyet az első fölfedezés fölébreszt, kielégí-

tést talált, azután elgyöngült. Ingerök elbágyadt, mert befejezték munkájokat. Eltüntek a különczségek, a mélyreható pillantások, a zabolátlan eredetiség, a lángész mindenható betörései, melyek a legnagyobb őrültségeken keresztül az igazság központjára találtak; a nagyszerű lelemény minden vonása elenyészett. A képzelem mérsékli, a szellem fegyelmezi magát, visszamegy s aztán lecsillapult kiváncsisággal, szerzett tapasztalatával még egyszer bejárja birodalmát. Megitéli s kijavítja önmagát. Vallást, művészetet, bölcsészetet talál, melyet át kell alakítani. Nem ihlett szemleletre való többé, hanem szabályos bonczolásra. Nem érzi vagy látja többé az összeséget, hanem a részleteket tapintja és veszi figyelembe. Választ, osztályoz, tisztít és rendez. Megszünik teremtő lenni és értekező lesz. Elhagyja az alkotást és a birálathoz fordul. Behatol a dogmák és formák ama nagyszerű és zűrzavaros halmazába, melyben az előbbi korszak össze-vissza keverte az álmakat és fölfedezéseket; eszméket von ki belőle, melyeket megenyhít vagy megerősít. Könnyed okoskodások hosszú lánczolataiba fűzi azokat, mely gyűrűről gyűrűre egész a közönség értelméig száll alá. Szabatos szavakban fejezi ki, melyek sorozatukat fokról fokra a közönség elmélkedése elé terjesztik. A gondolkozás minden mezején osztályokat és úthálózatot állít fel, melyek megakadályozva minden hibát és tévelygést, minden szellemet észrevétlenül elvezetnek minden tárgyhoz. Világosságra, könnyedségre, kellemre törekszik. És a világ rá segíti; a körülmények befejezik a természetes forradalmat; az izlés megváltozik, saját hajlama s egyszersmind az udvar befolyása által.

Midőn a társalgás az élet első feladata lesz, saját képe és szükségletei szerint alakítja át a stylt. Eltávolítja belőle a kitéréseket, a túlságos képeket, a szenvedélyes kiáltásokat,

az erőszakos és zavaros szinezetet. A szalonban nem lehet kiabálni, kézzel-lábbal mozogni, fennhangon álmodni. Az emberek itt tartózkodók lesznek, birálják és megfigyelik egymást, elbeszélés és fejtegetés közt telik az idő; világos kifejezésekre, szabatos nyelvre, tiszta és összefüggő okoskodásra van szükség; ezek nélkül nem képesek szóharczokat vívni, sem egymást megérteni. A szabatos styl, a művelt nyelv, a társalgás önmagától születik ott és csakhamar tökéletessé lesz; mert a nagyvilági élet czélja a finomság; minden dolgot szebbé és kényelmesebbé akarnak tenni, a bútorokat úgy, mint a szavakat, a körmondatokat úgy, mint az öltözetekeket. Művészet és ügyesség a két fő jellemvonás. Sokat adnak arra, hogy tökéletesen tudják nyelvöket, hogy soha sem tévesztik el a kifejezések szabatos értelmét, hogy eltávolítják a pórias mondásokat, kiemelik az ellentéteket, fejlesztéseket használnak és rhetorikát gyakorolnak. Nincs nagyobb ellentét, mint ha szembe állítjuk Shakspeare és Fletcher társalgását Wycherley és Congréve társalgási módjával. Shakspeare beszélgetései rohamokhoz hasonlítnak; művészeket vélünk látni, kik szavakkal és taglejtésekkel küzdenek a vívó teremben. Bohóskodnak, dalolnak, fennhangon gondolkoznak, kaczagnak, szójátékokban, költői és kofa-kifejezésekben, keresett különczségekben törnek ki; szeretik az eszeveszett, kirívó dolgokat; az egyik tánczol beszédközben, szívesen sétálnának kezeiken; nincs egy szemernyi számítás, de van több mint három szemernyi őrültség fejeikben. De itt az emberek higgadtak; értekeznek vagy vitakoznak; styljök alapja az okoskodás; nagyon is jó írók s műveiken keresztül látni lehet a szerzőt, a mint szerkeszti mondatait. Arczképeket állítnak össze, szellemes hasonlatokat halmoznak egymásra s egyensúlyba helyezik összhang-

zatos körmondataikat. Az egyik személy szatirával lép fel, a másik rövid erkölcsi tanulmányt szerkeszt. Egész kötetre való bölcs mondást lehetne e korszak vígjátékaiból kivonni. Tele vannak oly irodalmi darabokkal, melyek már a *Spectatort* sejtetik.[63] Keresve keresik az ügyes és szerencsés kifejezést, merész dolgaikat illendő szavakba öltöztetik, gyorsan átsiklanak az illem törékeny üvegfelületén, és felkarczolják a nélkül, hogy eltörnék. Nemes urakat látunk, aranyzott karszékeken, a kik nagyon higgadtak, nagyon megválogatják szavaikat, hideg figyelők, beszédes kétkedők, jártasak a fínom modorban, kedvelik az előkelőséget s a szép nyelvet, épen úgy hiúságból, mint ízlésöknél fogva, s a kik bókok és hajlongások közt társalogva ép oly kevéssé feledkeznek meg a jó stylről, mint fínom kesztyűikről vagy kalapjaikról.

III.

E most születő udvariasság legjobb és legkellemesebb mintái közé tartozik sir William Temple, diplomata és világfi, ügyes, okos és fínom ember, tapintatos a társalgásban és államügyekben, járatos korának ismeretében s azon művészetben, hogy soha se kompromittálja magát, a ki mindig idején tudott előre haladni és kitérni, képes volt magára vonni Anglia figyelmét és reményét, megnyerni a tudósok, bölcsek, politikusok és a nép dicséretét, európai hírt vívni ki magának, megszerezni a tudomány, hazafiság, erény és lángész koszorúit, a nélkül hogy sok tudománya, hazafisága, lángesze és erénye lett volna. Az ilyen élet

[63] L. például Farguhar *Beaux Stratagem*jét. II. 1.

remekműve az ily világnak; nagyon szép külső, kevésbbé szép tartalom: ebből áll rövid kivonata. Írói modora megfelel politikai maximáinak. Elvei és stylje összefüggésben vannak egymással. Valódi diplomata, a minőkkel a szalonokban találkozunk; alaposan ismeri az európai viszonyokat, kiábrándult mindenből, kivált a lelkesedésből, pompás alak a karszékben vagy valamely elfogadásnál, jó elbeszélő, szükség esetén enyelgő is, de okkal-móddal, s tökéletes a reprezentálás és élvezés művészetében. *Sheen*-i magányában, azután Moor-Parkban írással mulat, és úgy ír, a mint a rangjabeli ember beszélni szokott, azaz igen jól, méltósággal és könnyedséggel, kivált mikor azon országokról beszél, melyeket meglátogatott, azon eseményekről, melyeket látott s azon nemes mulatlatságokról, melyekkel idejét töltötte.[64] Ezerötszáz font sterling évi jövedelme van s egy szép sinecurája Irlandban. Akkor vonult vissza a közügyektől, mikor a vita heves kezdett lenni, nem akarva föllépni sem a király mellett, sem ellene, vagy mint maga mondja, «nem akarva az ár ellen úszni», midőn ennek ellenállni nem lehet. Békében élt a vidéken nejével, nővérével, titkárával, cselédségével, fogadva az idegenek látogatásait, kik látni akarták a hármas szövetség kieszközlőjét, és néha az új királyét, Vilmosét is, ki nem tudván megnyerni szolgálatát, eljött néha kikérni tanácsait. Ültet és kertészkedik, termékeny talajon, oly vidéken, melynek levegője javára válik, szabályos virágágyai közt, egyenes csatorna partján, melyet szabatos terrasse szegélyez, s dicsérő sza-

[64] L. *An account of the United Provinces. Memoirs of Gardening.*

vakkal, de minden megfelelő tartózkodással fejezi ki elismerését saját jelleme és választott életmódja iránt.

«Gyakran csodálkoztam, hogy Epikurt annyi kemény és heves kárhoztatás érte az utókor részéről, holott bámulatos szelleme, kifejezéseinek szépsége, jellemének kitünősége, társalgásának kelleme, életének mértékletessége, állhatatossága a halálban, megszerezte számára barátainak szeretetét, tanítványainak csodálatát és az atheniek tiszteletét.»[65]

Igaza van, hogy Epikurt védi, mert ő is tanait követte, kerülve a nagy lelki izgalmakat, s mint Lucretius egyik istene, az üres világkörben telepedett le.

«Midőn a bölcsek látták, hogy szenvedély lép fel és ver gyökeret az államban, őrültségnek hitték, ha a tisztességes emberek beavatkoznak a közügyekbe...[66] A közérdek igaz szolgálata oly nagy munkával és gonddal jár, hogy a jó és bölcs ember, ámbár nem utasíthatja vissza, ha fejedelme vagy hazája felhívja, s azt hiszi, hogy a közönségesnél több szolgálatot tehet, mégis csak ritkán vagy soha se járjon utána, s hagyja inkább azon embereknek, kik a közjó ürügye alatt saját gazdagságukat, hatalmukat vagy törvénytelen tiszteletöket keresik.»[67]

[65] I have often wondered how such sharp and violent invectives came to be made so generally against Epicurus, by the ages that followed him, whose admirable wit, felicity of expression, excellence of nature, sweetness of conversation, temperance of life, and constancy of death, made him so beloved by his friends, admired by his scholars, and honoured by the Athenians.

[66] But, where factions were once entered and rooted in a state, they thougt it madness for good men to meddle with public affairs. (P. 203, 206, 191, t. III.)

[67] But the true service of the public is a business of so much labour and so much care, that though a good and wise man may

Ily módon jelenti be magát, s bemutatva így személyét, a kertészetről kezd beszélni, melyet gyakorol, és pedig legelőbb a hat nagy epikureusról, kik példájokkal dicsőítették mesterök tanait; s ezek: Cæsar, Atticus, Lucretius, Horatius, Mecænas, Virgilius; azután a kertek különféle fajtáiról szól, melyeknek nevök van a világban, a földi paradicsomtól és Alcinous kertjétől egész a hollandi és olasz kertekig; minderről kissé hosszadalmasan beszél, oly ember módjára, a kit hallgatnak s ki önmagát hallgatja, ki egy kissé terjedelmesen társalog vendégeivel, de mindezt kellemmel és méltósággal teszi, nem tanítóskodó, követelő hangon, hanem változatos mozdulatokkal és kifejezésekkel. Elbeszéli, hogy négy szőlőfajt vitt be Angliába; megvallja, hogy sokat költött, de nem sajnálja; öt év óta egyetlen egyszer sem jött kedve Londonba menni. Adomákat kever technikai tanácsai közé. II. Károlyról elmondja, mennyire dicsérte Anglia éghajlatát, hogy csak itt lehet szabad levegőn maradni baj nélkül az év legtöbb napján. A münsteri püspökről beszéli, hogy kertjében csak a cseresznyefa hajtott ki, s azért ennek minden fajtáját összegyüjtötte s annyira tökéletesítette, hogy májustól szeptemberig ehette gyümölcsét. Az olvasó bensőleg örvend, midőn szemtanútól hallja e bizalmas részleteket ily nagy urak felől. Figyelmünk azonnal fölébred; magunkat is udvari embereknek véljük s megelégedetten mosolygunk. Nem tesz semmit, hogy e részletek

not refuse it, if he be called to it by his prince or his country, and thinks he can be of more than vulgar use, yet he will seldom or never seek it, but leaves it commonly to men who, under the disguise of public good, pursue their own designs of wealth, power, and such bastard honours as usually attend them, not that which is the true, and only true reward of wirtue.

oly aprólékosak; mégis jó hatást tesznek; olyanok, mint valami arisztokratikus mozdulat, mint a burnótozásnak vagy a csipkés kézelő rázásának valami előkelő modora.

Ez a vonzó a művelt udvari társalgásban; semmiségek fölött is folyhat; a modor kitünősége sajátos bájat ád e semmiségeknek; hallgatjuk a beszélő hangját; gyönyörködünk az elröppenő mosolyban, átengedjük magunkat a könnyedén folyó áramlatnak, elfeledjük, hogy ez eszmék közönségesek; az elbeszélőt szemléljük, öltözetét, pálczáját, melylyel játszadozik, szalagos czipőit, könnyed járását a fasorok kisimított fövényén, a kifogástalan sövények között; a fület, magát a szellemet is elbájolja beszédmódjának szabatossága, ékes körmondatainak gazdagsága, styljének méltósága és bősége, melynek szabályossága önkénytelenné lett, s mely eleinte mesterséges volt, mint a jó modor, de végre, mint az igazi jó modor, őszinte szükséglettévé és természetes tehetséggé változik.

Szerencsétlenségre e tehetség néha baklövésekre vezet; midőn valaki mindenről jól beszél, azt hiszi, joga van mindenről beszélni. Bölcsésznek, birálónak, tudósnak adja ki magát; s valóban az is, legalább a nők előtt. Az ilyen ember, mint sir William, tanulmányokat ír a *kormányzatról*, a *hősi erényről*,[68] a költészetről, azaz apró értekezéseket a társadalomról, a szépről, a történet bölcsészetéről. Az ilyen ember a szalon Lockeja, Herderje, Bentleye lesz, semmi más. Kétségkívül vannak e szellemnek néha helyes, eredeti ítéletei is: Temple az első, ki pindarikus ihletet talál Ragnar Lodbrog ősi énekében, és don Quijotét az első helyre állítja az újkori alkotás művei

[68] Hasonlítsuk össze ezeket Carlyle munkájával. Ugyanazon czím és ugyanazon tárgy: és nagyon érdekes e két munkában szemlélni a két korszak különbségét.

közt. Máskor, midőn illetékességébe vágó tárgyat érint, például a törökök hatalmának és hanyatlásának okairól, pompásan okoskodik. De a többire nézve iskolás; nála is kitűnik a pedanteria, még pedig ennek legrosszabb fajtája, midőn valaki tudomány nélkül tudósnak akar látszani, idézi minden ország történetét, hivatkozik Jupiterre, Saturnusra, Osirisre, Fo-hire, Confuciusra, Manco-Capacra, Mahomedre, és úgy értekezik e homályos, ismeretlen polgárosultságokról, mintha alaposan tanulmányozta volna forrásaikban, még pedig közvetlenül, és nem titkárja kivonataiból vagy második kézből való könyvekből. Egy ízben meg is járta. Részt akart venni valami irodalmi vitában és elsőséget tulajdonítni a régieknek az újkor fölött. Hellenistának, régésznek képzelte magát, elbeszélte Pythagoras útazásait és Orpheus nevelését, és megjegyezte, hogy a régi görög bölcsek «közönségesen kitünő költők és nagy orvosok voltak; elég jártasak a természet bölcsészetében, hogy megjósolták nemcsak az égi fogyatkozásokat, hanem a földrengéseket és viharokat, a nagy szárazságokat és nagy dögvészeket, a gyümölcsök és gabona bő vagy rossz termését is».[69] Csodálatos tehetség, melylyel ma már nem bírunk! Ezenkívül sajnálta a zene hanyatlását, «mely hajdan elbűvölte az embereket, vad állatokat, madarakat, kigyókat, úgy annyira, hogy még

[69] They were commonly excellent poets, and great physicians: they were so learned in natural philosophy, that they foretold not only eclipses in the heavens, but earthquakes at land, and stroms at sea, great droughts, and great plagues, much plenty or much scarcity of certain sorts of fruits or grain; not to mention the magical powers attributed to several of them, to allay storms, to raise gales, to appease commotions of people, to make plagues cease.

természetök is megváltozott».[70] El akarta sorolni az újkori legnagyobb írókat s kifeledte lajstromából «az olaszok[71] közűl DANTÉ-t, PETRARCÁ-t, ARIOSTO-t és TASSO-t; a francziák közűl PASCAL-t, BOSSUET-et, MOLIÉRE-t, CORNEILLE-t, RACINE-t és BOILEAU-t; a spanyolok közűl LOPE-t és CALDERON-t; az angolok közül CHAUCER-t, SPENCER-t, SHAKSPEARE-t és MILTON-t;» kárpótlásúl beigtatta PAOLO SARPI-t, GUEVARA-t, sir PHILIP SIDNEY-t, SELDEN-t, VOITURE-t és BUSSY-RABUTIN-t, «az *Amours de Gaul* szerzőjét». Azután mindezek tetőzéseül hiteleseknek és csodálatra méltóknak jelentette ki Aesop meséit, ama nehézkes byzanti gyüjteményt, és Phalaris leveleit, e rossz sophistikus gyártmányokat. Szerinte e két munka «a legrégibb és egyszersmind a legjobb a maga nemében». Végre, hogy mentség nélkül felsüljön, komolyan megjegyezte, hogy «kétségkívül voltak tudósok, legalább olyanok, kik az itészek neve alatt tudósoknak adták ki magukat, a kik nem tartották hiteleseknek e leveleket; de nagyon középszerű festő lehet az, ki nem ismer ezekben eredeti festményekre. A szenvedélyeknek ily különféleségét az élet és kormányzat ily változatos tetteiben és körülményeiben, a gondolkozás ily szabadságát, a kifejezés ily merészségét, ily nagylelküséget barátjai iránt, ellenségeinek ily megvetését, ily nagy figyelmet a bölcs emberek iránt, a jóra-

[70] What are become of the charms of music by which men and beasts, fishes, fowls and serpents, were so frequently enchanted, and their very natures changed; by which the passions of men were raised to the greatest height and violence, and then as suddenly appeased, so as they might be justly said to be turned into lions or lambs, into wolves or into harts by the powers and charms of this admirable art?

[71] MACAULAY tanúlmánya sir William Templeről.

való emberek ily megbecsülését, az életnek ily ismeretét, a halálnak ily megvetését, s ezek mellett ily jellemszigorúságot, ily kegyetlenséget a bosszúban sohasem fejezhetett ki más, mint az, a ki valóban bírt azokkal; és Lucianust, a kinek tulajdonítják, épen oly képtelennek tartom e levelek írására, mint azon tettek végrehajtására, melyeket Phalaris merészelt.» [72] Nagyon szép rhetorika! Kár, hogy e szép mondatok ily butaságokat takarnak el. De az övé volt a diadal, és az egyetemes taps, mely e szép szónoki fecsegést fogadta, világosan mutatja ízlését és mű-

[72] It may, perhaps, be further affirmed, in favour of the ancients, that the oldest books we have are still in their kind the best. The two most ancient that I know of in prose, among those we call profane authors, are still Esop's Fables and Phalaris's Epistles, both living near the same time, which was that of Cyrus and Pythagoras. As the first has been agreed by all ages since for the greatest master in his kind, and all others of that sort have been but imitations of his original, so I think the Epistles of Phalaris to have more race, more spirit, more force of wit and genius, than any others I have ever seen, either ancient or modern. I know several learned men (or that usually pass for such, under the name of critics) have not esteemed them genuine, and Politian, with some others, have attributed them to Lucian; but I think he must have little skill in painting, that cannot find out this to be an original; such diversity of passions, upon such variety of actions and passages of life and government, such freedom of thought, such boldness of expression, such bounty to his friends, such scorn of his enemies, such honour of learned men, such esteem of good, such knowledge of life, such contempt death, with such fierceness of nature and cruelty of revenge, could never be represented but by him that possessed them; and I esteem Lucian to have been no more capable of writing than of acting what Phalaris did. In all one writ, you find the scholar sophist; and in all the other, the tyrant and the commander. *(Of ancient and modern learning,* 469.)

veltségét, ürességét és fínomságát az előkelő világnak, melynek TEMPLE volt a csodája, s a mely, mint TEMPLE, az igazságból nem szeret mást, mint annak a mázát.

IV.

Ezek ama szónoki és csiszolt szokások, melyek lassan-lassan áttörnek az orgián és felülkerekednek. Az áramlat észrevétlenül megtisztúl és megjelöli útját, mint a folyam, mely erőszakosan új medret ásva, eleinte felkavarja az iszapot, azután tovább hömpölygeti zavaros hullámait, melyek fokozatosan megtisztúlnak. E kicsapongók igyekeznek nagyvilági emberek lenni, s néha sikerül is nekik. WYCHERLEY jól ír, nagyon világosan, az euphuismus legcsekélyebb nyoma nélkül, csaknem franczia módon. Dapperwitje így szól Lucyról kimért körmondatokban: «Szép szenvelgés nélkül, pajkos durvaság nélkül, szerelmes arczátlanság nélkül». Szükség esetén szellemes is tud lenni, és *gentleman*jei szerencsés hasonlatokat cserélnek ki. «A szeretők, mondja az egyik, olyanok, mint a könyvek; ha sokat foglalkozunk velök, elkábítnak s használhatatlanokká tesznek a társaságban; de ha mértékkel használjuk, csak annál alkalmasabbakká leszünk a társalgásra. — Igen, mondja a másik, a szerető olyan legyen, mint a kis nyári lak a város közelében, nem hogy állandóan ott lakjunk, hanem hogy időről időre ott töltsük az éjszakát. Aztán gyorsan hagyjuk ott, hogy visszatérve annál jobban élvezzük a várost».[73] Ez embereknek

[73] Mistresses are like books; if you pore upon them too much, they doze you and make you unfit for company; but if

styljük van, gyakran időn kívül is, a helyzet vagy a személy állapotának ellenére. ETHEREDGE-nél így szól egy csizmadia: «Nincs senki a városban, a ki előkelőbb módon élne feleségével, mint én. Sohasem törődöm, hova megy, ő sem kérdezősködik az én útjaimról. Udvariasan beszélünk egymással és szívünkből gyűlöljük egymást».[74] A művészet tökéletes e rövid beszédben; minden benne van, még a szavak, eszmék és hangok egyenletes ellentéte is. Mily szép szavú ember e szatirikus csizmadia! — A szatira után a madrigál jő. Van olyan személy is, ki a dialóg és próza kellő közepén leírja «a duzzogó szép ajkakat, melyeken gyönge harmat csillog, mint az üde provincei rózsán, mielőtt a hajnali napsugár felszárította harmatát».[75] Nem olyan ez, mint a kecses udvari bókok? Még Rochester is akad néha ilyenekre. Két vagy három dala még benn van a szemérmes ifjú lányok számára megtisztogatott gyüjteményben. — Hiába trágárkodnak tényleg, minden pillanatban bókolniok és köszönteniök kell; a nők előtt, kiket el akarnak csábítni, kénytelenek gyöngéd és ízetlen vallomásokat turbékolni; csak egy zabolájuk van ugyan, de ez vissza is tartja őket: a kénytelenség, hogy jó nevelésüeknek látszassanak. Rochester tisztátlan-

used discreetly, you are the fitter for conversation by'em. A mistress should by like a little country retreat near the town, not to dwell in constantly, but only for a night and away, to taste the town the better when a man returns (Country Wife I, 1).

[74] There is never a man in te town lives more like a gentleman with his wife than I do. I never mind her motions; she never inquires into mine. We speak to one another civilly, hate one anoter heartily.

[75] Pretty pouting lips, with little moisture hanging on them, that look like the Province rose, fresh on the bush, ere the morning sun has quite drawn up the dew.

ságai közepett is szabatosan viseli magát; mindig Boileau ügyes és gondos nyelvezetén mondja trágárságait. Mindez élvbajhászok szellemes és nagyvilági emberek akarnak lenni. Sir Charles Sedley tönkre jut és bemocskolja magát, de II. Károly «Apollo alkirályának» nevezi. Buckingham egekig magasztalja «stylje bűvös erejét». Ő a legkedvesebb, legkeresettebb a csevegők közt; élczei, versei mindig kellemesek, néha gyöngédek; ügyesen használja a szép mythologiai kifejezéseket; könnyed, folyékony dalokban tálalja fel a kissé csinált édességeket, melyek olyanok, mint a szaloni nyalánkságok. Chlorisról így dalol:

Szépségeddel nőtt lánghevem,
És Amor az alatt,
Míg anyja téged pártfogolt,
Rám lőtt egy új nyilat.

És azután befejezésül hozzá adja:

S bennünk mindkettő megtevé
A tőle telhetőt:
Venus szépséget alkotott,
Amor meg szeretőt. [76]

Nincs e nyájaskodásokban semmi szerelem; úgy fogadjuk azokat, a mint nyujtják: mosolyogva. Részét teszik a köteles nyelvnek, az apró sürgölődéseknek, melyekkel

[76] My passion with your beauty grew,
While Cupid at my hearth,
Still as his mother favour'd you,
Trew a new flaming dart . . .
Each gloried in their wanton part;
To make a lover, he
Employ'd the utmost of his art;
To make a beauty, she.

a lovagok a hölgyek körűl forgolódnak. Úgy képzeljük, mintha reggelenként bokrétával vagy czukrozott gyümölcscsel küldték volna a hölgyekhez verseiket. ROSCOMMON verset ír egy kis kutya halálára, egy ifjú lány náthájára, mely nem engedi dalolni; átkozott tél! Erre elővészi a telet és hosszasan megdorgálja. Ezekben ismerünk a nagyvilági élet irodalmi mulatságára. Mindent könnyen, vígan vesznek itt, mindenekelőtt a szerelmet, s aztán a veszélyt is. Egy tengeri csata előestéjén Dorset a tengeren, a hajó ingása közt híres verset ir a nőkhöz. Semmi sem komoly benne, sem az érzés, sem a szellem; olyan versek ezek, melyeket futtában szokott az ember dúdolni. A jó kedv egy szikrája felvillan s egy percz múlva már nem gondolunk rá. «Mindenekfölött, mondja Dorset a nőknek, semmi állhatatlanság! Ebből eleget kapunk a tengeren.» Másutt így szól: «Ha a hollandiak ismernék állapotunkat, gyorsan ide jönnének; mert minő ellenállás várhat rájok oly emberek részéről, kik otthon hagyták szívöket?» Azután jönnek a nagyon is angolos tréfák: «Ne tartsatok hűtleneknek, ha nem írunk minden postával. Könnyeink rövidebb útat választanak: a tenger dagálya mindennap kétszer hozzátok viszi.» [77] Ezek a

[77] Then, if we write not by each post,
Think not we are unkind;
Nor yet conclude our ships are lost
By Dutchmen or by wind:
Our tears we'll send a speedier way;
The tide shall bring them twice a-day
With a fa, etc.

To pass our tedious hours away;
We trow a merry main;
Or else at serious omble play;
But why should we in vain

könnyek nem nagyon szomorúak; a hölgy úgy nézi, a mint az udvarló hullatja: jó kedvvel. Páholyában ül (a lovag sejti ezt s meg is írja), fehér kezét másnak nyújtja csókra s legyezője mögűl kaczérkodik. Dorset nem nagyon búsul miatta, tovább játszik a költészettel, túlzás és kitartás nélkül, a mint tollából folyik, ma dalt írva Dorinda ellen, holnap szatirát Mr. Howard ellen, mindig könnyedén és tanulmány nélkül, igazi nemes úr módjára. Dorset gróf, kamarás, dúsgazdag; a költőket úgy fizeti és pártfogolja, mint a kaczér nőket, azaz mulatságból, ragaszkodás nélkül. Buckingham herczeg ugyanazt teszi, meg az ellenkezőt is; az egyik költőnek hízeleg, a másikat kiparodizálja, viszont őt is magasztalják, gúnyolják, míg végre DRYDEN kezéből megkapja arczképét, mely remekmű ugyan, de épen nem hizelgő. Ily időtöltéseket és marakodásokat láttunk Francziaországban is. Angliában épen ezt a mo-

Each other's ruin thus pursue?
We were undone when we left you.
        With a fa, etc.

But now our fears tempestuous grow,
   And cast our hopes away;
Whilst you, regadless of our wo,
   Sit careles at a play:
Perhaps permit some happier man
To kiss your hand, or flirt yor fan.
        With a fa, etc.

And now we've told you all our loves,
   And likewise all our fears,
In hopes this declaration moves
   Some pity for our tears;
Let's hear of no inconstancy,
We have too much of that at sea.
        With a fa, la, la, la.

dort és irodalmat találjuk, mert a társadalom és szellem is épen olyan.

E költők közt első helyen áll Waller Edmund, ki nyolczvankét évig élt és írt; szellemes, divatos, művelt ember volt, kezdettől fogva meghitt lábon állt a nagy urakkal, tapintatos, előrelátó és mindig kész volt ügyes visszavágásokra, nehezen lehetett kihozni sodrából, különben önző, érzéketlen volt, többször cserélt pártot, de nagyon könnyen el tudta viselni köpenyforgatásainak emlékét; szóval valódi mintája volt a nagyvilági és udvari embernek. Ő az, a ki előbb Cromwellt, azután II. Károlyt dicsőítve, de ezt kevésbbé, mint amazt, így mentegette magát: «A költőknek, felség, jobban sikerül a költés, mint az igazság.» Ily életmód mellett verseinek három negyedrésze alkalmi vers, a társalgás vagy hízelgés apró pénze; hasonlítnak a kicsinyes eseményekhez vagy érzésekhez, melyekből születtek. Egyik verse a theáról szól, másik a királyné arczképéről; hiszen érteni kell az udvarláshoz, s különben is «ő felsége rendelte meg a verseket». Egy nő ezüst tollal ajándékozza meg: hirtelen rímes köszönetet ír reá; a másik nő akkor tud elaludni, mikor akar: erre gyorsan vidám dal jő; azután az az álhír terjed el, hogy lefestette magát: e fontos ügy nem maradhat stanzák nélkül. Majd verseket ír Carlisle grófnő szobájáról, részvétét fejezi ki lord Northumberlandnek neje halála fölött, aztán csinos költeményben énekel meg egy hölgyet, kit megtaszigáltak a néptömegben, s versekben felel sir John Suckling költeményére. Költészete nem egyéb, mint írott társalgás, az a társalgás, mely a bálban történik, midőn azért beszélnek, hogy beszéljenek, fölemelve a paróka egy fürtjét vagy a keztyűt morzsolva újjaik közt. Az udvarlásnak természetesen legnagyobb része van benne, és elgon-

dolhatjuk, hogy a szerelem nem nagyon őszinte ott. Valójában WALLER megfontolással sóhajt (Sacharissának szép hozománya volt), vagy legalább illendőségből; gyöngéd költeményeiből az tűnik ki legjobban, hogy folyékonyan óhajt írni és jól rímelni. Szenvelgő, túlzó, szellemeskedő, szóval író és nem költő. Nem merve Sacharissához fordulni, szobalányát szólítja meg, «társát a szolgaságban». «Mint a napimádó, a félénk perzsa vagy a gyönge szemű mór nem meri elkápráztott tekintetét magasabbra emelni az aranyzott felhőnél, mely a fölemelkedő isten fényének közelében ékesíti a keleti eget, és sugáraitól átragyogva felülmulja a többit.» [78] Jó hasonlat! Bóknak is szép, s remélhető, hogy Sacharissa épen ily szabatos bókkal fog felelni.

Ilyen fajta kétségbeesése is. Kiáltásai betöltik a penshursti park fasorait, «elmondja szerelmét a bikkfáknak», és a jó nevelésü bikkfák «szánakozva bólintanak fejökkel». Valószínű, hogy e fájdalmas sétákban az volt legnagyobb gondja, hogy meg ne áztassa topánkáit. E szerelmi szenvedély a klasszikus gépeket, Apollot és a múzsákat hozza mozgásba; Apollo haragszik, hogy rosszúl bánnak egy szolgájával, távozásra szólítja fel, s ő valóban el is megy, azt mondva Sacharissának, hogy keményebb a tölgynél s hogy bizonyára sziklától született. [79]

78 So in those nations which the Sun adore
Some modest Persian or weak-eyed Moor
No higher dares advance his dazzled sight
Than to some gilded cloud which near the light
Of their ascending God adorns the East,
And graced with his beam, outshines the rest.

79 While in this park I sing, the list'ning deer
Attend my passion and forget to fear;
When to the beeches I report my flame,
They bow their heads, as if they felt the same.

A legvalódibb mindezekben az érzékiség, nem a lángoló, hanem a könnyü és vidám érzékiség. Egy dala, a «Bukás», olyan, hogy akár XV. Lajos udvarának valami abbéja írhatta volna.

Ne duzzogj, kedves, ne pirulj....
Az ifju ah! mit tehete?
Reá omolt egész ege;
S csak az volt rossz, hogy oly korán
Hagyott fölkelni, szép leány. [80]

Más versei nem elég finomak s érezni lehet rajtok a környezetet.

Amoret, oly édes vagy,
Mint a legdrágább falat,
Mely, ha csak megizlelik,
Örömet és éltet ad. [81]

To Gods appealing when I reach their bow'rs
With loud complaint, they answer me in show'rs.
To thee a wild and cruel soul is giv'n,
More deaf than trees and prouder than the heav'n
The rock
.... That cloven rock produc'd thee.
This last comlaint th'indulgent ears did pierce
Of just Apollo, president of verse,
Highly concerned that the Muse should bring
Damage to one whom he had taught to sing, etc.

80 Then blush not, Fair! or on him frown:
How could th youth, alas! bud bend
When his whole Heav'n upon him lean'd;
If ought by him amiss was done,
'T was to let you rise so soon.

81 Amoret! as sweet and good
As the most delicious food,
Which bud tasted does impart
Life and gladness to the heart.

Nem tudjuk, mily nőnek van kedvére, ha akármily ízletes *beefsteak*-hez hasonlítják. Az sem nagyon hízelgő, ha, mint Sacharissát, a jó bor színvonalára emelik, mely a fejbe száll.[82] Ez már mégis nagyon megtisztelő a portói borra s a pecsenyére nézve.

Az angol háttér itt is, mint másutt, feltünik. A szép Sacharissa például, midőn már nem volt többé szép, megkérdé Wallert, vajjon írna rá még most is verseket? «Igen, asszonyom, felelt, ha oly ifjú és oly szép lesz, mint hajdan.» A franczia ezen megbotránkoznék. Ennek daczára Waller rendszerint szeretetreméltó. Bizonyos csillogó párázat ömlik el versei körűl. Mindig előkelő, gyakran kecses. Ez a kellem olyan, mint a nagyvilági emberek illatszere; a fényes öltözékek, a díszes termek, a dús előkelőség, a választékos kényelem bizonyos édes érzéssel töltik el a szívet, mely külsőleg tetszetős viseletben és mosolyban nyilvánúl. Waller tud mosolyogni, még pedig a leghízelgőbben, valami virágbimbó, öv vagy rózsa láttára. Ily bokréták illenek kezébe és művészetéhez. Mily kiváló udvariasság van stanzáiban, melyeket a kis Lady Lucy Sidneyhez írt életkoráról. És mi lehet vonzóbb a nagyvilági emberre nézve, mint ez ifjú zárt bimbó, mely már pirúlni és fakadni kezd?

Szép bimbó, meg ne vesd a kort,
Mely nemsokára a tied.
A hajnal rózsafénye is
A déli napnak ad helyet.[83]

[82] Sacharissa's beauthy's wine,
Which to madness doth incline;
Such a liquor as no brain
That is mortal can sustain.

[83] Yet, fairest blossam! do not slight
That age which you may know so soon.
The rosy morn resigns her light
And milder glory to the noon.

Minden verse folytonos összhanggal, világossággal, könnyedséggel ömlik, a nélkül, hogy hangja valamikor fölemelkednék vagy kitörne, vagy eltévesztené a helyes kifejezést, ha csak nem a nagyvilágias szenvelgés által, mely egyformán módosítja minden hangját, hogy megenyhítse. Költészete ama csínos, modoros, cziczomás nőkhöz hasonlít, kik féloldalt hajtott fejjel, sipegve suttognak közönséges dolgokat, melyekre nem igen gondolnak, s a kik mégis kellemesek szalagos piperéjökben és egészen tetszenének, ha nem gondolnának arra, hogy mindig tessenek.

Nem mintha nem tudnának komoly dolgokat érinteni, de a maguk módja szerint érintik, komolyság és mélység nélkül. Az udvari emberben leginkább az az igaz megindulás hiányzik, melyet a feltalált, egyéni eszme okoz. Az udvari embert leginkább a diszítés helyessége s a külső látszat tökéletessége érdekli. Nem igen ragaszkodnak a lényeghez, de annál inkább a formához. És valóban a formát veszik tárgyúl csaknem minden komoly költeményökben; kritikusok, szabályokat állítnak fel, *ars poeticát* írnak. Denham, azután Roscommon, egy egész költeményben a versek jó fordításának mesterségét tanítják. Buckingham herczeg a költészetről és a szatiráról verses tanulmányokat ír. DRYDEN első helyen áll e pedagógok közt. Mindnyájan fordítókká, bővítőkké lesznek, mint DRYDEN. ROSCOMMON lefordítja Horatius *Ars poeticáját*, WALLER *Pompejus* első felvonását, DENHAM Homer, Virgil töredékeit s egy olasz költeményt a jogról és mérsékletről. ROCHESTER költeményt ír az *emberről* BOILEAU modorában, és költői levelet a *semmiről*; a szerelmes WALLER tankölteményt ír az *isteni félelemről*, más valaki hat éneket az *isteni szeretetről*. Ezek stylgyakorlatok. Elővesznek egy

theologiai tételt, bölcsészeti közhelyet, költői szabályt, s kimért, rímes prózában fejtegetik. Nem alkotnak semmit, nem éreznek valami nagyot, nem törődnek mással, mint hogy jó okoskodásokat írjanak, klasszikus képekkel, nemes kifejezésekkel, a megállapított minta szerint. A versek legnagyobb része két főnévből áll, melyek el vannak látva jelzőikkel s összekötve egy igével, az iskolai latin versek módjára. A jelző jó; hogy rá akadjanak, át kellett lapozni a *Gradus-t*, vagy mint BOILEAU kivánja, a befejezetlen verssel fejökben egy egész óráig töprengtek a szabad ég alatt, míg valahol az erdő zugában megtalálták a szaladó szót. — Ásítunk, de tapsolunk. Ez az ár, melyért valamely nemzedék végre megalkotja a magasabb stylt, mely szükséges a nagy dolgok kifejezésére, nyilvánítására és bebizonyítására. De egyelőre ékes, hivatalos beszédmódjukkal, kölcsönzött gondolataikkal olyanok, mint a hímzett ruhás, kimért tartású kamarások, kik komoly arczkifejezéssel, üres lélekkel vesznek részt a királyi esküvőn vagy keresztelőn, bámulatosan méltóságos modorral, a fabábok szabatosságával és eszméivel.

V.

Egyikök (DRYDENT mindig kivéve) egész a tehetségig emelkedett, sir JOHN DENHAM, I. Károly titkárja, a ki sok szolgálatot tett a közügyekben, és zabolátlan ifjúsága után komoly életre adta magát; elhagyva a gúnyos és trágár dalokat, érettebb korában elérte a magasabb szónoki nyelvet. Legjobb költeménye, *Cooper's Hill* egy dombnak és környékének leírása, egybekötve a történeti emlékekkel,

melyeket látása ébreszt, és erkölcsi elmélkedésekkel, melyeket e kép gerjeszt. Az egész tárgy a klasszikus szellem nemességéhez és határaihoz van alkalmazva, és kifejti erejét, a nélkül, hogy elárulná gyöngéit. A költő képes megmutatni egész tehetségét, a nélkül, hogy valamit erőszakoljon benne. A szép nyelv egész szépségében mutatkozik, mert őszinte. Gyönyörrel követjük e gazdag mondatok szabályos hullámzatát, hol az eszmék, ellentétbe állítva vagy ismételve, először nyernek végleges elrendezést és teljes világosságot, hol a symmetria csak szabatosabbá teszi az okoskodást, hol a fejlesztés csak befejezi a gondolatokat, hol az ellentét és ismétlés nem fajúl fecsegéssé és mesterkéltséggé, hol a versek zenéje, a hang bőségét csatolva az értelem teljességéhez, erőlködés és rendetlenség nélkül vezeti az eszmék csapatát, szép rendjökhöz és hullámzásukhoz alkalmazott rhythmus szerint. Kellem egyesűl itt az erővel; a *Cooper's Hill* szerzője épen úgy tud tetszeni, mint erejét éreztetni. Költeménye királyi parthoz hasonlít, mely méltóságos és szabályozott ugyan, de a szemek gyönyörködtetésére van berendezve s telve van szebbnél szebb kilátásokkal.

Könnyed fordulatokkal vezet a változatos eszmék tömegén keresztül. Itt hegyre akad, amott nympha-emlékre, s e klasszikus emlék oszlop-csarnokhoz hasonlít; távolabb széles folyót mutat, s mellette egy apátság romjait; a költemény minden lapja egy-egy külön fasor, saját külön távlatával. Kevéssel azután a gondolat a tudatlan középkor babonái s a legújabb forradalom túlságai felé fordul; majd királyi vadászat következik, s látjuk a megriadt szarvast, a mint megáll a lombozat között. «Erejére gondol, aztán gyorsaságára, szárnyas lábaira, majd fegyveres fejére, amazokkal futni kész végzete elől,

ezzel harczra kél ellene,»[84] de mégis inkább fut s az ugató ebek kergetik. Ilyenek a főúri vadaskertek nemes látványai és művészi változatossága. Ezenkívül minden tárgy, mint valami királyi palotában, fel van ruházva minden lehető diszítéssel; a szépítő jelzők elborítják a nagyon sovány főneveket, a művészi diszítmények átalakítják a természet köznapiasságát. A hajók «lebegő tornyok», a Themse «szeretett leánya az Oceánnak»; a hegy a felhők keblébe rejti büszke fejét, míg zöld palást hullámzik oldalán. A képzelem különféle nemei közt van egy fajta, a királyi képzelem, mely tele van nagyszerű hivatalos szertartásokkal, mérsékelt, kiszámított mozdulatokkal, szabatos és parancsoló alakokkal; egyenletes és tiszteletet gerjesztő, mint a királyi palota bútorzata. Ebből merítették a klasszikusok és Denham minden költői színöket; a tárgyak és események ennek színezését veszik föl, mert kénytelenek áthaladni rajta. De itt kénytelenek áthaladni még egyeben is. Denham nem csupán udvaroncz, hanem angol is, azaz erkölcsi megindulásoknak van alávetve.

Gyakran elhagyja tájképét, hogy komoly elmélkedésbe merűljön; a politika, a vallás meg-megzavarja szemeinek gyönyörűségét; valami domb vagy erdő láttára az ember felől elmélkedik. A külsőség a benső felé, az érzéki benyomás a lelki szemlélődésre vezeti. E faj emberei természetnél és szokásnál fogva benső emberek. Midőn látja, mint ömlik a Themse a tengerbe, «a ha-

[84] He calls to mind his strength and then his speed,
His winged heels, and then his armed head:
With these t'avoid, with that his fate to meet;
But fear prevails, and bids him trust his feet.
So fast he flies, that his reviewing eye
Has lost the chasers, and his ear the cry.

landó élethez hasonlítja, mely az örökkévalóság felé folyik.» A viharjárta hegy homloka eszébe juttatja «közös sorsát mindannak, a mi nagy és magas». A folyam futása a benső megújulás gondolatára vezeti. «Ah! ha úgy folyhatna életem, mint habjaid, ha mintául vehetném futásodat, a mint tárgyul vettem; átlátszó vagy, de mély, szelid és nem szunnyadó, hatalmas, dühöngés nélkül, teljes, áradás nélkül!» [85] E lelkekben az erkölcsi ösztönök és a nagyszerű búskomolyság elpusztíthatatlan kincse rejtezik, s ennek legnagyobb bizonyítéka az, hogy még II. Károly udvaránál is rátalálunk.

De ennek nyomai csak ritkán lépnek napfényre, épen mint a föld eredeti sziklarétege. A nagyvilági szokások sűrű kérget vonnak rá, mely itt mindenütt elborítja. Az

[85] My eye, descending from the hill, surveys
Where Thames among the wanton valleys strays:
Thames, the most lov'd of all the Ocean's sons
By his old sire, to his embraces runs:
Hasting to pay his tribute to the sea,
Like mortal life to meet eternity.
Nor with a sudden and impetuous wave,
Like profuse kings, rosumes the wealth he gave.
No unexpected inundations spoil
The mover's hopes or mock the ploughman's toil,
Bud godlike his unweary'd bounty flows;
First loves to do, then loves the good he does.
O could I flow like thee, and make thy stream
My great example, as it is my theme!
Thoug deep, yet clear; though gentle yet not dull,
Strong without rage, without o'erflowing full.....
But his proud head the airy mountain hides
Among the clouds; his shoulders and his sides
A shady mantle clothes; his curled brows
Frown on the gentle stream, which calmly flows;
While winds and storms his lofty forehead beat,
The common fate of all that's high or great.

erkölcsök, a társalgás, a styl, a színház, az ízlés, minden franczia vagy igyekszik az lenni. Annyira utánozzák a francziákat, a mennyire csak képesek, s Francziaországba mennek műveltséget szerezni. Sok lovag került ide, kiket Cromwell elűzött. Denham, Waller, Roscommon és Rochester itt tartózkodtak; Newcastle herczegnő, a korszak költőnője, Párisban ment férjhez; Buckingham herczeg Turenne alatt részt vett egy hadjáratban; Wycherleyt Francziaországba küldte atyja, ki el akarta őt vonni a puritán eszmék ragályától; Vanbrugh, egyike a legjobb vígjátékíróknak, ott keresett fínomulást. A két udvar csaknem mindig szövetségben állt tényleg, szívök szerint pedig mindig, érdekeiknél s vallási és monarchiai elveiknél fogva. II. Károly XIV. Lajostól évdíjat, szeretőt, tanácsokat és példát vett; a főurak követték a fejedelem példáját, és Francziaország volt az udvar mintaképe. Irodalma és erkölcsei, a klasszikus korszak legszebb irodalma és erkölcsei adták a divatot. Az angol művekből láthatjuk, hogy a franczia írók voltak mestereik s minden jóneveléső ember kezén forogtak. BOSSUET-től tanácsot kérnek, CORNEILLE-t lefordítják, MOLIÈRE-t utánozzák, BOILEAU-t tiszteletben tartják. Annyira megy ez, hogy a legelőkelőbbek egészen francziák igyekeznek lenni és franczia morzsákat kevernek minden mondásukba. «Jó angolsággal beszélni, mondja WYCHERLEY, mai napság a rossz nevelés jele». Ez elfrancziásodott uracsok [83] egyre bókolnak, be vannak hintve hajporral, illatszerekkel s «kitünők a fínom kesztyűzésben.» [87] Gyöngédséget szenvelegnek, játszák a finy-

[86] ETHEREDGE: *Sir Fopling Flutter.* WYCKERLEY: *Monsieur de Paris.*

[87] «Mindig kitűntem finom kesztyűim által.» (ETHEREDGE: *Sir Fopling Flutter.*)

nyásokat, az angolokat otrombáknak, szomorúaknak, mereveknek találják, könnyelmüek, szeleburdiak igyekeznek lenni, kaczagnak, fecsegnek derüre-borúra s az emberi dicsőséget a paróka és a bókok tökéletességébe helyezik.

A színház, mely gúnyolja ez utánzókat, maga is utánoz. A franczia vígjáték épen úgy mintáúl szolgál, mint a franczia fínomság. Mindkettőt úgy másolják, hogy megváltoztatják, de nem érik el; mert a monarchiai és klaszszikus Francziaország ösztöneinél és alkotmányánál fogva minden nemzet között a legalkalmasabb a nagyvilági élet modorára és a szónoki szellem müveire. Anglia utána megy ez úton, mert magával ragadja a század egyetemes folyama; de csak távolról, s oldalt hajtva nemzeti hajlamai által. Ez ama közös irány és sajátos elhajlás, melyet a nagyvilági élet költészete hirdetett, melyet a színház és alakjai feltüntetnek.

VI.

Négy kiváló író állapítja meg e vígjátékot: Wycherley, Congreve, Vanbrugh és Farquhar (1672—1726). Az első durva és a feslettség első kitörését képviseli, a többiek nyugodtabbak, s inkább hajlanak a fínomság, mint az élvhajhászás felé; különben valamennyien világfiak, kik sokat adnak arra, hogy értenek a nagyvilági modorhoz, az udvarnál vagy jó társaságokban töltik idejöket, s nemes emberhez való hajlamuk és életmódjuk van. «Én nem vagyok író, mondá Congreve Voltairenek, hanem *gentleman.*» És valóban, mondja Pope, inkább előkelő úr, mint író módjára élt, híres volt szerelmi kalandjairól s utolsó éveit Marlborough herczegnő házában tölté. Mondtuk, hogy Wycherley II. Károly alatt egyike volt a legdivatosabb udvaronczoknak.

Egy ideig a hadseregnél szolgált, mint VANBRUGH és FARQUHAR is. A «kapitány» név nagyon jól illett nekik, úgyszintén a katonai történetek, melyeket magukkal hoztak, és a toll, melyet kalapjok mellé tűztek. Mindnyájan ugyanegy fajta, nagyvilági és klasszikus jellegű vígjátékokat írtak, valószínű cselekvényekkel, minőket mindennap látunk magunk körül, jó nevelésü személyekkel, minőkkel rendesen találkozunk a termekben, szabatos és finom társalgással, minővel a jó nevelésű emberek élnek egymás közt. E színház, mely meg van fosztva a költészettől, képzelemtől és kalandosságtól, mely utánzó és szónokló, ugyanakkor alakult meg, mikor Molière szinháza, ugyanazon okokból és ennek mintája szerint, úgy hogy ha jól meg akarjuk érteni, Molière szinházával kell összehasonlítanunk.

«Molière egy nemzethez sem tartozik, mondá egy nagy angol iró. A komédia istene egykor írni akarván, emberré lett s véletlenül Francziaországba jutott.» Meglehet, de emberré levén, egyszersmind a XVII. század szülötte és franczia lett, és épen ezért volt a komédia istene. «A tisztességes embereket mulattatni, mondá MOLIÈRE, mily furcsa vállalkozás.» Csak a XVII. század franczia művészetének sikerült ez; mert kellemes úton vezet az általános eszmékhez, és ez eszmék iránti hajlam, valamint ez út megszokása épen sajátos ismertető jele a tisztességes embernek. MOLIÈRE, mint RACINE, fejleszt és szerkeszt. Nyissuk fel akármelyik darabját, akármelyik jelenetét; három szóváltás után már magával ragad vagy inkább visz. A második folytatja az elsőt, a harmadik befejezi a másodikat, a negyedik teljessé teszi az egészet; folyammá válik, mely elragadt, magával visz s nem bocsát el többé. Semmi megállapodás, semmi kitérés, semmi mellékesemény, mely elvonná figyelmünket. Hogy a szó-

rakozott lélek bolyongásait megakadályozza, valami másodrendű személyt, inast, szobalányt vagy feleséget vezet a színpadra, a ki sorról sorra, más-más módon ismétli a főszereplő feleletét, s a symmetria és az ellentét által megtart a kiszabott egyenes úton. A czélhoz érve más áramlat ragad meg s épen így visz tovább. Úgy van szerkesztve, mint az első, s tekintettel az elsőre. Láthatóvá teszi ellentéte által, vagy megerősíti hasonlatosságával. Itt a szolgák ismétlik az urak czívódását és kiengesztelődését. Amott Alcestet, kit három lapon át egy oldalra vont a harag, most ismét három lapon át másfelé vonja a szerelem. Másfelől szállítók, tanítók, rokonok, cselédek váltakoznak, hogy jobb világításba helyezzék Jourdain úr nagyravágyását és lóvátételét. Minden jelenet, minden felvonás kiemeli, befejezi vagy előkészíti a másikat. Minden összefüggő és minden egyszerű, a cselekvény halad s csak azért halad, hogy az eszmét vigye; nincs semmi bonyodalom, semmi közbeeső cselekvény. Egy komikus esemény elég a mesére. A *Mizantróp* egy csomó beszélgetésből áll. Ugyanazon helyzet, ötször vagy hatszor megújulva, alkotja a *Nők iskoláját*. E darabok «semmiből készültek». Nincs szükségök eseményekre, elég nekik egy szoba szűk köre és egy nap lefolyása, négy karszék, szőnyegzet, színpadi fogások és diszítmények nélkül.

E csekély anyagon keresztül világosabban és gyorsabban kitörhet az eszme; és valóban, minden czéljok abból áll, hogy ez eszmét világosságba helyezzék; a tárgy egyszerűsége, a cselekvény haladása, a jelenetek összefüggése mind erre irányúl. Minden lépésre növekszik a világosság, mélyebbre hat a benyomás, szembe ötlik a hiba, összehalmozódik a nevetség, míg végre e megfelelő és összejátszó inger alatt kitör a kaczagás. És ez a kaczagás nem

csupán a nevető izmok görcsös összehúzódása; hanem itélet hozta létre. Az író oly bölcsész, a ki részletes példában általános igazságot állít elénk. Megértjük általa, mint La Bruyère vagy Nicole által, az elfogultság erejét, a rendszer makacsságát, a szerelem vakságát. Párbeszédének versei, mint amazok értekezéseinek érvei, nem mások, mint logikai igazolása egy előre felállított következtetésnek. Vele együtt bölcselkedünk az emberi természetről, és gondolkozunk, mert ő is gondolkozott. És csak azért gondolkozott így, mert franczia volt s nagyvilági francziák számára írt. A franczia nemzeti jelleg kielégítést talál benne. A fínom és rendező franczia szellem, mely oly szabatosan megragadja az eszmék menetét, oly könnyen kifejti az eszméket hüvelyökből, oly annyira vágyik világos és megközelíthető eszmék után, saját képével együtt megtalálja itt táplálékát. Azok közül, kik az embert akarták megmutatni, senki sem vezetett egyenesebb és kényelmesebb úton hasonlóbb és jobban megvilágított arczkép felé.

Tegyük hozzá: kellemesebb arczkép felé, és ebben áll a nagy komikai tehetség; elfödi a gyűlöletest, és jegyezzük meg, hogy a világban dúsan tenyészik a gyűlöletes. Mihelyt igazsággal, bölcsész módra akarjuk festeni, bűnre, igazságtalanságra s mindenütt méltatlankodásra akadunk; a mulatság elvész az erkölcsi harag mellett. Tekintsük Tartufe-t alapjában; nem egyéb, mint piszkos szenteskedő, vörös orrú szekrestyei bohócz, ki egy tisztességes családba lopózva, el akarja űzni a fiút, nőül venni a leányt, elcsábítni a hitvest, tönkre tenni és börtönbe juttatni az atyát, s csaknem el is éri czélját, nem finom csel által, hanem közönséges otromba szenteskedéssel, kocsistermészetének baromi vakmerőségével. Van-e ennél va-

lami visszataszítóbb? Hogyan lehet mulattatóvá tenni ily anyagot, melyben Beaumarchais és La Bruyère hajótörést szenvedtek?

Hát a *Mizantróp*-ban nem szomorú látvány-e az őszintén derék, mélyen szerelmes ember, kit erénye végül nevetségessé tesz és kiűz a világból? Rousseau bosszankodott, hogy nevettek rajta, s ha a dolgot tekintjük, nem Molière-ben, hanem önmagában, eleget találnánk benne, a mi fellázíthatná természetes nagylelküségünket. Fussunk át többi tárgyain; itt van Dandin György, kit megcsalnak, Géronte, kit megvernek, Arnolphe, kit lóvá tesznek, Harpagon, kit meglopnak, Sganarelle, kit megházasítnak, leányok, kiket elcsábítnak, ügyetlenek, kiket megbotoznak, együgyűek, kiket megfizettetnek. Fájdalom van mindebben, igen nagy fájdalom; sok embernek több kedve volna sírni rajta, mint nevetni; Arnolphe, Dandin, Harpagon nagyon közel állnak a tragikus alakokhoz, és ha az életben, nem a színpadon látjuk őket, nem gúnyra vagyunk hajlandók, hanem szánalomra.

Képzeljük magunk elé az eredeti mintákat, melyek után Molière orvosait rajzolta. Nézzük a vakmerő kísérleteket, midőn a tudomány érdekében uj fürészt próbálnak meg vagy beoltanak valami mérget; gondoljunk a hosszú korházi éjszakákra, a sápadt betegre, kit matráczon visznek a műtő asztal felé s ki lábait nyújtogatja; gondoljunk a paraszt betegágyára, a nedves kunyhóban, hol a vén vízkóros anyó fuldokol, [88] míg gyermekei dörmögve számlálják, hány tallérba került már eddig. Szívünk egészen eltelik az emberi nyomorúság érzetével, s megismerjük, hogy az élet közelről és színről színre nézve, nem egyéb,

[88] Sganarelle consultatiói a *Kénytelen orvos*ban.

mint aljas durvaságok és fájdalmas szenvedélyek halmaza; s ha festeni akarjuk, kisértetbe jövünk, hogy a gyászos iszapba lépjünk, mely fölött Balzac és Shakspeare építettek; nem látunk benne más költészetet, mint a merész logikát, mely e zűrzavarból kifejti az uralkodó erőket, vagy a lángész fényét, mely e zsibongás és a bemocskolt s meggyilkolt boldogtalanok bukása fölött ragyog.

Mennyire megváltozik minden a francziák könnyed kezében! Mint elenyészik mind e rútság! Mily mulatságos látvány az, melyet Molière készít számunkra! Mily hálával vagyunk a nagy művész iránt, hogy ilyen jól átalakította a dolgokat! Végre hát van egy mosolygó világunk; igaz, hogy csak festve; máskép nem lehet, de legalább így megvan. Mily édes elfeledni az igazságot! mily művészet az, mely minmagunktól elragad bennünket! mily távlat az, mely komikus fintorgatássá változtatja a szenvedés vonaglását! Megjött a vidámság; ez a francziák legragyogóbb osztályrésze. Villars katonái tánczoltak s elfeledték, hogy nincs kenyerök. Ez a legjobb minden osztályrész között. Ez adomány nem semmisíti meg a gondolatot, hanem elfödi. Molière-nél megvan az igazság, de el van rejtve; ő is hallotta az emberi tragédia zokogását, de nincs kedve visszhangot adni rá. Elég ha érezzük sebeinket; ne lássuk azokat a színházban is. A bölcsészet, mely megmutatja, azt is tanácsolja, hogy ne gondoljunk sokat rájok. Derítsük fel állapotunkat, mint a beteg szobáját, fesztelen társalgással és kellemes tréfával. Halmozzuk el hát Tartufet, Harpagont, az orvosokat nevetséggel, ez elfeledteti a bűnt, s mulatunk rajtok, a helyett, hogy elundorodnánk. Hadd legyen Alceste mogorva és ügyetlen; ez először is igaz, mert legférfiasabb erényeink nem mások, mint a körülményekkel meg nem férő kedély

összeütközései; de ráadásúl kellemes is lesz. Balsorsa többé nem az igaz vértanúsága, hanem a dörmögő ember kellemetlen helyzete. A mi a megcsalt férjeket, gyámokat és atyákat illeti, remélem, nem látunk bennök formaszerű támadást a társadalom vagy erkölcs ellen. Mulatunk ez este, s ennyi az egész. Az allövetek és botozások, az álarczos játékok és balletek mutatják, hogy csak bohóságról van szó. Ne féljünk, hogy a bölcsészet elvész a csörgő sipka alatt; megvan az még a *Kénytelen házasság*-ban, még a *Képzelt beteg*-ben is. A francziának és a világfinak sajátsága az, hogy mindent nevetésbe burkol, még a komolyságot is. Ha gondolkozik, nem akar gondolkozónak látszani; leghevesebb pillanataiban házi úr, szeretetreméltó gazda marad, s elmélkedéseiről vagy szenvedéseiről cseveg vendégeivel. A haldokló Mirabeau így szólt mosolyogva egyik barátjához: «Jőjjön közelebb uram: ön szereti a szép halálokat, nézze hát az enyémet!» Ily stylben cseveg a franczia, midőn az életet tünteti fel; nincs más nemzet, a mely ily könnyen tudna bölcselkedni s ily ízléssel meghalni.

Azért van, hogy nincs is más nemzet, hol a vígjáték komikus marad és mégis erkölcsi tanulságot ad. MOLIÈRE az egyetlen, a ki mintákat állít fel, a nélkül, hogy a pedantizmusba esnék, vagy a tragikumot érintené, vagy ünnepélyessé lenne. Ez a minta a «tisztességes ember», a mint akkor mondták: Philinte, Ariste, Clitander, Éraste; a nők közt Éliante, Henriette, Élisé, Uranie, Elmire. Csak ő képes oktatni s egyszersmind mulattatni. Szelleme elmélkedésen alapúl, de a nagyvilág által van kiművelve. Jelleme tisztességen alapúl, de a nagyvilághoz alkalmazkodik. Utánozhatjuk a nélkül, hogy az ész vagy kötelesség ellen cselekednénk; sem nem piperkőcz, sem nem élvhaj-

hász. Utánozhatjuk a nélkül, hogy elhanyagoljuk érdekeinket és nevetségesekké legyünk; sem nem együgyű, sem nem otromba. Olvasott; érti Trissotin és Lycidas szójárását, de csak azért, hogy napfényre állítsa őket, saját szabályaikkal verje meg s rovásukra mulattassa az egész karzatot. Erkölcstanról, vallásról is értekezik, de oly természetes nyelven, oly világos érvekkel, oly igaz hévvel, hogy a nőket is érdekli s meghallgatják a legvilágiasabbak is. Ismeri az embert és bölcselkedik fölötte, de oly rövid mondásokkal, oly élő arczképekkel, oly csípős gúnynyal, hogy bölcsészete a legjobb mulatságok közé tartozik. Hű marad tönkre jutott kedveséhez, rágalmazott barátjához, de zaj és feltünés nélkül, könnyeden és kecsesen. Minden tette, még a jó is, bizonyos könnyűséggel történik; semmit sem tesz kellem nélkül. Legfőbb tehetsége a finom modor, mely nem csak a mindennapi élet apró formaságaiban mutatkozik, hanem a leghevesebb jelenetekben, a legnagyobb bonyodalmakban is. Egy kardcsörgető nemes párbajtanúnak szólítja fel; ő egy pillanatig gondolkozik, azután vagy húsz frázist mond, melyekkel kivonja magát, s a nélkül «hogy a hetvenkedőt játszaná,» abban a meggyőződésben hagyja a nézőket, hogy nem gyáva. Armande bántalmazza, azután karjaiba veti magát; ő udvariasan kiállja a vihart, a legőszintébb nyiltsággal elhárítja az ajánlatot, s a nélkül hogy csak egy hazugságot mondana, abban a meggyőződésben hagyja a nézőket, hogy nem goromba. [89] Midőn Éliantet szereti, ki Alceste felé hajlik s kit Alceste valamikor nőül vehet, teljes gyöngédséggel és méltósággal kéri meg kezét, nem alázza meg magát, nem vádaskodik, nincs ártalmára sem önmagának, sem

[89] L. Éliante, Henriette, Elmire csodálatos tapintatát és hidegvérét.

barátjának. Midőn Oronte felolvassa előtte sonnetjét, nem követeli e hiú bolondtól a lehetetlen természetességet, hanem conventionális szavakkal dicséri conventionális verseit, s nem oly ügyetlen, hogy a költészettan szabályaival álljon elő, melyek itt nem volnának helyükön. Kezdettől fogva a körülményekhez alkalmazza hangját; az első pillantásra érzi, mit kell mondani és elhallgatni, mily mértékkel és árnyalatokkal, mily úton-módon kell az igazsághoz és divathoz alkalmazkodni, meddig lehet megalkudni vagy ellenállni, mily fínom határ választja el az illendőséget és hízelgést, az igazmondást és ügyetlenséget.

E keskeny vonalon zavar és ballépés nélkül halad előre, soha sem jő ki sodrából az összeütközések vagy a körvonalak változása miatt, az udvarias fínom mosoly soha sem hagyja el ajkát, soha sem mulaszt el egy alkalmat sem, hogy jó kedvű nevetéssel fogadja szomszédjának otrombaságait. Ez amaz egészen franczia ügyesség, mely összeegyezteti benne a természetes tisztességet és a nagyvilági nevelést; e nélkül egészen az egyik vagy a másik oldalra siklanék. Ez által történik, hogy a roué és a prédikátor között a vígjáték megtalálja hősét.

Az ily színház egész fajt és korszakot fest. A tisztesség és előkelőség e vegyüléke egészen a XVII. század és Francziaország sajátja. A világ nem rontja meg a francziát, hanem kifejleszti; nemcsak modorát és erkölcseit csiszolta ki akkoriban, hanem érzéseit és eszméit is. A társalgás gondolkozásra serkentett; nem csupán fecsegés volt, hanem vizsgálat; a hírek kicserélésével a gondolatokat is forgalomba hozta. Bele került a theologia és a bölcsészet is; az erkölcstan és a szív megfigyelése mindennapi táplálékát képezte. A tudomány megtartotta életnedvét s csak töviseit vesztette el. Kellem takarta el az

észt, de nem fojtotta el. A franczia sehol sem gondolkozik jobban, mint társaságban; az arczjáték felizgatja, eszméi villámként születnek mások eszméinek érintésére. A beszélgetés szökdelése megfelel gondolkozása szökdeléseinek; a gyakori tárgyváltozás megújítja leleményét; a csipős megjegyzések finomsága az igazságokat apró pénzzé változtatja, mely mégis értékes és megfelel kezei könnyedségének. És a szív épen oly kevéssé romlik meg, mint a szellem. A franczia józan vérmérsékletű, nem hajlandó az iszákosság durvaságaira, a tomboló jókedvre, a szennyes dorbézolásokra; azonfelül szelíd, előzékeny s mindig kész másnak kedvére tenni. Hogy jól érezze magát, szüksége van ama jóakaratra és előkelőségre, melyet a nagyvilági élet alkot és táplál. S ennek megfelelőleg maximákká emeli mértékletes és szeretetreméltó hajlamait; becsületbeli kérdéssé teszi, hogy szolgálatkész és gyöngéd legyen. Ez a «tisztességes ember», a társadalom műve egy társulásra való fajban.

Angliában nem volt így. Az eszmék itt nem születnek a rögtönzött csevegés folyamában, hanem a magányos elmélkedések összpontosításában. Azért hiányoztak akkoriban az eszmék. A tisztesség itt nem a társadalmi ösztönök gyümölcse, hanem az egyéni megfontolás eredménye. Azért hiányzott akkoriban a tisztesség. A durva mag megmaradt, csak a hüvely volt kicsiszolva. A modor szelíd volt, az érzések durvák; a nyelv választékos, az eszmék léhák. A gondolkozás és a lelki gyöngédség ritka volt, a tehetség és szellemesség gyakori. Megvolt a formák finomsága, de nem a szívé. A nagyvilági életből nem bírtak egyebet, mint a megállapított formákat, a könnyelműséget és bódultságot.

VII.

Az angol vígjátékírókban megvannak a bűnök, melyeket festenek. Tehetségök és színházuk szintén azok nyomait viseli. Hiányzik a művészet és a bölcsészet is. Az írók nem haladnak valami általános eszme felé s nem is mennek a legegyenesebb úton. Rosszúl szerkesztenek s belebonyolódnak tárgyukba. Darabjaik rendesen két egymást keresztező cselekvényből állanak, melyek szemmel láthatólag külön vannak válva[90] s azért egyesülnek, hogy összehalmozzák az eseményeket, s mert a közönségnek szüksége van nagyobb számú személyekre és tettekre. Nagy tömeg zajos cselekvésére van szükségök, hogy meghassa eltompult érzékeiket; úgy tesznek, mint a rómaiak, kik egybe foglaltak több attikai darabot. Untatja őket a francziа cselekvény egyszerűsége, mert nincs meg bennök a franczia ízlés fínomsága. Kettős cselekvényeik összezavarodnak és egymásba ütköznek. Nem tudjuk, hová megyünk; minden pillanatban letérünk az útról. A jelenetek rosszúl vannak összekötve; húszszor is változtatják a színt. Ha az egyik fejlődni kezd, a mellékeseményék egész áradata szakítja félbe. Henye beszélgetések húzódnak végig az események közt. Mintha könyv volna, melyben a jegyzetek össze-vissza vannak keverve a szöveggel. Nincs bennök terv, mely valóban ki volna számítva és szigorúan megtartva. Elővesznek valami tárgyat s derűre-borúra megírják a jeleneteket, a mint eszökbe jutnak. A valószínűséget nem igen tartják meg; rosszúl

[90] Dryden dicsekszik vele. Nála mindig egybe van olvasztva egy teljes vígjáték egy teljes tragédiával.

rendezett átöltözések, rosszúl színlett őrültségek, látszólagos házasságok fordulnak elő bennök s oly rablótámadások, melyek méltók a komikai operához.

Mert ha az összefüggést és valószínűséget el akarjuk érni, valamely általános eszméből kell kindúlnunk. A fösvénység, képmutatás, női nevelés, házassági aránytalanság fogalma sajátos erejével összeköti és elrendezi az eseményeket, melyek azt nyilvánvalóvá tehetik. Itt hiányzik e fogalom. Congreve, Farquhar, Vanbrugh, csak szellemes emberek, de nem gondolkozók. Elsiklanak a dolgok felületén, de nem hatolnak mélyökbe. Játszanak alakjaikkal. Sikerre, mulattatásra törekszenek. Torzképeket vázolnak, élénken szövik az üres és csípős társalgást; válaszaik egymásba ütődnek, paradox állításokat szórnak; ügyes újjaik százféle elmés és váratlan módon forgatják és keverik az eseményeket. Van lendületök, tele vannak mozdulattal és ötlettel; a színházi járás-kelés és az állati erő szüntelen szikrázik és pattog körülöttük. De mindamellett ez élvezet csak fölületes marad; az igazi emberi természet örök igazságából semmit sem látunk; nem viszünk magunkkal semmi gondolatot; eltöltöttünk egy órát s ennyi az egész; a mulatság üresen hagyott, s nem való egyébre, mint hogy betöltse a kaczér nők és piperkőczök estéit.

Tegyük hozzá, hogy ez élvezet nem őszinte; nem hasonlít Molière jóízű kaczagásához. Az angol vígjátékban mindig van valami keserűség. Láttuk ezt már Wycherley-nél; a többiek, habár kevésbbé kegyetlenek, keserűen gúnyolódnak. Személyeik tréfából durvaságokat mondanak egymásnak, mulatságból megsebzik egymást. A francziára nézve kín volna végig hallgatni ez állítólagos udvariasságokat. Csupa tréfából nem szokott ökölre kelni. Dialógjuk természetszerűleg a gyűlölködő szatira felé hajlik; a

helyett, hogy elfödné a bűnt, szembeszökővé teszi; a helyett, hogy nevetségessé tenné, gyűlöletessé teszi.

CLARISSA.

Kérlek, mondd, hogyan töltötted az éjszakát?

ARAMINTA.

Azon törtem fejemet, hogyan bosszantsam férjemet.

CLARISSA.

Nem csoda hát, hogy oly jó színben vagy ma reggel, ha ily kellemes álmak közt töltötted el az éjszakát. [91]

E nők valóban és nagyon őszintén gonoszak. A bűn itt mindenütt nyers, a végletekig van hajtva és physikai kiséretével feltüntetve. «Midőn meghallottam — mondja egy örökös, — hogy atyám golyót kapott fejébe, szívem egész szájamig ugrott örömében.» — «Kérdezzétek a város özvegyeit — mondja egy ifjú nő, ki nem akar újra férjhez menni — s meg fogják mondani, hogy nem szükséges örökre bérbe venni a házat, melyet három hónapra is meg lehet kapni.» [92] A *gentleman*-ek galléron

[91] CLARISSA.

Prithee, tell me how you have passed the night?

ARAMINTA.

Why, I have been studying all the ways my brain could produce to plague my husband.

CLARISSA.

No wonder indeed you look as fresh this morning after the satisfaction of such pleasing ideas all night (VANBRUGH, *Confederacy*, II, 1).

[92] Our virtue is like the statesman's religion, the Quaker's word, the gamester's oath, and the great man's honour, but to cheat those that trust us. (WYCHERLY, *Love in a Wood*).

If you consult the widows of the town, they'll tell you, you

ragadják egymást a színpadon, gorombáskodnak a nőkkel a közönség szeme láttára, s két lépésnyire, a színfalak közt hajtják végre a házasságtörést. Nagy számmal vannak ez aljas és vad alakok. Vannak fúriák, mint mrs. Loveit és lady Touchwood; vannak disznók, mint Bull káplán és a kerítő Coupler.

Lady Touchwood a színpadon akarja leszúrni kedvesét; [93] Coupler a színpadon oly mozdulatokat tesz, melyek a franczia III. Henrik udvarát juttatják eszünkbe. A gonosztevők, Fainall és Maskwell, egészen rosszak maradnak, a nélkül, hogy a bohózatosság eltakarná gyűlöletes voltukat. Még a tisztességes nők is, mint Silvia és mrs. Sullen a legkalandosabb és legbotrányosabb helyzetekbe keverednek. Semmin sem ütközik meg ez a közönség, mert a műveltségből nincs egyebe, mint a máz.

Az író szelleme, a környező világ s az író alkotta alakok közt bizonyos kényszerű viszony van; mert e világból veszi az anyagot, melyből alakjait készíti. Az érzések, melyeket másokban szemlél s önmagában tapasztal, lassankint jellemekké alakulnak. Saját lényén és szerzett tapasztalásán alapúlnak alkotásai, s alakjai csak azt fejezik ki, a mi ő maga; csak annak kivonatai, a mit látott. Két uralkodó vonása van e világnak s így színházának is. Minden sikerült alakja két csoportba sorozható: egyfelől

should never take a lease of a house you can hire for a quarter's warning. (VANBRUGH, *Relapse*, II.)

My heart cut a caper up to my mouth when I heard my father was shot through the head. (Ibid.)

[93] You want but leisure to invent fresh falsehood, and soothe me to a fond belief of all your fictions; but I will stab the lie that's forming in your heart, and save a sin, in pity to your soul (CONGRÈVE, *Double Dealer.)*

a természetes lények, másfelől a mesterkéltek, amazok az eredeti hajlamok durvaságával és arczátlanságával, ezek a nagyvilági szokások léhaságával és bűneivel; amazok műveletlenek, a nélkül, hogy egyszerűségök mást tüntetne fel, mint természetes aljasságukat, ezek műveltek, a nélkül, hogy finomultságok más bélyeget ütne reájok, mint új romlottságot. És az írók tehetsége megfelel e két csoport festésének; megvan bennök a nagy angol tehetség, mely az apró részletek és a valódi érzések ismeretében áll; látják a mozdulatokat, környezetet, ruházatot, hallják a beszélők hangját, és meg merik mutatni. Örökölték valamit, habár nagyon keveset, nagyon távolról és akaratuk ellenére, de mégis örökölték Shakspeare-től; szabadon és enyhítés nélkül használják a rikító vörös színt, mely egyedül festheti baromi alakjaik vonásait.

Más részről van erejök, lendületök és jó styljök; ki tudják fejezni a szeles fecsegést, a botor szenvelgést, a szaloni ízetlenségek kifogyhatatlan és szeszélyes bőségét. Épen oly élénkek, mint a legőrültebbek, s egyszersmind épen oly jól beszélnek, mint a legtanúltabbak. Példát tudnak adni a szellemes társalgásra; megvan náluk a könnyű ecset, a ragyogás, a fesztelenség és a szabatosság, melyek nélkül nem lehet festeni a nagyvilági ember arczképét. Megtalálják festékeik közt az erős színeket, melyek barbár alakjaikhoz illenek, és a könnyed színezést, mely uracsaikhoz való.

VIII.

Itt van először az otromba squire Sullen, [94] vagy sir John Brute, [95] az aljas részegeskedő, ki «esténkint tántorogva botlik be felesége szobájába, mint az utas, kinek tengeri betegsége van; otrombául az ágyba mászik, oly hideg lábakkal, mint a jég; lehellete forró, mint a kályha, keze és arcza oly piszkos, mint flanell hálósipkája; felfordítja a matráczot, vállaira húzza a takarót és hortyog.» [96]

Kérdik, miért házasodott meg? — «Azért házasodtam meg, mert kedvem jött vele hálni s ő nem engedte meg.» [97] Szalonjából istállót csinál, bebüdösíti pipafüstjével, hogy kiűzze belőle a nőket, fejökhez vágja pipáját, iszik, káromkodik, szitkozódik. A durva szavak, átkozódások úgy ömlenek beszédjében, mint a piszok a csatornában. Leissza magát a kocsmában és ordít: «Ördögbe az erkölcscsel, ördögbe a rendőrrel! Bár házasodnék meg a constable!» Azt kiabálja, hogy angol és szabad ember; ki akar

[94] Farquhar: *The Beaux Stratagem.*

[95] Vanbrugh: *Provoked Wife.*

[96] After his man and he had rolled about the room, like sick passengers in a storm, he comes flounce in the bed, dead as a salmon into a fishmonger's basket; his feet cold as ice, his breath hot as a furnace, and his hands and his face as greasy as his flaunel nightcap. O matrimony! He tosses up the clothes with a barbarous swing over his shoulders, disorders the whole economy of my bed, bares me half naked, and my whole night's comfort is the tunable serenade of that wakeful nightingale, his nose.

[97] Why did I marry! I married because I had a mind to lie with her, and she would not let me...

menni és mindent összetörni. [98] «Hagyj nekem békét feleségemmel és kedveseddel; vigye el az ördög mind a kettőt, és mindenkit, a ki szoknyát visel, kivéve négy derék szajhát, Sands Bettyvel élökön, kit hetenként ötször leiszszák magukat lord Rake-kel és velem.» [99]

Részeg bitangok társaságában elhagyja a kocsmát s az utczán megrohanja a nőket. Kirabol egy szabót, ki talárt vitt kezében; magára veszi e ruhát s megveri az őrjáratot. Elfogják s a rendőrségre viszik. Útközben dühöng és káromkodik, s végre dadogó ittas nyelvvel azt az ajánlatot teszi a rendőrnek, hogy menjenek együtt egy palaczk bort és egy leányt halászni maguknak. Végre haza kerül, «vérrel és sárral borítva,» úgy morogva, mint a kutya, dagadt szemmel, vörösen; húgát piszokfészeknek nevezi, nejét hazugnak. Azután megöleli feleségét, s midőn látja, hogy elfordítja fejét, így szól: «Ah, ah! látom, hogy undorodol. No hát, épen azért, csókolj meg még egy-

[98] Ay damn morality! — and damn the watch! and let the constable be married!... Liberty and property, and Old England, huzza!...

So, now, Mr. Constable, shall you and I go pick up a whore together? No? — Then I'll go by myself, and you and your wife may be damned!...

Whom do you call a drunken fellow, you slut you? I'm a man of quality; the king has made me a knight... I'll devil you, you jade you! I'll demolish your ugly face!...

I'll warrant you, it is some such squeamish minx as my wife, that is grown so dainty of late, that she finds fault even with a dirty shirt.

[99] Let us hear no more of my wife nor your mistress. Damn them botk with all my heart, and every thing else that dangles a petticoat, except four generous whores, with Betty Sands at the head ot them, who are drunk with my Lord Rake and I ten times in a fortnight.

szer.» Erre megtépi, megtaszigálja. «Jó; most már épen oly piszkos és undorító vagy, mint én; két disznó, egy pár.» [100]

Ki akarja venni a theakannát a szekrényből, berugja ajtaját s ott látja felesége és húga szeretőjét. Erre dühöngni kezd, nehéz nyelvével mindenféle hóbortos zagyvalékot dadog s végre egyszerre elalszik. Megjön szolgája s vállaira veszi a tehetetlen hústömeget. [101] Ez a merő állat arczképe, s úgy véljük, nem nagyon szép.

Ilyen a férj. Lássuk most az atyát, sir Tunbellyt, a falusi nemest, a ki olyan előkelő, a milyen csak lehet. Tom Fashion kopog a kastély kapuján, mely tyúkketreczhez hasonlít, s hol úgy fogadják, mint valami ostromlott várban. Az ablaknál megjelenik egy szolga, puskával kezében, s csak nagy nehezen lehet rá bírni, hogy tudósítsa gazdáját.

«Eredj Ralph; de hallod-e, hívd előbb a dajkát, hogy zárja be miss Hoydent, mielőtt kinyílik a kapu.» [102] Láthatjuk, hogy e házban nagyon vigyáznak a lányokra.

Sir Tunbelly megérkezik embereivel, kik vasvillákkal, kaszákkal, furkós botokkal vannak fölfegyverkezve. Nem látszik nagyon nyájasnak s tudni akarja a látogató

[100] Come, kiss me then.

LADY BRUTE

(kissing him) There; now, go. (Aside) He stinks like poison.

SIR JOHN.

I see it goes damnably against your stomach, and therefore kiss me again. (Kisses and tumbles her.) So now, you being as dirty and as nasty as myself, we may go pig together.

[101] Come to your kennel, you cuckoldy drunken sot you.

[102] Ralph, go thy ways, and ask Sir Tunbelly, if he pleases to be waited upon. And dost hear? Call to nurse that she may lock up Miss Hoyden before the gate's open.

nevét; «mert míg nevedet nem tudom, nem kérlek föl, hogy lépj házamba; s ha megtudom, hatot teszek föl négy ellen, hogy akkor sem foglak fölkérni.» [103]

Olyan, mint a házőrző kutya, mely morogva szemléli a betolakodó lábikráit. De nemsokára megtudja, hogy e betolakodó leendő veje. Bocsánatot kér, szolgáira kiált, hogy állítsák helyeikre a hímzett székeket, s vegyék ki a szekrényből a nagy rézgyertyatartókat, «bocsássák szabadon» miss Hoydent és adjanak neki tiszta nyakfodrot, «ha nem váltott ma tiszta inget.» [104]

Az álvő azonnal nőül akarja venni Hoydent. — «Oh! nem, menyegzői ruhája még nem jött meg.»

«De igen, azonnal, minden szertartás nélkül; megtakarítjuk a költséget.»

«A költséget! megtakarítjuk a költséget, mikor Hoyden menyegzőjéről van szó! Teringettét! az én fruskámnak lakodalmi ebédet fogok adni, habár füvet is kell legelnem miatta, mint Assyria királyának. Ah! szegény leány! hogy meg lesz ijedve a menyegzői éjszakán! mert tisztességgel legyen mondva, a férfit csak szakálla és nadrágja által tudja megkülönböztetni az asszonytól.» [105]

[103] Till I know your name, I shall not ask you to come into my house; and when I know your name, 'tis six to four I don't ask you neither.

[104] Cod's my life! I ask your Lordship's pardon ten thousand times. (To a servant.) Here, run in a-doors quickly. Get a Scotchcoal fire in the great parlour; set all the Turkey-work chairs in their places; get the great brass candlesticks out, and be sure stick the sockets full of laurel. Run! And do you hear, run away to nurse; bid her let miss Hoyden loose again, and if it is not shifting day let her put on a clean tucker, quick!

[105] Not so soon neither! that's shooting my girl before you bid her stand... Besides, my wench's wedding-gown is not come home yet.

Kezeit dörzsöli és csintalankodik. Később leiszsza magát, ölelgeti a nőket, dalol és tánczolni próbál. «Itt van a lányom, tapogasd meg, vedd át; jót állok róla, úgy fog szaporítni, mint a szelidített házi nyúl.» [106]

Ekkor megérkezik Foppington, az igazi vő. Sir Tunbelly csalónak tartja és kutyának nevezi; Hoyden azt tanácsolja, hogy dobják a lóúsztatóba. Megkötözik kezétlábát s a kutya-ólba zárják. Sir Tunbelly orra alá tartja öklét s ki szeretné törni fogait. Később felismerve a csalót: «Mylord — úgymond — én vágjam el a torkát vagy te akarod?» [107] — Dühöng, tombol s ökleivel akar neki esni.

Ilyen a falusi nemes, földesúr és gazda: verekedő, iszákos, szájaskodó és ostoba. Mind e jelenetekből bizonyos istálló-gőz, verekedő zaj, szemétdomb-szag emelkedik ki.

A milyen az apa, olyan a leánya. Micsoda szende teremtés ez a miss Hoyden! Morog magában, hogy «úgy bezárják, mint a sört a pinczébe. Szerencsére nemsokára férjet kapok, vagy istenemre! a pékhez megyek, igen,

Udswoons, I will give my wench a wedding-dinner, though I go to grass with the king of Assyria for't.

Ah, poor girl, she'll be scared out of her wits on her wedding night; for, honestly speaking, she does not know a man from a woman, but by his beard and his breeches.

[106] Ha! there is my wench, i'faith. Touch and take, I'll warrant her, she'll breed like a tame rabbit.

[107] Mylord, will you cut his throat? or shall I.

Here, give my dogwhip.

Here, here, here, let me beat out his brains and that will decide it.

Ha! they bill like turtles. Udsookers, they set my old blood afire. I shall cuckold somebody before morning.

hozzá megyek nőül!»[108] Midőn dajkája jelenti, hogy vőlegénye megérkezett, ugrál örömében s megöleli a banyát: «Oh istenem! csipkés inget veszek magamra, habár vérig is korbácsolnak miatta.»[109]

Azután Tom maga jő s kérdi, akar-e neje lenni?

«Uram, én soha sem szegtem meg apám parancsát, kivéve abban, hogy zöld ribizkét ettem.» [110]

«De atyja egy hétig akar még várni.»

«Oh! egy hétig! hiszen ennyi idő alatt vén banya lesz belőlem!» [111]

Nem fordíthatjuk le valamennyi feleletét. Bizonyos kecske-természet nyilatkozik e szolgáló kifejezésekben. Azonnal megesküszik Tommal titokban és a káplán sok gyermeket kiván nekik. [112] «Hitemre, mondja Hoyden, tiszta szivemből! mentől több lesz, annál vígabban leszünk; az ám dajka!»[113] De megjő a valódi vőlegény s

[108] It's well I have a husband a-coming, or, ecod, I'd marry the baker; I would so. Nobody can knock at the gate, but presently I must be locked up; and here's the young grey-hound bitch can run loose about the house all the day long, she can. 'Tis very well.

[109] O Lord, I'll go put on my laced smock, though I'm whipped till the blood run down my heels for it.

[110] Sir, I never disobey my father in anything but eating of geen gooseberries....

[111] A week! Why, I shall be an old woman by that time·

[112] Ecod, with all my heart! The more the merrier, I say; ha! nurse!

[113] A dajka kitünően van rajzolva. Midőn Fashion megköszöni Hoyden nevelését: «Alas, all I can boast of is, I gave her pure good milk, and so your honour would have said, an you had seen how the poor thing sucked it! Eh! God's blessing on the sweet face on it, how it used to hang at this poor teat, and

Tom megszökik. Hoyden határzata tüstént készen áll s meghagyja a dajkának és káplánnak, hogy fogják be szájokat. «Ehhez is nőül megyek s ezzel vége.»[114] De nemsokára elmegy tőle a kedve; nincs szép termete, nem ad neki zsebpénzt. A kettő közt habozva így számít: «Hogyan fognak hívni a másikkal: mistress, mistress, micsoda mistress? Mi a neve az embernek, kihez nőül mentem?

DAJKA.

Squire Fashion.

HOYDEN.

Squire Fashion? Nos, squire is jobb, mint semmi.[115] «De mylady még többet ér. Azt hiszed dajka, hogy szeretem őt? Lelkemre, nem törődném vele, ha fel is akasztanák, mihelyt egyszer jó módjával nejévé lettem. Nem; nekem csak az tetszik, ha elgondolom, milyen feltünést fogok majd Londonban okozni; mert ha férjes asszony

suck and squeeze, and kick, and sprawl it would, till the belly on't was so full, it would drop off like a leech!»

[114] Why, if you two you be sure to hold your tongues, and not say a word of what's past, I'll even marry this lord too.

NURSE.

What, two husbands, my dear?

HUYDEN.

Why, you had three, good nurse; you may hold your tongue....

[115] But if I leave my lord, I must leave my lady too; and when I rattle about the streets in my coach, they'll only say: There goes mistress — mistress — mistress what? What's this man's name I have married, nurse?

NURSE.

Squire Fashion.

HOYDEN.

Squire Fashion! Well, squire, that's better than nothing.

és úri hölgy leszek, lelkemre, dajka! a legelső nőkkel versenyt fogok páváskodni.» [116]

De van esze is; tudja, hogy atyja «övén hordja kutyakorbácsát» és hogy «erősen meg fogja tépázni». Azért óvatosan viseli magát. «Hallod dajka, vigyáz és állj közém s atyám közé, mert ismered a módját, egy ökölcsapással földre terítne.» [117] — Ez a valódi erkölcsi szentesítés; ily szép jellemre nézve nem létezik másféle, és sir Tunbelly helyesen cselekszik, ha kötelen tartja s mindennap lábrugásokkal látja el. [118]

IX.

Vezessük a városba e szende személyt, helyezzük hozzá hasonlóival az előkelő társaságba. Mindezek az ártatlan teremtések csodálatos dolgokat művelnek itt, tettel és maximákkal. WYCHERLEY «Falusi asszony»-a adta rá a példát. Ha valamelyikök véletlenül féligmeddig csaknem tisztességes, [119] modorban és vakmerőségben szoknyás huszárhoz hasonlít. A többiek született örömleányok és kerítőnők. «Ha nőül megyek mylord Aimwellhez —

[116] Love him! Why, do you think I love him, nurse? ecod, I would not care, if he were hanged, so I were but once married to him! — No — that which pleases me, is to think what work I'll make, when I get to London; for when I am a wife and a lady both, nurse, ecod, I'll flaunt it with the best of'em.

[117] But, d'ye hear? Pray, take care of one thing: when the business comes to break out, be sure you get between me and my father, for you know his tricks; he will knock me down.

[118] Tekintsük VANBRUGH *Londoni utazásában* a kamasz squire Humphrey alakját is. Ennek csak egy gondolata van: mindig enni.

[119] WYCHERLEY *Hyppolitája*. FARQUHAR *Silviája*.

mondja Dorinda — lesz czímem, rangom, lesz park, előszoba, fény, fogat, zaj, fáklya. — Hollá! ide, mylady Aimwell emberei! — Világot, világot e lépcsőre! — Álljon elő milady Aimwell hintaja! — Félre innen, adjatok helyet ő nagyságának! — Nincs-e mindennek értéke?»[120] Őszinte, s a többiek is azok, például Corinna, miss Betty, Belinda.

Belinda így szól nagynénjéhez, kinek ingadozik erénye: «Mentől előbb adja meg magát, annál jobb.» Valamivel később, midőn elhatározza magát, hogy nagynénje becsületének megmentéseért nőül megy Heartfreehez, oly hitvallást tesz, melyből meg lehet jósolni az új férj jövőjét: «Ha az ön ügye nincs a mérlegben, inkább keresnék valami utálatos, de előkelő férjet, a szegény Heartfreet pedig szeretőnek venném.»[121] Ezek aztán okos kisasszonyok, s minden esetben nagyon fogékonyak a jó leczke iránt.

Hallgassuk csak Prue kisasszonyt: «Nézze asszonyom, nézze, mit adott nekem Tattle úr. Nézze, — cousine, burnótszelencze. És burnót van benne; tessék, akar-e belőle? Oh istenem! milyen jó szagú! Tattle úr mindenütt jószagú, parókája jószagú, keztyűi jószaguak, zsebkendője jószagú, nagyon jószagú, jobb, mint a rózsa. Szagolja mama, akarom mondani, asszonyom. Ezt a gyűrűt adta egy csókért. (*Tattlehoz.*) Kérem, kölcsönözze ide zsebkendőjét. Szagolja, cousine. Azt mondja, fog valamit adni, mitől in-

[120] If I marry my Lord Aimwell, there will be title, place, and precedence, the park, the play, and the drawing-room, splendour, equipage, noise, and flambeaux. «Hey, my Lady Aimwell's servants there! — Light, light to the stairs — my Lady Aimwell's coach put forward — stand by, make room for her ladyship.» — Are not those things moving?

[121] Were it not for your affair in the balance, I should go near to pick up some odious man of quality yet, and only take poor Heartfree for a gallant.

geim épen ilyen jószagúak lesznek. Ez többet ér, mint a levendula. Nem akarom többé, hogy a dajka levendulát tegyen ingeim közé.» [122]

Ez a fiatal szarka bódító fecsegése, mikor először kél szárnyra. Tattle egyedül marad vele s azt mondja, hogy udvarolni fog neki.

MISS PRUE.

Nos, hogyan fog udvarolni? Jöjjön, alig várom, hogy megkezdje. — Nekem is kell udvarolnom? Mondja meg, hogyan?

TATTLE.

Hagyjon engem beszélni kisasszony; önnek nem szabad előbb szólnia. Én kérdéseket teszek s önnek felelnie kell.

MISS PRUE.

Épen, mint a katechizmusban. — Nos, kérdezzen hát.

TATTLE.

Mit gondol, tudna-e szeretni engem?

MISS PRUE.

Igen.

TATTLE.

Bah, bah! nem kell mindjárt igent mondani; különben egy szempillantás mulva már semmibe se veszem.

MISS PRUE.

Mit kell hát mondanom?

[122] Look you here, madam, then, what Mr. Tattle has given me. Look you here, cousin; here's a snuff-box; nay, there's snuff in it. Here, will you have any? — O God, how sweet it is! Mr. Tattle is all over sweet; his peruke is sweet, and his gloves are sweet, and his handkerchief is sweet, pure sweet, sweeter than roses. Smell him, mother, madam, I mean. —He gave me this ring for a kiss... Smell cousin; he says, he'll give me something that will make my smocks smell this way, Is not it pure? 'Tis better than lavender, nurse. — I'm resolved, I won't let nurse put any more lavender among my smocks — ha, cousin?

TATTLE.

Nos, hát nemet, vagy hogy nem hiszi, vagy hogy nem mondhatja meg.

MISS PRUE.

Ugy hát hazudnom kell!

TATTLE.

Igen, ha jó nevelésű akar lenni. — Minden jónevelésű ember hazudik. Azonkívül ön nő, s azért soha sem szabad azt mondania, a mit gondol. Szavainak ellenmondásban kell állniok gondolataival, de tettei ellenkezhetnek szavaival. Azért, ha azt kérdem, tudna-e szeretni engem, nem kell mondania, de mégis szeretnie kell engem. — Ha azt mondom önnek, hogy szép, szabadkozzék ellene s mondja, hogy hizelgek. — De azért még bájosabbnak kell tartania magát, mint én mondom, és szeretnie engem a szépségért, melyet önnek tulajdonítok, mintha én magam volnék olyan szép. — Ha arra kérem, hogy csókoljon meg, bosszankodnia kell, de nem szabad megtagadnia....

MISS PRUE.

Oh istenem, ez aztán szép! — Jobban szeretem, mint az elavult vidéki divatot, hogy mindig kimondjuk véleményünket. Aztán önnek is kell hazudnia?

TATTLE.

Hm — igen. — De önnek azt kell hinnie, hogy igazat mondok.

MISS PRUE.

Nézze meg az ember! Tudja, nekem mindig nagy kedvem volt hazudni; de ijesztgettek s azt mondták, hogy bűn.

TATTLE.

Nos hát kedves kicsikém, tegyen most boldoggá s csókoljon meg.

MISS PRUE.

Oh nem! Haragszom önre! (*Hozzá rohan és megcsókolja*)

TATTLE.

Hohó! ez meglehetős jó! de ne ön csókoljon meg, hanem csak türje az én csókomat.

MISS PRUE.

Kezdjük hát újra.

TATTLE.

Tiszta szivből. — No hát, kis angyalom! (*Megcsókolja.*)

MISS PRUE.

Ne, ne!

TATTLE.

Nagyon jó! Még egyszer, bűvös tündérem! (*Megcsókolja.*)

MISS PRUE.

Oh! piha! ne! most már nem maradhatok önnel.

TATTLE.

Pompás! Olyan jó volt, mintha Covent-Gardenben született és nevelkedett volna. [123]

[123] MISS PRUE.

Well, and how will you make love to me. — Come, I long to have you begin. — Must I make love too? You must tell me how.

TATTLE.

You must let me speak, miss; you must not speak first. I must ask you questions, and you must answer.

MISS PRUE.

What, is it like the catechism? — Come, then, ask me.

TATTLE.

D'ye think you can love me?

MISS PRUE.

Yes.

TATTLE.

Pooh, pox, you must not say yes alreday. I shan't care a farthing for you then in a twinkling.

MISS PRUE.

What must I say then?

A kisasszony olyan gyors haladást tesz, hogy félbe kell szakítnunk az idézetet. És ne feledjük, hogy a kony-

TATTLE.

Wy, you most say no, or you belive not, or you can't tell.

MISS PRUE.

Why, must I tell a lye then?

TATTLE.

Yes, if you'd be well bred. All well-bred persons lye. — Besides, you are a woman; you must never speak what you think. Your words must condradict your thoughts, but your actions may condradict your words. So when I ask you, if you can love me, you must say no; but you must love me too. — If I tell you you are handsome, you must deny it, and say I flatter you. — But you must think yurself more harming than I speak you, and like me, for the beauthy which I say you have, as much as if I had it myself. — If I ask you to kiss me, you must be angry, but you must not refuse me ....

MISS PRUE.

O Lord, I swear this is pure. — I like it better than our oldfashioned country way of speaking one's mind. And must not you lie too?

TATTLE.

Hum — yes. — But you must believe I speak truth....

MISS PRUE.

O Gemini; Well, I always had a great mind to tell lies. Bud they frightened me, and said it was a sin.

TATTLE.

Well, mi pretty creature, will you make me happy by giving me a kiss?

MISS PRUE.

No, indeed; I am angry with you. (Runs and kisses him.)

TATTLE.

Hold, hold, that's pretty well. — But you should noth have given it me, but have suffered me to have taken it.

MISS PRUE.

Well, we'll do it again.

TATTLE.

With all my heart. — Now then, my little angel. (Kisses her.)

MISS PRUE.

Pish.

haszag mindig megérzik rajtok. Ezek a bájos személyek nagyon hamar rátérnek a mosogató szolgálók beszédmódjára. Midőn Ben, a bamba tengerész, udvarolni akar neki, szitkozódva kergeti el, tombol, sikolt és csúfnevekkel árasztja el s nagy tengeri borjúnak nevezi.

«Tengeri borjú? Micsoda! nem vagyok annyira borjú, hogy megnyaljam bemeszelt ábrázatodat, te sajtpofájú!» [124]

Felbosszantva e nyájaskodások által, dühbe jő és büdös kátrányos tonnának nevezi Bent. Erre közbelépnek mások s véget vetnek ez udvarias első találkozásnak. Miss Prue tűzbe jő s azt kiabálja, hogy nőül akar menni Tattlehez vagy ha ehhez nem, úgy Robinhoz, a pinczemesterhez. Apja virgácscsal fenyegeti.

TATTLE.

That is right. Again, my charmer. (Kisses again.)

MISS PRUE.

O fye, nay, now I can't abide you!

TATTLE.

Admirable! That was as well as if you had been born and bred in Convent Garden.

[124] MISS PRUE.

Well, and there's a handsome gentleman, and a fine gentleman, and a sweet gentleman, that was here, that loves me, and I love him; and if he sees you speak to me any more, he'll thrash your jacket for you, he will; you great sea calf.

BEN.

What! do you mean that fair-weather spark that was here just now? Will he thrash my jacket? Let'n, let'n, let'n — but as he comes near me, may hap I may give him a salt-eel for's supper, for all that. What does father mean, to leave me alone, as soon as I come home with such a dirty dowdy? Sea-calf! I an't calf enough to lick your chalked face, you cheese-curd you.

«Ördög vigye a virgácsot! Én férfit akarok! férfit fogok szerezni magamnak!»[125] Valódi csikók ezek; meglehet, hogy szépek és szilajok, de annyi bizonyos, hogy e költők kezei közt a természetes ember olyan, mintha az istállóból vagy kutyaólból szabadult volna ki.

Vajjon jobban meg leszünk elégedve a művelt emberrel? A nagyvilági élet, melyet festenek, valódi farsanghoz hasonlít: hősnőik fejei a túlcsapongó képzelődés és zabolátlan fecsegés malmai. Lássuk Congrèvenél, hogyan jár a szájuk, mily szóáradattal, szenvelgéssel, mily sipegő hangon, mily mozdulatokkal, kar- és nyak-ficzamításokkal![126]

«Biztos vagy-e, hogy sir Rowland nem mulasztja el ide jönni? Vagy nem mulasztja el a beszédet, ha ide jön? Vajjon fog-e sürgetni, Foible? Mert ha nem sürget — én soha sem fogom megszegni az illemet. — Meghalnék a szégyentől, ha kénytelen lennék az első lépést tenni. — Oh nem, soha sem tehetem meg az első lépést. Elájulnék, ha tőlem várná az első lépést. — Nem; remélem, hogy sir Rowland sokkal jobb nevelésű, hogysem egy hölgyet a formák megszegésére kényszerítne. De nagyon merev sem akarok lenni — nem akarom kétségbe ejteni. — De egy kis büszkeség helyén lesz — egy kis gúny csábítani fogja.

[125] Now my mind is set upon a man, I will have a man some way or other. O! methinks I'm sick when I think of a man...

FORESIGHT.

Hussy, you shall have a rod.

MISS PRUE.

A fiddle of a rod! I'll have a husband, and if you won't get me one, I'll get one for myself. I'll marry our Robin the butler. He says, he loves me, and he's a handsome man and shall be my husband.

[126] Congrève: *The way of the world.*

FOIBLE.

Egy kis gúny jól illik nagyságodnak.

LADY WISHFORT.

Igen, de a gyöngédség még jobban illik — valami epedésforma. Látod e képet; van valami — hah! Foible! — valami elúszó a szemében. — Igen, így fogok nézni. — Unokahúgom szokta ezt szenvelegni, de nincsenek hozzá való vonásai. — Csínos ember sir Rowland? Vitesd el toilettemet. — Oda fenn fogok öltözködni. Itt fogadom sir Rowlandot. — Csínos ember? Ne felelj. Nem akarom tudni. Meglepetést akarok szerezni magamnak..... Milyen vagyok, Foible?

FOIBLE.

Lesujtóan szép, asszonyom.

LADY WISHFORT.

Jó, és hogyan fogadjam? Mily tartásban tegyem az első benyomást szívére? — Üljek? Nem, nem akarok ülni, járni fogok, háttal ez ajtónak, mikor belép, és azután egész arczczal feléje fordulok. — Nem, ez nagyon hirtelen lesz. — Feküdni fogok — igen, lefekszem, — kis öltöző szobámban fogadom; ott van egy pamlag. — Nem, feküdni sem akarok, hanem eldőlök, s egyik könyökömre támaszkodom, míg egyik lábamat elgondolkozva ide-oda lógatom. — Igen, és mihelyt megjelenik, felszököm, meg leszek lepetve és a legkecsesebb rendetlenségben megyek fogadására. [127]

[127] But art thou sure Sir Rowland will not fail to come? Or will Ih not fail when he does come? Will he be importunate, Foible, and push? For if he should not be importunate — I shall never break decorum. — I shall die with confusion, if I am forced to advance. — Oh no, I can never advance. I shall swoon, if he should expect advances. No, I hoppe Sir Rowland is better bred than to put a lady to the necessity of breaking her forms. I won't be too coy neither — I won't give him despair. — But a little disdain is not amiss — a little scorn is alluring.

FOIBLE.

A little scorn becomes your Ladyship.

Az érettkorú kaczér hölgy ez izgatottsága még hevesebb lesz a válságos pillanatban. [128] Lady Pliant, az angol Bélise, azt hiszi, hogy Millefond szerelmes belé, ki épen nem szereti s hiába igyekszik kiábrándítani:

Az égre asszonyom!

LADY PLIANT.

Oh ne mondja ki többé! — Ugyan hogyan beszélhet az égről, mikor annyi gonoszság van szívében! Meglehet, hogy ön nem tartja bűnnek. — Azt mondják, hogy önök urak nem tartják ezt bűnnek. — Lehet, hogy azokra nézve nem bűn, kik nem tartják annak. — Valóban, ha nem vélném bűnnek.... de a becsületem! még ha nem is tartanám bűnnek. — De aztán nőül venni leányomat, hogy gyakrabban találkozzunk! Soha sem egyezem belé! A mennyire rajtam áll, meg fogom gátolni e házasságot.

MILLEFOND.

Halál és kárhozat! Asszonyom, térdeimen —

LADY WISHFORT.

Yes, but tenderness becomes me best — a sort dyingness. You see that picture has a sort of a — ha, Foible? — a swimmingness in the eyes. Yes, I'll look so. — My niece affects it. But she wants features. — Is Sir Rowland handsome? Let my toilet be removed. — I'll dress above. I'll receive Sir Rowland here. — Is he handsome? Don't answer me. I won't know. I'll be inspirated. I'll be taken by surprise... And how do I look Foible?

FOIBLE.

Most killing well, madam.

LADY WISHFORT.

Well, and how shall I receive him? In what figure shall I give his heart the first impression? — Shall I sit? — No, I won't sit — I'll walk— ay I'll walk from the door upon his entrance, and then turn full upon him. No, that will be too suden. — I'll lie — ay, I'll lie die down. — I'll receive him in my little dressin-groom; there is a couch. — Yes, yes, I'll give the first impression on a couch. — I won't lie neither, but loll and lean upon an elbow, with one foot a little dangling off, jogging in a thoughtfuld way. Yes! and then as soon as he appears, start, — ay, start, and be surprised, and rise too meet him with most pretty disorder.

[128] Congrève: *Double Dealer.*

LADY PLIANT.

Nem, nem, keljen föl. Látta, milyen jó szivű vagyok. Tudom, hogy a szerelem hatalmas és senki sem uralkodhatik szenvedélyén. Nem az ön hibája, és esküszöm, az enyém sem. — De mit tehetek róla, ha bájos vagyok? És mit tehetek róla, hogy foglyul ejtém önt? Biz isten, szomorú dolog, hogy bűnnek kell lennie. — De a becsületem! — Nos, de az ön becsülete is. — Hát a bűn! — Nos, de a szükség. — Oh istenem, valaki jő. — Nem merek itt maradni. — Nos, gondolkozzék bűne felett, s a mennyire lehet, küzdjön ellene. — Bizony küzdjön. — De ne legyen szomorú, ne essék kétségbe. — Csakhogy azt se higyje, hogy valaha engednék valamit. — Oh nem! — De tegyen le minden gondolatról e házasságra nézve; mert bár tudom, hogy nem szereti Cynthiát s csak hozzám való szerelmét akarja általa takarni, mégis féltékeny lennék. — Ah istenem! mit mondtam? — Féltékeny? Nem, nem, nem lehetek féltékeny, mert nem szabad önt szeretnem. — Azért hát ne reméljen. — De ne is essék kétségbe. — Oh, jönnek már; menekülnöm kell.» [129] — Elmenekül és mi nem megyünk utána.

[129] MILLEFONT.

For Heavens' sake, madam.

LADY PLIANT.

O, name it no more! Bless me, how can you talk of heaven! and have so much wickedness in your heart? May be, you don't think it a sin. — They say, some of you gentleman don't think it a sin. — May be it is no sin to them that don't think it so. Indeed, if I did not think it a sin. — But still my honour, if it were no sin. — But then to marry my daughter, or the conveniency of frequent opportunities. — I'll never consent to hat. As sure as can be, I'll break the match.

MILLEFOND.

Death and amazement! Madam, upon my knees.

LADY PLIANT.

Nay, nay, rise up. Come, you shall see my good nature. I know Love is powerful, and nobody can help his passion.'Tis not your fault; nor I swear it is not mine. — How can I help it, if I have charms? And how can you help it if you are made a captive? I swear it is pity it should, be a fault. — But my honour? Well, but your honour too. — But the sin! — Well, but the necessity. — O Lord, here is somebody coming. I dare not stay. Well, you must consider of your crime, and strive as much

E szelesség, e szószátyárkodás, e kecses romlottság, e könnyelmű és szenvelgő modor mind egyesül mrs. Millamant arczképében, mely e színháznak legragyogóbb, legnagyvilágiabb arczképe. Mrs. Millamant «szép hölgy», mint a személyek lajstroma mondja.[130] Belép, «felhúzva összes vitorláit, kitárt legyezővel,» magával hurczolva szélfodrainak és pántlikáinak egész szerelvényét, ketté szelve az aranyozott, felcziczomázott uracsok tömegét, kik fínom parókáikban körülrajongják útját; büszke és pajkos, szellemes és gúnyolódó, játszik az udvarlásokkal, szilaj, borzad minden komoly szótól és minden kitartó cselekvéstől, nem alkalmazkodva máshoz, csak a változatossághoz és gyönyörhöz. Kineveti kérője, Mirabell prédikáczióit.» Ugyan ne nézzen olyan tragikusan, olyan hajthatatlanul bölcsen, mint Salamon valami vén falszőnyegen, mikor ketté akarják vágni a csecsemőt... Hahaha! bocsásson meg, nevetnem kell; hahaha! ámbár megengedem, hogy ez barbár egy kissé.»[131]

Kaczagásban tör ki, azután megharagszik, majd enyeleg, azután dalol, azután meg káromkodik. A díszlet minden mozdulatra és nyitott színen változik. Valódi forgószél; úgy forog agyában minden, mint az órában,

as can be agaisnt it. — Strive, be sure. — But don't be melancoly, don't despair. — But never think that I'll grant you anything. O Lord, no. But be sure you lay aside all thoughts of the marriage; for though I know you don't love Cynthia, only as a blind for your passion for me, yet it will make me jealous. — O Lord, what did I say? Jealous! No, no; I can't be jealous, for I must not love you. — Therefore don't hope. — But don't despair neither. — O, they are coming; I must fly.

[130] CONGRÈVE: *The way of the world.*

[131] Sententious Mirabell: Prithee, don't look with that violent and inflexible wise face, like Salomon at the dividing of the child in an old tapestry-hanging... Ha, ha, ha, pardon me, dear creature, I must laugh, though I grant you 'tis a little barbarous, ha, ha, ha

melynek eltörték főrúgóját. Nincs valami csinosabb, mint az a mód, melylyel a házas életbe lép:

MILLAMANT.

«Ah! soha sem megyek férjhez, ha csak előbb biztos nem leszek arról, hogy akaratom és kedvem szerint tehetek!... Elhagyjalak, drága szabadságom? Búcsút vegyek tőled, hűséges magányom, kedves elmélkedésem? Igen, isten veletek, reggeli gondolataim, kellemes ébredéseim, henye szendergéseim, mind, mind, ti édességek, ti reggeli álmak, isten veletek! — Nem tehetem; több mint lehetetlen. Határozottan mondom, Mirabell, hogy reggelenként oly sokáig fekszem az ágyban, a meddig nekem tetszik.

MIRABELL.

Én pedig oly korán kelek föl, a mint nekem tetszik.

MILLAMANT.

Ah! lusta teremtés, keljen föl, a mikor akar. És hallja-e, nem akarom, hogy neveket adjanak nekem, ha férjhez mentem; határozottan, nem akarom, hogy neveket adjanak.

MIRABELL.

Neveket!

MILLAMANT.

Igen, mint például: asszony, feleség, drágám, örömem, kincsem, szerelmem, édes szivem, és a többi émelygős szójárás, melyekkel a férjek és nejeik oly bőségesen bizalmaskodnak egymás közt. — Soha sem fogom ezt eltűrni. — Jó Mirabell, ne legyünk bizalmasak vagy nyájasak egymással, ne csókolózzunk mások előtt, mint mylady Fadler és sir Francis. Ne menjünk együtt látogatóba, sem a színházba, legyünk egymáshoz idegenek és jó nevelésűek. Legyünk oly idegenek, mintha már régóta egybekeltünk volna; és oly jónevelésűek, mintha egyáltalában nem keltünk volna egybe.

MIRABELL.

Csókoljam meg kezét a szerződés fejében?

MILLAMANT.

Fainall, mit tegyek? Fogadjam el? Azt hiszem, el kell őt fogadnom.

FAINALL.

Igen, igen, fogadja el, fogadja el. Mit tehetne egyebet?

MILLAMANT.

No hát — majd meghalok, olyan borzasztóan félek — Fainall, soha sem mondhatom ki, azt — nos — azt — hiszem — ki fogom önt állni.

FAINALL.

Eh! eh! fogadja el, fogadja el, s mondja meg neki világosan. Mert biztos vagyok róla, hogy hajlandósága van iránta.

MILLAMANT.

Biztos? Azt hiszem, van. — És a borzaztó ember úgy néz, mintha ő is azt gondolná; No hát, nevetséges jószág, elfogadom. — Nem akarom, hogy megcsókoljon, sem hogy köszönetet mondjon. — Itt van, csókolja meg a kezemet. — És most fogja be a száját ne mondjon egy szót se! [132]

[132] MILLAMANT.

Ah! I'll never marry unless I am first made sure of my will and pleasure!... My dear liberty, shall I leave thee? my faithful solitude, my darling cotemplation. must I bid you then adieu? Ay — adien, my morning thoughts, agreeble wakings indolent slumbers, all ye douceurs, ye sommeils du matin, adieu? I can't do it; 'tis more than impossible — positively, Mirabell, I'll lie a-bed in a morning as long as I please.

MIRABELL.

Then I'll get up in a morning as early I please.

MILLAMANT.

Ah, idle creature, get up when you will. And d'ye hear, I won't be called names after I'm married; positively, I won't be called names.

MIRABELL.

Names!

MILLAMANT.

Ay, as wife, spouse, my dear, joy, jewel, love, sweet heart, and the rest of that nauseous cant, in which men and their wives are so fulsomely familiar — I shall never bear that. — Good Mirabell, don't let us be familiar or fond, nor kiss before folks like my Lady Fadler

E házassági törvénykönyv tökéletes; csak még egy czikket szeretnénk beiktatni, az ágytól és az asztaltól való elválást; ez volna az igazi nagyvilági házasság, vagyis az illedelmes elválás. És jót állunk róla, hogy Mirabell és neje két év mulva ide fognak jutni. Különben ez egész színház ide fut ki; mert jegyezzük meg, hogy a nők, különösen a hitvesek tekintetében a legszelídebb képeket mutattuk be.

Ez a színház alapjában sötét, keserű s mindenek fölött veszedelmes. A házas életet börtönnek tünteti fel, a házasságot háborúnak, a nőt lázadónak, a házasságtörést kifejlésnek, a zabolátlanságot jognak, a kicsapongást gyö-

and Sir Francis. Let ut never visit together, nor go to a play together; but let us be very strange and well bred. Let us be as strange as if we had been married a great while, and as well-bred as if we were not married at all....

MIRABELL.

Shall I kiss your hand upon the contract?

MILLAMANT.

Fainall, what shall I do? Shall I have him? I think I must have him.

FAINALL.

Ay, ay, take him, take him. What should you do?

MILLAMANT.

Well, then — I'll take my death I'm in a horrid fright. — Fainall, I shall never say it. — Well — I think — I'll endure you.

FAINALL.

Fy, fy, have him, have him, and tell him so in plain terms. For am sure you have a mind to him.

MILLAMANT.

Are you? I think I have. — And the horrid man looks as if he thought so too. — Well, you ridiculous thing you, I'll have you. — I won't be kissed, nor I won't be thanked. — Here, kiss my hand though. — So hold your tongue now; don't say a word.

nyörnek. [133] Az előkelő hölgy reggel fekszik le, délben kel föl, átkozza férjét, trágárságokat hallgat, bálba, színházba jár, tönkre teszi mások jó hírét, játékbarlanggá teszi házát, pénzt kölcsönöz, ingerkedik a férfiakkal, adósságok és légyottak közt hurczolja meg és dúlja fel vagyonát és becsületét.

«Olyan romlottak vagyunk, mint a férfiak — mondja

133 AMANDA.

How did you live together?

BERINTHIA.

Like man and wife, asunder. He loved the country, and I the town; he hawks and hounds, I coaches and equipage; he eating and drinking, I carding and playing; he the sound of a horn, I the squeak of a fiddle. We were dull company at table; worse a-bed. Whenever we met, we gave one another the spleen; and never agreed but once, which was about lying alone. (VANBRUGH, *Relapse.*)

V. ö. VANBRUGH *Londoni utazását.* Ritkán volt élénkebben kitárva a durva vagy művelt természet rútsága és romlottsága. A kis Betty és fivére akasztani valók.

MISTRESS FORESIGHT.

Do you think any woman honest?

SCANDAL.

Yes, several, very honest. — They'll cheat a little at cards sometimes; but that is nothing.

MISTRESS FORESIGHT.

Pshaw! But virtuous, I mean.

SCANDAL.

Yes faith. I believe some women are virtuous too. But 'tis as I believe — Some men are valiant through fear. — For why should a man court danger, or a woman shun pleasure? (CONGRÈVE, Love for Love.)

lady Brute, — de bűneink más irányt vesznek. Gyávaságunk miatt megelégszünk azzal, hogy hátulról harapunk, hazudunk, csalunk a kártyában s más effélét teszünk. A férfiaknak több bátorságuk lévén, mint nekünk, merészebb és oktalanabb bűnöket követnek el: czivakodnak, verekesznek, káromkodnak, isznak, szitkozódnak és a többi.» [184] Pompás lajstrom, melyben a *gentleman*-ek épen úgy benn foglaltatnak, mint a többiek! A nagyvilág nem tett egyebet, minthogy ellátta őket szabatos kifejezésekkel és szép ruhákkal. Ez íróknál, legkivált CONGRÈVE-nél, a legválasztékosabb nyelven beszélnek; különösen értenek ahhoz, hogy kezöket nyujtsák a hölgyeknek s ujdonságokkal mulattassák őket. Gyakorlottak a visszavágások és feleletek csetepatéjában; soha sem jönnek ki sodrukból, módot találnak rá, hogy a legcsiklandósabb dolgokat is megértessék; nagyon jól vitatkoznak, kitünően beszélnek s még jobban bókolnak, de egészben véve pimaszok. Rendszerüknél fogva epikureusok, hivatásszerű csábítók. Maximákba foglalják az erkölcstelenséget, okoskodással támogatják bűneiket. «Adjatok nekem — mondja egyikök — oly embert, kinek öt érzéke mindig úgy ki van élesítve és fényesítve, mint a kardja, ki azokat mindig készen tartja, megfelelő rendjökben és erejökben, eszével, mint vezérrel élökön, mely felváltva kirendeli azokat, ha

[184] We are as wicked as men, but our vices lie another way They have more courage than we; so they commit more bold, impudent sins. They quarrel, fight, swear, drink, blaspheme, and the like; whereas we, being cowards, only backbite, tell lies, cheat at cards and so forth. (VANBRUGH, Provoked Wife).

Vessük össze ezzel ugyane darabban Mademoiselle, a franczia komorna szerepét. A franczia romlottságot még arczátlanabb színben tüntetik fel, mint az angolt.

valami kellemes élvezet kinálkozik, és visszavonulást parancsol nekik, mihelyt a hátránynak vagy veszedelemnek legkisebb jele mutatkozik.... Szeretem a szép házat, de hadd legyen másé; és ép így szeretem a szép asszonyt.» [185]

Az egyik föltett szándékból elcsábítja barátja nejét; a másik álnév alatt elragadja testvére menyasszonyát; a harmadik hamis tanúkat bérel, hogy hozományt kaparítson magának. Kérjük az olvasót, nézze át önmaga Worthy, Mirabell és mások gyöngéd cselszövéseit. Hideg gazemberek ezek, kik szakértők módjára kezelik a hamisságot, házasságtörést, csalást. Itt mint előkelő modorú emberek lépnek föl; ők az *első szerelmcsek*, hősök, s mint ilyenek végül elnyerik az örökösnők kezét. [186] Látni kell, például Mirabellben, a romlottság és előkelőség e keverékét. Mrs. Fainall, hajdani kedvese, kit közös barátjukhoz, egy nyomorúlt emberhez adott nőül, panaszkodik előtte e gyűlöletes házasság miatt. Mirabell lecsillapítja, tanácsokat ad neki, s megmutatja a helyes mértéket és módot, melylyel rendbehozhatja a dolgokat. «Épen annyi undorral legyen férje iránt, a mennyi elég arra, hogy kedvet találjon sze-

[185] Give me a man that keeps his five senses keen and bright as his sword, that has them always drawn out in their just order and strength, with his reason as commander at the head of them, that detaches them by turns upon whatever party of pleasure agreeably offers, an commands them to retreat upon the least appearance of disadvantage or danger.... I love a fine house, but let another keep it; and so just I love a fine woman. —

[186] The first thing that I would do, should be to lie with her chambermaid, and hire three or four wenches of the neighbourhood to report that I have got them with child.

I never quarrel with anything in my cups, but an oysterwench, or a cookmaid; and if they be not civil, I knock them down.

retőjében».[137] A nő kétségbeesve felkiált: «Miért házasította össze ez emberrel?» — Mirabell nyugodt mosolylyal felel: «Miért követünk el mindennap veszedelmes és kellemetlen dolgokat? Hogy megmentsük a bálványt, a jó hírt.» [138] — Mily gyöngéd ez az okoskodás! Lehet-e jobban vigasztalni a nőt, kit a legnagyobb boldogtalanságba taszítottunk? És mily megható logika van a következő czélzásban: «Ha szerelmünk bizalmassága létrehozta a következményt, melytől rettegett, kire háríthatta volna hitelesebben az atya nevét, mint egy férjre?» [139] «Férje épen olyan, a minőre szükségünk volt: sem nagyon aljas, sem nagyon tisztességes. Jobb ember nem érdemelte volna meg, hogy feláldozzák ez alkalommal; rosszabb ember nem felelt volna meg czélunknak. Ha torkig lesz vele, tudja, hogyan segíthet.» [140] Igy bánik a nő érzelmeivel, kivált oly nőével, kit valaha szeretett. Tetőzésül e gyengéd beszélgetés czélja az, hogy a szegény elhagyott nőt belevonja egy aljas cselszövénybe, mely Mirabellnek csinos nőt és szép hozományt fog sze-

[137] You should have just so much disgust for your husband as may be sufficient to make you relish your lover. (CONGRÈVE, *The Way of the World.*)

[138] MISTRESS FAINAL.

Why did you make me marry this man?

MIRABELL.

Why do we daily commit disagreeable and dangerous actions? To save that idol, reputation

[139] If the familiarity of our loves had produced that consequence of which you were apprehensive, where could you have fixed a father's name with credit but on a husband?

[140] A better man ought not to have been sacrificed to the occasion; a worse had not answered the purpose. When you are weary of him, you know your remedy.

rezni. Bizonyára e *gentleman* ismeri a maga embereit; senki sem tudja jobban felhasználni hajdani szeretőjét.

Ilyenek e színház művelt személyei; épen oly tisztességtelenek, mint a műveletlenek. A rossz ösztönöket megfontolt bűnökké, az érzéki vágyat kicsapongássá, az otrombaságot cynismussá, a gonoszságot romlottsággá változtatják; önzők föltett szándékból, érzékiek számítással, erkölcstelenek elvből, s az érzelmeket az érdekre, a becsületet az illendőségre, a boldogságot az élvezetre redukálják.

Az egész angol restauratio egyike volt ama nagy válságoknak, melyek meghamisítva a társadalom és irodalom fejlődését, kinyilatkoztatják a benső szellemet, melyet megváltoztatnak s mely ellentétben áll velök. Sem az erő nem hiányzott e társadalomban, sem a tehetség nem hiányzott ez irodalomban; a nagyvilági emberek csiszoltak, az írók leleményesek voltak. Volt udvar, voltak szalonok, társalgás, nagyvilági élet, érzék az irodalom iránt; megvolt Francziaország példája, a béke; volt elég idő, megvolt a tudományok, a politika, a theologia szomszédsága, szóval minden szerencsés körülmény, mely fölemelheti a szellemet és polgárosíthatja az erkölcsöket. Megvolt WYCHERLEY szatirikus ereje, CONGRÈVE ragyogó dialogja és finom gúnyja, VANBRUGH természetes nyíltsága és lendülete, FARQUHAR sokszoros leleménye, szóval minden forrás, mely a komikai szellemet táplálhatja és igazi színházzal gyarapíthatja az emberi szellem legjobb alkotásait. De semmi sem jutott tökéletességre, minden meghiúsult. E világ nem hagyott hátra egyebet, mint a romlottság emlékét; e vígjáték-irodalom a bűnök lajstroma maradt; e társadalomnak csak dermedt lelke volt. Az erkölcsök durvák és léhák voltak; az eszmék tökéletlenek vagy jelentéktelenek maradtak.

Az undor és visszahatás forradalmat készített elő az irodalmi hajlamokban és erkölcsi szokásokban ugyanakkor, midőn az általános vallási meggyőződésben és politikai alkotmányban is forradalom volt kitörőben. Az ember egészen és egyetlen egy fordulattal megváltozott. Ugyanazon elidegenedés és ugyanazon tapasztalás szakította el őt régi állapotának minden részétől. Az angol rájött, hogy nem monarchikus, pápista, nem is sceptikus, hanem szabadelvü, protestáns és hivő. Megértette, hogy nem élvhajhász és világfi, hanem elmélkedő és benső ember. Sokkal erősebb áramlata van benne az állati életnek, hogysem veszély nélkül átengedhetné magát az élvezetnek; az erkölcsi okoskodás gátjára van szüksége, mely megakadályozza kiáradását. Sokkal erősebb áramlata van benne a figyelemnek és akaratnak, hogysem merő csekélységekre használhatná; valami nehéz hasznos munka kell neki, melyre erejét fordítsa. Gátra és foglalkozásra van szüksége. Alkotmány és vallás kell neki, hogy megzabolázza a kötelességek által, melyeket megtartania, és foglalkoztassa a jogok által, melyeket védelmeznie kell. Nincs másutt helyén, csak a komoly és szabályos életben itt találja meg tehetségeinek és szenvedélyeinek természetes csatornáját és szükséges szelelőjét.

Mostantól fogva ebbe az életbe lép s a színház maga is már ennek jellegét viseli. Átalakúl és megváltozik. Collier elvette hitelét, Addison rosszalta. A nemzeti érzület fölébred; gúnyolni kezdik a franczia erkölcsöket; a prológok XIV. Lajos vereségét ünneplik; nevetséges vagy gyülöletes világításban tüntetik fel udvarának kicsapongásait, előkelőségét és vallását.[141] A színpadon fokonként

[141] Frigard káplán (Beaux Stratagem), Mademoiselle és általában minden franczia szerepe.

kisebbedik az erkölcstelenség, a házasságot nagyobb tiszteletben tartják, a hősnők nem mennek tovább, mint a házasságtörés határáig.[142] Az élvhajhászok megállapodnak a kényes pillanatban: az egyik épen e pillanatban megjavultnak vallja magát és versekben beszél, hogy jobban kifejezze lelkesültségét; a másik a házasságot dicsőíti;[143] némelyek az ötödik felvonásban a rendes élet után vágyódnak. Nemsokára fellép STEELE s erkölcsi darabot ir a «Keresztény hős» czím alatt. Ettől fogva hanyatlani kezd a vígjáték s az irodalmi tehetség másfelé fordul. A tanulmány, regény, röpirat, értekezés foglalja el a dráma helyét, és az angol klasszikus szellem, elhagyva a műfajokat, melyek ellenkeznek szerkezetével, megkezdi nagy munkáit, melyek kifejezésre juttatják és megörökitik.

X.

De a színházi leleménynek e folytonos hanyatlásában és az irodalmi életnedv e roppant irányváltoztatása mellett időről időre fakad még nehány új hajtás a vígjáték terén; mert az embereknek mindig van kedvök mulatni és a színház mindig mulató hely. Ha a fa egyszer el van ültetve, tovább él; igaz, hogy vékonyan, hosszú időközökben, csaknem tökéletes szárazsággal s csaknem állandó

[142] Amanda szerepe VANBRUGH *Rélapse*-jában; mrs. Sullen és két élvhajhász megtérése a *Beaux Stratagem*-ben.

[143] Though marriage be a lottery in which there are a wondrous many blanks, yet there is one inestimable lot, in which the only heaven upon earth is written.

To be capable of loving one, doubtless, is better than to posses a thousand (VANBRUGH).

terméketlenséggel; de mégis csak megújul, bár tökéletlenűl, mulékony felvirágzást ér, s néha csekélyebb gyümölcsöt is hoz, mely legalsó ágain fakad. Még mikor a nagy tárgyak ki is vannak merítve, marad itt-ott hely a szerencsés lelemények számára. Ha akad szellemes, ügyes, gyakorlott ember, röptében megragadja a groteszket; színpadra viszi korának valamely bűnét vagy félszegségét; a közönség oda tódul s nem kiván egyebet, mint magára ismerni és nevetni. Ilyen sikert aratott GAY, midőn a «*Beggars Opera*»-ban színre vitte a nagyvilág gazságát és megbosszúlta a közönséget WALPOLE-on és az udvaron. — Ilyen siker volt az is, midőn GOLDSMITH öt felvonáson át a tévedések és félreértések egész lánczolatán keresztül vezette hősét és hallgatóságát.[144] Végre is, ha a valódi vígjáték csak bizonyos korszakban képes élni, a közönséges vígjáték minden században élhet. Sokkal közelebb áll a pamphlethez, regényhez, szatirához, hogysem ezek szomszédsága időről-időre föl ne emelné. Ha van valami ellenségem, a helyett hogy röpiratban támadnám meg, a színpad deszkáira vihetem. Ha képes vagyok elbeszélésben jól festeni valami alakot, nem állok nagyon távol attól a tehetségtől, mely ez alak egész lelkét nehány feleletbe foglalja össze. Ha verses munkában kellemesen tudok gúnyolni valami bűnt, képes leszek nagy erőfeszítés nélkül arra, hogy e bűnt a színész szája által beszéltessem. Legalább kisértetbe jövök, hogy vállalkozzam rá. El fog csábítni a rendkívüli fény, melyet a lámpák, a szavalás, a jelenetezés adnak az eszmének; igyekezni fogok, hogy a magam eszméjét szintén ez erős világításba állítsam; vállalkozni fogok rá, ha ezért többé-kevésbbé erőszakot is

[144] She stoops to conquer.

kell tennem tehetségemen. Szükség esetén csalódásba fogom ringatni magamat; fogások által pótolom a naiv eredetiséget és a valódi komikai szellemet. Ha némely pontban az első mesterek alatt maradunk, más pontokban felül is múlhatjuk őket. Kidolgozhatjuk, csiszolhatjuk stylünket, találhatunk csínosabb megjegyzéseket, találóbb gúnyt, élénkebb és ragyogóbb szóváltásokat, újabb képeket, festőibb hasonlatokat; egyiktől átvehetünk valami jó alakot, a másiktól egy helyzetet; kölcsönözhetünk a szomszéd népektől, valamely elavult szinháztól, a jó regényektől, a maró pamphletektől, az éles szatiráktól, az apró hirlapoktól; halmozhatjuk a hatásokat, s erősebb és ízletesebb étellel szolgálhatunk a közönségnek; különösen tökéletesíthetjük gépezetünket, megolajozhatjuk kerekeit, s a meglepetéseket, színpadi fogásokat, bonyodalmat jártas gépész módjára rendezhetjük el. A színműszerkesztés művészete épen oly képes haladásra, mint az órás mesterség. Egy mai vaudeville-író nevetségesnek találja MOLIÈRE megoldásainak felét, és valóban sok vaudevillista jobb megoldásokat készít, mint MOLIÈRE; időjártával sikerül eltávolítni a színpadról minden ügyetlenséget és hosszadalmasságot. Csípős nyelv, tökéletes csoportosítás, élcz minden szóban, mozgás minden jelenetben, túlgazdag szellem és csodálatos ügyesség, mindezek fölött igaz, természetes hév és titkos gyönyörűség annak érzetében, hogy nyilvánosan festi, igazolja és dicsőíti önmagát: ezekből áll a «*Rágalom iskolája*»-nak eredete és ezek képezik SHERIDAN tehetségének és sikerének forrásait.

Kortársa volt BEAUMARCHAIS-nak, s tehetségénél, valamint életénél fogva hozzá hasonlít. A két időpont, a két színház, a két jellem megfelel egymásnak. SHERIDAN is, mint BEAUMARCHAIS, szerencsés kalandor, ügyes, szeretetreméltó

és nagylelkű, ki botrány által jut sikerhez, hirtelen felvillan, tündöklik, egy szökéssel fölemelkedik a politikai és irodalmi ég legmagasabb pontjára s állandó helyet látszik foglalni a csillagok között, és aztán mint a ragyogó röppentyű, hirtelen kialszik.

Semmit sem hibázott el; mindentelért, az első rohammal, látható erőlködés nélkül, mint a fejedelem, kinek csak meg kell mutatnia magát, hogy megtalálja helyét. A mi a szerencsében a legkiválóbb, a művészetben a legragyogóbb, a világban a legmagasabb, mindazt elfoglalta, mintegy születési jognál fogva. A szegény ismeretlen ifjú, egy olvashatatlan görög sophista szerencsétlen fordítója, a ki húszéves korában vörös mellénynyel és háromszögletű kalappal sétált Bathban, reménytelenül s üres zsebeinek öntudatában, megnyerte a korszak legcsodáltabb szépségének és zeneművésznőjének szívét, elragadta tíz gazdag, előkelő, magasrangú imádója elől, megverekedett a tíz közül azzal, ki legjobban rá volt szedve, legyőzte, és rohamosan kivívta a közönség kiváncsiságát és figyelmét. Azután, dicsőséget és pénzt hajhászva, egymásután a legkülönbözőbb darabokat dobta a színpadra a legnagyobb tapsok közt, vígjátékot, bohózatot, operát, komoly verseket; fillér nélkül megvett és kizsákmányolt egy nagy színházat, váratlan sikereket és jövedelmeket aratott és előkelő életet vitt a legélénkebb társadalmi és családi gyönyörök, az egyetemes csodálat és bámulat közepett. Azután még magasabbra törve kivívta a hatalmat, belépett az alsóházba s vetekedett a legelső szónokokkal, megtámadta Pittet, bevádolta Warren Hastingsot, támogatta Foxot, gúnyolta Burket, fényesen, önérdek nélkül, kitartóan vitte a legnehezebb és legszabadabbelvű szerepet. Egyike lett Anglia három vagy négy legkiválóbb férfiának, egyenrangú a legnagyobb

urakkal, barátja a trónörökösnek, sőt utoljára magas állású tisztviselő, Cornwallis herczegség főadószedője s a hajóhad kincstárnoka. Minden pályán elül járt. «Akármit tett vagy akart tenni SHERIDAN — mondja lord BYRON — az mindig kiválóan a legjobb volt a maga nemében. Megírta a legjobb vígjátékot, a *Rágalom iskoláját*; a legjobb operát, a *Duennát* (szerintem sokkal többet ér ama népies pamphletnél, a *Beggars Operánál*); a legjobb bohózatot, a *Kritikust* (mely nagyon is jó bohózatnak); a legjobb költői levelet, a *Monológot Garrick felett.* És mindezek koronájáúl megtartotta híres beszédét Warren Hastings fölött, a legjobbat, melyet valaha szerkesztettek vagy hallottak ez országban.» Minden rendes szabály felfordult kedvéért. Negyvennégy éves volt; adósságok kezdtek fejére zúdulni; nagyon sokat vacsorált és ivott, orczája biboros, orra lángoló lett. Ily szép állapotban találkozik Devonshire herczegnél egy bájos ifjú leánynyal s belé szeret. Első látására így kiált fel a leány: «Mily borzalom! valódi szörnyeteg!» SHERIDAN cseveg vele, s a leány bevallja, hogy nagyon csúf ugyan, de sok szelleme van. Másodszor, harmadszor beszélgetnek, a lány nagyon szeretetreméltónak találja. SHERIDAN tovább beszél, a leány megszereti s minden áron nejévé akar lenni. Az atya, okos ember létére, szeretne véget vetni e dolognak, s kijelenti, hogy leendő vejének tizenötezer font sterling özvegydíjat kell lekötnie; a tizenötezer font sterling mintegy varázslat által le lesz téve egy bankár kezébe; az ifjú pár a vidékre vonúl vissza, és az atya találkozva fiával, nagy izmos fiúval, a ki igen rossz szemmel nézi e frigyet, meggyőzi őt, hogy e házasság a legokosabb dolog, mit az atya tehetett, és a legszerencsésebb esemény, mely fölött a fiú örvendezhet. Mindenkit, minden dologban rá tudott beszélni; senki sem állt neki ellen, mindenkit legyőzött varázsereje.

Mi nehezebb, mint a rút embernek elfeledtetni egy ifjú leánynyal rútságát? Még nehezebb ennél, elfeledtetni a hitelezővel, hogy tartozunk neki. De még ennél is nehezebb, pénzt kölcsönözni a hitelezőtől, a ki épen pénzt jött kérni. Egyik barátját börtönbe vetik adósságai miatt; Sheridan magához hivatja Mr. Hendersont, a zsémbes szállítót, nyájaskodik vele, felkölti érdeklődését, megindítja, magasztalja, körülfonja általános elmélkedéseivel és fenséges ékesszólásával, úgy hogy Mr. Henderson felajálja erszényét, minden áron kétszáz font sterlinget akar kölcsön adni, sürgeti és végre nagy örömére megnyeri az engedélyt, hogy kölcsön adhassa. Senki sem volt szeretetreméltóbb, senki sem tudott úgy bizalomra gerjeszteni. Ritkán volt teljesebben kifejlődve a rokonszenves, megnyerő és vonzó kedély. Csábító volt a szó szoros értelmében. Reggelenként a hitelezők és látogatók lakásának minden szobáját betöltötték; Sheridan mosolyogva, könnyedén lépett be, annyi fenségséggel és kellemmel, hogy az emberek elfeledték szükségleteiket és követeléseiket s csak azért látszottak ide jönni, hogy lássák őt. Humora ellenállhatatlan volt, szelleme tündöklő; kimeríthetetlen volt az ötletekben, leleményekben, élczekben, új eszmékben; lord Byron, ki jól meg tudta itélni, azt mondja, hogy soha sem hallott vagy képzelt rendkívülibb társalgást. Egész éjszakát eltöltöttek azzal, hogy őt hallgatták. Senki sem érte őt fel a vacsoránál; még ittasan is megtartotta szellemét. Egykor elfogta az őrjárat s midőn nevét kérdék, komolyan felelt: «Wilberforce.» Idegenekkel, alsóbb rangúakkal szemben soha sem volt gőgös vagy merev. A szó legteljesebb értelmében megvolt ama nyilt kedélye, mely mindig teljesen nyilatkozik, semmit sem tart vissza magából, átengedi és oda adja magát.

Sírt, midőn lord Byron őszintén megdicsérte, vagy midőn elbeszélte nyomorúságait, melyeken átment, míg alacsony sorsából felkapaszkodott. Nincs valami bájosabb, mint ez ömledezések; eleitől fogva békés, baráti hangulatba hozzák az embereket, kik azonnal elhagyják védő és óvakodó tartásukat; látják, hogy átadjuk nekik magunkat, s viszont ők is átadják magukat; a kitárt szív a többiek szíveit is kitárulásra bírja.

Egy pillanat mulva ismét kitör Sheridan-nál a heves, szikrázó erő; a szellem sziporkázva pattog, mint a puskatűz. Egyedül beszélt, folytonos ragyogással, kimeríthetetlen változatossággal és lendülettel egész reggeli öt óráig. A rögtönzés, élvezés, ömledezés ily szükségletével szemben résen kell állnia az embernek; az életet nem lehet úgy átélni, mint valami ünnepnapot; küzdelem az mások és önmagunk ellen; gondolni kell a jövőre, óvakodni, ellátni magunkat; nem lehet megélni kalmári óvatosság és nyárspolgári számítás nélkül. A ki nagyon gyakran vacsorál, utóljára nem tud ebédelni; a kinek a zsebe lyukas, elhullatja tallérjait; semmi sem laposabb, mint ez igazság, de igaz.

Az adósságok összehalmozódtak, a gyomor nem emésztett többé. Sheridan elvesztette helyét a parlamentben, színháza leégett. Egyik végrehajtó a másikat váltotta fel lakásán és a törvényszék régóta elfoglalta házát. Végre egy törvényszolga ágyában fogta el a haldoklót s ágyneműjével akarta elhurczolni; csakis a pertől való félelem tartotta vissza ettől, mert az orvos kijelenté, hogy a beteg meg fog halni útközben. Egy hírlap megszégyenítette a nagy urakat, kik ily nyomorúltul hagytak elveszni ilyen embert; erre a nagy urak mind lakására tódúltak, s átadták névjegyeiket. A temetésen a király két testvére,

herczegek, grófok, püspökök, Anglia legfőbb emberei vitték vagy kisértek a koporsót. Különös ellentét, mely kivonatban ez egész tehetséget s ez egész életet feltünteti: temetésén lordok, halálos ágyánál törvényszolgák.

Ennek megfelelő színháza is: minden ragyog ott, de az ércz nem egészen sajátja, nem is mindig a legjobb fajta. Társadalmi vígjátékok ezek, a legmulatságosabbak, melyeket valaha írtak, de csakis tásadalmi vígjátékok. Képzeljük el a fél-torzképeket, melyeket a művészek futólag rögtönöznek tizenegy óra felé a szalonban, hol bizalmasan társalognak. Első darabja, a *Vetélytársak*, s később a *Duenna* és a *Kritikus* hemzsegnek ily torzképektől s egyebet nem is foglalnak magukban. Ilyen a szomszédasszony, mrs. Malaprop, a követelő liba, ki a nagy szavakat derűre-borúra használja minden ész és értelem nélkül, sokat tart magára, hogy olyan jól alkalmazza az *epitaphiumokat* a főnevek előtt, s esküdözik, hogy unokahúga olyan gonosz, mint egy *allegoria* a Nil partján. Ilyen a szomszéd, mr. Acres, a rögtönzött vasgyúró, ki beleviteti magát egy párbajba, s a harcztérre érve elgondolja a golyók hatását, maga elé képzeli a végrendeletet, temetést, bebalzsamozást és jobban szeretne otthon lenni. Ilyen az otromba és gyáva inas, az epés és kiabáló apa, az érzelgő és regényes leányka, a csiklandós és párbajozó irlandi. Mindez elvonúl előttünk és összeütődik egymással, nem igen nagy rendben, kettős bonyodalom meglepetésein keresztül, fogások és véletlenségek segítségével, valamely uralkodó eszme tág és szabályos kormányzása nélkül. De hiába érezzük a férczelést, a jó kedv mindent magával ragad; teljes szívből nevetünk, minden külön jelenet gyorsan és bohókásan fut le; elfeledjük, hogy az otromba szolga oly szellemes feleleteket ad, mint maga SHERI-

DAN,[145] és hogy a hirtelen mérgű nemes úr épen oly szépen beszél, mint a legelőkelőbb író. [146] A költő egyszersmind író is; ha társadalmi szelleme és kedélye által mulatságot akart szerezni másoknak és magának, nem feledte el tehetségeinek érdekeit sem, gondoskodott dicsőségéről is. Van ízlése, érzi a styl fínomságait, valami új kép, találó ellentét, szellemes és kiszámított czélzás értékét. Különösen megvan benne a társalgás bámulatos szelleme, az a művészet, hogy mindig felköltse és lebilincselje a figyelmet, hogy maró, változatos, meglepő legyen, találó feleleteket adjon, világosságba állítsa a butaságot, s egyre-másra összehalmozza az álmakat és szerencsés ötleteket. Végre tökéletesítette is magát első darabja után, színpadi tapasztalást szerzett; csiszol és töröl, próbára teszi különböző jeleneteit, újra megírja, csoportosítja; azt akarja, hogy semmi se függeszsze fel az érdeklődést, hogy semmi valószínűtlenségen se ütközzék meg a néző, hogy vígjátéka valami szép gépezet szabatosságával, biztosságával, szabályosságával gördüljön. Ötleteket gondol ki, melyeket

[145] AGRES.

Odds blades! David, no gentleman will ever risk the loss of his honour.

DAVID.

I say then, it would be but civil in honour never to the loss of a gentleman. Look'ee, master, this honour seems to me a marvellously false friend, ay truly, a very courtier-like servant.

[146] SIR ANTHONY.

Nay, but Jack, such eyes! So innocently wild! So bashfully irresolute! not a glance but speaks and kindle some thought of love! Then, Jack! her cheeks! so deeply bushing at the insinuation of her tell-tale eyes! Then, Jack, her lips! O Jack, lips, smiling at their own discretion, and if not smiling, more sweetly pouting, more lovely in sullenness!

jobbakkal helyettesít, kiköszörűli gúnyjait s összeköti, mint egy csomó nyílat, az utolsó lapra pedig odaírja saját kezével: «Vége, hála istennek. — Amen!» —

Igaza van, mert e munka fáradságába került; másodszor meg nem tenné. E művek, melyek oly mesterségesek és tömörek, mint la Bruyère szatirái, csiszolt üvegcséhez hasonlítnak, melybe a szerző minden fentartás nélkül belecsepegtette egész gondolkozását, minden olvasmányát és egész szellemét.

Mi van ama hires *Rágalom iskolájában*? És hogyan történt, hogy a mindinkább kialvófélben levő angol vígjátékra még egy utolsó siker fényét vetette?

Két alakot vett Fieldingből, Blifilt és Tom Jonest; két darabot Molière-től, a *Mizantrópot* és *Tartuffe*-t; s e két hatalmas anyagot csodálatos ügyességgel átdolgozva, a legragyogóbb tűzijátékot hozta létre, mely valaha látható volt. Molière-nél csak egy rágalmazó van, Célimène; a többiek csupán arra valók, hogy alkalmat adjanak neki a válaszokra. Elég ilyen gúnyolódó nyelvből egy is; s azonfelűl bizonyos mértékkel csúfolódik, minden mohóság nélkűl, igazi szalonkirálynő módjára, kinek van ideje csevegni, ki tudja, hogy hallgatják s ki önmagát hallgatja; nagyvilági hölgy, megtartja a finom társalgás hangját; sőt a pletyka kellő közepén megjelenik a nyugodt ész, a szeretetreméltó Éliante józan beszéde, hogy megenyhítse a rágalom élességét. Molière színpadra viszi a nagyvilági rossznyelvűséget, de nem nagyítja; itt azonban inkább vastagítva, mint festve látjuk. «Uram, ne hagyj! mondja sir Peter, minden szó egy jó hírt öl meg!» Valóban egészen neki vannak vadúlva, mint a vérszomjas ebfalka; még önmagukat is lepiszkolják, hogy annál jobban gyalázkodhassanak. Mrs. Candour azt mondja, hogy «lord Buffalo nem valami rend-

kívül jó hirű házban találta fel miladyt.» Azt is hozzá teszi, hogy egy özvegy «a szomszéd utczában meglepő módon kigyógyult vízi betegségéből és visszanyerte előbbi formáját.»[147] Oly nagy bennök az agyarkodás, hogy egész a bohóczkodásig is leszállnak. A legelőkelőbb szalonhölgy, lady Teazle, fogait vicsorítja, hogy egy nevetséges nőt majmoljon, félrehúzza száját, torzképeket vág. Nincs semmi korlát, semmi mérséklet; a gúny pattog, mint a puskatűz. A szerző nagy készletet gyűjtött belőle, föl kell használnia. Ő beszél minden személyének szájával; mindnyájoknak ugyanazon szellemet adja, azaz saját szellemét, gúnyját, élességét, festői erejét; mindegy, akárkik, hülyék, hetvenkedők, vén lányok; neki csak arra van gondja, hogy minden pillanatban húsz robbanással törjön ki.

MRS. CANDOUR.

Nem, soha sem járulhatok hozzá, hogy nevetségessé tegyék barátaimat; folytonosan ezt mondom unokatestvéremnek, Oglenak, s önök tudják, mily igényei vannak arra, hogy a szépség birálója legyen.

CRAB.

Oh! bizonyára! a legfurcsább arcza van, melyet valaha láttak. Gyüjteménye oly vonásoknak, melyek össze vannak szedve a földgömb minden tájáról.

SIR BENJAMIN.

Valóban úgy van... ir homlok...

147 MRS. CANDOUR.

To-day, Mrs. Clackitt assured me, Mr. and Mrs. Honeymoon were at last become mere man and wife, like the rest of their acquaitance. She likewise hinted that a certain widow in the next street has got rid of her dropsy, and recovered her shape in a most surprising manner. And at the same time, Miss Tattle, who was by, affirmed that Lord Buffalo had discovered his lady at a house of no extraordinary fame, and that Sir Harry Bouquet and Tom Sauntner were to measure swords on a similar provocation.

CRAB.

Skót fürtök.

SIR BENJAMIN.

Hollandi orr.

CRAB.

Osztrák ajak.

SIR BENJAMIN.

Spanyol arczszín.

CRAB.

Fogak à la chinoise.

SIR BENJAMIN.

Szóval, arcza a spa-i table d'hôte-hoz hasonlít, hol nincs két vendég, ki egy nemzetből való volna.

CRAB.

Vágy valami congressushoz egyetemes háború végén; minden tagjának más érdeke van, még szemeinek is, egyedül orra és álla látszik hajlandónak az egyesülésre. [148]

[148] MRS. CANDOUR.

Well, I will never join ridiculing a friend; and so I constantly tell my cousin Ogle, and you all know what pretensions she has to be critical on beauty.

CRAB.

Oh, to be sure! she has herself the oddest countenance that ever was seen; 'tis a collection of features from all the different countries of the globe.

SIR BENJAMIN.

So she has, indeed... an Irish front...

CRAB.

Caledonian locks...

SIR BENJAMIN.

Dutch nose....

CRAB.

Austrian lips....

SIR BENJAMIN.

Complexion of a Spaniard....

CRAB.

And teeth à la chinoise....

Másutt:

CRAB.

Nem nagy örömére lesz, ha visszatérve meg fogja hallani, hogyan gondolkodik testvére.

SURFACE JÓZSEF.

Az igaz, uram, hogy Károly oktalanul viselte magát; de remélem, holmi sürgő-forgó emberek nem tették ellene elfogulttá sir Olivert. Még megjavulhat.

SIR BENJAMIN.

Bizonyára meg. Én részemről, soha sem tartottam oly túlságos könnyelműnek, mint az emberek mondják; és ámbár minden barátját elvesztette, azt hallom, a zsidók senkiről sem beszélnek jobban.

CRAB.

Lelkemre, ez igaz, öcsém! Ha a zsidók választók volnának, azt hiszem, Károly városi tanácsúr lehetne; isten uccse! senki sem népszerűbb itt nála. Hallom, annyi évjáradékot fizet, mint az ir tontine, és ha megbetegszik, minden zsinagógában gyógyulásáért imádkoznak.

SIR BENJAMIN.

Pedig senki sem él nagyobb fénynyel. Azt mondják, mikor lakomát ad barátainak, tizenkét kezesével ül az ebédhez; húsz kereskedő várakozik az előszobában s egy végrehajtó áll minden vendég széke mögött. [149]

SIR BENJAMIN.

In short, her face resembles a table d'hôte et Spa, where no two guests are of a nation....

CRAB.

Or a congress at the close of a general war; wherein all the members, even to her eyes, apear to have a different interest, and her nose and chin are the only parties likely to join issue.

1.9

CRAB.

Sad comfort, whenever he returns, to hear how your brother has gone on.

JOSEPH SURFACE.

Charles has been imprudent, sir; but I hope no busy people have already prejudiced Sir Oliver against him — he may reform.

Továbbá:

SIR BENJAMIN.

Nem akarom megsérteni, Surface úr, de biztosra veheti, hogy testvére oda van.

CRAB.

Oh istenem! oda ám, a mennyire csak valaki oda lehet — nem képes többé egy guineet felhajtani.

SIR BENJAMIN.

Hallom, mindenét eladta, a mi csak mozdítható volt.

CRAB.

Találkoztam valakivel, a ki lakásán volt. Nem maradt ott semmi más, mint nehány üres palaczk, melyet nem vettek észre, és a családi képek, melyek, azt hiszem, a faltáblázatba vannak rámázva.

SIR BENJAMIN.

Nagyon sajnálom, hogy rosszat is kell hallanom róla. (*Indul.*)

CRAB.

Oh, sok hitványságot követett el, annyi bizonyos.

SIR BENJAMIN.

De mégis, mivel testvére önnek..... (*Indul.*)

SIR BENJAMIN.

To be sure he may: for my part, I never believed him to be so utterly void of principle as people say; and though he has lost all his friends, I am told nobody is better of spoken of by the jews.

CRAB.

That's true, egad. If the Old Jewry was a ward, I believe Charles would be an alderman: no man more popular thee, for he papys as many annuities as the Irish Tontine, and whenever he it sick, they have prayers for the recovery of his health in all the Synagogues.

SIR BENJAMIN.

Yet no man lives in greater splendour. They tell me, when he entertains his friends, he can sit down to dinner with a dozen of his own securities, have a score of tradesman waiting in the antechamber and an officer behind every guest's chair.

CRAB.

Mindent majd más alkalommal fogunk elmondani. [150]

Ime, így élesítette, szaporította s egész az élő húsig döfte MOLIÈRE kimért epigrammáit. De lehetséges-e unatkozni a gonoszkodások és ötletek ily kitartó tüzelése mellett?

Hasonlókép, lássuk azt a változást is, melyen a képmutató átmegy kezei között. Kétségkívül eltünt minden nagyszerű vonás a szerepből: Surface József nem viseli többé, mint Tartuffe, a vígjáték egész terhét. Nincs felruházva, mint őse, a kocsis természetével, a tettre kész ember merészségével, szekrestyés-modorral, barát-külsővel.

[150] SIR BENJAMIN.

Mr. Surface, I do not mean to hurt you; but depend on't, your brother is utterly undone.

CRAB.

O Lud, ay! undone as ever man was — can't raise a guinea.

SIR BENJAMIN.

And every thing sold, I'm told, that was movable.

CRAB.

I have seen one that was at his house. Not a thing left but some empty bottles that were overlooked, and the family pictures, which I believe were framed in the wainscots.

SIR BENJAMIN.

And I'm very sorry also to hear some bad stories against him. *(Going.)*

CRAB.

Oh, he has done many mean things, that's certain.

SIR BENJAMIN.

But, however, as he's your brother..... *(Going.)*

CRAB.

We'll tell you all another opportunity.

Egyszerűen önző és okos; kissé akarata ellen bocsátkozik a cselszövénybe; csak félig-meddig vesz benne részt, mint oly kifogástalan fiatal ember, a ki jól öltözködik, meglehetős jövedelemmel bír, természeténél fogva félénk és aggódó, illedelmes modorú s nincsenek heves szenvedélyei. Nála minden sima és édeskés. Korának gyermeke; nem a vallással parádézik, hanem az erkölcscsel; szép érzelmekkel, jeles mondásokkal ellátott úri ember, Johnson vagy Rousseau tanítványa és frázisgyártó. E meglehetősen lapos szegény ember fölé nem igen lehet drámát építni; a nagy helyzetek, melyeket Sheridan Molière-től kölcsönöz, felerészét elvesztik erejöknek, hogy ily hitvány alapra támaszkodnak. De mennyire elfödi mindez elégtelenséget az események gyorsasága, gazdagsága, természetessége! Mily elég az ügyesség mindenre! Mily képesnek látszik pótolni mindent, még a lángészt is! Mint nevet a néző, midőn látja, hogy József úgy meg van fogva saját szentélyében, mint lyukában a róka; kénytelen elrejteni az aszszonyt, azután a férjet, s egyiktől a másikhoz szaladgálni, az egyiket spanyolfal mögé, a másikat a szobába taszítva; míg végre oda jut, hogy saját hálójába kerül, s azokat igazolja, kiket el akart veszteni, a férjet neje szemeiben, és nagybátyja előtt az unokaöcsöt, egyedül azt a személyt veszítve el, kit igazolni akar, vagyis a drágalátos, szeplőtlen Surface Józsefet; s utóljára daczára minden ügyességének és épen ügyessége által, egyre-másra, szünet és mentség nélkül nevetségessé, gyűlöletessé lesz, lehordják és lefőzik; s a szegény róka, leeresztett farkkal, megtépett bundával sompolyog tovább, gúnykaczaj és kiabálások között. E mellett ugyanakkor új vígjátékot sző a vígjátékba sir Peter és neje nyelveskedése, a vacsora, a dal, az arczképvásár a tékozlónál, s megújítva a figyelmet megújítja

az érdeklődést is. Nem gondolunk többé arra, hogy megvékonyította a jellemeket, a mint arra sem gondolunk, hogy eltért az igazságtól; elragadtatjuk magunkat a cselekvény élénksége által, a mint elvakíttattuk szemünket a dialóg szikrázásával; el vagyunk bűvölve, tapsolunk, s azt mondjuk magunkban, hogy a nagy alkotó erő után az élénkség és szellemesség a legkellemesebb adományok a világon, melyeket a maguk idején élvezünk s úgy találjuk, hogy azok is helyökön vannak az irodalmi lakomán, és ha nem is érnek fel a tápláló ételekkel, a tiszta és nemes borokkal, legalább csemegéül szolgálnak.

A csemege után föl kell kelnünk az asztaltól. SHERIDAN után tüstént föl is kelünk. Ettől fogva a vígjáték elbágyad, kialszik; nem marad más, mint a bohózat, például az *Előkelő cselédek* Townleytól, Colman György groteszk alakjai, a nevelő, a vén leány, a parasztok tájszólásaikkal. A torzkép túléli a festést és a *Punch* még akkor is megnevettet, midőn a Reynoldsok és Gainsboroughk kora már elmúlt. Napjainkban nincs Európában üresebb színpad; a jó társaság egészen a népnek engedi át. Mert eltűnt a társadalmi és szellemi forma, mely létre hozta. A renaissance angol színpadát az eredeti conceptio élénksége és túlgazdagsága emelte, melyet lehetetlen volt rendszeres okoskodásban fejteni ki vagy bölcsészeti eszmék által formulázni, s természetes kifejezését csak utánzó cselekvésben és beszélő személyekben találta meg. A tizenhetedik század angol vígjátékát a művelt társadalom szükségletei táplálták, mely megszokva az udvari ünnepélyeket és nagyvilági pompát, mulatságainak és termeinek képét kereste a színpadon. Az udvar bukásával s drámai lelemény megállapodásával eltűnt a valódi dráma és valódi vígjáték,

s a színpadról a könyvekbe ment át. Mert ma többé nem élünk nyilvánosan, mint XIV. Lajos és II. Károly himzett ruhájú herczegei, hanem a családi körben vagy a dolgozó asztal előtt; a regény pótolja a színházat, ugyanakkor, midőn a polgári élet lép az udvari élet helyébe.

II. FEJEZET.

DRYDEN.

I. Dryden föllépése. — A költői korszak vége. — Az irodalmi hanyatlások és újjászületések okai.

II. Családja. — Nevelése. — Tanulmányai. — Olvasmányai. — Szokásai. — Helyzete. — Jelleme. — Közönsége. — Barátságai. — Viszálkodásai. — Életének és tehetségének megegyezése.

III. A színházak megnyitása és átalakulása. — Az új közönség és az új ízlés. — Dryden drámai elmélete. — Hogyan itéli meg a régi angol színházat. — Hogyan itéli meg az új franczia színházat. — *Tyrannic Love, The Indian Emperor, Aurengzebe, Almanzor.*

IV. Drámáinak stylje. — A rímes vers. — A virágos nyelv. — A pedantizmus. — A klasszikus styl és a romantikus események összhangzatlansága. — Hogyan veszi elő és rontja meg Dryden Shakspeare és Milton alkotásait. — Miért nem sikerült e drámairodalom.

V. E drámairodalom érdemei. — Antonius és Don Sebastian alakjai. Otway. — Élete. — Művei.

VI. Dryden mint iró. — Szellemének faja, terjedelme, határai. — Ügyetlensége a hizelgésben és trágárságban. — Nehézkessége az értekezésben és fejtegetésben. — Jellemének ereje és tisztessége.

VII. Hogyan foglalkozik az irodalom Angliában politikával és vallással. — Dryden politikai költeményei: *Absalon and Achitophel, The Medal.* — Vallásos költeményei: *Religio Laici, The Hind and the Panther.* — E költemények maró keserűsége. — Mac Flecnoe.

VIII. Az irás-művészet föllépése. — A művészi és a klasszikus kor szellemi alakjának különbsége. — Dryden eljárása. — Az emelkedett és szónoki nyelvezet.

IX. Az általános eszmék hiánya e korszakban és e szellemben. — Dryden fordításai, átdolgozásai, utánzásai, elbeszélései és levelei. Hibái. — Érdemei.

X. Dryden végnapjai. — Nyomorúsága, szegénysége. — Mennyiben maradt munkája tökéletlen. — Halála.

A vígjáték nagyon messzire vezetett; vissza kell térnünk, hogy a többi műfajokat is szemügyre vegyük. A nagy áramlat közepett egy kiváló szellem mozog. E tehetség történetében látni fogjuk az angol klasszikus szellem történetét, alkatát, hézagjait és hatalmát, keletkezését és kifejlődését.

I.

Egy ifjúról van szó, Hastings lordról, ki tizenkilencz éves korában himlőben halt meg.

Csillag volt teste, fényes szellemén
Megosztozott a bölcseség s erény.
... Bölcs Ptolomaeus, tégy próbát vele,
E hős magasságát megméred-e?

Mint rózsabimbók liliom felett,
Fakadtak testén a himlőhelyek.
Minden hólyagban egy-egy könny mozog,
A bajt siratva, melyet okozott.

Vagy tán gyémánt volt, teste ékeül,
Mely drágább lelkét foglalá körül?
Halálát nem jóslá ég csillaga:
Csillagnak látszott a holttest maga.*

* His body was an orb, his sublime soul
Did move on Virtue's and on Learning's pole.
.... Come, learned Ptolemy, and trial make
If thou this hero's altitude canst take.

E szép dolgokkal lépett föl először DRYDEN, a klasszikus kor legnagyobb költője Angliában.

Ily szörnyűségek mindig valamely irodalmi korszak végét szokták jelenteni. A badarság túlzása a költészetben, valamint a jogtalanság túlzása a politikában, a forradalmat hozza létre és hirdeti előre. A zabolátlan és leleményes renaissance kiszolgáltatta a szellemeket a képzelem hevének és szeszélyeinek, az ihlettség különczségeinek és kicsapongásainak, mely nem törődik mással, mint hogy kielégítse magát, mely különczségekben tör ki, melynek újságokra van szüksége s mely szereti a merészséget és a túlcsapongást, a mint az ész szereti a helyest és igazat. A lángész kihaltával megmaradt az őrültség; az ihlettség elmultával nem marad más, mint a képtelenség. Hajdan a rendetlenség és a benső lendület volt szülője és mentsége a *concettik*-nek és tévelygéseknek; mostantól fogva hidegen, számítással, mentség nélkül készítették azokat. Hajdan a szellem állapotát fejezték ki, most meghazudtolták. Így történnek az irodalmi forradalmak. A forma, mely többé nem eredeti és önkénytes, hanem utánzott és átvett, túléli a mult szellemét, mely megalkotta, és ellenmondásban áll a jelen szellemével, mely lerontja. E megelőző küzdelemből s e fokozatos átalakulásból áll Dryden szelleme, ezek magyarázzák meg tehetetlenségét és bukásait, tehetségét és sikerét.

.... Blisters whith pride swell'd, which through's flesh did sprout
Like rosebuds, stuck i'th' lilly skin about.
Each little pimple had a tear in it
To wail the fault its rising did commit.

Or were these gems sent to adorn his skin,
The cabinet of a richer soul within?
No comet need foretell his change drew on
Whose corpse might seem a constellation.

II.

Pályakezdete feltünő ellentétben áll a renaissance költőivel, kik szinészek, csavargók, katonák voltak, s eleitől fogva a tevékeny élet ellentéteiben és nyomorúságaiban hányódtak. 1631. körül született, jó családból; nagyapja és nagybátyja bárók voltak. Rokona, sir Hilbert Pickering, lovag, képviselő, Cromwell alatt a huszonegyes tanács tagja s az új udvarnak egyik főtisztviselője volt. Dryden kitünő iskolában nevelkedett, az akkoriban híres dr. Rusbynál; azután négy évet töltött Cambridgeben. Atyja halálával egy kis jószágot örökölvén, szabadságát és vagyonát csak arra használta, hogy megmaradjon tanulmányai mellett s még három éven át az egyetembe zárkózott. A tiszteletreméltó és jómódú család szabályos szokásait, a következetes és szilárd nevelés fegyelmét, a klasszikus és kimerítő tanulmányok iránti érzéket láthatjuk mindezekben. Ily körülmények nem művészt készítettek és hirdettek előre, hanem irót.

Hasonló hajlamokat és jeleket találunk további nyilvános és magánéletében. A reggelt rendesen irással vagy olvasással tölti, azután családjával ebédel. Olvasmányai tanult emberhez és biráló szellemhez valók, ki nem sokat gondol arra, hogy mulasson vagy fölhevüljön, hanem tanul és itél. Virgil, Ovid, Horácz, Juvenál, Persius kedvencz irói; többet közülök lefordít, neveik szüntelen tolla alatt vannak; meghányja-veti véleményöket és értéköket, s táplálkozást vesz amaz észszerűségből, melyet a szónoki szokások rányomtak a római szellem minden munkájára. Ismerős az új franczia irodalommal, a latin örökösével, Corneillel és Racine-nal, Boileau-val, Rapin-nal és Bossu-

vel; velök okoskodik s gyakran szerintök; meggondolással ír és nem igen mulasztja el, hogy valami jó elméletet állítson fel minden új darabjának igazolására. Némi pontatlanság leszámításával igen jól ismeri nemzete irodalmát, kijelöli az írók helyeit, osztályozza a műfajokat s egész a régi Chaucerig visszamegy, kit lefordít és megifjít. Így fölszerelve, délutánonként a Will-kávéházba megy, mely az irodalom nagy találkozó helye; a fiatal költők, a tanulók, kik most kerültek ki az egyetemből, a styl kedvelői széke körül tolongnak, mely gondosan az erkély szomszédságába van állítva nyáron, télen pedig a kandalló szögletébe. Mindenki boldog, ha egy szót kaphat tőle, ha tudós szelenczéjéből nagy tisztelettel egy csipet burnótot vehet. Mert valóban ő az izlés királya és az irodalom bírája. Itéletet mond az új termékekről, Racine legutolsó tragédiájáról, Blackmore nehézkes eposáról, Swift első ódáiról. Kissé hiú; annyira megy saját műveinek dicséretében, hogy szerinte «soha sem írtak és soha sem fognak szebb ódát írni», mint az ő «Alexander's Feast»-je; de különben közlékeny, szereti az eszmék ama megújulását, melyet a vitatás soha sem mulaszt el létre hozni; képes el is tűrni az ellenmondást s igazat adni ellenfelének. E szokások mutatják, hogy az irodalom a tanulmány s nem az ihletés műve lett, az izlés s nem a lelkesülés dolga, a szórakozás és nem a megindulás forrása.

Közönsége, barátságai, tettei, küzdelmei hasonló eredményt hoztak létre. A nagy urak és udvari emberek között élt, a mesterkélt szokások és kiszámított beszédmód társaságában. Nőül vette Berkshire Tamás gróf leányát; udvari történetíró, majd koszorús költő lett. Gyakran találkozott a királylyal és a herczegekkel. Minden

munkáját valami nagy úrnak ajánlotta, inas-nyelven írt magasztaló előszóval, mely a nagy urakkal való meghitt viszonyát bizonyította. Minden ajánlásért egy erszény aranyat kapott, melyért sietett köszönetet mondani; némelyeket e nagy urak közül álnevek alatt a drámáról írt tanulmányába is bevitt, mások művei elé bevezetéseket írt, Maecenas, Tibullus, Pollio névvel illette őket s megvitatta velök az irodalmi műveket és véleményeket. Az udvar felállítása magával hozta a társalgást, a hiúságot, azt a kényszerűséget, hogy mindenki irodalmi műveltségűnek és jó izlésűnek látszassék, szóval mindama szaloni szokásokat, melyek forrásai a klasszikus irodalomnak s a fínom beszélgetés művészetére tanítják az embereket. [1]

Másrészről az irodalom, közelebb jutva a nagyvilági élethez, ennek ügyeit is áthatotta, legelőször is az apró magánviszálkodásokban. Míg az irodalmi férfiak bókolni tanúlnak, az udvari emberek azalatt írni tanúlnak. Nemsokára összekeverednek, s természetesen verekesznek. Buckingham herczeg paródiát ir Dryden-re, a *Rehearsalt*, s végtelen fáradságot fordít arra, hogy a főszereplővel eltaláltassa ellensége hangját és mozdulatait. Később Rochester száll harczra a költővel, Settlet támogatja ellenében és egy csapat gazficzkót bérel föl, hogy megbotozzák. Dryden ezenkívül viszálkodásba keveredett Shadwl-lel és sok mással, végül Blackmore-ral és Jeremy Collier-rel. Tetőzésül a politikai pártok és vallási felekezetek viszályaiba is bevegyült, a toryk és anglikánok, később a ka-

[1] «Ha valaki azt kérdezné, mi csiszolta ki annyira társalgásunkat, azt felelném, hogy az udvar.»

Dryden: *Defence of the Epilogne to the Conquest of Granada.*

tholikusok mellett harczolt, megírta *The Medal, Absolom and Achitophel* czímű munkáit a whigek ellen, a *Religio Laici*-t a dissidensek és pápisták ellen, azután *The Hind and Pantherjét* II. Jakab király mellett, a vitatkozó logikájával s a pártember élességével. Nagyon messzire van e küzdelmes és okoskodó élet az igazi költő álmodozásától és magábavonultságától. Ily körülmények arra tanítják az embert, hogy világosan és magvasan írjon; megtanítják a módszeres és következetes értekezésre, a szabatos és erős nyelvezetre, a tréfára vagy czáfolatra, az ékesszólásra és szatirára; mert ez adományok szükségesek arra, hogy meghallgattassuk magunkat és higyjenek szavunknak, és a szellem kénytelen valamely útra lépni, ha egyedül ez az út vezeti czéljához. Dryden önszántából lépett rá. Második művétől fogva a jól rendezett eszmék gazdagsága, a szónoki erő és összefüggés, az egyszerűség, komolyság, a hősi és római ihlet klasszikus szellemről tesz bizonyságot, mely nem Shakspeare, hanem Corneille rokona, nem drámákra képes, hanem értekezésekre.

III.

És mégis eleinte a drámára adta magát. Huszonhét színművet írt, s szerződést kötött a királyi színház tagjaival, hogy évenkint három darabot készít számukra. A köztársaság alatt zárva állt színházat épen akkor nyitották meg renkívüli pompával és sikerrel. A gazdag és mozgó díszletek, a női szerepek, melyeket többé nem ifjú férfiak, hanem nők játszottak, az új és fényes viaszgyertyavilágítás, a gépek, a szinészek új népszerűsége, kik a nap divatos hősei lettek, a szinésznők botrányos fontossága, kik a

főurak s a király szeretői voltak, az udvar példája és Francziaország utánzása tömegesen csődítették a színházba a nézőket. A régóta elfojtott gyönyörvágy széttört minden gátat. Kárpótlást kerestek e hosszú tartózkodásért, melyet a rajongó puritánok rájok tukmáltak; a szemek és fülek, megémelyedve a mogorva arczoktól, az orrhangú beszédtől, a bűn és kárhozat fölötti hivatalos jajveszéklésektől, most édes dalokkal, csillogó szövetekkel, csábító kéjes tánczokkal laktak jól. Élvezni akartak, még pedig új módon; mert új világ alakult, a henyék és udvari emberek világa.

A hűbéresség megszüntetése, a kereskedelem és gazdagság roppant gyarapodása, a földbirtokosok, kik bérlőket tettek helyökbe és Londonba tódultak, hogy megizleljék a városi élvezeteket s a király kegyelmét keressék, itt mint Francziaországban a nagyvilági emberek osztályát, tekintélyét, erkölcseit és izlését állították a társadalom élére, a szalon embereit, kiknek sok idejök van, kik szeretik a gyönyöröket, a társalgást, az élczet és finom modort, s a felkapott színdarabbal nem annyira mulatságból foglalkoznak, mint inkább azért, hogy megbirálják. Így épült Dryden színháza; a költő, dicsőséget szomjazva és pénzre szorúlva, megtalálta ott a pénzt és dicsőséget; félig újító lett, elméletek és előszavak segítségével, eltért a régi angol drámától, az új franczia tragédiához közeledett s kiegyenlítést kisértett meg a klasszikus ékesszólás és a romantikus igazság közt, jól-rosszúl az új közönséghez alkalmazkodva, mely megfizette és megtapsolta.

«A nyelv, társalgás és élcz [2] — úgymond — tökéle-

[2] Grounds of Criticisen in tragedy. — V. ö. fennidézett *Defence*-et is.

tesebbé lett a mult század óta», minek következtében sok hiányt fedeztek föl a régi költőkben s új drámai műfajt hoztak be. «Ha valaki a ki angolúl tud, figyelemmel olvassa SHAKSPEARE és FLETCHER műveit, bizton merem állítni, hogy minden lapon talál valami nyelvbeli solecismust vagy jelentékeny értelmi hibát. Minden meséjök valami nevetséges és össze nem függő történetből áll. SHAKSPEARE sok darabja lehetetlenségen alapúl, vagy legalább oly hitványúl van írva, hogy a komikai rész nem gerjeszt nevetésre, a komoly rész nem költi fel érdeklődésünket. Könnyen bebizonyíthatnám, hogy a mi annyira bámult FLETCHER-ünk nem értett sem a bonyodalom szövéséhez, sem ahhoz, a mit színházi illemnek neveznek. Például *Philaster*-je a színpadon sebesíti meg kedvesét, *pásztora* kétszer esik ebbe az otrombaságba.»[3]

[3] The language, wit, and conversation of our age are improved and refined above the last...

Let us consider in what the refinement of a language principally consists: That is either in rejecting such old words or phrases which are ill sounding or improper, or in admiting new, which are more proper, more souding, and more significant...

Let any man who understands English, read diligently the works of Shakspeare and Fletcher, and I dare undertake that the will find, in every page, either some solecism of speech, or some notorious flaw in sense... Many of their plots were made up of some ridiculous or incoherent story, which in one play many times took up the business of an age. I suppose I need not name Pericles Prince of Tyre, nor the historical plays of Shakspeare; besides many of the rest, as the Winter's Tale, Love's Labour lost, Measure for Measure, which were either grounded on impossibilities, or at least so meanly written that the comedy neither caused our mirth nor the serious part our concernment.

.... I could easily demonstrate that our admired Fletcher neither understood correct plotting, nor what they call the deco-

A királyok nálok sehol sem őrzik meg királyi méltóságukat. A cselekvény különben is egész barbár. Csatákat visznek a színpadra; egy pillanat alatt húsz évvel későbbre vagy ötszáz mértföldnyi távolságra viszik át a színt, még pedig húszszor egymás után egy felvonásban; három vagy négy különböző cselekvényt halmoznak össze, kivált a történeti drámákban. De leginkább styljökkel vétkeznek legtöbbet. «SHAKSPEARE-ben sok szó és még több mondat alig érthető, s azok közül, melyeket megértünk, némelyek ellenkeznek a nyelvtannal, mások durvák, és egész stylje úgy túl van halmozva képletes kifejezésekkel, hogy épen oly mesterkélt, a milyen homályos.» [4]

Még BEN JONSON-nál is gyakran rossz mondatszerkesztést, áradozást, barbarizmusokat találunk. «A szavak elhelyezésének művészete, a kellemes kiejtés szempontjából, ismeretlen volt mindaddig, míg Mr. WALLER be nem hozta.» [5] Végre mindnyájan leereszkednek a szójátékokig, a népies és aljas kifejezésekig. «Mert az ismeret és nevelés hiányán kívül, nem volt szerencséjök jó társalgást sem hallani. Az ő korukban kevesebb udvariasság volt, mint a mienkben. A mai előkelő urak azt akarják, hogy saját

rum of the stage. The reader will see Philaster wounding his mistress, and afterwards his boy, to save himself... his shepherd falls twice into the former indecency of wounding women. (Defence of the Epilogue etc.)

[4] Many of his words and more of his phrases are scarce intelligible; and of those which we understand, some are ungrammatical, others coarse; and his whole style is so pestered with figurative expressions, that it is affected as it is abscured. (Preface to Troilus and Cressida).

[5] Well-placing of words for the sweetnes of pronunciation was not known till Mr. Waller introduced it. (Defence of the Epilogue).

nevetséges oldalaik feltüntetése által mulattassuk őket. Megengedik ugyan, hogy Cob és Tib hozzájok való nyelven beszélnek, de nem nagyon gyönyörködnek sörös kancsóikban vagy rongyaikban.» [6]

Ezek számára, még pedig köztük is a legműveltebbek számára kell most írni; [7] mert hogy valaki jó biráló legyen, nem elég ha szelleme van és szereti a tragédiát; ezenkívül alapos tanulmányra és éles észre is szüksége van, ismernie kell Aristotelest, Horáczot, Longinust, és szabályaik szerint mondani itéletet. E szabályok, melyek megfigyelésen és logikán alapulnak, azt parancsolják, hogy csak egy cselekvény legyen, hogy e cselekvénynek eleje, közepe és vége legyen, hogy részei természetszerűleg származzanak egymásból,hogy félelemre és szánalomra gerjeszszen, oly módon, mely okulásunkra és javulásunkra szolgál, hogy a jellemek világosak, következetesek s a hagyománynak vagy a költő szándékának megfelelők legyenek.» [8] Ilyen lesz mondja Dryden, az új tragédia, mely, a mint látszik, nagyon közel áll a franczia tra-

[6] In the age wherein these poets lived there was less of gallantry than in ours ... Besides the want of learning and education, they wanted the happiness of converse ... If any ask me, wherein it is that our conversation is so much refined, I must ascribe it to the Court.

[7] Gentlemen will now be entertained with the follies of each other, and though they allów Cob and Tib to speak properly, yet they are not much pleased with their tankard or with their rags. — Preface to «All for Love».

[8] They are likewise to be gathered from the several virtues, vices, or passions, and many other common-places which a poet must be supposed to have learned from natural philosophy, ethics and history: of all which whosoever is ignorant does not deserve the name of poet.

gédiához, annál inkább, mert úgy idézi itt Bossu-t és Rapin-t, mintha mesterei volnának.

És mégis különbözik tőle, s Dryden [9] mindazt felsorolja, a mit az angol közönség rosszalhatna a francziáknál. — A francziáknak — úgymond — nincsenek valóban komikus alakjaik; alig hogy Corneille alkotott egy ilyent a *Menteur*-ben; minden személyök hasonlít egymáshoz; elmosódó lények ezek, minden megkülönböztető eredetiség nélkül. A *Menteur*-t, bár jól fordítva és játszva, laposnak találták az angolok, mely nagyon alatta áll Fletcher és Ben Jonson alakjainak. Hasonlókép bonyodalmaik is nagyon soványak, nagyon is egy cselekvényre szorítkoznak s meg vannak fosztva a másodrendű apró cselekvények kiséretétől. Azonkívül beszélnek, a helyett, hogy cselekednének. «*Cinna, Pompejus* nem tragédiák, hanem hosszú értekezések az állambölcseségről, és a vallási tárgyú *Polyeucte* épen oly ünnepélyes, mint egy hosszú orgonahang. Midőn Richelieu bibornok reformálta a franczia színpadot, akkor vitték oda be e hosszú beszédeket, hogy főpapi méltóságához alkalmazzák.... Nem tagadom, hogy ez megfelelhet a franczia jellemnek; de mi, a kik mogorvábbak vagyunk, mulatni megyünk a színházba; amazok, vidám és könnyű kedélyökkel azért mennek oda, hogy komolyabbakká legyenek.» [10] A mi a zsi-

[9] Essay on Dramatic Poesy.

[10] The beauties of the French poesy are the beauties of a statue, but not of a man, because not animated with the soul of poesy, which is imitation of humour and passions... He who will look upon their plays which have been written 'till these last ten years or thereabouts, wild find it an hard matter to pick out two or three passable humours amongst them. Corneille himself, their archpoet, what has he produced except the liar? And you know how it was cry'd up in France. But when it came

vajt és harczokat illeti, melyeket Francziaországban a színfalak mögé tesznek, «valami vad durvaság van hazánkfiai jellemében, mely azokat megköveteli s nem tud ellenni nélkülök». És így a francziák annyira belekeveredtek egységeiknek és szabályaiknak bilincseibe, hogy a színpadról eltávolították a cselekvést, s elviselhetetlen egyhangúságba és szárazságba estek. Hiányzik náluk a lelemény, a természetesség, a változatosság, a gazdagság. «Megelégszenek azzal, ha vékonyan szabályosak. Meggyöngült nyelvök nagyon ki van finomítva, s mint a tiszta arany, minden lökésre meggörbül; a mi izmos angol nyelvünk nem engedelmeskedik még a művészetnek, de alkalmasabb a férfias gondolatok kifejezésére, s a vegyülék még jobban megerősítette.» [11] Akárhogy gúnyolják FLET-

upon the English stage, though well translated ... the most favourable to it would not put it in competition with many of Fletcher's or Ben Jonson's ... Their verses are to me the coldest I have ever read ... their speeches being so many declamations. When the French stage came to be reformed by cardinal Richelieu, those long harangues were introduced, to comply with the dignity of a churchman. Look upon the Cinna and the Pompey. They are not so properly to be called plays as long discourses of reason of state; and Polyeucte, in matters of religion, is as solemn as the long stops upon our organs. Since that time it is grown into a custom, and their actors speak by the hour-glass, like our parsons ... I deny not this may suit well enough with the French; for as we, who are a more sullen people, come to be diverted at our plays; so they, who are of an aery and gay temper, come hither to make themselves more serious. (Essay on Dramatic Poesy.)

[11] In this nicety of manners does the excellency of French poesy consist. Their heroes are the most civil people breathing; but their good breeding seldom extends to a word of sense, all their wit is in their ceremony. They want the genius which ani-

CHER-t és SHAKSPEARE-t, «stiljökben férfiasabb képzelem és nagyobb ihlet van, mint bármelyik francziában.» [12]

Bár túlzó, de mégis jó e kritika, és mivel jó, épen azért nem bízunk a művekben, melyeket létre fog hozni. A művészre nézve veszedelmes, ha kitünő theoretikus; az alkotó szellem nem igen fér meg a biráló szellemmel; a ki a parton ülve nyugodtan tud értekezni és összehasonlításokat tenni, az nem igen képes arra, hogy egyenesen és merészen a költői alkotás viharos tengerébe vesse magát. Tegyük hozzá, hogy DRYDEN nagyon is a középúton halad. Az eredeti művészek kizárólag és igazságtalanúl szeretnek egy bizonyos eszmét és egy bizonyos világot; a többi eltűnik szemük elől; a művészet egy részébe zárkózva tagadják vagy gúnyolják a másikat; azért erősek,

mates our stage ... Thus their Hippolytus is so scrupulous in point of decency that he will rather expose himself to death than accuse his stepmother to his father; and my critics, I am sure, will commend him for it. But we of grosser apprehensions are apt to think that this excess of generosity is not practicable but with fools and madmen ... Take Hippolytus out of his poetic fit, and I suppose he would think it a wiser part to set the saddle on the right horse and chose rather to live with the reputation of a plain-spoken honest man than to die with the infamy of an incestuous villain ... The poet has chosen to give him the turn of gallantry, sent him to travel from Athens to Paris, taught him to make love, and transformed the Hippolytus of Euripides into Monsieur Hippolyte (Preface of «All for Love»).

.. Contented to be thinly regular.
Their tongue enfeebled is refined too much,
And like pure gold, it bends to every touch.
Our sturdy Teuton yet will not obey,
More fit for manly thought strengthen'd with allay.
(Epistle XIV.)

[12] A more masculine fancy and greater spirit in the writing than there is in any of the French.

mert korlátoltak. Előre lehet látni, hogy Dryden-t, kit az egyik oldal felé hajt angol szelleme, a másik oldalra fogják vonni franczia szabályai, hogy felváltva majd merészen fog haladni, majd feleúton megállni, hogy értékére nézve a középszerűséget, azaz a laposságot fogja elérni, hogy hibái tekintetében az egyenletlenségbe, azaz a képtelenségekbe fog sülyedni. — Minden eredeti művészet önmagát szabályozza, és semmi eredeti művészet sem szabályozható más által; magában hordja ellensúlyát és nem fogad el másoktól ellensúlyt; sérthetetlen egészet képez: élő lény, mely saját véréből él, s mely elbágyad vagy meghal, ha vérének egy részét elveszik, hogy idegen vérrel pótolják. Shakspeare képzeletét nem vezetheti Racine esze, és Racine eszét nem lelkesítheti Shakspeare képzelete; mindkettő jó önmagában és kizárja vetélytársát. Ki a kettőt összekeveri, korcsot, beteget, szörnyszülöttet hoz létre. A rendetlenség, a szenvedélyes és heves cselekvés, a nyerseségek, a borzalmak, a mélység és igazság, a valódiság hű utánzása s az őrült szenvedélyek zabolátlan lendülete, szóval Shakspeare minden vonása egymáshoz illik. A rend, a mérték, az ékesszólás, az arisztokratikus fínomság, a nagyvilági csiszoltság, a gyöngédség és erény kiváló festése, szóval Racine minden vonása megfelel egymásnak. Ha amazt meggyöngítni, vagy ezt fellobbantani akarjuk, mind a kettőt megsemmisítjük. Egész lényök és minden szépségök részeik összhangjában áll; ez összhangot megbontani annyi volna, mint megszüntetni lényöket és szépségöket. Az alkotásra szükséges az egyéni és következetes fogalom, s nem szabad összekeverni két idegen és ellentétes fogalmat. Dryden nem azt tette, a mit kellett, és azt tette, a mit nem kellett volna tennie.

Különben is a legrosszabb közönsége volt: kicsapongó és léha, egyéni izlés nélkül, mely a nemzeti irodalom zavaros emlékei és az idegen irodalmak eltorzított utánzásai közt tévelygett, s a színháztól nem kivánt egyebet, mint az érzékek gyönyörködtetését vagy a kiváncsiság kielégítését. Alapjában véve a dráma, mint minden művészi munka, nem művel egyebet, mint hogy érezhetővé tesz valami mély eszmét az emberről és az életről; titkos bölcsészet rejtezik külső ékítményei és szenvedélyei mögött, és a közönségnek képesnek kell lennie arra, hogy azt megértse, valamint a költőnek képesnek kell lennie arra, hogy föltalálja. Erélyes vagy gyöngéd elmélkedésre vagy érzésre van szüksége a hallgatónak, hogy megértse az erélyes vagy gyöngéd gondolatokat, és *Hamlet* vagy *Iphigenia* soha sem fogja meghatni a köznapi élvhajhászt vagy a pénzembert. A színpadon síró személy csak a mi saját könnyeinket újítja meg; érdeklődésünk nem más, mint rokonszenv, és a dráma mintegy külső lelkiismeret, mely azt juttatja eszünkbe, a mi vagyunk, a mit szeretünk és a mit éreztünk. Mit juttathatott volna eszébe a dráma az olyan játékosoknak, mint Saint-Albans, az iszákosoknak, mint Rochester, a kéjhölgyeknek mint Lady Castlemaine, a vén gyermekeknek, mint II. Károly? Mily nézők voltak e durva epikureusok, kik az illemnek még színét sem tudták megóvni, a baromi gyönyöröket kedvelték, játékaikban barbárok, szavaikban mocskosak voltak, nélkülöztek minden becsületet, emberiséget, fínomságot és az udvart bordélyházzá tették! Pompás díszletek, színváltozások, hangzatos versek és erőltetett érzelmek zajgása, nehány Párisból hozott szabály látszata, ez volt természetes tápláléka hiúságuknak és botorságuknak, és ez volt az angol restauratio színháza.

Vegyük elő a tragédiák egyikét, mely akkoriban igen híres volt. Czíme: *A zsarnok szerelem, vagy a királyi vértanu.* Szép czím, mely képes zajt ütni. A királyi vértanú szent Katalin; a mit látszik, királyi herczegnő, kit a zsarnok Maximin elé hurczolnak. Megvallja hitét, s ekkor Apolloniust, a pogány bölcsészt küldik rá, hogy megczáfolja.

MAXIMIN.

Az én dolgom harcz. Mért vagy néma, pap?
Az égtől élsz; vitatkozz' hát magad.

A pap vitatkozni kezd e bátorítás után, de szent Katalin hatalmasan okoskodik.

KATALIN.

Az ész megdönti kedves hitedet,
Ha több az isten, több a végtelen;.
Ismerték ezt a régi bölcselők,
Több név alatt egyet imádtak ők. [13]

Apollonius egy kissé füle tövét vakarja, s végre azt feleli, hogy nagy igazságok és jó erkölcsi tanok vannak a pogányságban. Az ájtatos logikus hölgy tüstént megfelel erre: «Ugy hát egész vitánk szorítkozzék arra, hogy összehasonlítsuk e szabályokat és a kereszténységet.»

[13] War is my province! Priest, why stand you mute?
You gain by heaven, and, therefore, should dispute.

CATHARINE.

Then let the whole dispute concluded be
Betwixt these rules and christianity....
... Reason with your fond religion fights,
For many Gods are many infinites;
This to the first philosophers was known,
Who under various names adored but one.

(II, 1.)

A nyergéből kivetett Apollonius abban a nyomban megtér és összeszidja a császárt, ki szent Katalint nagyon szépnek találva, egyszerre belé szeret és szójátékokat csinál.

Távolból kínhalálra szánhatám,
Még egy tekintet — s kín száll én reám. [14]

E zavarában egyik főtisztjét szent Katalinhoz küldi, hogy megvallja neki szerelmét. A főtiszt Epikur isteneit idézi és magasztalja. Szent Katalin abban a nyomban felállítja a végokok tanát, mely megdönti az atomok elméletét. Maximin ekkor maga jő hozzá s így szól:

Mivel szived lángomra nem felel,
Tudd meg, herczegnő, más láng éget el. [15]

Erre szent Katalin tegezni kezdi a császárt, szembeszáll vele, rabszolgának nevezi s a faképnél hagyja. Meghatva e viseletétől, törvényesen egybe akar vele kelni s e czélból elűzi feleségét. De hogy semmi eszközt el ne mulaszszon, felhasznál egy bölcsészt is, a ki igézeteket csinál (a színpadon), felidézi a pokolbeli lelkeket s egy egész csapat kis amorettet vezet elő, a kik tánczolnak és kéjes dalokat énekelnek szent Katalin ágya körül. Ekkor megérkezik

[14] Absent, I may her martyrdom decree,
But one look more will make that martyr me....

E Maximinnak nagy hajlama van a szójátékokra. Porphyrius, kinek nőül kínálja leányát, azt feleli, hogy nagy köztük a távolság. Erre Maximin:

Yet Heav'n and Earth which so remote appear,
Are by the air, which flows betwixt'em near.

[15] Since you neglect to answer my desires,
Know, princess, you shall burn in other fires.

(III. 1.)

őrangyala s amazokat elkergeti. Utolsó eszközül Maximin egy kereket vitet a színpadra, hogy rá köttesse szent Katalint és anyját. Abban a pillanatban, mikor a szentet levetkőztetik, épen jókor száll alá az égből egy szemérmes angyal s széttöri a kereket; erre elvezetik a két nőt s elvágják nyakukat a színfalak közt.

Vegyünk e szép leleményekhez még két bonyodalmat, Maximin leányának, Valeriának szerelmét Porphyrius, a praetoriánok vezére iránt, és Porphyrius szerelmét Berenice, Maximin neje iránt, azután egy hirtelen katasztrófát, három halottat és a tisztességes emberek diadalát, a kik összeházasodnak és udvariasságokat mondanak egymásnak. Ilyen e tragédia, mely francziának mondja magát, s a legtöbb hozzá hasonló. A «*Szűz királynő*»-ben, «*A divatos házasság*»-ban, «*Aureng-Zebe*»-ben, az «*Indiai császár*»-ban és kivált «*Granada meghódítású*»-ban csupa túlzás és képtelenség minden. Darabokra vágják egymást, városokat vesznek be, megkéselik magukat s tele torokból szavalnak. E drámákban épen az operai *librettók* igazságát és természetességét találjuk. Tele vannak varázslatokkal; *Montezumá*-ban megjelenik egy szellem, és kijelenti, hogy az indus istenek kivándorolnak. Balleteket is találunk. Vasquez és Pizarro, csinos barlangban ülve, mint hódítók szemlélik az indus nők tánczát, kik kéjesen rajongják körül őket. Lulli-féle jelenetek sem hiányoznak. Alméria, épen mint Armida, meg akarja ölni az alvó Cortezt s egyszerre bele szeret. De az opera-szövegekben legalább nincsenek visszásságok; mindent kikerülnek, a miben a képzelem vagy a szemek megütközhetnének; ízléses emberek számára készültek, kik minden rútságot és minden nehézkességet kerülnek. De itt a színpadon vonják Montezumát a kínpadra s ráadásúl ez egész idő alatt

vitatkozik vele egy pap.[16] E kegyetlen pedanteria a korszak szép lovagjait juttatja eszünkbe, a bölcselkedő hóhérokat, kik vitatkozásokkal táplálkoztak s mulatságból szemlélték a puritánok kivégzését. A valószinűtlenségek és kalandok e zuhatagja mögött a gyermekes és kiélt udvaronczokat látjuk, kik bortól kábult fővel nem érezték többé a visszásságokat, a kiknek idegeit nem izgatta fel más, mint a meglepő összeütközések és a borzalmas események.

Menjünk tovább. DRYDEN be akarja vinni színpadára a franczia tragédia szépségeit, s mindenek előtt az érzelmek nemességét. Elég-e erre lemásolni, mint ő teszi, a lovagias frázisokat? Egész világra van szüksége, mert egész világ kell arra, hogy nemes lelkeket alkosson. Az

[16] CHRISTIAN PRIEST.

But we by martyrdom our faith avow.

MONTEZUMA.

You do no more than I for ours do row.
To prove religion true,...
If either wit or sufferings would suffice,
All faiths afford the constant and the wise,
And yet even they, by education sway'd,
In age defend, what infancy obeyed.

CHRISTIAN PRIEST.

Since age by erring childhood is misled,
Refer yourself to our unerring head.

MONTEZUMA.

Man, and not err! what reason can you give?

CRISTIAN PRIEST.

Renounce that carnal reason, and believe..

PIZARRO.

Increase their pains, the cords are yet too slack.

(V, 2.)

erény a franczia tragikusoknál az észen, valláson, nevelésen, bölcsészeten alapúl. Személyeikben megvan az a szellemi helyesség, logikai világosság, emelkedett itélet, mely az emberben megállapodott elveket és önuralmat hoz létre. Közelükben látjuk Bossuet és Descartes tanait; az okoskodás segítségére van bennök a lelkiismeretnek; a nagyvilági megszokás tapintatot és finomságot csatol hozzá. Az erőszakos cselekvések, a physikai borzalmak kerülése, a mese arányossága és rendje, a durva vagy nagyon aljas alakok elleplezésének vagy kikerülésének művészete, a legszabatosabb és legnemesebb styl folytonos tökéletessége, szóval minden arra szolgál, hogy a színt fenségesebb világba emelje, s mi hiszünk a magasztosabb lelkekben, midőn tisztább légkörben látjuk őket.

De hihetünk-e bennök Dryden-nél? A kegyetlen vagy aljas alakok durvaságaikkal minden pillanatban magukhoz rántanak a sárba. Maximin leszúrva Placidiust, holttestére ül, még kétszer belé szúr tőrével s így szól az őrökhöz: «Hozzátok ide halva a császárnét és Porphyriust; minden kezemben egy-egy fejet tartva, szembe szállok az éggel.» [17] — Nourmahal, kinek szerelmét visszautasítja mostoha fia, négy ízben nógatja őt ez arczátlan pedanteriával: «Mért vonakodol a gyönyörtől, melyben a természet minden örömet egybe foglal? A vérrokoni szerelem a természet általános törvénye, mert akárki volt az első

[17] Bring me Porphyrius and my Empress dead,
I would brave Heav'n, in my each hand a head.

Haldokolva így szól:

And shoving back this earth on which I sit,
I'll mount, and scatter all the gods I hit.

szerető pár, a második pár fivér és nővér volt.»[18] Az illuzió rögtön elmúlik. Azt hittük, hogy előkelő személyek termében vagyunk, s egy őrült szajhát és egy részeg vad embert találunk. Emeljük fel csak az álarczokat: a többiek sem érnek sokkal többet. Alméria, kinek koszorút ajánlanak fel, arczátlanúl felel: «Elfogadom, nem mint a ti adományotokat, hanem mint olyant, mely joggal megilleti érdememet és szépségemet.»[19] Indamora, kinek egy vén udvaroncz szerelmi vallomást tesz, a jött-ment hetvenkedésével, a szolgáló durvaságával mondja szemébe válaszát: «Ha nem is volnék királynő, mérlegbe vetetted-e szépségemet, virágzó ifjúságomat s a te rokkant vénségedet?»[20] Egyik hősnőnek sincs kellő magaviselete; az arczátlanságot méltóságnak, az érzékiséget gyöngédségnek tekintik; fesztelenek, mint az örömleányok, féltékenyek, mint a grisettek, kicsinyesek, mint a polgárasszonyok, rossznyelvűek, mint a halkofák.

A mi a hősöket illeti, azok a legkellemetlenebb vasgyúrók. Leonidas, kit eleinte trónörökösnek ismernek el, azután egyszerre cserben hagynak, e szerény okoskodással

[18] And why this niceness to that pleasure shown,
Where Nature sums up all her joys in one....
Promiscuous love is Nature's general law;
For whosoevert he first lovers were,
Brother and sister made the second pair,
And doubled by their love their piety...
You must be mine that you may learn to live.

[19] I take this garland not as given by you,
But as my merit and my beauthy due.
(The Indian Emperor.)

[20] Were I no queen, did you my beauty weigh,
My youth in bloom, your age in its decay.
(Aurengzebe, II, 1.)

vigasztalja magát: «Igaz, hogy egyedül vagyok; de az isten is egyedül volt, mielőtt a világot teremtette, és sokkal jobban szolgálta magát, mint a természet.»[21] Szóljunk-e a legnagyobb szájhősről, Almanzorról, a ki, mint DRYDEN maga mondja, Artaban után van festve, mint bűnbosszuló, hadverő, országpusztító hős?[22] Csupa túlzott érzés, rögtönzött önfeláldozás, túlságos nagylelkűség, az otromba lovagiság nagyhangú puffogása van itt; alapjokban véve e személyek mind parasztok és barbárok, a kik fel akarták magukat piperézni a franczia becsülettel és nagyvilági finomsággal. És valóban ilyen ez udvar; úgy utánozza XIV. Lajos udvarát, mint a czégmázoló a festőt. Nincs sem izlése, sem gyöngédsége, de mutatni akarja látszatát. Kerítők és örömleányok, kardcsörgető vagy hóhérkodó udvaronczok, a kik elmennek megnézni Harrison felkonczolását vagy Coventry megcsonkítását, udvarhölgyek, kik a bálban babáznak meg vagy eladják a gyarmatosoknak a nekik átengedett elítélteket, ugató kutyákkal és kiabáló játékosokkal tele palota, és oly király, a ki ingre vetkőzött szeretőjével nyilvánosan versenyez a káromko-

'Tis true I am alone.
So was the Godhead ere he made the world,
And better serv'd himself than serv'd by Nature.
.... I have scene enough within
To exercise my virtue. (*Mariage à la mode*, III, 2.)

[22] The Moors have heaven and me, to assist their cause...
I'll whistle thy tame fortune after me....

A szerelemről így szól:

'Tis he; I feel him now in every part;
Like a new lord he vaunts about my heart,
Surveys in state each corner of my breast,
While poor fierce I, that was, dispossess'd.

(*Almanzor.*)

dásban:[23] ebből állt e kitünő világ; a franczia szokásokból csak az öltözetet, a nemes érzelmekből csak a nagy szavakat vette át.

IV.

A második, utánzásra méltó pont a klasszikus tragédiában a styl. Igazat mondva, Dryden csakugyan megtisztítja és kicsiszolja a magáét, bele ültetve a szoros okoskodást és szabatos kifejezéseket. Oly szónoki vitatkozások vannak nála, mint Corneillenél; a válaszok gyorsan, arányosan követik egymást, mint az érvek párbaja; vannak maximái, melyeket magvasan egybe foglal egyetlen egy vers keretében, vannak megkülönböztetései, fejlesztései, megvan benne a jó párbeszédek egész művészete. Vannak szerencsés ellentétei, ékítő jelzői, szépen kidolgozott hasonlatai és az irodalmi szellem minden műfogása. És a mi legmeglepőbb, elhagyja a rimtelen drámai és nemzeti versidomot, valamint a vers és próza vegyítését, mely minden régi költőnél megvolt, s e helyett franczia módra, rímes versekben irja tragédiáit, azt hivén, hogy így új műfajt talál fel, melyet *hősi szinjáték*-nak nevez. De ez átalakulásban a jó elvész, a rossz megmarad. Mert jegyezzük meg, hogy a rím különböző dolog a különböző fajoknál. Az angolra nézve dalhoz hasonlít s tüstént valami eszményi vagy tündéri világba ragadja. A francziára nézve nem egyéb külső, elfogadott formaságnál, mely azonnal az előszobába vagy szalonba helyezi át. Díszöltözet, semmi más, mint öltözet; ha megszorítja a prózát, meg is nemesíti; tiszteletet gerjeszt, nem elra-

[23] V. ö. a dalt, mely mellett Almanzorban tánczolnak.

gadtatást, s a pórias nyelvet urassá teszi. Különben is az arisztokratikus franczia vers mindenben mértéket tart; minden pedanteria, minden logikai készülék ki van belőle zárva; semmi sem kellemetlenebb a jónevelésű, finom emberekre nézve, mint a scholastikus rozsda. Ritkák benne a képek s mindig emelkedettek; a merész költészetnek, az igazi képzelemnek nincs ott helye; kitörései és kitérései megzavarhatnák a nagyvilági élet csiszoltságát és szabályos folyamát. Nem akadunk ott oly szavakra, melyek fején találják a szeget, oly őszinte kifejezésekre, melyek kidomborodnának; az általános, kissé mindig elmosódó kifejezések jobban illenek az előkelő társaság tartózkodásához és tapintatához. DRYDEN mind e szabályokat otrombáúl megsérti. Rímes verse az angol fülre nézve azonnal eloszlat minden színpadi csalódást; érezzük, hogy alakjai, a kik így beszélnek, merő csengő-bongó fabábok; ő maga is megvallja, hogy hősi tragédiái csak Ariosto és Spenser-féle lovagi költeményeket visznek színpadra.

A költői föllendülések aztán tökéletesen tönkre teszNEK minden valószinűséget. Megismerjük-e a dráma hangját efféle epikus hasonlatokban?

Mint széltől sujtott tulipán virágja
Selyem karját tüstént nyugvásra zárja,
Halványan, holtra válva meghajol
S hallgatja, kinn a szél mint zakatol:
Ugy rejté el szépséged önmagát;
Ne félj már, dobd el arczod fátyolát.
Elmult, mely megriasztott, a vihar. [24]

[24] As some fairi tulip, by a storm oppress'd,
Shrinks up, and folds its silken arms to rest;
And bending to the blast, all pale and dead,
Hears from within the wind sing round its head:

Mily különös *concetti*-vel lép Cortez a szárazföldre:

Mily boldog földre értünk? Oly soká
Rejtőzött, oly későn lelénk reá!
Szeméremből elbújt az ó világ,
S titokban itt az újnak éltet ád. [25]

Itéljük meg, mily ellentétet képeznek e rikító szinek a franczia értekezés józan rajzával. A szerelmesek képletet képletre halmoznak. Egyikök dicsérni akarva kedvese szépségét, azt mondja, hogy:

Vérző szivek vonaglanak kezében. [26]

Nyers vagy aljas szavak minden lapon bemocskolják a nemes styl szabályosságát. Nehézkes logika terpeszkedik a herczegnők beszédeiben. Lyndaxara így szól:

Két «ha» alig tesz egy lehetőséget. [27]

Dryden saját doctori süvegét teszi e szegény asszonyok fejére. Sem ő, sem személyei nem jó nevelésű emberek, nem is urai styljöknek; nem vettek át egyebet a francziáktól, mint a törvényterem és az iskola külső készleteit,

So, shrouded up, your beauty disappears;
Unveil, my love, and lay aside your fears,
The storm that caused your fright is past and done.
(Conquest of Granada.)

[25] On what new happy climate are we thrown,
So long kept secret and so lately known?
As if our old world monestly withdrew
And here in private had brought forth a new.
(The Indian Emperor.)

[26] And bloody hearts lye panting in her hand. *(Almanzor.)*

[27] Two if's scarce make one possibility. (U. o.)
Poor women thoughts are all ex teompre.

E logikus nők furcsa durvaságokat követnek el. Lyndaxara így szól kedveséhez, ki arra kéri, hogy tegye «boldoggá»:

If I make you so, you shall pay my price.

de ott hagyták az egyszerű ékesszólást, a mértékletes beszélést, az előkelőséget és finomságot. Nem régiben a restauratió kicsapongó durvasága tört át a szép érzelmek álarczán, melylyel elfödte magát; most a nyers angol képzelem vetette szét a szónoki formát, melybe zárkozni akart.

Fordítsuk meg a képet. DRYDEN meg akarja őrizni a régi angol dráma lényegét s megtartja az események gazdagságát, a bonyodalom sokféleségét, a véletlen meglepetéseket és a véres vagy erőszakos tettek physikai feltüntetését. Épen annyit gyilkol, mint SHAKSPEARE. Szerencsétlenségre, nincs minden költőnek joga gyilkolni. Ha a nézőket mészárlások és meglepetések közt vezetjük végig, százféle titkos előkészületre van szükségünk. Tegyünk fel bizonyos lendületet és regényes őrjöngést, a legmerészebb stylt, mely egészen különcz és költői; dalokat, festményeket, fenhangú álmadozásokat, minden valószinűség nyilt megvetését, a gyöngédség, bölcsészet és gúny keverékét, a legkülönbözőbb árnyalatú érzelmek elmosódó kellemét, a szökdelő képzelem minden szeszélyét: akkor nem sokat fogunk törődni az események igazságával. *Cymbeline*-nal vagy az «*A hogy tetszik*»-kel szemben senki sem politikus vagy történettudós; nem veszszük komolyan a hadjáratokat, a trónfoglalásokat. Fantasmagoriában veszünk részt. Nem követeljük, hogy a dolgok a természeti törvények szerint menjenek; ellenkezőleg, szívesen megkivánjuk, hogy ellenök történjenek. Bájuk az esztelenségben áll. Kell, hogy ez uj világ egészen képzeleti legyen; ha csak félig volna az, senki sem szállna oda. Ezért nem szállunk fel DRYDEN világába. A királynőt letaszítják trónjáról, aztán egyszerre visszahelyezik; a zsarnok megtalálja elveszett fiát, csalódik s helyette egy fiatal leányt

fogad fel; az ifjú herczeg, kit vérpadra visznek, kiragadja egy őr kezéből a kardot s visszaszerzi koronáját: ezekből a regényekből áll *Szűz királynője* és *Divatos házassága*. Sejthetjük, milyen színök van e zűrzavarban a klasszikus értekezéseknek; a józan ész egyremásra földhöz csapja a képzelmet. Nem tudjuk, arczképeket látunk-e vagy arabeszket? Az igazság és képzelem közt lebegünk, szeretnénk az égbe emelkedni vagy leszállni a földre, s a lehető leggyorsabban leszökünk az ügyetlen alkotmányról, melyre helyezni akart a költő.

Más részről, midőn Shakspeare nem többé álmat akar gerjeszteni, hanem meggyőződést oltani belénk, akkor is előkészít bennünket, csakhogy más módon. Természetesen kételkedni szoktunk valamely ádáz tettel szemben; kitaláljuk, hogy az izzó vas, mely kiégeti a kis Arthur szemeit, csak festett pálcza, és hogy a hat kamasz, ki Rómát ostromolja, csak statista, estenkint harmincz garasával. E bizalmatlanság ellenében a legtermészetesebb stylt, az őrszobai és kocsmai szokások körülményes és meztelen utánzását kell alkalmazni. Csak úgy fogunk hinni Jack Cade zendülésében, ha a baromi kéj és pórias butaság mocskos szavait halljuk; csak úgy fogunk elképzelni valami csődületet vagy választást, ha megmutatják nekünk a mészárosok és timárok tréfáit, durva röhögését, részegeskedését, modorát. Hasonlókép a gyilkosságoknál éreznünk kell a tomboló szenvedélyek lángját, a kétségbeesés vagy gyűlölet halmazát, mely felzúdította az akaratot s megkeményítette a gyilkoló kezet. Ha a zabolátlan szavakban, az őrjöngés vonaglásaiban, az elkeseredett vágy görcsös sikoltásában megismertük a benső kényszerűségek egész lánczolatát, mely az embert meggörnyesztette s a bűnre vezette: akkor többé nem nézzük azt, vértől cse-

peg-e a kés, mert borzongva érezzük önmagunkban a szenvedélyt, mely vezette. Szükséges-e meggyőződést szereznünk Cleopatra haláláról? A különös nevetés, mely kitör ajakán, midőn eléje hozzák a viperás kosarat, a hirtelen ideges megmerevedés, a lázas szavak özöne, a szaggatott vidámság, a szidalmak, az eszmék túlcsapongó áradata már előre kimérette velünk az öngyilkosság egész mélységét [28] s kezdettől fogva előre láttuk azt. Ez a dühe az éghajlat és mindenhatóság által felgyulasztott képzelemnek, ez asszonyi, királynői és kéjleányi idegek, e rendkivüli odaadás, melylyel a lelemény és vágy minden rohamának átadja magát, e sikoltások, könnyek, tajtékzó ajkak, e viharos szidalmak, cselekvések, indulatok, e hirtelen készség a gyilkolásra — mindez előre je-

[28] He words me, girls, he words that me I should not
Be noble to myself; but hark the, Charmian....
Now, Iras, what think'st thou?
Thou, an Egyptian puppet, shalt be shown
In Rome as well as I. Mechanic slaves
With greasy aprons, rules and hammers shall
Uplift us to the vie ... Saucy lictors
Will catch at us like strumpets; and scald rhymers
Ballad us out o'tune: the quick comedians
Extemporally will stage us, and present
Our Alexandrian revels; Antony
Shall be brought drunken forth, and I shall see
Some squeaking Cleopatra boy my greatness
I'the posture of a whore...
Husband, I come:
Now to that nome my courage prove my title!
I am fire and air; my other elements
I give to baser life. — So you have done!
Come then and take the last warmth of my lips.
Farewell kind Charmian; Iras long farewell.....
Dost thon not see my baby a my breast,
That sucks the nurse asleep?
(*Antony and* Cleopatra. V, 2.)

lenté, mily heves rohammal fog az utolsó akadályba ütközni és összetörni. Mit tesz itt DRYDEN a maga írói frázisaival? Micsoda szolgáló az, a ki a szerző szavaival beszél s így szól félőrült úrnőjéhez: «Hívd segítségül az észt.»[29] Micsoda Cleopatra az övé, a kit Lady Castlemaine után másolt?[30] Ügyes cselszövényekben és siránkozásokban, kéjes és kaczér, s nincs meg benne sem az erény nemessége, sem a bűn nagysága.

.... Nőnek alkotott
A természet, szegény, szelid galambnak,
Ki szende s jó, színlés s csalás ne'kül.[31]

Bizonyára nincs; vagy legalább nem fékezte s nem tartotta volna meg e gerlicze Antoniust; csak egy czi-

[29] «The World well lost» II.

IRAS.

Call reason to assist you.

CLEOPATRA.

I have none.
And none would have. My love's a noble madness,
Which shows the cause deserved it. Moderate sorrow
Fits vulgar love and for a vulgar man.
Buts I have loved with such transcendant passion,
I soared at first quite out of reason's view,
And now am lost above it.

[30] Come to me, come my soldier, to my arms!
You've been too long away from my embraces;
But when I have you fast and all my own,
With broken murmurs, and with amorous sighs,
I'll say, you were unkind, and punish you,
And mark you red with many an eager kiss.

(*All for love.*)

[31] Nature meant me
A wife, a silly harmless household dove,
Fond without art, and kind without deceit.

(*Ibid.*)

gánynő volt erre képes, merészségének felsősége, szellemének lángja által. Már a darab czíméből látjuk, miért gyöngítette meg DRYDEN SHAKSPEARE-t: *Mindent a szerelemért* vagy az *elveszett világ*». Mily nyomorúság, pásztori költeménynyé vékonyítni ily eseményeket, mentegetni Antoniust, II. Károlyt dicsőítni, turbékolni! És ilyen volt az egykorúak izlése; midőn DRYDEN SHAKSPEARE nyomán a *Vihart*, MILTON után az *Ártatlanság állapotát* dolgozta ki, ismét elrontotta mestereinek eszméit; Évát és Mirandát örömleányokká változtatta;[32] mindenütt megsemisítette az eredeti lelemény őszinteségét, szigorúságát, finomságát és kellemét.

Körülötte SETTLE, SHADWELL, sir ROBERT HOWARD, még rosszabbúl vitték dolgukat. SETTLE *Maroccoi császárnője* oly bámulatban részesült, hogy az udvari nemesek és hölgyek betanúlták s eljátszották White-Hallban a király előtt. És az nem volt csupán mulékony divat; az ízlés tovább tartott, bár kissé enyhébb alakban. Hiába dobták el a költők a franczia keverék egy részét, melyet a nemzeti érczbe vegyítettek, hiába tértek vissza a régi rímetlen vershez, melyet JONSON és SHAKSPEARE használtak; hiába találta fel DRYDEN Antonius, Ventidius, Octavia, don Sebastiano és Dorax alakjaiban a hajdani természetesség és erő egy részét; hiába érte el Otway, kinek valódi drámai tehetsége volt, Lee és Southern az igaz vagy megható hangot,

[32] Miranda így szól: «And if I can but escape with life, I had rather be in pain nine months, as my father threatened, than lose mi longing.»

Dryden nővért ad Mirandának; veszekszenek és féltékenyek egymásra stb. — L. a leirást is, melyet Éva nyujt boldogságáról. és az eszméket, melyekre bizalmas vallomásai gerjesztik a sátánt, (III, 1.)

úgy hogy egy ízben, a *«Venice Preserved»*-ben már a dráma újjászületésében kezdtek hinni: a dráma meg volt halva és a tragédia nem tudta pótolni, vagy inkább mindegyikök a másik által halt meg, és egyesülésök, melytől meggyöngültek DRYDEN alatt, elvette erejöket utódai alatt is. Az irodalmi styl eltompította a drámai igazságot; a drámai igazság megrontotta az irodalmi stylt; a munka nem volt elég élő, sem jól megírva; a szerző nem volt eléggé költő, sem eléggé szónok; nem volt meg benne SHAKSPEARE lángja és képzelete, sem RACINE finomsága és művészete.[33]

A két színház határvonalán bolyongott s nem tett eleget sem a félbarbár művészeknek, sem a finoman csiszolt udvari embereknek. Pedig valóban ilyen volt közönsége, mely hallgatta: bizonytalanúl ingadozva két gondolkozási mód között, két ellenkező polgárosúltságból táplálkozva. Ez emberekben már nincs meg az érzékek ifjúsága, a benyomások mélysége, a renaissance lovagjainak és kalandorjainak merész eredetisége és költői őrültsége; nem lesz meg soha a nyelv ügyessége, az erkölcsök szelídsége, az udvari szokások, az érzés vagy gondolkozás finomsága, melyek XIV. Lajos udvarát ékesítették. Elhagyják a képzelem és a magányos alkotás korszakát, mely megfelel fajuknak, az ész és a nagyvilági társalgás korszakáért, mely nem felel meg fajuknak. Elvesztik saját érdemeiket, s nem szerzik meg szomszédjaik érdemeit. Vézna költők és neveletlen udvaronczok, kik többé nem tudtak ábrándozni s még nem ismerik a jó modort, majd laposak vagy otrombák, majd emphatikusak vagy merevek. Csak úgy születhetik szép költészet, ha a faj és korszak találkozik

[33] E tehetetlenség Casimir Delavignere emlékeztet.

egymással. Az angol faj, eltévelyedve korától s először az idegen utánzás bilincseibe kerülve, csak lassan alkotja meg klasszikai irodalmát, s csak akkor éri el, ha átalakította vallási és politikai állapotát. Ez lesz az angol ész uralkodása. Dryden megkezdi egyéb munkáival, s az irók, kik Anna királynő alatt tűnnek fel, meg fogják neki adni befejezését, tekintélyét és fényét.

V.

De állapodjunk meg még egy pillanatig, s kutassuk, vajjon sok meddő és elcsevenészett ág között, a régi színházi törzsök, véletlenűl magára hagyatva nem hozott-e létre valamely ponton élő és egészséges hajtást? Ha oly tehetséges, tanult és gyakorlott ember, mint Dryden, egész erejéből dolgozik, lehet remélni, hogy néha sikert ér el; s egyszer, legalább részben, Dryden el is érte a sikert.

Túlszigorúak volnánk iránta, ha mindig Shakspearrel hasonlítanók össze; még Shakspeare mellett is, ugyanazon anyagból is lehet szép művet készítni; csakhogy az olvasó köteles egy pillanatra elfeledni a nagy alkotót, a heves és eredeti lelkek kimeríthetetlen teremtőjét, s egyedűl venni szemügyre az utánzót, nem erőszakolva rá oly összehasonlítást, mely lesujtaná.

Erő és művészet van Dryden tragédiájában, *Antonius és Cleopatrá*-ban. «Minden darabomat — mondja — a tömeg számára készítettem; ezt magamnak írtam.» És valóban a történelemnek és logikának megfelelő tanúlmánynyal szerkesztette. Sőt, a mi többet ér, férfias erővel irta meg. «A darab szerkezete — mondja előszavában — elég szabályos, s az idő, hely és cselekvény egysége talán szoro-

sabban meg van tartva, mintsem az angol színpad megkivánja. Különösen a cselekvény oly egységes, hogy egyedüli a maga nemében, minden epizód és mellékbonyodalom nélkül, valamennyi jelenet a fő eredmény felé vezet és minden felvonás nagy helyzetváltozással végződik.»

Sőt többet is tett; felhagyott a franczia fölszereléssel, s visszatért a nemzeti hagyományhoz:

«Készakarva próbáltam stylemben az isteni SHAKSPEARE-t utánozni, s hogy annál szabadabban tehessem, leráztam magamról a rím bilincseit. Merem mondani, hogy őt utánozva, enmagamat múltam felül e darabomban, s többek közt, Antonius és Ventidius jelenetét az első felvonásban, többre becsülöm, mint bármit, a mit e nemben irtam.»

Igaza volt. Ha Cleopatra el is van hibázva, ha a felfogás e gyöngéje el is tereli az érdeklődést s megrontja az összhatást, ha az új rhetorika s a régi emphasis néha megakasztja a megindulást s lerontja a valószinűséget, egészben véve mégis talpon áll a dráma, s a mi több, halad. A költőnek van gyakorlata; jól kiszámít mindent, tud «jeleneteket csinálni», meg tudja mutatni a benső párviadalt, melylyel két szenvedély küzd az ember sziveért. Érezzük nála a küzdelem viszontagságait, az érzelem haladását, az ellenállások vereségét, a vágy vagy harag lassú áradását, egész ama pillanatig, midőn az akarat kiegyenesedve vagy elcsábítva hirtelen az egyik oldal felé rohan. Vannak természetes kifejezései: a költő sokkal egészségesebben ir és gondolkozik, hogy meg ne találná azokat, mikor szüksége van rájok. Vannak férfias jellemei: ő maga is férfiú, és az udvari ember simulékonysága, a divatos költő szenvelgései mellett megtartotta erélyes és

zordon természetét. Egy szidalmazó jelenet kivételével, Octaviája valódi római matrona, és midőn Alexandriában, magánál Cleopatránál keresi Antoniust, felűlmulhatatlan egyszerűséget és nemességet tanusít.

ANTONIUS.

Caesar nővére!

OCTAVIA.

Kemény szó!
Ha nem volnék több, mint Caesar huga,
Bizonynyal táborában maradok.
De a te sokszor sértett hitvesed,
Kit ágyadból számüztél és lakodból,
Bár Caesar húga, — a tied marad.
Igaz, hogy megvetéssel fordul el
Hidegségedtől szívem, s arra nógat,
Hogy ne keressem, a mit nyújtanál;
De büszkeségen győz a nőerény,
Jövök, hogy visszaköveteljelek,
Miként sajátomat; hogy megmutassam
A női kötelesség érzetét,
S szerelmedet kérjem, nem — esdjek értte,
Kezed, uram! Enyém az, s akarom.

És midőn a megalázott Antonius felháborodva utasítja vissza Octavius kegyelmét, s azt mondja nejének, hogy bizonyosan gyáván és aljasúl könyörgött értte, Octavia így felel:

OCTAVIA.

Gyáván és aljasul nem tudtam én
Soha sem kérni, sem testvérem adni.....
.... Gyászos végzetem
Mindig sértő gyanúdat vonja rám.
De a föltételt, a melyet hozék,
Pirúlás nélkül elfogadhatod.
Becsületed enyém is. Azt soha
Ne mondja senki, hogy Octaviának

A férje testvérének rabja volt.
Uram, szabad vagy; attól is szabad,
Kit gyűlölsz. Bár testvérem alkuszik
Szerelmedért, és azt kivánja, hogy
A béke ára s kapcsa én legyek:
Lelkem hozzád hasonló, alamizsna
Gyanánt nem kell szerelmed, s nem tudok
Azért koldulni, a mihez jogom van.
Testvéremet majd azzal áltatom,
Hogy megbékéltünk; ő majd elvonul
A hadsereggel, és te útra kelsz,
Hogy a Kelet uralkodója légy.
Athenben elhagysz engem, vagy akárhol,
Mindegy, panasz-szót nem mondok soha,
Megtartom hitvesed meddő nevét,
S kimentelek bajodból.... [34]

[34] ANTONY.
Caesar's sister.

OCTAVIA.
That's unkind.
Had I been nothing more than Caesar's sister,
Know, I had still remained in Caesar's camp.
But your Octavia, your much injured wife,
Though banish'd from your bed, driv'n from your house,
In spite of Caesar's sister, still is yorus.
'Tis true, I have a heart disdains your coldness,
And prompts me not to seek what you should offer;
But a wife's virtue still surmounts that pride.
I come to claim you as my own; to show
My duty first, to ask, nay beg your kidness
Your hand, my Lord; 'tis mine, and I will have it.

ANTONY.
I fear, Octavia, you have begged my life....
Poorly and basely begg'd it of your brother.

OCTAVIA.
Poorly and basely I coult never beg,
Nor coulp my brother grant....
My hard fortune
Subjects me still to your unkind mistakes.

Ez magasztos; e nőnek büszke szíve van, és hitvesi szíve is; tud adni és tud szenvedni, s a mi több, fel tudja magát áldozni, nagy szavak nélkül, nyugodt hangon; nem lehet köznapi lélek, melyben ily jellem meg tudott fogamzani. És az agg vezér, Ventidius, ki vele és előtte jő, hogy Antoniust kiragadja káprázatából és rabszolgaságából, méltó arra, hogy szót emeljen a becsületért, a mint amaz szót emelt a kötelesség mellett. Igaz, hogy plebejus, durva és csufondáros katona, katonai őszinteséggel és tréfákkal, néha ügyetlen is, kit könnyen rászedhet valami élelmes eunuchja a szerálynak; «vastagfejű hős,» a ki egyszerű lelke, durva nevelése következtében, a nélkül, hogy sejtené, visszavezeti Antoniust a hálóba, mely már megszakadtnak látszott. Egyelőre durva kaczagással diadalmaskodik:

Ez ám az újság, fuss, jó eunuchom,
Te légy az első, gyorsan hát, siess,
Siess hát, drága eunuchom, siess,
Fel, kedves eunuch, jó félférfi, fel!

But the conditions I have brought are such,
You need not blush to take: I love your honour,
Because 'tis mine; it never shall be said,
Octavia's husband was her brother's slave.
Sir, your are free; free ever from her you loath;
For, though my brother bargains for your love,
Makes me the price and cement of your peace,
I have a soul like yours; I cannot take
Your love az alms, nor beg what I deserve
I'll tell my brother we are reconicil'd.
He shall draw back his troops, and you shall march
To rule the East. I may be dropt at Athens;
No matter where, I never will complain,
But only keep the barren name of wife,
And rid you of the trouble.

Bemegy a hálóba, s elmondja Antoniusnak, hogy Cleopatrát hűtlenségen kapta Dolabellával.

ANTONIUS.

Cleopatrámat?

VENTIDIUS.

Cleopatrádat.
Dolabella Cleopatráját.
Egész világ Cleopatráját.

ANTONIUS.

Hazudsz!

VENTIDIUS.

Nem hazudok uram!
Oly furcsa ez? Az elhagyott rima
Miért ne látná újra el magát?
Tudod, nincs szokva a magányos éjhez. [35]

Ez épen a legjobb mód arra, hogy Antoniust féltékenynyé tegye s dühösen Cleopatrához ragadja. De mily nemes szív e Ventidius! mennyire halljuk, midőn egyedül

[35] There's news for you; run, my officious Eunuch.
Be sure to be the first. Haste forward,
Haste, my dear Eunuch, haste.
On, sweet Eunuch, my dear half-man, proced....

ANTONY.

My Cleopatra?

VENTIDIUS.

Your Cleopatra.
Dolabella's Cleopatra.
Every man's Cleopatra.

ANTONY.

Thou ly'st.

VENTIDIUS.

I do not lye, my lord.
Is this so strange? Should mistresses be left,
And not provide against a time of change?
You know she's not much us'd to lonely nights.

van Antoniussal, férfias szavát, mély hangját, mely a csatákban dörgött! Szereti vezérét, derék, jó eb módjára, és nem kiván egyebet, mint meghalni, de csak ura lábainál. Tompa morgás tör ki belőle, midőn levertnek látja, mindegyre körülötte forgolódik s egyszerre sírva fakad:

VENTIDIUS.

Nézz rám, vezér, szokatlan harmat ez;
Nem sírtam negyven éve már; de most
Anyám szive újból szemembe száll;
E gyöngeségen nem segíthetek.

ANTONIUS.

Az égre! sir, szegény öreg, zokog!
A gömbölyű nagy cseppek egyre folynak
Barâzdás arczán...... [36]

És erre Antonius maga is sírva fakad. Hallva e rettentő zokogásokat, Tacitus veteránjai jutnak eszünkbe, a kik kiszabadúlva Germania mocsárjaiból, sebhedt mellel, őszült fővel, a szolgálatban megmerevült tagokkal, megcsó-

[36] VENTIDIUS.

Look, emperor, this is no common dew;
I have not wept this forty years; but now
My mother comes afresh unto my eyes;
I cannot help her softness.

ANTONY.

By heav'n, he weeps! poor old man! he weeps!
The big round drops course one another down
The furrows of his cheecks. Stop 'em, Ventidius,
Or I shall blush to death; they set my shame,
That caus'd'em, full before me.

VENTIDIUS.

I'll do my best.

ANTONY.

Sure there's contagion in the tears of friends;
See, I have caught it too. Believe me, 'tis not
For my own griefs, but thine.... Nay, father...

kolták Drusus kezeit s inyökre helyezték ujjait, hogy megmutassák neki elnyütt, hulladozó fogaikat, melyek képtelenek voltak megrágni az eléjök dobott rossz kenyeret.

Nem! Alszol, és elalszod az időt,
Kétségbe'setten, renyhén, s hamisan
Bölcselkedésnek mondod ezt. Siess!
A becsület hív. Várva vár reád
Tizenkét légió, epedve, hogy
Vezérének szólítson. Parthia
Mocsáritól a Nilusig, nehéz,
Fárasztó menetekben vezetém
Idáig őket, éhen, nap hevén.
Mi jól fog esni, ha megláthatod
Napbarnitotta, sebhedt arczukat
S a kérges kezeket. Erő van itt!
Drágábban fogják ők eladni a
Szétrongyolt tagokat, mint megfizetni
Tudnák e piperézett zsoldosok. [37]

S midőn minden elveszett, az egyiptomiak árulókká lettek és nincs egyéb hátra, mint becsülettel meghalni, Ventidius így szól:

.... Marad még három légió
A városban. Az utolsó roham
Elpusztitá a többit. Ha magad
Halálra szántad — s most ezt kell kivánnom —

[37] No; 'tis you dream; you sleep away your hours
In desperate sloth, miscalld philosophy.
Up, up, for honour's sake; twelve legions wait you
And long to call you chief. By painful journies,
I led them, patient both of heat and hunger,
Down from the Parthian marshes to the Nile.
'Twill do you good to see their surn-burnt faces,
Their scarred cheeks and chopt hands; there's virtue them.
They'll sell those mangled limbs and dearer rates
Than yon trim bands can buy.

Elég lesz e sereg, hogy a halott
Ellenségekből, tisztes temetésül,
Nagy halmot hányjon holttestünk körül..
Válaszsz halált! Én annyi változó
Alakjában láttam már, hogy nekem
Mindegy, bármelyikében fogadom....
Ugy el van már rongyolva életem,
Hogy tán nem is méltó od' adni azt,
Mégis szeretném, hogy jobb módon esnék,
Ha életünket eldobjuk magunktól,
Hogy mint hálóba került két oroszlán,
Utószor is kinyújtsuk karmainkat
És megsebezzük a vadászokat.

Antonius távozásra kéri. Nem akar menni. Antonius ekkor kezétől akar meghalni.

VENTIDIUS.

Az égre! nem, nem akarom!
Ne engedd, hogy túléljelek.

ANTONIUS.

Ölj meg először engem, s én utánam
Halj meg te. Ugy illik, hogy a barátnak
Előbb szolgálj, s magadnak azután.

VENTIDIUS.

Add hát kezed. Hisz nemsokára ismét
Találkozunk. Isten veled, vezér!

Megöleli Antoniust, kirántja kardját, azután megáll:

Csekélységből nagy dolgot nem csinálok,
De ha rád nézek, meg nem tudlak ölni.
Kérlek fordítsd el arczodat.

ANTONIUS.

Legyen. Vágj mélyen s biztosan.

VENTIDIUS.

Oly mélyen, meddig kardom ér. [88]

88 VENTIDIUS.

There yet remain
Three legions in the town. The last assault
Lopt off the rest. If death be your design,
As I must wish it now, these are sufficient
To make a heap about us of dead foes,
An honest pile for burial.
Chuse your death.
For I have seen him in such various shapes,
I care not which I take.
I'm only troubled.
The life I bear is worn to such a rag,
'Tis scarce worth giving. I could wish indeed.
We threw it from us with a better grace,
That, like two lions taken in toils,
We might at least thrust out our paws, and wound
The hunters that inclose us....

ANTONY.

Do not deny me twice

VENTIDIUS.

By heav'n, I will not.
Let it not be t'out-live you.

ANTONY.

Kill me first,
And then die thou. For 'tis but sust thou serve
Thy friend before thyself.

VENTIDIUS.

Give me your hand.
We soon shall meet again. Now farewell, emperor.
.... I will not make a bus'ness of a trifle.
And yet I cannot look on you and kill you.
Pray, turn your face.

ANTONY.

I do. Strike home be sure.

VENTIDIUS.

Home, as my sword will reach.

És hirtelen megöli önmagát. — Ezek a katonai monarchia tragikus és stoikus erkölcsei, a pazar gyilkosságok és áldozatok, melyekkel e zilált és széttört világ emberei életöket végezték. — Ez Antonius, kiért annyit tesznek, megérdemelte hogy szeressék; egyike volt Caesar hőseinek, az első hadsorok első katonája; jóság, nagylelkűség lüktet szivében az utolsó pillanatig; gyönge bár egy nő ellenében, de erős a férfiakkal szemben; megvannak benne a harczos izmai, melle, haragja és fellobbanásai; a forró vér, a nagyon élénk becsületérzés okozza vesztét; nem tudja bűnét megbocsátni magának; nincs meg benne a lángész felsősége, mely a közönséges szabályokon felül emelkedve, megszabadítja az embert a habozásoktól, csüggedésektől, lelki furdalásoktól; nem egyéb, mint katona, nem tudja elfeledni, hogy nem felelt meg a parancsnak.

VENTIDIUS.

Imperator!

ANTONIUS.

Imperator! Ez diadalmi név!
A győztes harczos, vérző sebeít
Nem érezvén, köszönti így vezérét;
Én ezt a szót nem hallom soha többé.
..... Actium, Actium! Oh!...

VENTIDIUS.

Sokat gondolsz rá.

ANTONIUS.

Itt, itt nyom; ólom súlya nappal;
S éjente kurta, lázas álmaimban
Ez a boszorkány nyargal lelkemen.

Végre újból kap fegyvereket, harczosokat, s a remény hajnala kezd rá viradni. «Harczolni fogunk?» mondja Ventidius.

ANTONIUS.

Fogunk bizony, derék vén katonám;
Láss még egyszer pánczélban, a midőn
A parthokat verő vén csapatok
Élén kiáltom hangosan: Utánam![39]

A csatában véli magát s már is elragadja heve. Az ilyen ember nem lesz arra való, hogy az embereket kormányozza; csak az uralkodik a sorson, a ki előbb önmagán tud uralkodni; ez csak arra született, hogy ellenmondjon s vesztére legyen önmagának, s egymás után minden szenvedély hatása alatt forogjon. Mihelyt hűnek tartja Cleopatrát, azonnal elenyészik minden: becsület, hírnév, uralkodás.

[39] VENTIDIUS.

Emperor!

ANTONY.

Emperor? Why, that's the style of victory;
The conquering soldier, red with unfelt wounds,
Salutes his general so; but never more
Shall that sound reach my ears.

VENTIDIUS.

I warrant you.

ANTONY.

Actium, Actium! Oh —

VENTIDIUS.

It sits too near you.

ANTONY.

Here, here, it lies; a lump ef lead by day;
And in my short, distracted nightly slumbers,
The hag that rides my dreams....

VENTIDIUS.

That's mv royal master;
And shall we fight?

ANTONY.

I warrant thee old soldicr;
Thon shalt me behold once again in iron,
And at the head of our old troops, that beat
The Purthian, cry aloud, «Come, follow me.»

VENTIDIUS.

S mi e játékszer, ha a mérlegen
Szerencséd, hirneved, becsületed van?

ANTONIUS.

Mi? Oh! felér ez mind a többivel.
Többet tevénk most, mint legyőzni Caesart.
Királynőm ártatlan, s enyém szive.
Rágalmazó! le, térdre! könyörögj
Bocsánatért a megsértett erénytől!

VENTIDIUS.

Inkább meghalnék. Nos hát nem megyünk?

ANTONIUS.

Menjek! Hová? Elhagyjam a dicsőt!....
Adjátok, adjátok, nagy istenek,
Játékszerül ezt az egész világot
Caesárotoknak, hadd játszék vele!
Olcsón ki fogjátok fizetni őt:
Én kevesebbet el nem fogadok,
Mint Cleopatrát.....[40]

[40] VENTIDIUS.

And what's this toy
In balance with your fortune, honour, fame?

ANTONY.

What is't, Ventidius? It out-weighs 'em all.
Why, we have more than conquer'd Caesar now.
My queen's not only innocent, but loves me...
Down on thy knees, blasphemer as thou art
And ask forginevess of wrong'd Innocence!

VENTIDIUS.

I'll rather die than take it. Will you go?

ANTONY.

Go! Whither? Go from all that's excellent
Give, you gods,
Give to your boy, your Caesar,
This rattle of a globe to play withal,
This gu-gau world; and put him cheaply off.
I'll not be pleas'd with less than Cleopatra.

A túlság után következik a levertség; az ilyen lelkek csak a félelem ellen vannak megedzve; bátorságuk nem egyéb, mint a bika és oroszlán bátorsága, s hogy teljes maradjon, szüksége van testi mozgásra, a látható veszedelemre. A vérmérséklet tartja fenn őket; a nagy erkölcsi fájdalmak alatt összeroskadnak. Midőn Antonius azt hiszi, hogy el van árulva, kétségbeesik s csak halni tud.

...... Hadd járjon Caesar egyedül
E nagy világon. Én elfáradék
Már szerepemben. Fáklyám végig égett,
Sötét pusztának látom a világot.
Közelg az éj, lefekszem s nem megyek tovább. [41]

Az ilyen versek Othello, Macbeth, sőt Hamlet gyászos álmait juttatják eszünkbe. A pattogó tirádák és a festett papir-alakok fölött, a költő, úgy látszik, megérintette a régi drámát s érezte borzongatását.

Más valaki is érezte ezt mellette, egy ifjú, szegény kalandor, ki egymásután tanuló, színész, tiszt volt, rendetlen és szegény maradt mindig, őrülten és szomorúan élt, kicsapongások közt és nyomorúságban, a régi tragikusok módjára, ezek ihlettségével, tüzével, s a ki harmincznégy éves korában halt meg, némelyek szerint kimerültség okozta lázban, mások szerint hosszú koplalás következtében, melynek végén nagyon hirtelen találta lenyelni az irgalomból kapott kenyérdarabot. Az új rhetorika pompás burkolatán keresztül Orway Tamás néha megtalálja a mult század szenvedélyeit. Érezzük, hogy ártalmára van kora,

[41] Let Caesar walk
Alone upon it. I am weary of my part.
My torch is out, and the world stands before me
Like a black desert. At the approach of night
I'll lay me down and strav no farther on.

hogy önmaga tompítja el megindulásának nyers erejét és igazságát, hogy nem leli a találó, merész szót, hogy a szónoki styl, az írói frázisok, a klasszikus szavalás, a jól kidolgozott ellentétek körülrajongják s elfojtják hangját elnyujtott és egyhangú zúgásukkal. Nem volt más baja, mint hogy nem született száz év előtt. «*Árvá*»-jában, «*Megmentett Velenczé*»-jében megtaláljuk WEBSTER, FORD, SHAKSPEARE sötét képzeletét, gyászos feltogását az életről, borzalmait, öldökléseit, az ellenállhatatlan szenvedélyek festését, melyek vakon egymásba ütköznek, mint a vad állatok falkája, s ordításaikkal és dulakodásukkal úgy felforgatják a csatatért, hogy csak pusztulás és holttestek halmaza marad utánuk.

Mint SHAKSPEARE, ő is az emberi szenvedély elragadtatásait mutatja a színpadon; testvért, ki erőszakot tesz testvére nején, férjet, ki hamis esküt tesz nejéért, Polydore-t, Chamont-t, Jaffier-t, heves és gyönge lelkeket, kiket az alkalom magával ragad, a kisértés megdönt, kiknél az elragadtatás vagy a bűn, mint a vérbe oltott méreg, fokonkint emelkedik, megmérgezi az egész embert, elragad azokra, kiket érint, s vonaglásba hozza és görcsös őrjöngésben földre sujtja valamennyit.

Mint SHAKSPEARE, ő is talál megkapó és élő szavakat, [42] melyek kitárják az ember legmélyebb bensejét, megmutatják a megbomlott gépezet sajátságos recsegését, a törésig feszített akarat merevségét, [43] az igaz áldo-

[42] How my head swims! 'Tis very dark. Good night. (*Monimia halála.*)

[43] L. Pierre és Jaffier halálát. (*Venise preserved, 5.*) A halálra sebzett Pierre kaczagásban tör ki.

zatok egyszerűségét, a megátalkodott, kolduló szenvedély alázatát, mely minden remény ellen egész végig táplálék és kielégítés után eseng. [44] Mint SHAKSPEARE, ő is teremtett igaz női lelkeket, [45] mint Monimiát, és mindenek fölött Belviderát, ki hasonlóan Imogenhez, egészen átadta magát s mintegy örvényben veszett el annak imádásában, a kit választott; ki csak szeretni, engedelmeskedni, sírni, szenvedni tud, s ki meghal, mint a tövéről letépett virág, mihelyt leszakítják karjait a nyakról, melyet körülfont. Végre mint SHAKSPEARE, ő is megtalálta, legalább egyszer, a nagy, keserű bohózatosságot, az emberi aljasság nyers érzését, s legfájdalmasabb tragédiájába egy tisztátlan torzalakot állított, egy senatort, ki hivatalos komolysága után abban talál üdülést, hogy rimájával estenkint a bohóczot és inast játsza. Mily keserű ez! mily igazán látott, midőn megmutatta az embert, a mint siet levetni magáról díszruháját és pompáját! mily kész az ember lealjasulni, midőn lerázva szerepét, visszatér önmagához! mint előtü-

[44]

JAFFIER.

Oh, that my arms were riveted
Thus round thee ever! But my friends, my oath!
This, and as more.

(*Kisses her.*)

BELVIDERA.

Another, sure another
For that poor little one, you 've ta'en such care of;
I'll give it him truly.

Ez utolsó szavakban féltékenység van.

[45] Oh, thou art tender all,
Gentle and kind, as sympathizing nature,
Dove-like, soft and kind....
I'll ever live your most obedient wife,
Nor ever any privilege pretend
Beyond your will.

Orphan, 69. l.

nik benne a majom és eb! Antonio senator meglátogatja Aquilinát, ki csúffá teszi. Ez mulattatja; a tisztesség fáradalmai után pihenőt talál a gorombaságokban. Sipegő hangon beszél, mint a bohócz.

ANTONIO.

Nacki, Nacki, Nacki; eljöttem, kis Nacki; tizenegy óra mult; késő van már; lelkemre, itt az ideje lefeküdni, Nacki. Nackit mondtam? Igen, Nacki, Aquilina, Lina, Quilina, Aquilina, Naquilina, Acki, Nacki, Nacki, Nacki királynő, jer az ágyba, kis kópé, kis muczikám, siccz!.... Én senator vagyok.

AQUILINA.

Az ám, bolond vagy.

ANTONIO.

Meglehet, kincsem; de ez nem árt senator voltomnak. Rajta, Nacki, Nacki, játszunk lovasdit, Nacki.....

És úgy viseli magát, mint az utczagyerek; a leány elkergeti, hülyének, baromnak nevezi, szemébe mondja, hogy pénzén kívül semmi jó sincs rajta. Antonio kaczag, dalol.

ANTONIO.

Ah! hát nem akarsz leülni? No lásd, most bika vagyok, Basan bikája, a bikák bikája, a milyen bikát akarsz. Nézd, most fölállok, nézd, most kinyujtom homlokomat, és így teszek: múh, múh! Ah! nem akarsz leülni?

Bömböl, mint a bika s a leányt körülkergeti a szobában. Végre leülnek.

ANTONIO.

Most már megint senator vagyok és a te szeretőd, kis Nacki, Nacki! Ah béka, béka, béka, köpj egy kissé arczomba, Nacki; köpj arczomba, kérlek, egy kicsi piczikét, nagyon piczikét; köpj, köpj, köpj, köpj hát, ha parancsolom; köpj, kérlek; azonnal, azonnal köpj, mért nem akarsz köpni? Akkor hát kutya leszek

AQUILINA.

Kutya, mylord?

ANTONIO.

Igen, kutya, s neked adom ezt a másik erszényt is, ha megengeded, hogy kutya legyek, s egy pillanatig úgy bánsz velem, mint kutyával.

Erre az asztal alá mászik és ugat.

AQUILINA.

Ah! hát harapsz? no akkor megrúglak.

ANTONIO.

Rajta, nagyon jó. Rugj, rugj, ha már az asztal alatt vagyok. Még egy rugást! Erősebben! Még erősebben! Ham, ham, vau, vau! Istenemre, lábikrádba harapok, vau, vau, ham, ham, vau! Ördögbe! kemény rugása van! [46]

[46] ANTONIO.

Nacky, Nacky, Nacky, — how dost do, Nacky? Hurry, durry. I am come, little Nacky. Past eleven o'clock, a late hour; time in all conscience to go to bed, Nacky. — Nacky did I say? Ay, Nacky, Aquilina, lina, lina, quilina; Aquilina, Naquilina, Acky, Nacky, queen Nacky. Come, let's to bed. — You Fubbs, you Pugg you — You little puss. — Purree tuzzy — I am a Senator

AQUILINA.

You are a fool, I am sure.

ANTONIO.

May be so too, sweet-heart. Never the worse Senator for all that. Come, Nacky, Nacky; let's have a game at romp, Nacky!... You won't sit down? Then look you now; suppose me a bull, a Basan bull, the bull of bulls, or any bull. Thus up I get, and with my brows thus bent — I broo; I say I broo, I broo, I broo. You won't sit down, will you — I broo.... Now, I'll be a Senator again, and thy lover, little Nicky, Nacky. Ah, Toad, Toad, Toad, Toad, spit in my face a little, Nacky; spit in my face a pry'thee, spit in my face never so little; spit but a little bit, — spit, spit, spit, spit when you are bid, I say. Do pry'thee, spit. — Now, now spit. What you won't spit, will you? Then I'll be a dog.

AQUILINA.

A dog, my lord!

Valóban keményen tud rúgni; s ráadásul korbácsot vesz elő, jól eldöngeti és kidobja az ajtón. Legyünk meggyőződve, hogy vissza fog térni; jól töltötte estéjét; dörzsöli ugyan oldalát, de mulatott. Egészben véve nem más ő, mint hivatását tévesztett bohócz, kire a véletlen hímzett selyem palástot vetett s a ki óránként bizonyos összegért politikai komédiázásra adja magát. Sokkal jobban helyén érzi magát, mikor bohóczkodik, mint mikor az államférfiút majmolja.

Ezek különben csak villámok; a többire nézve OTWAY korának fia, bágyadt és erőltetett, s mint a többiek, a nyomasztó, szürke felleggel borított, fél-franczia, fél-angol légkörbe van merülve, melyben a Francziaországból áthozott fénysugarakat elfojtotta a sziget köde. Korának szülötte, s mint a többiek, ocsmány vígjátékokat ír, a *Szerencse katonáját*, az *Istentagadót*, a *Divatos házasságot*. Durva, romlott lovagokat fest, kik elvből gazok, s épen oly durvák és romlottak, mint WYCHERLEY alakjai. Ilyen Beaugard, ki Hobbes elveit magasztalja és gyakorolja; az atya, a rothadt vén gazember, ki erkölcsiségével hetvenkedik s a kit fia egy zacskó tallérral hidegen a kutyaólba utasít; sir

ANTONIO.

Ay, a dog , and I'll give thee this t'other purse to let me be a dog — and use me like a dog a little. Hurry durry, I will — here 'tis. (Gives the purse.) — Now bough waugh waugh, bough, waugh.

AQUILINA.

Hold, hold, sir. If curs bite, they must be kickt, sir. Do you see, kickt thus?

ANTONIO.

Ay, with all my heart. Do, kick, kick on, now I am under the table, kick again, — kick harder. — harder yet — bough waugh, waugh, bough. — Odd, I'll have a snap at thy shins. — Bough, waugh, waugh, waugh, bough — odd, she kicks bravely.

Jolly Jumble, aljas Falstaff-féle alak, hivatására nézve kerítő, kit az örömleányok «kis papának» neveznek, ki nem ebédelhet nő mellett a nélkül, hogy «disznóságokat nem mondjon neki s ocsmány alakokat ne rajzoljon ujjával az asztalra» ; sir Davy Dunce, ez undorító állat, «kinek lehellete rosszabb, mint az assa foetida, ki egészségtelennek nyilvánítja a tiszta fehérneműt, folytonosan fokhagymát eszik és bagózik ;» [47] Polydore, ki atyja gyámleányába szeret, mindjárt az első jelenetben erőszakot akar rajta tenni, irigyli a barmokat, melyek kielégíthetik vágyaikat s aztán tovább mehetnek, s fölteszi magában, hogy a legelső alkalommal ezeket fogja utánozni.[48] Mindenkit be-

[47] Out on him, beast; he's always talking filthy to a body. If he sits but at the table with one, he'll be making nasty figures in the napkins. — He has such a breath, one kiss of him were enough to cure the fits of the mother; 'tis worse than assa foetida. — Clean linen, he says, is unwohlesome; he is continually eating of garlic and chewing tobacco. (The Soldier's Fortune, 1, 1.)

[48] Who'd be that sordid foolish thing call'd man,
To cringe thus, fawn, and flatter for a pleasure,
Which beasts enjoy so very much above him?
The lusty bull ranges through all the field,
And from the herd singling his female out,
Enjoys her, and abandons her at will.
It shall be so, I'll yet possess my love,
Wait on, and watch her loose unguarded hours:
Then, when her roving toughts have been abroad,
And brought in wanton wishes to her heart,
I'th'very minute when her virtue nods,
I'll rush upon her in a storm of love,
Beat down her guard of honour all before me,
Surfeit on joys, till even desire grow sick;
Then by long absence liberty regain,
And quite forget the pleasure and the pain.

(*Orphan*, 1.)

mocskol, még hősnőit is. [49] Valóban émelygést okoz e társadalom. Azt hiszik, hogy minden durvaságot eltakarhatnak a szabatos jó képekkel, sima költői körmondatokkal, összhangzatos frázisok és nemes kifejezések készletével. Azt képzelik, hogy elérik RACINE-t, mert RACINE styljét utánozzák. Nem tudják, hogy e stylben a külső előkelőség alatt csodálatra méltó igazság rejtezik, hogy nemcsak művészi remek, hanem erkölcsfestés is, melyet csak a legfinomabb és legtökéletesebb nagyvilági emberek beszélhetnek és érthetnek, hogy egy egész polgárosúltságot rajzol, mint SHAKSPEARE nyelve; hogy e versek mindegyikének, melyek oly kimérteknek látszanak, megvan a maga hajlása és finomsága, hogy minden szenvedély s a szenvedélyek minden árnyalata ki van bennök fejezve, nem ugyan vadúl és egészben, mint SHAKSPEARE-nél, hanem megszelidítve és megfinomítva az udvari élet által; hogy ez is épen oly egyedüli tünemény, mint a másik, hogy a teljesen csiszolt természet épen oly bonyodalmas s épen oly nehezen érthető, mint a teljesen érintetlen természet, hogy ez írók épen úgy alatta maradnak az egyiknek, mint a másiknak, szóval hogy alakjaik épen úgy hasonlítnak RACINE alakjaihoz, mint Beauvilliers úr ajtónállója vagy Sévigné asszony szakácsnéja magához Beauvilliers urhoz vagy Sévigné asszonyhoz. [50]

[49] ..In the morning when you call me to you,
And by your bet I stand tels you stories,
I am ashamed to see your swelling breasts;
It makes me blush, they are so very white.

MONIMIA.

Oh men, for flattery and deceit renown'd!

(The Orphan.)

[50] Burns mondja, hogy falujában annyira vitte okoskodásai és könyvei által, hogy körülbelül megfelelőleg el tudta képzelni

VI.

Adjuk át e szinházat a megérdemlett feledésnek, s keressük másutt, a dolgozó szoba műveiben, a tökéletesebb tehetség szerencsésebb felhasználását.

Itt van Dryden és a klasszikus ész valódi birodalma; [51] röpiratok és verses értekezések, szatirák, fordítások és utánzások — ez ama tér, melyen a logikus tehetségek s az irásművészet legjobban használhatók. De mielőtt ide térnénk s figyelembe vennők a művet, melyet létrehoztak, vizsgáljuk meg közelebbről az embert, kiben e tehetségek egyesültek.

Kiválóan alapos és éles itéletű szellem volt ez, kitünő érvelő tehetség, mely éretten meg szokta fontolni gondolatait, hosszan elmélkedett a jó bizonyítékok felett, melyekkel táplálkozott, erős volt a vitatkozásban, elveket állított fel, osztályozott, tekintélyeket idézett, következtetéseket vont, úgy hogy ha csak előszavait olvassuk, s nem egyszersmind színműveit is, a drámairás egyik mesterének lehetne őt tartanunk. Természetszerűleg eléri a tökéletes prózát; eszméi terjedelmesen és világosan fejlenek; stylje tartalmas, szabatos és egyszerű, ment a szenvelgésektől és csiszolásoktól, melyekkel Pope később megterheli a magáét; kifejezése Corneille-éhez hasonlít, körmondatos és bő, a benső okoskodás erejénél fogva, mely kifejleszti és fentartja. Látjuk, hogy gondolkozik, még

mindazt, a mit később a szalonokban látott, kivéve a nagyvilági hölgyet.

[51] «The stage to which my genius never much inclined me.»

pedig magától, hogy összeköti gondolatait és igazolja, s hogy mindezek fölött természetszerűleg helyesen lát s a módszerrel együtt megvan józan esze is. Hajlamai és gyöngeségei olyanok, melyek megfelelnek értelmi formájának. Legmagasabb polczra emeli «a bámulatos Boileaut, kinek kifejezései nemesek, rhythmusa kitünő, gondolatai helyesek, nyelve tiszta, kinek szatirája metsző és eszméi szabatosak; s a mit kölcsönvesz a régiektől, saját vagyonából uzsorával visszafizeti, még pedig oly jó pénzzel, melynek csaknem egyetemes értéke van.» [52] Megvan benne a logikus költők merevsége, nagyon szabályos és észszerű, kárhoztatja Ariostot, «ki nem tudott sem arányos tervet készítni, sem valami cselekvény-egységet megtartani, vagy valami idő-határt, vagy valami mértéket roppant meséjében; kinek stylje túláradó, méltóság és illendőség nélkül, s kinek kalandjai túlmennek a természetesség és lehetőség határain.» [53] Épen oly kevéssé érti meg a finomságot, mint a képzeletet. HORÁCZ-ról beszélve, úgy találja, hogy

[52] I might find in France a living Horace and a Juvenal in the person of the admirable Boileau, whose numbers are excellent, whose expressions are noble, whose thoughts are just, whose language is pure, whose satire is pointed, and whose sense is close. What he borrows from the ancient, he repays with usury of his own, in coin as good and almost as universally valuable.

[53] «Spenser wanted only to have read the rules of Bossu.» Másutt Longint, Boileaut, Rapint idézi: «The latter of whom is alone sufficient, were all other criticks lost, to teach anew the rules of writing.»

Arioste neither designed justly, nor observed any unity of action or compas of time, or moderation in the vastness of his draught. His style is luxurious without majesty or decency, and his adventures without the compass of nature and possibility.

«szelleme bágyadt s élcze csaknem ízetlen; Juvenalis é erősebb és férfiasabb, s oly nagy gyönyörűségemre van, a mennyit csak elbírok.»[54] Ugyenez okból leszállítja értékét a franczia styl finomságának. «A franczia nyelv nincs ellátva izmokkal, mint a mi angolunk; megvan benne az agár fürgesége, de nem a szelindek tömege és teste. Styljök szabályáúl a tisztaságot állították fel; a férfias erő a mi nyelvünk szabálya.» [55] Két-három ily szó elénk állítja az egész embert; Dryden e szavakkal öntudatlanúl megjelölte szellemének mértékét és minőségét.

Sejthetjük, hogy az ily szellem nehézkes, különösen a hizelgésben. A hizelgés művészete a legelső a monarchikus korszakban. Dryden nem ügyes benne, épen oly kevéssé, mint kortársai. A csatorna túlsó oldalán ez időben épen annyi bókot mondanak, de nem aljasítják nagyon le magukat, mert fel tudják szerelni a dicséretet; majd elburkolják, majd fölemelik a styl kelleme által; majd úgy tesznek, mintha csak a divathoz alkalmazkodnának. Ily mérséklet által megemészthető lesz. De itt távol van a finom arisztokratikus konyhától, s egész nyersen és tömegestűl nyomja a gyomrot. Elmondtuk Clarendon miniszter miként könyörgött a királynak, hogy minél előbb fejeztesse le leányát, midőn megtudta, hogy ez titokban egybekelt York herczeggel; az alsóház, mely nagyrészt presbyteriánokból áll,

[54] His wit is faint, and his salt almost insipid. Juvenal is of a more vigorous and masculine wit; he gives me as much pleasure as I can bear.

[55] Their language is not strung with sinews like our English. It has the nimbleness of a grey-hound, but not not the bulk and body of a mastiff. They have set up purity for the standard of their language, and a masculine vigour is that of ours.

miként nyilvánította önmagát s az angol népet lázadónak s méltónak a halálbüntetésre, és azután vezekelve a király lábai elé vetette magát, könyörögve, hogy bocsásson meg a kamarának és a nemzetnek. Dryden nem finomabb, mint az államférfiak és törvényhozók. Ajánlásai rendesen émelygést okoznak. Monmouth herczegnőhöz így szól:

«Európa egy országa sem képes felmutatni valakit, ki férfi szépségben és gyönyörű külsőben nemes férjéhez volna fogható. — Csak mutatkozniok kell mindkettőjöknek, hogy az emberiség áldásait és imáit fogadják. Hajlandók vagyunk hinni, hogy önökben egy pár angyalt látunk, kik a földre szálltak, hogy szeretetreméltóvá tegyék az erényt vagy hogy mintáúl szolgáljanak a költőknek, midőn oktatni és elbájolni akarják századukat, lehető legtökéletesebb és legcsábítóbb alakjában festve a jóságot.» [56]

Másutt Monmouthoz fordulva hozzá teszi; «Minden ember hozzám fog csatlakozni, hogy bemutassa velem

[56] No part of Europe can afford a parallel to your noble Lord in masculine beauty, and in goodliness of shape ... To receive the blessings and prayers of mankind, you need only be seen together. We are ready to conclude, that you are a pair of angels sent below to make virtue amiable in your persons, or to sit to poets, when they would pleasantly instruct the age, by drawing goodness in the most perfect and allirung shape of nature.
(Dedication of the Indian Emperor)

You have all the advantages of mind and body and an illustrious birth, conspiring to render you an extraordinary person. The Achilles and the Rinaldo are present in you, even above their originals; you only want a Homer or a Tasso to make you equal to them. Youth, beauty, and courage (all which you possess in the highest of their perfection) are the most desirable gifts of Heaven. (Dedication of Tyrannic Love.)

együtt kegyelmességed előtt az imádás adóját.» [57] Ő kegyelmessége nem vonta össze szemöldeit, nem dugta be orrát, és ő kegyelmességének igaza volt. Egy más író, mrs. Afra Behn, még sokkal bűzösebb lámpákat gyujtogatott meg Gwynn Eleonora orra alatt; az idegek akkoriban erősek voltak, s kellemesen szívták azt az illatot, melytől mások megfúlnának. Dorset gróf nehány apró dalt és szatirát írván, Dryden megesküszik, hogy a maga nemében fölér Shakspeare-rel s felülmúlja a régieket. És e szembe mondott dicsbeszédek szakadatlanúl tartanak húsz lapon keresztül, a szerző egymás után szemlét tart nagy emberének különböző erényei fölött, s mindig azt találja, hogy az utolsó a legszebb; mire jutalmúl egy erszény aranyat kapott. Jegyezzük meg, hogy Dryden ebben nem volt inasszerűbb a többieknél. Hall lakossága Monmouth herczegnek egy ünnepélyes szónoklata után hat darab aranyat ajándékozott, melyet Monmouth Marwelnek, Hall parlamenti képviselőjének adott. A mai skrupulusok még nem jöttek világra. Azt hiszszük, hogy Dryden-ben, minden megalázódása mellett, inkább a szellem, mint a becsület hiányzott.

A második, sőt farsang idején talán az első tehetség a trágár beszédek művészetében áll, és a restauratio farsang volt, körülbelül oly finom, mint egy debardeur-bál. Furcsa dalok s több mint merész prológok vannak Dryden darabjaiban. «*Divatos házasság*»-a e versekkel kezdődik, melyeket egy férjes nő dalol:

[57] Rochester grófhoz így ir: You are above any incense I can give you. — Meséinek ajánlásában Ormond herczeget Nestorral, Józseffel, Ulyssessel, Lucullussal hasonlítja össze. — Másutt lady Castlemainet Catohoz hasonlítja.

A balga frigy, mely egykoron
Egymás mellé füze,
Mért kötne még, ha már kihalt
A szenvedély tüze? [58]

Az olvasó nézze át maga a többit; mi nem idézhetjük. Különben DRYDEN-nek rosszúl sikerül ez; szellemi alapja sokkal szilárdabb, természete sokkal komolyabb, sőt tartózkodó, hallgatag. «Szabad hangja, mondja nagyon jól WALTER SCOTT, a félénk ember erőszakolt szemtelenségéhez hasonlít.» Sedley, Rochester finom modorát akarta magáévá tenni, pajkos volt számításból és derekasan bele ült a mocsokba, melyben a többiek csak szökdeltek. Semmi sem émelyítőbb, mint a mesterkélt trágárság, DRYDEN-nél pedig minden mesterkélt, még a vidámság és finomság is. Dennishez, ki megdicsérte őt, így ír:

«A szép tulajdonságok, melyeket nekem ró fel, épen oly kevéssé enyémek, mint a holdnak nem sajátja a fény, mely csak testvére kölcsönzött világossága által ragyog.» [59]

Unokatestvéréhez mulattató elbeszélés gyanánt efféle részleteket ír egy vastag nőről, kivel együtt útazott:

[58] Why should a foolish marriage vow,
Which long ago was made,
Oblige us to each other now,
When passion is decay'd?
We lov'd, and we lov'd as long we cou'd,
'Till ourl ove was lov'd out in us both.
But our marriage is dead when the pleasure is fled;
'Twas pleasure first made it an oath.

[59] They (the commendations) are no more mine when I receive them than the light of the moon can be allowed to be her own, who shines but by the reflexion of her brother. (1693. Letter 2, «to Mr. John Dennis».)

«Súlya miatt csak nehezen haladhattak előre a lovak; de hogy időt adjon nekik, mialatt kifújhassák magukat, gyakran megállított, valami természeti szükségre hivatkozva, és azt mondá nekünk, hogy mindnyájan húsból és vérből állunk.» [60] Ugy látszik, e szép dolgok akkoriban mulattatták a hölgyeket.

Levelei vaskos hivatalos udvariasságokból, tenyerestalpas bókokból, mértanilag kimért tisztelgésekből állanak; csevegése értekezés; apróságokat körmondatokban ad elő. Rochester grófhoz, ki bókot mondott neki, így szól:

«Ugy találom, hogy semmi dologban sem illik Kegyelmességeddel vitatkoznom, mert a legcsekélyebb tárgyról is jobban ír, mint én a legkitünőbbről.» E választ élénknek tartották. Sok szép helyet találunk Dryden-nél, de kellemest soha; még értekezni sem tud ízléssel. Az «Essay of Dramatic Poesy» személyei azt hiszik, hogy még az iskolai padban ülnek, tudós módra idézik Paterculust, még pedig latinúl, megtámadják az ellenfél definitióját és megjegyzik, hogy csak *a genere et fine* készült, a helyett, hogy szabályosan, nem és faj szerint volna felállítva. [61]

«Vádolnak, mondja tudós hangon egyik előszavában, hogy kicsapongó személyeket tettem drámám protagonistáivá azaz főalakjaivá, és hogy boldogokká tettem őket

[60] Her weight made the horses travel very heavily; but to give them a breathing time, she would often stop us, and plead some necessity of nature, and tell us we were all flesh and blood.

[61] This definition, though critics raised a logical objection against it — that it was only a genere et fine, and so not altogether perfect, was yet well received by the rest.

darabom végén, a mi a vígjáték törvénye ellen van, mely az erény jutalmazásában és a bűn büntetésében áll.» [62] Másutt kijelenti, hogy «nem akarja eltörülni a szenvedélyben a képek használatát, mert Longinus szükségeseknek tartja azokat a szenvedélyek fölgerjesztésére.» [63] Nagy értekezése *a szatira eredetéről és fejlődéséről* hemzseg a haszontalanságoktól, hosszadalmasságoktól, a kommentátori kutatásoktól és összehasonlításoktól. Nem képes letörölni magáról a tudóst, logikust, rhetorikust, hogy ne mutasson mást, mint a «tisztességes embert».

De a jellemes ember gyakran feltünik; a sok bukás, ballépés közepett felismerjük a szellemet, mely egyenesen áll s inkább alkalmazkodásból, mint természeténél fogva hajol meg, melynek van lendülete, ihlete, komoly gondolatokkal foglalkozik s viseletét alárendeli meggyőződéseinek. Őszintén és megfontolással áttért a katholikus vallásra s megmaradt mellette II. Jakab bukása után is, elvesztve *történetírói* és *koszorús költői* állását, s ámbár szegény, beteges volt és nagy család terhelte, mégis vonakodottt Vilmos királynak ajánlani *Virgilius*-át. «A tettetés, — írja fiaihoz, — bár némely esetben meg van engedve, nem tartozik az én tehetségeim közé. De hozzátok való szeretetből küzdeni fogok természetem őszintesége ellen. Különben nem kecsegtetem magamat semmi reménynyel, hanem kötelességemet teszem s szenvedek az isten kedvé-

[62] It is charged upon me that I make debauched persons my protagonists, or the chief persons of the drama, and that I make them happy in the conclusion of my play; against the law of comedy which is to reward virtue and punish vice. (Mock Astrologer.)

[63] It is not hat I would explode the use of metaphors from passion, for Longinus thinks them necessary to raise it.

ért. Tudjátok, hogy könyvem jövedelme nagyobb lehetett volna, de sem lelkiismeretem, sem becsületem nem engedte meg, hogy elfogadjam. Soha sem fogom megbánni állhatatosságomat, mert mélyen meg vagyok győződve az ügy igazságáról, melyért szenvedek.» [64]

Midőn egyik fiát kiutasították az iskolából, Busby igazgatóhoz, hajdani tanítójához, igen nagy méltósággal és nemességgel irt levelet intézett, könyörögve önmegalázás nélkül, rosszalva eljárását sértés nélkül, mérsékelt és büszke nyelven, mely gyönyörködtet, s kegyét kérve, ha nem is mint adósságot az atya iránt, legalább mint ajándékot a gyermek számára, s végül hozzátevé: «Pedig érdemelnék valamit, ha másért nem, legalább azért, hogy legyőztem szivemet egész a könyörgésig.» [65]

Gyermekei iránt jó atya volt, bérlői iránt bőkezű, sőt nagylelkű. «Több gyalázó munkát irtak ellenem — úgymond — mint talán bármely élő ember ellen, és nekem jogom lett volna védenem ártatlanságomat. Ritkán feleltem a rágalmazó iratokra, pedig kezemben voltak az eszközök ellenségeim megczáfolására; és bár természettől bosszúvágyó vagyok, némán szenvedtem s fentartottam lelkem békességét.» [66]

[64] Dissembling, though lawful in some cases, is not my talent. Yet for your sake, I will struggle with the plain openness of my nature. In the mean time, I flatter not myself with any manner of hopes; but do my duty and suffer for God's sake. — You know the profits (of Virgil) might have been more; but neither my conscience nor my honour would suffer me to take them. But I can never reppent my constancy, since I am thoroughly persuaded of the justice of the cause for which I suffer.

[65] I have done something, so far to conquer my own spirit as to ask it.

[66] More libels have been written against me than almost

Midőn Collier erkölcsrontónak szidalmazta, türelmesen fogadta ez otromba támadást s nemesen megvallotta ifjúsága hibáit:

«Collier sok tekintetben méltán kárhoztatott; nem keresek mentséget semmi gondolatom vagy kifejezésem számára; ha jogosan lehet trágárságról, erkölcstelenségről, szabadosságról vádolni azokat, úgy visszavonom. Ha ellenségem, hadd diadalmaskodjék; ha barátom (és soha sem adtam neki személyes okot, hogy más legyen), úgy meg lesz elégedve megbánásommal.» [67]

Az ily megbánás fölemeli az embert; nagynak kell lennie, hogy annyira lealázhassa magát. Dryden nagy volt szelleme és szíve által, felruházva szilárd okoskodással és egyéni itélettel, felülemelkedve az apró rhetorikai fogásokon és styl-czifrázatokon; versének ura, eszméjének szolgája volt, ama gondolatbőséggel, mely ismertető jele a valódi lángésznek. «Oly gyorsan és sűrűen rohannak rám, hogy egyedüli nehézségem abban áll, melyiket

any man now living ... I have seldom answered any scurrilous lampoon ... and being naturally vindictive, have suffered in silence and possessed my soul in quiet.

[67] I shall say the loss of Mr. Collier, because in many things he has taxed me justly; and I have pleaded guilty to all thoughts or expressions of mine, which can be truly argued of obscenity, profaneness, or immorality; and retract them. — If he be my enemy, let him triumph. If he be my friend, and I have given him no personal occasion to be otherwise, he will be glad of my repentance. — «He is too much given to horseplay in his raillery, and comes to battle, like a Dictator from the plough; I will not say: the zeal of God's house has eaten him: but I am sure it has devoured some part of his good manners and civility. (A mesék előszava.)

válaszszam ki vagy vessem el közülök.»[68] E tehetségekkel ellátva lépett második pályájára, melyet Anglia alkotmánya és szelleme nyitott meg előtte.

VII.

«Oly ember, mondja La Bruyère, ki francziának és kereszténynek született, korlátozva érzi magát a szatirában; a nagy tárgyaktól el van tiltva; néha beléjök kezd ugyan, de azután az apró dolgok felé fordúl, melyeket fölemel szelleme és stylje szépségével.» Angliában nem így volt. A nagy tárgyak ki voltak szolgáltatva a heves vitatásoknak; a politika és a vallás, mint két arena, merészségre és harczra hivott fel minden tehetséget és minden szenvedélyt. Az eleinte népszerű király bűnei és hibái által fölemelte az ellenzéket, s a közönség elégedetlensége, valamint a pártok cselszövényei alatt görnyedezett. Tudták, hogy Anglia érdekeit eladta Francziaországnak; azt hitték, hogy ki akarja szolgáltatni a pápistáknak a protestánsok lelkiismereteit. Oates hazugságai, Godfrey meggyilkolása, holttestének ünnepélyes körülhordozása London utczáin, lángra gyújtották a nép képzeletét és balitéleteit; a megrémített vagy vak bírók vérpadra küldték az ártatlan katholikusokat, s a tömeg bántalmakkal és átkokkal fogadta, midőn ártatlanságukat bizonyolták. A király testvérét megfosztották hivatalaitól, s ki akarták

[68] Thoughts, such as they are, come crowding in so fast upon me, that my only difficulty is to chose or to reject; to run them into verses or to give them the other harmony of prose. I have so long studied and practised both, that they are grown into habit and become familiar to me.

zárni a trónöröklési jogból is. A szószékek, színházak, a sajtó, a *husting*-ek vitatkozásoktól és szidalmaktól visszhangoztak. Ekkor születtek a *whig* és *tory* nevek; a jelen és gyakorlati érdekek érzésétől táplálva, a régi sérült szenvedélyek bosszúvágyától élesítve, mindenütt a politikai bölcsészet leghevesebb vitái hangzottak: DRYDEN a harczba rohant, s «*Absolom and Achitophel*» költeménye pamphlet volt. «Jobban kezelem a zordon, mint a szelid stylt,»[69] mondá előszavában; és valóban ily háborúban szükség volt a fegyverekre. A kor ízlésének megfelelő bibliai allegoria alighogy eltakarja a neveket a nélkül, hogy elrejtené az embereket. Leírja Dávid király nyugodt öregségét és kétségbevonhatatlan jogát (I. Károly), természetes fiának, Absolonnak kellemét, símulékonyságát, népszerűségét (Monmouth herczeg), Achitophel szellemét és hitszegését (Shaftesbury gróf), ki a fiút fellázítja atyja ellen, egybegyűjti a sértett nagyravágyásokat s új életre hozza a legyőzött pártokat. Szellemet nem igen találunk itt; ily csatákban nincs az embereknek idejök arra, hogy szellemesek legyenek; gondoljunk a felizgatott népre, mely figyel, a börtönbe zárt számüzött emberekre, kik várakoznak: a vagyon, a szabadság, az élet van itt kérdésben. Arról van szó, hogy erősen és találóan, nem pedig hogy kellemmel sujtsanak. Az kell, hogy a közönség felismerje az alakokat, hogy arczképeik alá kiáltsa neveiket, hogy megtapsolja a bántalmat, melyet rájok halmoznak, hogy megcsúfolja őket és ledöntse a magas polczról, melyre lépni akarnak. DRYDEN mindnyájok fölött szemlét tart.

[69] They who can criticise so weakly as to imagine that I have done my worst may be convinced at their own cost, that I can write severely with more ease, than I can gently.

Az első rangban köztük Zimri állt, [70]
Oly sok formáju lény, miként ha az
Egész ember-nem kivonatja s nem
Egy ember volna; mindig rossz uton
Jár s hajthatatlanul merev; rövid
Időre minden volt, de semmi sem
Soká; s egy kurta holdfolyam alatt
Vegyész, zenész volt, államférfi és
Bolond; majd ismét asszonyoknak él,
Aztán fest, rímel és iszik; s ezer
Más halvaszületett szeszélye van.
Oh boldog őrült! a ki minden órát
Uj vágygyal, élvezettel tölthet el.
Káromkodik vagy dicsér rendesen,

[70] Of these false Achitophel was first;
A name to all succeeding ages curst:
For close designs and crooked counsels fit;
Sagacious, bold, and turbulent of wit;
Restless, unfix'd in principles and place;
In power unpleas'd, impatient of disgrace:
A fiery soul, which, working out its way,
Fretted the pigmy body to decay,
And o'er-intorm'd the tenement of clay.
A daring pilot in extremity;
Pleas'd with the danger when the waves went high,
He sought the storms; but, for a calm unfit,
Would steer too night the sands to boast his wit.
Great wits are sure to madness near allied,
And thin partitions do their bounds divide;
Else why should he, with wealth and honour blest,
Refuse his age the needful hours of rest?
Punish a body which he could not please,
Bankrupt of life, yet prodigal of ease?
And all to leave what with his toil he won,
To that unfeather'd two-legg'd thing, a son;
Got, while his soul did huddled notions try,
And born a shapeless lump, like anarchy.
In friendship false, implacable in hate;
Resolv'd to ruin or to rule the state.

De mindkettőben végletekbe megy;
Nagyon goromba vagy nagyon finom,
Isten vagy ördög nála minden ember.
Pazarlás legnagyobb művészete;
Mindent jutalmaz, csak az érdemet nem.
Kizsebelék tányérnyalók, kiket
Mindig későn ismert fel; az övé
A tréfa lett, a jószág azoké.
Az udvarból bolondozásai
Kiűzték, vígaszul pártoskodást
Támaszt, de soha sem lehet vezér,
Mert bármit is tesz, mindig Absolonra
És bölcs Achitophelre száll e tiszt.
Rossz akarattal, tettre képtelen,
Nem pártját hagyta, ez hagyá el őt.[71]

[71] In the first rank of these did Zimri stand;
A man so various that be seem'd to be
Not one, but all mankind's epitome:
Stiff in opinions, always in the wrong,
Was ev'ry thing by starts, and nothing long;
But, in the course of one revolving moon,
Was chemist, fiddler, statesman, and buffoon;
Then all for women painting, rhyming, drinking,
Besides ten thousand freaks that died in thinking.
Blest madman! who could ev'ry hour employ
With something new to wish, or to enjoy.
Railing and praising were his usual themes;
And both, te show his judgment, in extremes;
So over-violent, or over-civil,
That ev'ry man with him was God or devil.
I squandering wealth was his peculiar art;
Nothing went unrewarded but desert:
Beggar'd by fools, whom still he found too late,
He had his jest, and they had his estate;
He laugh'd himself from court, then sought relief
By forming parties, but could ne'er be chief;
For, spite of him, the weight of business fell
On Absalom and wise Achitophel:
Thus, wicked but in will, of means bereft,
He left not faction, but of that was left.

Shimei,[72] kinek már ifjusága azt
Igérte, hogy búzgó lesz istenéhez,
S királyát gyűlölettel üldözi;
Bölcsen kerülte költséges bűnöket,
S a szombatot csak haszonért töré meg;
Nem hallott tőle átkot senki sem,
Csupán a kormányt szidta szüntelen..... [73]

A pártvezér, Saftesbury, szembe szállt mind e szidalmakkal; midőn felségárulással vádolták, a nagy esküdtszék fölmentette, daczára az udvar minden erőlködésének, a roppant tömeg tapsai közt: párthívei pedig érmet verettek képével, mely túllapján merészen feltüntette a felhőtől borított királyi napot. Dryden a «*Medal*» költeménynyel felelt, s a zabolátlan hevességű bírálat leverte a nyilt kihívást.

Oh ha a véső, mely lemásolá,
S ily ránczokkal szántá fel eunuch-arczát,
Örökkön változó akaratát is
Ábrázolhatná. Elbágyadna ily
Sokféle munkán a művész keze.
Először hős volt, kit a kora gond
Csaták közé sodort vihar gyanánt.
Szakáltalan vezér, még férfi sem,
S már lázadó; oly ifjan kezdte már
Gyülölni fejdelmét. Féreg gyanánt
Motoszkált aztán a bitor fülében;
Pénzért eladva szellemét, a szent

[72] Slingsby Bethel.

[73] Shimei, whose youth did early promise bring
Of zeal to God and hatred to his king;
Did wisely from expensive sins refrain,
And never broke the Sabath but for gain;
Nor was he ever known an oath to vent,
Or curse unless against the Government.

Képmutatók alakját vette föl,
Nyögött, sóhajtott és imádkozott,
Míg nyereség lett a képmutatás,
A zajgó banda legzajosb dudája. [74]

Ugyanily keserűség mérgesítette el a vallási viszályokat is. A dogmatikus viták, melyeket a kicsapongó és sceptikus erkölcsök egy időre háttérbe szorítottak, újra kitörtek, lángot kapva a fejedelem elfogúlt katholicismusától s a nemzet jogos aggodalmaitól. A költő, ki a «*Religio Laici*»-ban még lanyha és ingadozó anglikán volt, absolutistikus hajlamai által lassankint elragadtatva, a katholikus vallásra tért, és «*The Hind and the Panther*» költeményében síkra szállt új hite mellett. «A nemzet, mondja előszavában, sokkal nagyobb forrongásban van, hogysem tisztességes háborút vagy egyszerűen kegyelmet várhatnék az ellenpárti olvasóktól.» [75] És erre a középkorból kölcsönözve allegoriáit, úgy állítja elő az eretnek felekezeteket, mint ragadozó állatokat, melyek valamennyien

[74] Oh, could the stile that copy'd every grace,
And plough'd such forrows for an eunuch face,
Could it have form'd his ever-changing will,
The various piece had tir'd the graver's skill!
A martial hero first, with early care,
Blown, like a pigmy by the winds to war.
A beardles chief, a rebel, e'er a man:
So young his hatred to his prince began.
Next this, how widely will ambition steer!
A vermin wrigling in the usurper's ear.
Bartering his venal wit for sums of gold,
He cast himself into the saint-like mould,
Groan-d, sigh'd, and pray'd while godliness was gain,
The loudest bag-pipe of the squeaking train.
(*The Medal.*)

[75] The nation is in too high a ferment for me to expect either fair war, or even so much at fair quarter, from a reader of the opposite party.

egy égi származású fehér szarvasünő ellen agyarkodnak. Nem kiméli sem a durva hasonlatokat, sem a vaskos gúnyt, sem a nyilt bántalmakat. A fejtegetés egészen szabatos és theologikus. Hallgatói nem szép szellemek, kik arra ügyelnek, hogyan lehet felékesítni valami száraz tételt; nem alkalmi és pillanatnyi, bizalmatlan és tartózkodó theologusok, mint Boileau «*Amour de Dieu*»-jében. Elnyomottak ezek, a kik alighogy magukhoz tértek egy pillanatra a százados üldözés után, kiket szenvedéseik ragaszkodókká tesznek hitökhöz, s kik alig vehetnek lélekzetet visszatartott ellenségeik nyilt fenyegetései és forrongó gyűlölete között. Szükséges, hogy költőjök dialektikus legyen, mint az iskolai tudós; szüksége van a logika egész élességére, s úgy belé kapaszkodik, mint az ujonnan megtértek szoktak, egészen áthatva a bizonyítékoktól, melyek elszakították őt a nemzeti hittől s melyek erőt adnak neki a közönség kedvezőtlen érzülete ellen; termékeny a megkülönböztetésekben, újjal mutat az érvek hiányaira, felosztja a válaszokat, visszavezeti ellenfelét a kérdésre, tüskés és nem tetszetős a mai olvasó előtt, de annál jobban dicsérték és szerették a maga korában.

Mindez angol szellemekben van bizonyos komolyság és szenvedélyesség; a gyűlölet egész tragikusan emelkedik fel ott, s zordonan, mint az éjszaki tenger hulláma. E nyilvános harczok közepett Dryden egy magánellenségét is megtámadta, Shadwellt, s örök megvetéssel sújtotta le. [76] A nagy epikus styl s az ünnepélyes rím még nagyobb erőt adott a gúnynak, s a boldogtalan rímelőt csúfondáros diadalmenetben vitte a költői szekér, melyre a múzsa a

[76] Mac-Fleknoë.

hősöket és isteneket ülteti. Dryden az irlandi Mac Fleknoët festette, a bolondság ősi királyát a mint azon töri fejét, hogy magához méltó utódot találjon; választása Shadwellre esik, a ki fecsegését örökölte, az együgyűséget terjeszti és dicsőségesen legyőzte a józan észt. A papirrongyokkal behintett utczákon keresztül mindenfelől összegyülnek a nemzetek, hogy az ifjú hőst szemléljék, ki az atyai trón mellett áll, sötét köd övezte homlokkal, arczán az önelégült hülyeség bágyadt mosolyával.[77] Atyja megáldja. Uralkodjál fiam, Irlandtól a messze Barbadosig.[78] Haladj napról-napra a butaságban és szemtelenségben. A sikerre tanítsanak mások; tőlem tanuld meg a meddő munkát, a balszüléseket.[79] Tragikai múzsád megnevettet,

[77] The hoary prince in majesty appear'd,
High on the throne of his own labours rear'd.
At his right hand our young Ascanius sat,
Rome's other hope, and pillar of the state;
His brows thick fogs, instead of glories, grace,
And lambent dulness play'd around his face.
As Hannibal did to the altars come,
Sworn by his sire a mortal foe to Rome,
So Shadwell swore, nor should his vow be vain,
That he, till death, true dulness would maintain;
And in his father's right, and realm's defence,
Ne'er to have peace with Wit, nor truce with sense.
The king himself the sacred unction made,
As king by office, and as priest by trade.
In his sinister hand, instead of ball,
He placed a mighty mug of potent ale.

[78] Azon sziget, hová az elitélt bűnösöket deportálták.

[79] «Heav'n bless my son, from Ireland let him reign,
To far Barbadoes on the western main;
Of his dominion may no end be known,
And greater than his father's be his throne;
Beyond Love's Kingdom let him stretch his pen!
He paus'd; and all the people cried, Amen.

komikai múzsád elaltat. Bármily epével kened meg tolladat, jámbor szatiráid soha sem képesek marni. Hagyd el a szinházat s keress az acrostichonok országában valami békés tartományt, hol uralkodjál. [80] Igy tárul ki az egész bántó álarczos menet, nem mesterkélten és finoman, mint BOILEAU «*Lutrin*»-je, hanem pompázva és nyersen, durva és költői ihlettől hajtva, mint ha valami nagy hajót lát-

Then thus continued he: »My son, advance
Still in new impudence, new ignorance.
Success let others teach; learn thou, from me
Pangs without birth, and fruitless industry.
Let Virtuosos in five yers be writ;
Yet not one thought accuse thy toil of wit.
Let 'em be all by thy own model made
Of dulness, and desire no foreign aid;
That they to future ages may be known,
Not copies drawn, but issue of thy own.
Nay, let thy men of wit, too, be the same.
All full of thee, and diff'ring but in name.»
Like mine, thy gentle numbers feebly creep;
Thy tragic muse gives smiles; thy comic, sleep.
With whate'er gall thou sett'st thyself to write,
Thy inoffensive satires never bite.
In thy felonious heart though venom lies,
It does but touch thy Irish pen, and dies.
Thy genius calls thee not to purchase fame
In keen Jambics, but mild Anagram.
Leave writing plays, and choose for thy command
Some peaceful province in Acrostic land.
There thou may'st wirgs display, and altars raise,
And torture one poor word ten thousand ways.
Or, if thou wouldst thy diff'rent talents suit,
Set thy own songs, and sing then to thy lute.»
He said: but his last words were scarcely heard,
For Bruce and Longvil had a trap prepared;
And down they sent the yet declaiming bard.
Sinking, he let his drugget robe behind,
Borne upwards by a subterranean wind.
The mantle fell to the young prophet's part
With double portion of his father's art.

nánk bevonulni az iszapos Themsébe, felvont vitorlákkal és felborzolva a vizet.

VIII.

E három költeményben jelent meg először az irás nagy művészete, a klasszikus irodalom ismertető jele és forrása. Uj szellem született s a többivel együtt megújította a művészetet is. Ettől fogva egy századon keresztül az eszmék más törvény szerint születnek és rendezkednek, mint eddig. SPENCER és SHAKSPEARE idejében az élő szavak felsikoltások vagy zene módjára mutatták meg a benső ihletet, melyből fakadtak. Bizonyos vizió uralkodott a művészen; tájképek és események úgy tárultak ki lelkében, mint a természetben; egy villámba foglalt össze minden részletet és minden erőt, melyekből valami lény áll, és a kép úgy működött benne, mint a kívüle létező tárgy; utánozta személyeit, hallotta szavaikat; könnyebbnek találta, egész melegükben ismételni ezeket, mint elmondani vagy megmagyarázni érzéseiket; nem itélt, hanem látott; önkénytelenül szinész és utánzó volt, s a dráma természetes munkája, mert ennek személyei beszélnek és a szerző nem beszél. De most színét veszti és felbomlik ez összetett és utánzó felfogás; az ember többé nem egy pillantással látja meg a dolgokat, hanem részletenkint; lépésről lépésre forog körülöttük, s egymásután megvilágítja lámpájával részeiket. Kialudt a láng, mely egy lobbanással s egyszerre nyilatkoztatta ki azokat. Az ember most észreveszi a tulajdonságokat, följegyzi a szempontokat, osztályozza a cselekvési csoportokat, itél és okoskodik. A szavak, melyek nem rég éltek és életnedvtől duzzadtak,

elhervadnak és kiszáradnak; elvontakká lesznek; nem támasztanak többé a lélekben alakokat és tájképeket; csak a meggyöngült szenvedélyek maradékait mozgatják meg; alig vetnek valami bágyadt fényt az elhomályosúlt felfogás egyhangú szövetére; szabatosakká, csaknem tudományosakká lesznek s közel állnak a számokhoz; és mint a számok, sorozatokba rendezkednek, melyeket analogiájok köt egybe; az elsők és egyszerűek a másodikra és összetettre vezetnek, mindig ugyanazon rendben, hogy a szellem, mely valamely útra lép, ezt simának találja és soha se legyen kénytelen letérni róla. Ettől fogva új pálya nyilik meg; az embernek újra át kell gondolnia az egész világot; gondolkozásának változása megváltoztatott minden szempontot, s átalakult lelkében minden tárgy új alakot vesz magára. Feladata most a magyarázat és bizonyítás; ebből áll az egész klasszikus styl, ebből áll Dryden egész stylje.

Fejleszt, meghatároz, következtet; kijelenti gondolatát, azután röviden egybefoglalja, hogy az olvasó készen kapja, s megkapván megtartsa. Szabatos kifejezésekbe foglalja, melyeket a szótár igazol, egyszerű mondatokba, melyeket a nyelvtan igazol, hogy az olvasó számára minden lépésnél meglegyen a kipróbálás módja és a világosság forrása. Szembe állítja egymással az eszméket és mondatokat, hogy az olvasó, az ellentét kalauzolása mellett, le ne térhessen a kiszabott útról. Sejthetjük, milyen lehet az ily mű szépsége. E költészet nem egyéb, mint erőteljesebb próza. A szorosabban sorakozó eszmék, az élesebb ellentétek, a merészebb képek csak az okoskodás tekintélyét gyarapitják. A mérték és a rím sententiákká változtatják az itéleteket. A rím által feszültségben tartott szellem mélyebben magába száll s nemes kifejezésre jut a reflexio által. Az itéletek, rövid képek vagy egyenletes so-

rok keretébe vannak foglalva, melyek a dogma szilárdságát és népszerűségét adják nekik. Az általános igazságok elérik végleges alakjokat, melyben átszállnak a jövő időkre s elterjednek az emberi nemben. Ebben áll e költemények érdeme: jó kifejezéseik által tetszenek.[81] A teljes, erős szövetből ügyesen font vagy ragyogó szálak válnak ki. Dryden itt hosszú okoskodást foglal össze egy versben; ott egy szerencsés képlet a főeszme mögött egész új perspectivát nyit;[82] amott két hasonló, egymás mellé ragasztott szó váratlan és diadalmas bizonyíték gyanánt ragadja meg a lelkeket; másutt egy rejtett hasonlat a dicsőség vagy szégyen színét veti valamely személyre, ki legkevésbbé volt reá elkészülve.[83] Ezek a kiszámított styl ügyességei és sikerei, mely figyelmessé teszi a szellemet, s rábeszéli vagy meggyőzi.

[81] Strong were our sires, and as they fought they writ,
Conqu'ring with force of arm and dint of wit.
Theirs was the giant race before the flood.
And thus, when Charles return'd, our empire stood.
Like James, he the stubborn soil manur'd.
With rules of husbandry the rankness cur'd,
Tam'd us to manners, when the stage was rude
And boisterous English wit with art indu'd....
But what we gain'd in skill we lost in strength,
Our builders were with want of genius curs'd,
The second temple was not like the first.

[82] Held up the buckler of the people's cause
Against the crown and skulk'd against the laws....
Desire of power, on Earth a vicious weed
Yet sprung from high is of celestial seed!
(*Absalon és Achitophel.*)

[83] Why then should I, encouraging the bad,
Turn rebel, and run popularly mad?

IX.

Valóban alig is van más irodalmi érdeme. Ha DRYDEN tapasztalt politikus, tanult vitázó, ki jól el van látva érvekkel, ismeri a vitatkozás minden fordulatát, jártas az emberek és pártok történetében: ez az egészen gyakorlati és angol pamphlet-irói ügyesség lenn tartja őt a napi és személyes küzdelmek alacsony tájain, távol a magas bölcselemtől és szemlélődő szabadságtól, melyek az egykorú francziák klasszikus styljére a tartósság és nagyság bélyegét ütik. E században Angliában mind eme vitatkozások alapjokban véve szűkkörűek maradnak. A rettentő HOBBES kivételével mindnyájoknál hiányzik a nagy lelemény. DRYDEN, mint a többiek, a felekezetes és pártos okoskodások és bántalmazások korlátai között marad. Az eszmék akkoriban épen oly kicsinyesek voltak, a mily erős volt a gyűlölség; semmi általános tan nem nyitott a harczi zaj fölött költői perspectivákat; idézetek, hagyományok, a merev okoskodások szomorú sorozata — ezek voltak fegyvereik; az előitéletek és szenvedélyek egyenlő mértékben uralkodtak mind a két pártnál. Ezért nincs anyagja az irás művészetének. DRYDEN-nek nincs egyéni bölcsészete, melyet kifejthetne; nem tesz egyebet, mint versekbe szedi a tételeket, melyeket másoktól kapott. E meddőségben a művészet csakhamar arra szorúl, hogy idegen gondolatokat öltöztet föl, s az iró régészszé vagy fordítóvá lesz. Valóban DRYDEN versei legnagyobb részt utánzások, átdolgozások vagy másolatok. Lefordította Persiust, Virgiliust, továbbá részleteket Horatiusból, Theocritusból, Juvenalisból, Lucretiusból és Homerból, s modern angol nyelvre tette át Boccaccio és Chaucer több

elbeszélését. E fordítások akkor épen oly nagy műveknek látszottak, mint az eredeti dolgozatok. Midőn megkezdte az *Aeneist*, «a nemzet — úgymond JOHNSON — saját becsületbeli dolgának vélte a sikert.» ADDISON készítette számára mindegyik könyv tartalmát, s tanulmányt írt a *Georgiká*-ról. Mások VIRGIL kiadásaival, jegyzetekkel látták el; a nagy urak versenyezve ajánlották fel számára vendégszeretetöket, s az aláírók nagy számban gyűltek össze. Azt mondták, hogy az angol VIRGIL Angliának fogja adni a latin VIRGIL-t. Sokáig tartották e munkát legnagyobb dicsőségének. Rómában is, Cicero idejében, az eredeti nemzeti költészet meddőségében, épen úgy dicsérték a görög darabok fordítóit, mint az eredeti költőket.

Az eredeti alkotás e meddősége megváltoztatja vagy eltompítja az izlést. Mert az izlés valami ösztönszerű rendszer, s benső elvek szerint vezet, melyeket nem ismerünk. Az általa vezetett szellem érzi az összefüggéseket, kerüli a visszásságokat, élvez vagy szenved, választ vagy elvet, általános fogalmak szerint, melyek látatlanúl uralkodnak rajta. Ha eltávolítjuk ezeket, elenyészni látjuk a tapintatot, melyet létrehoznak, és az író ügyetlenségeket követ el, mert hiányzik bölcsészete. Ezt a tökéletlenséget látjuk a DRYDEN-től átdolgozott Chaucer- és Boccaccio-féle elbeszélésekben. DRYDEN nem érzi, hogy a tündér- vagy lovagregék csak a gyermekkorát élő költészetnek felelnek meg, hogy a naiv tárgyak naiv nyelvet kivánnak, hogy Renard és Chanteclair beszélgetései, Palémon és Arcite kalandjai, az átalakulások, tornák, jelenések szükségessé teszik az öreg CHAUCER bámulatos pongyolaságát és kecses csevegését. A hatalmas körmondatok, az átgondolt ellentétek elnyomják itt a szeretetreméltó kisérteteket; a klasszikus mondatok agyonszorítják merev redőikkel; nem

látjuk többé őket, s ha fel akarjuk találni, vissza kell térnünk első szülőjükhöz; elhagyjuk a tudós és férfias korszak nagyon éles világítását; csak eredeti styljökben szemlélhetjük jól őket, a hiszékeny gondolat hajnalában; a ködben, mely körüllebegi határozatlan alakjaikat, a reggel egész pirulása és mosolya mellett. Különben is DRYDEN, mihelyt maga lép elő, azonnal eltapossa mesterének finomságait, áradozásokat és okoskodásokat sző közbe, eltörölve az önfeledt és őszinte gyöngédségeket. Mily nagy különbség van Arcite halálának elbeszélése közt nála és CHAUCER-nél. Mily nyomorúság mind az a sok irói szép szó, udvariaskodása, symmetrikus mondásai, hideg sajnálkozásai, összehasonlítva a fájdalmas sikoltásokkal, igaz ömledezésekkel, mély szerelemmel, melyek a másiknál törnek ki! De legnagyobb hibája, hogy csaknem mindenütt másoló marad s betűszerinti fordító létére megtartja a hibákat, az eredetire tapadt szemekkel, képtelen azt úgy felfogni, hogy új alakba öltse, s közelebb áll a verselőhöz, mint a költőhöz.

Midőn LA FONTAINE versekbe szedte Aesopot vagy Boccacciót, új lelket lehelt beléjök; csak az anyagot vette át tőlök; az új szellem, mely értéket ad művének, az övé, csak az övé, s e szellem megfelel művének. Boccaccio cicerói körmondatai helyett rövid, könnyű verseket látunk, melyek tele vannak finom gúnynyal, kéjes érzékiséggel, színlelt naivitással, s megízlelik a tiltott gyümölcsöt, mert gyümölcs és mert tilos. A tragikum eltűnik, a középkor emlékei ezer mérföldre vannak; nem marad meg más, mint a gúnyolódó inyencz pajzán, franczia, kedélyes vidámsága. De itt hemzsegnek a visszásságok, s DRYDEN oly kevéssé ütközik meg rajtok, hogy máshová is beviszi, például theologiai költeményeibe, midőn a katholikus egy-

házat szarvasünőnek, a különféle felekezeteket különféle vad állatoknak rajzolja, melyek épen oly hosszan és tudományosan vitatkoznak egymással, mint az oxfordi doktorok.[84] Nem tetszetősebb *leveleiben* sem; rendesen nem állnak egyébből, mint hízelgésekből, melyek csaknem mindig otrombák, gyakran mythologiaiak, s kissé köznapias sententiákkal vannak keverve. «Tanultam Horáczot, mondja a *Religio Laici* előszavában, s azt gondolom, hogy leveleinek styljét nem rosszúl utánoztam itt».[85] Ne higyjük! Horácz levelei, bár versekben vannak irva, igazi levelek, élénkek, egyenlőtlen hullámzással, mindig rögtönzöttek, természetesek. Semmi sincs távolabb Dryden-től, mint ez az eredeti és világias, bölcsészi és pajkos[86] szellem, a legfinomabb és legerősebb az epikureusok közt, s rokona (tizennyolcz századnyi távolságból) Musset Alfred-nek és Voltaire-nek. A ki kellemes erkölcstant akar írni, annak gondolkodó és nagyvilági embernek kell lennie, mint Horácz; Dryden pedig épen oly kevéssé volt gondolkodó és nagyvilági ember, mint kortársai.

De más, nem kevésbbé angol vonások, fölemelik. Egyszerre, a levelek olvasását kisérő ásítások közepett, megakadnak szemeink. Megjelent az igaz hang, feltűnnek

[84] Though Huguenots contemn our ordination,
Succession, ministerial vocation stb.

Ime a theologiai göröngyök, melyekben tízszer is megbotlunk egy-egy könyvben.

But once possess'd of what with care you save,
The wanton boys would piss upon vour grave.

Ily durvaságokba keveredik a vita húszszor is egy könyvben.

[85] A *Religio Laici* előszava.

[86] Sz. Ágoston megjegyzését Horáczról még latinul sem lehet idézni, akármily pompás.

az új eszmék; DRYDEN, unokatestvéréhez, egy vidéki nemeshez irva,[87] angol és eredeti tárgyat talál. A falusi *squire* életét festi, a ki birája szomszédjainak, kerüli a városi perlekedéseket és orvosokat, s vadászat és testgyakorlat által tartja fenn egészségét. Az országos ügyekről beszélget vele. Bemutatja a jó képviselőt, «ki egyszerre szolgálja királyát és a népet, megőrizve az egyiknek előjogát, a másiknak kiváltságát», gát gyanánt áll két folyó között, inkább enged háború idején a királynak, béke idején a népnek, «s megakadályozza mindkettőt, hogy kiöntsön és kiapadjon».[88]

[87] Tizenharmadik levél.

[88] How bless'd is he who leads a country life,
Unvex'd with anxious cares, and void of strife!
With crowds attended of your ancient race,
You seek the champaign sports or sylvan chase:
With well-breath'd beagles you surround the wood,
E'en then industrious of the common good;
And often have you brought the wily fox
To suffer for the firstlings of the flocks;
Chas'd e'en amid the folds, and made to bleed,
Like felons where they did the murderous deed.
This fiery game your active youth maintain'd,
Not yet by years extinguish'd, though restrain'd....
A patriot both the king and country serves,
Prerogative and privilege preserves;
Of each our laws the certain limit show;
One must not ebb, nor t'other overflow:
Betwixt the prince and parliament we stand,
The barriers of the state on either hand;
May neither overflow, for ten they drown the land.
When both are full they feed our bless'd abode,
Like those that water'd once the Paradise of God.
Some overpoise of sway, by turns, they share;
In peace the people, and the prince in war:
Consuls of moderate power in calms were made;
When the Gauls came, one sole Dictator sway'd.

E komoly beszélgetés oly politikai szellemre mutat, melyet a közügyek szemlélete táplált s melynek a nyilvános és gyakorlati tárgyalásokban épen az a fensősége van, mint a francziáknak az elmélkedő értekezésekben és a társalgásban. Hasonlókép, száraz vitatkozásai közt egyszerre fénysugarak törnek ki, egy-egy költői szikra, egy-egy ima, mely a szív mélyéből fakad; az összpontosított szenvedélyek angol forrása egyszerre megnyilt, oly gazdagon és oly lendülettel, minőt másutt nem találunk.

Fáradt, magányos vándor útjain
Csak gyönge fényt ad a hold s csillagok
Kikölcsönzött világa; épen ily
Világosság lelkünknek is az ész.
S miként a villám csak fenn az eget
Deríti fel s lenn semmi fényt sem ád:
Az ész felvillanó sugára sem
Ez élet ösvényére hint világot,
Hanem föl, szebb élet felé vezet,
S miként ez éji mécsek elenyésznek,
Mihelyt feltünik a királyi nap,
Az ész is úgy halványul, úgy vesz el
A vallás földöntúli fényiben ..... [89]

Patriots in pace assert the people's right,
With noble stubborness resisting might;
No lawless mandates from the court receive,
Nor lend by force, but in a body give.

[89] Dim as the borrow'd beams of moon and stars
To lonely, weary, wand'ring travellers,
Is reason to the soul: and as on high
Those rolling fires discover but the sky,
Nor light us here; so Reason's glimm'ring ray
Was lent, not to assure our doleful way,
But guide us up ward to a better day.
And as those nightly tapers disappear
When day's bright lord ascends our hemisphere;
So pale grows Reason at Religion's sight,
So dies, and so dissolves in supernatural light.

.... Irgalmas isten, mint gondoskodál
A tévedés közt biztos kalauzról!
A fényözön mélyén áll trónusod,
Sugárain szemünk át nem hatol.
Add, higyjek benned, bárha rejtve vagy,
S csak azt kutassam, a mit tenmagad
Nyilatkoztatsz ki, nem követve mást,
Mint azt, kinek igéretet tevél,
Hogy nem fogod elhagyni őt soha! —
Hiú vágyak közt tünt el ifjúságom,
Lidérczfény csalta férfikoromat,
S midőn álfénye eltünt, büszkeségem
Önnönmagából új szikrát ütött.
Ilyen valék; most is ilyen vagyok
Természetemnél fogva... Oh legyen
Tied minden dicsőség és enyém
A szégyen! Jó élet lesz ezután
Czélom, megszüntek már kétségeim. [90].

Ilyen e komoly lelkek költészete. Miután a restauratio kicsapongásai és pompái közt bolyongott, DRYDEN a benső élet komoly életvilágába lépett, s bár katholikus

[90] *Religio Laici, Hind and Panther.*
But, gracious God! how well dost thou provide
For erring judgments an unerring guide!
Thy throne is darkness in th' abyss of light,
A blaze of glory that forbids the sight.
O teach me to believe thee thus conceal'd,
And search no farther than thyself reveal'd;
But her alone for my director take,
Whom thou hast promised never to forsake!
My thoughtless youth was wing'd with vain desires,
My manhood, long misled by wandering fire,
Follow'd false lights, and when their glimpse was gone,
My pride struck out new sparkles of her own.
Such was I; such by nature still I am;
Be thine the glory, and be mine the shame!
Good life be now my task; my doubts are done.

volt, protestáns módon érezte az emberi nyomorúságot és a kegyelem jelenlétét. Képes volt a lelkesülésre. Időről időre, okoskodásai közepett egy-egy férfias és hatalmas vers elárulja az alkotás erejét s a szenvedély hevét. Ha tragikum kerül eléje, úgy beletelepül, mint saját területébe; szükség esetén a borzalmasba is belenyúl. A pokoli vadászatot s a kutyáktól széttépett ifju lány kínjait MILTON vad erejével írta le.[91] Ellenben szerette a természetet; ez a hajlam mindig megvolt Angliában; a sötét, átgondolt szenvedélyek lecsillapúlnak a mezők nagyszerű nyugalmában és összhangjában. A theologiai vitatkozások közepett tájképek tűnnek fel; látja, miként virúlnak új bimbók, nyílnak új virágok, mintha Isten lába nyomait hagyta volna e tájon s átalakította volna az esztendőt. A napfényes halmok ragyogó sugarak verőfényében tündökölnek a távolban, s lábaiknál, a réteken aranyként ömlöttek a sima patakok. Végre felhangzott a pajkos kakuk hangja, hirdetve a tavasz ünnepét.»[92] A szabályos versek alól kitűnik a művészi lélek;[93] ámbár a klasszikai okoskodás szokásai korlátok közé szorítják, ámbár a vitatkozás merevvé tette, ámbár képtelen lelkeket terem-

[91] Theodore and Honoria.

[92] New blossoms flourish and new flowers arise,
As God had been abroad, and, walking there,
Had left his footsteps and reform'd the year.
The sunny hills from far were seen to glow
The burnish'd brooks appear'd with gold to flow.
With glitt'ring beams, and in the meads below
As last they heard the foolish cuckoo sing,
Whose note proclaim'd the holyday of spring.

[93] For her the weeping heaven become serene,
For her the ground is clad in cheerful green,
For her the nightingales are taught to sing,
And nature for her has delayed the spring.
(*The Hind and the Panther* III, 553.)

teni, vagy naiv és finom érzelmeket festeni, mégis valóban költő marad; megzavarodik, felizgatják a szép hangok és szép formák; merészen ír a heves eszmék nyomása alatt; örömest körülveszi magát nagyszerű képekkel; megindúl a körülötte rajzó képek moraján, fényes csillogásán; szükség esetén zenész és festő; bravour-dalokat ír, melyek megrázzák az érzékeket, ha nem is hatnak a szívre. Ilyen a szent Cecilia ünnepére írt ódája, ez a csodálatra méltó harsona, melyben a mérték és a hang az idegekre viszik át a lélek megindulásait; oly remekműve ez az elragadtatásnak, melyet csak Victor Hugo tudott ismét elérni.[94] Nagy Sándor trónján ül persepolisi palotájában; mellette Thais, virágzó szépségében; előtte, a roppant teremben, dicső vezérei. És Timotheus énekel; Bacchusról énekel, «az örökszép, örökifjú Bacchusról; diadallal jő a vidám isten: harsogjatok trombiták, peregjetek dobok! Bibor arczczal, nevető szemmel jő, szóljanak a kürtök! Jön már, jön már Bacchus, az örökszép, örökifjú; Bacchus tanított először a bor élvezetére; Bacchus adománya kincs; a bor a katona gyönyörűsége; dús a kincs, édes a gyönyör a fáradság után.»[95] Ez átható hangok zavarba

[94] A «Chant du Cirque»-ben.

[95] The praise of Bacchus then the sweet musician sung,
Of Bacchus, ever fair and ever young.
The jolly god in triumph comes;
Sound the trumpets, beat the drums.
Flush'd with a purple grace,
He shows his honest face.
Now give the hautboys breath; he comes! he comes
Bacchus! ever faid and young,
Drinking joys did first ordain;
Bacchus' blessings are a treasure,
Drinking is the solders's pleasure;

hozzák a királyt; arcza kipirúl, eszébe jutnak csatái, s kihívja az embereket és isteneket. Ekkor lecsillapítja egy gyászdal: Timotheus az elárúlt Dárius halálát siratja. Azután elérzékenyíti egy gyöngéd dal: Timotheus a szerelmet magasztalja és Thais ragyogó szépségét. Egyszerre nagy erővel csap a lant húrjai közé, hangja olyan, mint a mennydörgés, s az elszenderült király zavartan, meredt szemmel felugrik. «Bosszú, bosszú, nézd, mint kelnek föl a fúriák, nézd, mily kigyókat csóválnak kezökben, halld, mint sziszegnek a légben! és mily szikrák lövellnek szemeikből! Nézd e kísérteties csapatot, mindegyik fáklyát tart kezében: ezek a görögök kísértetei, kik a csatákban estek el, kik temetés, tisztesség nélkül maradtak a csatamezőkön! Nézd, mint rázzák fáklyáikat, mint emelgetik, mint mutatnak a perzsa palotákra, ellenséges isteneik csillogó templomaira!» [96] — A vezérek tapsolnak, meg-

Rich the treasure,
Sweet the pleasure;
Sweet is pleasure after pain.

[96] Now strike the golden lyre again:
And louder yet, and yet a louder strain.
Break his bands of sleep asunder,
And rouse him, like a rattling peal of thunder.
Hark, hark, the horrid sound
Has rais'd up his head,
As awak'd from the dead,
And amaz'd, he stares around.
Revenge! revenge! Timotheus cries,
See the furies arise!
See the snakes that they bear,
How they hiss in the air!
And the sparkles that flash from their eyes!
Behold a ghastly band,
Each a torch in his hand:
These are Grecian ghosts, that in battle were slain,

ragadják a fáklyákat és elrohannak Thaissal élökön; az új Helena felgyújtja az új Tróját. Így érzékenyítette el, így lelkesítette hajdan a zene az embereket, így uralkodott rajtok; Dryden versei, midőn ezt leírják, újra ezt a hatalmat mutatják.

X.

Egyike volt ez utolsó műveinek. A mily ragyogó és költői volt, épen oly szomorú körülmények közt született. A királyt, a ki mellett írt, letették és elűzték; a vallást, melyet fölvett, megvetették és elnyomták. Mint katholikus és királypárti a legyőzött párthoz tartozott, melyre a nemzet gyűlölettel és bizalmatlansággal tekintett, mint az ész és szabadság természetes ellenségére. Elvesztette két hivatalát, melyből élt. Nagy családjával nyomorúságosan tengődött; kénytelen volt fiait a külföldön tartani, s egy durva könyvárustól, ki zsoldosként bánt vele, pénzt kunyorálni, hogy kifizethesse óráját, melyet nem akartak hitelben adni neki; lord Bolingbrokehoz kellett oltalomért folyamodnia e könyvszatócs bántalmazásai ellen, a ki csú-

And unbury'd remain
Inglorius on the plain:
Give the vengeance due
To the valiant crew:
Behold how they toss their torches on high,
How they point to the Persian abodes,
And glitt'ring temples of their hostile gods!
The princes applaud with a furious joy,
And the King seiz'd a flambeau with a zeal to destroy.
Thaïs led the way,
To light him to his prey,
And, like another Helen, fir'd another Troy.

fosan bánt vele, ha a kiszabott napra nem készült el az igért lappal. Ellenségei röpiratokban üldözték; a puritán COLLIER otrombáúl ostorozta vígjátékait; irgalom nélkül és jó lelkiismerettel kimondták rá a kárhoztatást. Régóta beteg, tehetetlen volt és kénytelen sokat írni, s a hízelgéshez kellett folyamodnia, hogy a nagy uraktól kapja meg a nélkülözhetetlen pénzt, melyet kiadói nem akartak megadni. «A mit Virgil — úgymond — viruló férfikorában, jólétben és nyugalomban írt, én azt hanyatló éveimben kisértettem meg lefordítani, küzdve a szükséggel, nyomasztó betegség terhe alatt, megszorítva szellememben, s kitéve annak, hogy félremagyarázzanak mindent, a mit mondok; és ha biráim nem nagyon részrehajlatlanok, már előre el vannak fogulva ellenem a rágalmazó arczkép miatt, melyet jellememről festettek.»

Ámbár jól volt hangolva önmaga iránt, tudta, hogy nem viselte mindig méltóan magát és hogy nem minden munkája lesz maradandó. Két korszak között születve, az élet és gondolat két alakja közt ingadozott, s nem érte el a tökéletességet egyikben sem, nem talált a környező erkölcsökben jelleméhez méltó támaszt, sem a környező eszmékben tehetségére méltó tárgyat. Megalapította ugyan a kritikát és a jó stylt, de e kritika csak pedáns értekezésekben és össze nem függő előszavakban talált helyet; a jó styl pedig dagályos tragédiákban bolyongott, sokféle fordításokban szóródott szét, alkalmi darabokban, megrendelt ódákban, párt-költeményekben tévelygett, s csak néha-néha találkozott oly ihlettel, mely fölhasználhatta, s oly tárgygyal, mely föntarthatta. Mennyi erőlködés ily középszerű eredményért! Ez az ember természetes állapota. És mindennek végén a fájdalom és halálkín következik. A vesebaj és köszvény régóta gyötörte; egyik lábát

ellepte az orbáncz. 1700 ápril havában ki akart menni; kificzamodott lába megüszkösödött; meg akarták ugyan próbálni a műtétet, de ő úgy vélekedett, hogy nem méltó a fáradságra az a csekélység, a mi az egészségből és boldogságból még megmaradna számára. Meghalt hatvankilenczedik évében.

III. FEJEZET.

A FORRADALOM.

I. A tizennyolczadik század erkölcsi forradalma, a politikai forradalom kiséretében.

II. A nép durvasága. — A pálinka. — A zendülések. — A nagy urak romlottsága. — A politikai erkölcsök. — Árulások Vilmos és Anna alatt. — Megvesztegethetőség Walpole és Bute alatt. — A magánélet. — Az élvhajhászok. — Az istentagadók. — Lord Chesterfield levelei. — Finomsága és erkölcstana. — Gay «Beggars Operá»-ja. Előkelősége és szatirája.

III. A polgárosultság elvei Francziaországban és Angliában. — A társalgás Francziaországban. Hogyan végződik forradalomban? — Az erkölcsi érzék Angliában. Hogyan végződik reformban?

IV. A vallás. — A külső jelenségek. — A mély érzés. — Mily népszerű a vallás. — Mily élő. — Az ariánok. — A methodisták.

V. A szószék. — Az egyházi szónoklat középszerűsége és hatásossága. Tillotson. — Nehézkessége és alapossága. — Barrow. — Gazdagsága és aprólékossága. South. — Érdessége és erélye. — A franczia és angol hitszónokok összehasonlítása.

VI. A theologia. — A franczia és angol apologetika összehasonlítása. Sherlock, Stillingsfleet, Clarke. — A theologia nem speculativ, hanem erkölcsi. — A legnagyobb szellemek a kereszténység mellé sorakoznak. — A speculativ bölcsészet tehetetlensége. — Berkeley, Newton, Locke, Hume, Reid. — Az erkölcsi bölcsészet kifejlődése. Smith, Price, Hutcheson.

VII. Az alkotmány. — A jogérzet. — Locke tanulmánya. — Elfogadják az egyéni jog elméletét. — Mint tartja ezt fenn a vérmérséklet, büszkeség és érdek. — Az egyéni jog elméletének alkalmazása.— Hogyan viszik át a gyakorlatba a választások, hírlapok, szószékek.

VIII. A szószék. — Ez ékesszólás erélye és nyersesége. — Lord Chatam. Junius. — Fox. — Sheridan. — Pitt. — Burke.

IX. A század munkájának eredménye. — Gazdasági és erkölcsi átalakulás. — Reynold és Lely arczképeinek összehasonlítása. — Ellenkező tanok és törekvések Francziaországban és Angliában. — A forradalmárok és conservativek. — Burke és az angol nép itélete a franczia forradalomról.

Az 1688-ik évvel új szellem jelenik meg Angliában. Az erkölcsi forradalom lassan, fokozatosan kiséri a társadalmi forradalmat: az ember megváltozik, egy időben az állammal, ugyanazon értelemben és ugyanazon okoknál fogva. A jellem a helyzethez alkalmazkodik, s lassankint uralomra látjuk emelkedni az erkölcsökben és az irodalomban a komoly, meggondolt, erkölcsi szellemet, mely alkalmas a fegyelemre és függetlenségre, s egyedül képes fentartani és betetőzni az alkotmányt.

I.

De ez nem történt fáradság nélkül, s első pillanatra úgy látszik, hogy Anglia semmit sem nyert a forradalommal, melyre oly büszke. A dolgok szine visszataszító Vilmos, Anna és a két első György alatt; kisértetbe jövünk Swift itéletéhez csatlakozni; azt mondjuk, hogy Yahoot azért rajzolta le, mert látta; meztelenül vagy hintóban, a Yahoo nem lesz szebb. Nem látunk egyebet, mint fenn romlottságot, alant durvaságot; cselszövők csoportja vezeti a baromi csőcseléket. Az emberi vadállat, lángra gyujtva a politikai szenvedélyektől, ordításban, erőszakban tör ki, megégeti Byng tengernagy képét, halálát követeli, szét akarja rombolni házát és parkját, egymásután

ingadozik a különböző pártok kezei közt, s vak rohamában késznek látszik arra, hogy feldúlja a polgári társadalmat. Midőn dr. Sacheverellt törvény elé állították, a mészároslegények, az utczaseprők, a kéményseprők, az almaárusok, az örömleányok és az egész csőcselék, azt képzelve, hogy az egyház veszélyben van, a düh és rajongás ordításával követték őt s este fölégették és kirabolták a dissidensek templomait.

Midőn lord Bute a közvélemény ellenére elfoglalta Pitt helyét, kövekkel támadtak rá s kénytelen volt kocsiját erős öklöző őrséggel venni körül. Minden politikai eseménynél a lázongás moraja hallatszik, ütlegeket, öklözéseket, betört fejeket látunk. Még roszabb, mikor a nép személyes érdeke keveredik a játékba. A *gin*-t 1684-ben találták fel, s félszázad mulva [1] hét millio gallont fogyasztottak el belőle Angliában. A kereskedők tábláikon arra hívták fel az embereket, hogy jőjjenek két pennyért lerészegedni; négy pennyért holtrészegekké lehettek; azonfelül a szalmát ingyen kapják; a kik összeestek, azokat a kereskedő pinczébe hurczolta, hol kialudhatták pálinka-mámorukat. Senki sem mehetett végig London utczáin a nélkül, hogy ne találkozzék ily tehetetlen nyomorultakkal, kik öntudatlanúl hevertek a kövezeten, s kiket csak az elhaladók irgalma menthetett meg attól, hogy a sárba fúljanak vagy a kocsikerekek alá kerüljenek. Bírsággal akarták mérsékelni ez őrjöngést, de hiában; a birák nem mertek senkit elitélni, a feladókat orozva meggyilkolták. A kamara engedett, és Walpole lázadástól félve, visszavonta törvényét. [2] Mindez ünne-

[1] 1742-ben. Lord Lonsdale jelentése.

[2] In the present inflamed temper of the people, the act could not be carried into execution whithout an armed force. (Walpole beszéde.)

pélyes, parókás és hermelines törvénytudókat, mind e csipkés püspököket, e himzett és aranyozott lordokat, ez ügyesen egyensulyban tartott szép kormányzatot egy roppant és félelmes vadállat hordozza hátán, mely rend szerint szótfogadólag, bár morogva halad, de egyszerre, szeszélyből mindezt lerázhatja magáról és összetiporhatja. Világosan megmutatta ezt 1780-ban Gordon lord zendülése alatt. Ész és irány nélkül, «le a pápistákkal!» kiáltással, a föllázadt csőcselék lerombolta a börtönöket, szabadon bocsátotta a gonosztevőket, bántalmazta a paireket és három napig ura volt a városnak, égetve, fosztogatva, dorbézolva. A beütött pálinkás hordók patakokként árasztották el az utczákat. Gyermekek és asszonyok térdre borulva ittak belőlük, míg bele haltak. Némelyek őrjöngésbe jöttek, mások bambán összeestek, s a kigyúlt házak romjai alatt összeégtek vagy eltemettettek. Tizenegy évvel később Birminghamben kirabolták és lerombolták a szabadelvűek és dissidensek házait, és másnap holtrészegen rakásokban hevertek az útfélen s a sövények mellett. E nagyon erős és nagyon jól táplált fajban veszedelmes az ösztön fellázadása. A csőcselék, mint a bika, egész súlyával neki rohant az első vörös rongynak, melyet látni vélt.

A felsőbb társadalmi osztály valamivel még kevesebbet ért, mint az alsó. Igaz, hogy soha sem volt jótékonyabb forradalom az 1688-kinál, de az is igaz, hogy egy forradalmat sem hoztak mozgásba és tartottak fenn szennyesebb rugók. Mindenütt árulás van, nem egyszerűen, hanem kétszeresen, háromszorosan. Vilmos és Anna alatt a tengernagyok, miniszterek, tanácsurak, udvari kegyenczek valamennyien leveleznek és összeesküsznek a Stuartokkal, kiket már eladtak, hogy majd ismét eladják; szö-

vevényes alkuik egymást bontják fel, hitszegéseik egymásra árverelnek, úgy hogy utoljára senki sem tudja, kihez tartozik vagy kicsoda. A korszak legnagyobb hadvezére, Marlborough herczeg, egyike a történelem legaljasabb gazembereinek; kedvesei tartották ki s ő takarékos kezelője volt a bérnek, melyet tőlök kapott; katonáit rendszeresen meglopta, az államtitkokat eladta, áruló volt Jakab, Vilmos, Anglia ellen, s hogy egy pár átázott csizmát megkiméljen, képes koczkára tenni életét és a leshányó francziák kezébe ejteni egy angol csapat-szállítmányt. Utána jő a sceptikus és cynikus Bolingbroke, ki egymás után minisztere volt a királynőnek s a praetendensnek, épen oly álnok az egyik, mint a másik iránt; lelkiismeretekkel, házasságokkal és igéretekkel kereskedett, dorbézolásokban és ármánykodásokban fecsérelte el szellemét, hogy végül kegyvesztésbe, tehetetlenségbe, megvetésbe jusson.[3] Végre Walpole, ki húsz éven át miniszterelnök volt s kit sikkasztás miatt kiűztek a kamarából; ez meg azzal dicsekedett, hogy minden lelkiismeret árjegyzékét ismeri. «Vannak skót tagok, mondá Montesquieu 1729-ben,[4] kik csak kétszáz font sterlinget kapnak s ez áron adják el magukat. Az angolok nem méltók többé szabadságukra. Eladják a királynak, s ha a király visszaajándékozná nekik, újra eladnák.»

Látni kell Dodington lapjában, mily szellemes modorban, mily szép szín alatt megy e nagy kereskedés. «Egy nehéz szavazás napján, mondja dr. King, Walpole áthaladva a Court of Requests-en, megpillantá az ellenpárt egy tagját. Félre vonta s így szólt hozzá: «Adja nekem

[3] L. Walpole rettentő beszédét, melyet ellene tartott. 1734.
[4] Megjegyzései angliai útja alatt.

szavazatát, itt van egy kétezer font sterlingről szóló bankjegy.» A parlamenti tag így felelt: «Sir Robert, ön nem rég szolgálatot tett egy benső barátomnak, s midőn nőm a napokban az udvarhoz ment, a király igen kegyesen fogadta, a mi bizonyára az ön befolyásának köszönhető. Azért nagyon hálátlannak tartanám magamat (és zsebébe tette a bankjegyet), ha megtagadnám a szivességet, melyre ma fölkért.» Ily módon végezte ügyeit az izléses ember. A vesztegetés úgy el volt terjedve a közerkölcsökben és a politikai életben, hogy Walpole bukása után lord Bute, ki bevádolta volt, kénytelen volt szintén gyakorolni és kiterjeszteni. Társa, Fox, a kincstári hivatalt (pay-office) vásárrá változtatta; százával voltak a parlamenti tagok, kikkel áruk fölött alkudozott, s egy reggel 25,000 font sterlinget fizetett ki. Csak készpénzért lehetett szavazatokat kapni, s azonfelül a döntő pillanatokban e bérenczek azzal fenyegetőztek, hogy átmennek az ellenséghez, megtagadták a munkát s nagyobb bért követeltek. Elhihetjük, hogy a vezérek is kivették részöket. Megfizettették vagy megfizették magokat czímekkel, méltóságokkal, sinecurákkal; hogy valami üres helyet nyerjenek, birtokosának két, három, öt, sőt hétezer font sterling évdíjat adnak. Pitt, a legtisztességesebb e politikusok közt, az úgynevezett hazafiak vezére, szavát adja és visszavonja, megtámadja vagy védi Walpolet, háborút vagy békét inditványoz, mindent azért, hogy miniszter legyen vagy maradjon. Vetélytársa, Fox, afféle arczátlan korhely. Newcastle herczeg, «kinek neve hitszegés volt», ez az élő torzkép, a legügyetlenebb, legotrombább, legtudatlanabb, legjobban gúnyolt és megvetett tagja a nemességnek, harmincz évig maradt miniszter és tiz évig miniszterelnök, atyafisága, vagyona, a rendelkezésére álló választások és állások következtében. A Stu-

artok bukása nehány főrangú család kezére játszotta a kormányt, melyek nehány rothadt városka (rotten borough), a megvásárolt képviselők és csengő-bongó szónoklatok által elnyomják a királyt, vezetik a csőcselék szenvedélyeit, ármánykodnak, hazudnak, czivakodnak s igyekeznek elcsenni egymástól a hatalmat.

A magánerkölcsök épen oly szépek, mint a közerkölcsök. Az uralkodó király rendszerint utálja fiát; ez a fiú adósságokat csinál, a parlamenttől évdíja fölemelését kéri s atyja ellenségeivel szövetkezik. I. György harmincz éven át börtönben tartja nejét, s estenkint leiszsza magát két csúf szeretőjénél. II. György, ki szereti nejét, csak azért tart kedveseket, hogy gavallér-színe legyen; megörül fia halálának s elcseni atyja végrendeletét. Öregebb fia[5] hamisan kártyázik, s egy ízben Dodingtontól 5000 font sterlinget kölcsönözvén, így szólt, midőn meglátta őt Kensingtonban ablaka alatt: «Ez embert Anglia egyik legokosabb emberének tartják, s mégis, minden szelleme daczára, épen most könnyítettem meg ötezer fonttal.»

IV. György kocsis-féle ember volt, játékos, botrányos élvhajhász, fogadásaiban nem volt tisztességes s viselete majdnem oda vitte, hogy kizárják a Jockey-Clubból. Az egyetlen tisztességes ember III. György volt; szegény, korlátolt eszű hülye, ki aztán megőrült, s a kit anyja mintegy klastromba zárva tartott fiatal korában; okúl pedig az előkelő emberek általános romlottságát hozta fel. «Az ifjú emberek — mondá — mind élvhajhászok, az ifjú nők pedig a férfiaknak udvarolnak, a helyett, hogy tőlök várnának udvarlást.»[6] Valóban a bűn divatban volt,

[5] Frigyes (meghalt 1751-ben) *Walpole emlékiratai.* I. k. 76. l.

[6] The young men were all rakes; the young women made love instead of waiting till it was made to them.

de nem oly finom módon, mint Francziaországban. «A pénzt — irja MONTESQUIEU — itt mindenek fölött becsülik, az erényt és becsületet kevésre tartják. Az angolnak jó ebéd, leány és kényelem kell. Mivel nem igen érintkezik emberekkel és csak erre szorítkozik, mihelyt elveszti vagyonát s többé nem szerezheti meg ezt, megöli magát vagy tolvajjá lesz.»

A fiatal emberekben túlgazdagon zajlik a nyers erő, melynél fogva az otrombaságokat gyönyörűségnek veszik. A leghíresebbek mohikánoknak nevezték magukat s éjjelenkint zsarnoki uralmat gyakoroltak London fölött. Megállították az embereket s megtánczoltatták, kardjaikkal szurkálva lábszáraikat; néha hordóba tettek egy nőt s legurították a lejtőn; mások az asszonyokat fejtetőre állították, lábszáraikkal fölfelé; némelyek laposra nyomták a boldogtalan orrát, kit megfogtak, s újjaikkal kinyomták szemeit. SWIFT, a komikusok és regényírók lefestették e durva kicsapongás aljasságát, melynek tombolásra van szüksége, mely iszákosságból él, otrombaságával kérkedik, kegyetlenségre vezet, s vallástalanságban és istentagadásban végződik.[7]

E harczias és túlerős vérmérsékletnek szüksége van arra, hogy büszkén és merészen hozzá fogjon mindannak lerombolásához, a mit az emberek tisztelnek s az intézmények oltalmaznak. Ugyanazon ösztönnél fogva támadják meg a papságot s döngetik el az őrjáratot. Collins, Tindal, Bolingbroke a tanítóik. Az erkölcsök romlottsága, az árulások megszokása, a felekezetek összeütközése, a vitatkozás szabadsága, a tudomány haladása és az eszmék forrongása úgy látszik, hogy szétbontja a kereszténységet.

[7] Birton alakja VOLTAIRE *Jenny*jében.

«Angliában, mondja Montesquieu, nincs vallás. Az alsóház négy vagy öt tagja jár a kamara miséjére vagy prédikácziójára..... Ha valaki vallásról beszél, mindenki nevetni kezd. Egy ember így szólván: «Úgy hiszek benne, mint hitczikkelyben» — mindenki elnevette magát. Valóban ez a mondás nagyon vidékies volt és megérzett rajta az idők avultsága. A fődolog a finom modor volt, s mulatságos látni Chesterfield lordnál, miben áll e finom modor. Jogosságról, becsületről csak futtában beszél s csupán formaságból. «Mindenek előtt, mondja fiának, legyen modorod.» Erre tér vissza minden levelében, oly kitartással, terjedelmességgel, bizonyító erővel, mely furcsa ellentétet képez.

«Kedves barátom, hogy állunk a modorral, kellemmel, illemmel, s mindamaz apró semmiségekkel, melyek oly szükségesek, hogy szeretetreméltóvá tegyék az embert? Rád ragadtak már? haladsz-e bennök? Finomulj, ne tisztítsd körmeidet a társaságban, ne dugd orrodba ujjaidat, tartsd ügyesen lábaidat.... Tánczmestered most a legfontosabb valamennyi közt.... Legfőkép vetkőzd le magadról a cambridgei rozsdát.... Azt mondják, hogy Blot asszonyság csodaszép, s ennek daczára lelkiismeretesen férjével tart, ámbár több mint egy éve, hogy megházasodtak. Eszében sincs! Le kell csiszolni azt az asszonyt. Csiszoljátok le egymást kölcsönösen!»

És valamivel alább:

«Mit mond hozzád.... asszony? Viszony tekintetében eléje tenném Blot asszonyságnak; de ha kalandról van szó, inkább az utóbbit választanám. Mindezt ki lehet egyeztetni, s egyik nem áll útjában a másiknak.» Légy lovagias, ügyes, fesztelen, nyerd meg a nők tetszését; «az asszonyok hozzák divatba a férfit;» nyerd meg a férfiak

tetszését; «az udvari simulékonyság döntő hatással lesz szerencsédre.» S például állítja fel Bolingbrokeot és Marlboroughot, a század két legrosszabb kéjenczét. Így beszél egy komoly ember, hajdani miniszter, a nevelés és izlés birája.[8] Ki akarja csiszolni fiát, hogy franczia modora legyen, s az alapos diplomatiai ismeretekhez és nagyravágyó terveihez megnyerő, pezsgő és léha külsőt csatoljon. Ez a színezés, mely Párisban az igazi szín, itt csak visszataszító máz. Ez átültetett finomság hazugság, ez élénkség tapintatlanság, s e nagyvilági nevelés nem látszik egyébre valónak, mint hogy komédiásokat és gazembereket teremtsen.

Így gondolkozott Gay a «*Beggar's Operá*»-ban, s a finom társaság viharosan megtapsolta az arczképet, melyet róla rajzolt. Hatvanhárom este egymásután játszották dörgő kaczagás között e darabot; a hölgyek legyezőikre iratták a dalokat, s a főszereplő szinésznő, mint mondják, herczeghez ment nőül. Mily szatira! A tolvajok annyira garázdálkodtak Londonban, hogy 1728-ban kicsibe mult, hogy a királynőt is ki nem fosztogatták; bandákat képez-

[8] «Les Anglais ont ordinairement vingt ans avant d'avoir parlé à quelque personne au-dessus de leur maitre d'école et de leurs compagnons de collége; s'il arrive qu'ils aient du savoir, tout se termine au grec et au latin, mais pas un seul mot de l'histoire ou des langues modernes. Ainsi préparés ils se mettent à voyager; mais comme ils manquent de dextérité, qu'ils sont extrêmement honteux et timides et qu'ils n'ont point l'usage des langues étrangères, ils vivent entre eux et mangent ensemble dans les auberges.» (Lettres de lord Chesterfield.)

«Je souhaiterais que vous les priassiez de vous donner des lettres de recommandation pour les jeunes gens du bel air et pour des coquettes sur le bon ton, afin que vous pussiez être *dans l'honnête* débauche de Munich.» (Ibidem.)

tek, voltak tisztjeik, kincstáruk, vezérök, és egyre szaporodtak, ámbár minden hat hétben «szekér számra» vitték őket az akasztófára. Ezt a társadalmat vitte a szinpadra GAY; nézete szerint ez sem volt rosszab a magasabb társadalomnál; alig lehetett a kettőt megkülönböztetni egymástól; modor, szellem, viselet, erkölcstan teljesen hasonlít egymáshoz mind a kettőben.

«A divatos bűnök tekintetében nem lehet elhatározni, vajjon az útonálló urak utánozzák a divatos urakat, vagy a divatos urak az útonálló urakat.» [9] Például miben különbözik Peachum egy nagy minisztertől? Ő is, mint ez, tolvajbanda feje; neki is van, mint ennek, lajstroma, hová beirja a lopott tárgyakat; ő is, mint ez, két kézzel veszi a pénzt; ő is, mint ez, elfogatja és felakasztatja barátait, ha e barátok alkalmatlanságára kezdenek válni; ő is, mint ez, parlamenti beszédmódot és klasszikus hasonlatokat használ; ő is, mint ez, komoly, méltóságos és ékesszóló méltatlankodásban tör ki, ha becsületét gyanusítják. Vagy azt vetik ellen, hogy a nyereség fölött összekap czimborájával és torkon ragadja? De hiszen nem régiben sir Robert Walpole és lord Townshead szintén galléron ragadták egymást valami efféle kérdésben. Hallgassuk csak Peachum oktatásait, melyeket leányának ad: nem a nagyvilág tulajdon maximái ezek?

«Legyenek szeretőid; a nő tudjon eladó lenni, még ha soha sem volt is az udvarnál vagy társaságban.... Hogyan! nőül mégysz Macheath-hez, csupán azért, mert

[9] Through the whole piece, you may observe such a similitude of manners in high and low life, that it is difficult to determine whether, in the fashionable vices, the fine gentlemen imitate the gentlemen of the road, or the gentlemen of the road the fine gentlemen.

szereted? Szereted! szereted! Azt hittem, a kisasszony sokkal jobban van nevelve! — Leányom az legyen számomra, a mi egy udvarhölgy az államminiszter számára: az egész banda kulcsa.»[10]

A mi Macheath urat ileti, ez méltó veje ilyen politikusnak. Ha kevésbbé tündöklik a tanácsban, mint a tettekben, az korával jár. Mutassatok egy fiatal nemes tisztet, kinek jobb modora van és szebb tetteket hajt végre. Útonálló — ez bátorság, megosztja zsákmányát barátjaival — ez nagylelküség. «Látják uraim — mondja nekik, — én nem vagyok egyszerű udvari barát, ki mindent igér és semmit sem ad. Hadd csalják meg egymást az udvari emberek; nekünk uraim, van legalább annyi becsületünk, hogy tisztán tartsuk magunkat a világi romlottság közepett.»[11]

Különben gavallér ember, van féltuczat felesége, féltuczat gyermeke, bordélyházakba jár, szeretetreméltó a szépek iránt, kiket ott talál, fesztelen, ügyesen tud körben köszönteni, s mindenkinek bókot mond: «Slammekin kis-

[10] My daughter to me should be, like a court lady to a minister of state, a key to a whole gang.

A woman knows how to be mercenary though she has never been in a court or at an assembly.

Why, foolish jade, thou wilt be as ill-used and as much neglected as if thou hadst married a Lord!

.... I did not marry him as'tis the fashion coolly and deliberately for honour or money. But I love him.

Love him, worse and worse! I thought the girl had been better bred.

[11] You see, gentlemen, I am not a mere court friend, who professes every thing and will do nothing ... But we, gentlemen, have still honour enough to break through the corruptions of the world.

asszony! Oly fesztelen és kedves, mint mindig! Önök, finom hölgyeim, kik ismerik saját szépségöket, szeretik a pongyolát.... Jenny kisasszony, kegyeskedik elfogadni egy pohárkát? — Soha sem élek erős italokkal, csak mikor kólikám van. — Épen így mentegetőznek a nagyvilági hölgyek is: az előkelő nőnek mindig kólikája van.» [12]

Nem a jó társaság igaz hangja ez? És kétségbe fogjuk-e vonni Macheath úr előkelőségét, ha megtudjuk, hogy akasztófát érdemel és nem akasztották fel? E bizonyíték előtt mindennek meg kell hajolni. Ha különben egyebet is akarunk, hozzá teheti, hogy «a lelkiismeret és rothadt erkölcstan dolgában épen nem pórias; ez a tekintet ép oly kevéssé rontja meg nyereségét és élvezetét, mint bármely angol nemesét». [13] Ily nyilatkozat után meg kell

[12] Mistress Slammekin! As careless and genteel as ever! all you fine ladies who know your own beauty, affect an undress. If any of the ladies chose gin, I hope they will be so free to call for it.

JENNY.

Indeed, sir, I never drink strong-waters, but when I have the cholic.

MACHEATH.

Just the excuse of the fine ladies! why, a lady of quality is never without the cholic...

MISTRESS SLAMMEKIN.

I am sure at least three men of his hanging should be set down to my account.

MISTRESS TRULL.

Mistress Slammekin, that is not fair. For you know one of them was taken in bed with me.

[13] As to conscience and musty morals, I have as few drawbacks upon my profits or pleasures, as any man of quality in

adnunk magunkat. Ne hozzuk fel ellenvetésűl az erkölcsök szennyességét; láthatjuk, hogy nincs bennök semmi undorító, hiszen a jó társaság gyönyörködik bennök. A börtönök és bordélyházak benseje, a játékbarlangok, a pálinkaszag, a kerítőnők alkudozásai, a tolvajok számadásai — semmi sem undorítja el a hölgyeket, kik tapsolnak páholyaikban. Polly dalait éneklik; idegeik nem riadnak vissza semmi részlettől; hiszen már a szeretetreméltó költő finoman csiszolt idylljeiben beszívták e lebuj-illatot.[14] Nevetve nézik, mint mutatja Lucy terhes állapotát Macheathnek, mint adja be a patkánymérget Pollynak. Bizalmas lábon állnak az akasztófa és orvostudomány e kecses és finom részleteivel. Mrs. Trapes előttök fejtegeti mesterségét, s panaszkodik, hogy tizenegy szép leánya van most a seborvos kezei közt.[15] Mr. Filch, a börtönök állandó lakója, azt mondja magáról, hogy «mióta a kedvelt gyerek-készítő baleset következtében tehetetlenné vált, ennek helyében egy kevés pénzt szerzett magának, terhes állapotba ejtve a hölgyeket, hogy halasztást nyerjenek az

England; in those I am not at least vulgar... To ruin a girl of severe education, is no small addition to the pleasure of our fine gentlemen.

Of all the animals of prey, man is the only sociable one.

[14] Ez eklogákban a hölgyek szép nyelven magyarázzák, hogy barátnőik inasokat tartanak szeretőkűl:

> Her favours Sylvia shares amongst mankind;
> Such gen'rous love could never be confin'd.

Másutt a szolgáló így szól asszonyához:

> Have you not fancy'd in his frequent kiss
> The ungrateful leavings of a filthy miss?

[15] I have eleven fine customers now down, under the surgeon's hand...

ítélet alól». [16] Metsző gúnynyal élesített kegyetlen humor ömlik át e munkán, mint azok a londoni utcza-csatornák, melyeknek átható bűzét Swift és Gay leirták; százados távolságon keresztül is gyalázatára válik a világnak, melyet befecskendett és visszatükrözött iszapja.

II.

De ez csak a külső volt, s a figyelmes szemlélőket, például Voltairet, nem is ámította el. A fenék iszapja s a felszín tajtékja között ott hömpölygött a nagy nemzeti folyam, mely megtisztúlva saját mozgása által, időközönként már feltüntette valódi szinét, hogy nemsokára kifejleszsze hatalmas folyását és vizének üdvös tisztaságát. Természetes medrében haladott; minden népnek megvan a magáé s annak hajlása szerint folyik. Ez a hajlás adja meg minden polgárosúltságnak a maga fokát s alakját, ez az, melyet igyekeznünk kell leírni és megmérni.

E czélból nem kell mást tennünk, mint a két ország utazóit követnünk, kik ez időtájt átkelnek a csatornán. Soha sem szemlélte és utánozta inkább Anglia Francziaországot, sem Francziaország Angliát. Hogy a külön áramlatokat lássuk, melyek mindkét nemzetet magukkal

[16] Since the favourite child-getter was disabled by myshap, I have picked up a little money, by helping the ladies to a pregnancy against their being called down to sentence...

LUCY.

See how I am forced to bear about the load of infamy you have laid upon me...

Not the greatest lady in the land could have better strongwaters in her closet, for her own private drinking.

vitték, csak fel kell nyitnunk szemeinket. Párisban, írja lord Chesterfield fiának, törekedjél finom társalgásra; «ez az izlés valamely tárgya, valamely történeti, kritikai, sőt bölcsészeti kérdés körül forog, mely jobban illik az eszes lényekhez, mint az angol értekezések az időről és a whistről». [17] Valóban a francziák a társalgás által polgárosúltak; de nem az angolok. Mihelyt a franczia elhagyja a gépies munkát s a durva anyagi életet, sőt még azelőtt is cseveg; ebből áll tökéletesülése és gyönyörűsége. [18] Alig menekűlt ki a vallásháborúkból és a hűbéri elszigeteltségből, bókol és élczel. A Rambouillet-palotával megnyilnak a salonok; megkezdődik a finom társalgás, mely két századig fog tartani; németek és angolok, egész Európa, járatlanúl vagy esetlenűl, nyitott szájjal hallgatják, s időről időre ügyetlenűl megkisértik utánzását. Mily szeretetreméltók ezek a franczia csevegők! Mily kiméletesség, mily velökszületett tapintat van bennök! Mily kellemmel és ügyességgel tudnak rábeszélni, érdekelni, mulattatni, a beteg hiúságnak hizelegni, elfoglalni a szórakozott figyelmet, besúgni a veszedelmes igazságot s mindig száz lábnyira lebegni az unalom fölött, melyben vetélytársaik egész természetes súlyukkal botorkálnak! De mindenek fölött mily gyorsan lettek fesztelenekké! Ösztönszerűleg és erőlködés nélkül megtalálták a könnyed mozdulatot,

[17] V. ö. SWIFT-től: Essay on polite conversation.

[18] Még 1826-ban is így írt Sidney Smith, midőn Calaisba érkezett (Life and Lettres II, 274.): What pleases me is the taste and ingenuity displayed in the shops and the good manners and politeness of the people. Such is the state of manners, that you appear almost to have quitted a land of barbarians. — I have not seen a cobbler who is not better bred than an English gentleman.

ügyes beszédet, választékos előkelőséget, csípős élczet, tökéletes világosságot. Frázisaik, melyek Balzacnál még kimértek, fesztelenek, könnyedek, lendületesek, gördülők lesznek, s Voltairenél szárnyakat nyernek. Láttuk-e valaha a tetszésnek ily vágyát és művészetét? A pedáns tudományok, a nemzetgazdászat, a theologia, az akadémia és a Sorbonne mogorva lakói csupa epigrammokban beszélnek. Montesquieu nemcsak a törvények szelleméről ír, hanem szellemesen is ír a törvényekről. Rousseau körmondatait, melyek forradalmat fognak nemzeni, tizennyolcz órán keresztül forgatta, csiszolta, mérlegelte fejében. Voltaire bölcsészete milliónyi szikrától pattogzik. Minden eszme élczczé alakúl; csak ötletekben gondolkoznak; minden igazságnak, a legtüskésebbnek vagy legszentebbnek is, csinos szaloni játékszerré kell változnia, melyet aranyos lapda gyanánt ide-oda dobálnak a hölgyek kecses kezecskéi, a nélkül, hogy foltot ejtene a csipkés ruha-ujjon, melyből epedve csüggnek alá gyöngéd karjaik, vagy a falszőnyegek virágkoszorúin s rózsás amorettjein. Mindennek ragyogni, csillogni vagy mosolyogni kell. Meggyöngítik a szenvedélyt, elbágyasztják a szerelmet, szaporítják az illemformákat, túlságig viszik a jó modort. Az elfinomított ember «érzékenynyé» lesz. Puha tafota felöltőjéből azonnal előveszi hímzett zsebkendőjét, hogy letörölje a jelentkező könnycseppet; szívére teszi kezét, ellágyúl; oly gyöngéd és oly szabatos lett, hogy az angolok felváltva vagy asszonykának vagy tánczmesternek tekintik. [19] De nézzük csak közelebb-

[19] *Evelina* (miss Burneytől); l. a szegény nemes franczia, Dubois alakját, kit az utcza-csatornába dobnak. — Ezek a finom ifjú hölgyek végig nézik Congrève «Love for love»-ját; szüleik nem féltik őket miss Prue-tól. — Lásd az ellentét kedvéért a

ról a felszalagozott piperkőczöt, ki zöld ruhájában Florian verseit turbékolja. A társadalmi szellem, mely az ízetlenségekre vitte, máshova is elvezette; mert a társalgás, legalább Francziaországban, az eszmék vadászata. Még ma is, a modern erkölcsök bizalmatlansága és szomorúsága mellett, az asztalnál, a kávé mellett jelennek meg a magas politika, a mély bölcsészet. Gondolkozni, s mindenek fölött gyorsan gondolkozni, valódi ünnep rájok nézve. A szellem a bál bizonyos nemét találja benne; képzelhetjük, mily mohón siet oda! Az egész franczia műveltség ebből származik. A század hajnalán, a hölgyek egy bóktól a másikig művészileg kidolgozott arczképeket, éleselméjű értekezéseket fejtenek ki; értik Descartes-ot, méltatják Nicolet, helyeslik Bossuet-t. Nemsokára megkezdődnek a kis vacsorák, s a csemegénél az isten lételérről vitatkoznak. Vajjon a theologia vagy erkölcstan, szép vagy csípős stylbe öltöztetve, nem tartozhatik a szaloni élvezetek és fényüzési czikkek közé? A humor itt is megtalálja helyét, s könnyű láng gyanánt hullámzik és sziporkázik mindama tárgyak fölött, melyekből táplálkozik. Mily lendület volt az a tizennyolczadik században! Volt-e valaha társadalom, mely inkább vágyódott a magasabb igazságok után, keresésökben merészebb, fölfedezésökben ügyesebb, elfogadásukban lángolóbb lett volna? Ez illatos marquisnők, e csipkés uracsok, ez az egész czifra, előkelő, léha világ úgy tódúl a bölcsészet felé, mint az operába; az élő lények eredete s a needhami angolnák, a fatalista Jacques kalandjai (Diderottól) és a szabad akarat kérdése, a nemzetgazda-

póriass angol kapitány alakját is. Duvalné vendége, és kétszer dobja a sárba. Leányához így szól: «Molly, azt tanácsolom, ha adsz valamit jóindulatomra, ne merj többé jelenlétemben saját ízléssel bírni.» — A változás meglepő hatvan év óta.

ság elvei és a negyven talléros ember (Voltaire-től) számításai, mindez anyagúl szolgál nekik paradox állításokra és fölfedezésekre. Mindama nehéz sziklák, melyeket a czéhbeli tudósok félrevonúlva s nagy fáradsággal vágtak és ástak ki, elragadva és kicsiszolva a közáramlat által, myriád-számra gördűlnek tova, vidám zajjal ütődve össze s tovább hajtva a mindegyre rohamosabb áramlat által. Nem volt semmi gát, semmi akadék; az embereket nem tartja vissza a gyakorlat; gondolkoznak, hogy gondolkozzanak; az elméletek kényelmesen fejlődhetnek. Valóban így társalogtak mindig Francziaországban. Játszanak az általános igazságokkal; egyet-egyet fürgén kivonnak a ténytalmazból, mely alatt rejtőzött, és kifejlesztik; a megfigyelés fölött az ész és a rhetorika légkörében lebegnek; rosszúl érzik magukat a földön, míg el nem jutnak a tiszta eszmék világába. És a tizennyolczadik század e tekintetben folytatása a tizenhetediknek. Azelőtt leírták a finom modort, a hizelgést, az embergyűlöletet, a fösvénységet; most a szabadságot, a zsarnokságot, a vallást vizsgálják; azelőtt az embert önmagában, most az elvont embert tanulmányozzák. A vallásos és monarchikus írók ugyanazon családból valók, mint az istentelen és forradalmi írók; Boileau Rousseau-hoz vezet, és Racine Robespierrehez. A szónoki ész alkotta meg a szabályos színházat és a klasszikus hitszónoklatot; a szónoki ész hozza létre az emberi jogok kijelentését és a «Contrat Social»-t. Bizonyos fogalmat készítenek az emberről, hajlamairól, tehetségeiről, kötelességeiről; csonka ugyan e fogalom, de annál tisztább, minél korlátoltabb. Arisztokratikusból népiessé lesz; nem mulatság többé, hanem hit; a gyöngéd és sceptikus kezekből átmegy a rajongó és durva kezekbe. A szalon csillárjából szövétnek lesz. Ez az áram-

lat, melylyel a franczia szellem két századon át haladt, elcsábítva a választékos előkelőség finomságától, gyönyörködve a ragyogó eszmék rajában, elbűvölve az aranyozott elméletek igéretei által, egész ama pillanatig, midőn azt hivén, hogy eléri a légvárakat, melyeket a távolság fényesen megvilágított, egyszerre elvesztette a földet lábai alól s elragadta a forradalom viharja.

Egészen más úton haladt az angol polgárosodás. Nem a társadalmi szellem hozta létre, hanem az erkölcsi érzék; s ennek oka abban áll, hogy ott az ember más, mint Francziaországban. A francziák, kik ez időtájt fölfedezik Angliát, egészen meg vannak lepetve általa.

«Francziaországban, mondja Montesquieu, az egész világgal barátkozom, Angliában senkivel. Úgy kell itt tenni, mint az angolok: magunknak élni, nem törődni senkivel, nem szeretni senkit s nem számítani senkire. Kiváló szellemek ezek, de magányosak és komorak. Magukba szállnak, visszavonúltan élnek, egyedűl gondolkoznak. A legtöbbnek van szelleme, de épen ez a szellem kínozza őket. Mindent megvetnek, mindentől undorodnak, s azért boldogtalanok, bár annyi okuk volna, hogy ne legyenek azok.»

Voltaire is, mint Montesquieu, szüntelen visszatér e jellem sötét erélyére. Azt mondja, vannak Londonban a keleti szélnek oly napjai, melyeken az ember felakasztja magát; borzongva beszéli, hogy egy ifjú leány elvágta torkát, s kedvese mit sem szólva visszavásárolta a kést. Meglepetve lát «annyi Timont, annyi epés embergyűlölőt». Merre fognak útat találni? Van egy út, mely mindennap szélesebbre nyílik. A természeténél fogva komoly, elmélkedő, szomorú angol nincs úgy hangolva, hogy az életet játéknak vagy gyönyörnek tekintse; szemét

rendesen nem a külső és a mosolygó természet felé, hanem a belsőre s a lélek eseményeire fordítja; önmagát vizsgálja, szakadatlanúl leszáll saját bensejébe, az erkölcsi világba zárkózik s végre nem lát más szépséget, csak azt, mely ott ragyoghat; a jogosságot az emberi élet egyedüli és korlátlan királynőjévé emeli s fölteszi magában, hogy minden cselekvését szigorú törvénykönyv szerint fogja szabályozni.

És ereje nem hiányzik e feladatra, mert a büszkeség segítségére jő lelkiismeretének. Önmaga és egyedül választván útját, szégyelne letérni róla; ellenség gyanánt utasítja el a kisértést; érzi, hogy küzd és diadalmaskodik,[20] hogy nehéz munkát tesz, hogy méltó a csodálatra, hogy férfiú. Másrészről megszabadul az unalomtól, legfőbb ellenségétől, s kielégíti cselekvési szükségérzetét; a felfogott kötelesség foglalkozást ad a tehetségeknek és czélt az életnek, társulásokat, alapításokat, hitszónoklatokat idéz elő, s edzettebb lelkekre és idegekre találva, ezeket, a nélkül, hogy sok szenvedést okozna nekik, a nevetségen és veszedelmen keresztül hosszú küzdelmekbe ragadja. Az elmélkedő természet adta meg az erkölcsi szabályt, a harczias természet adja meg az erkölcsi erőt. Az így vezetett értelem minden másnál alkalmasabb a kötelesség felfogására; az így fölfegyverzett akarat minden másnál képesebb a kötelesség teljesítésére. Ez az alaptehetség, melyet a közélet minden részében föltalálunk; el van rejtve, de jelen van, mint ama mélyen fekvő ős sziklák, melyek messzire elnyúlva a vidéken, erős alapot és támasztékot adnak a talaj minden hullámzásának.

[20] «The consciousness of silent endurance, so dear to every Englishman, of standing out against something and not giving in.» Tom Brown's Schooldays.

III.

Ez történik mindenek előtt a protestantizmussal; e szellemi alkat teszi vallásossá Angliát. Hatoljunk keresztül a durva és visszataszító kérgen. VOTAIRE nevet rajta, mulat a prédikátorok rikoltozásain s a hívek rigorizmusán. «Vasárnap nincs Londonban sem opera, sem szinház, sem hangverseny; a kártyák is oly határozottan el vannak tiltva, hogy csakis az előkelők és az úgynevezett tisztességes emberek játszanak e napon.» Gúnyolódik az anglikánok rovására, «kik oly figyelmesek a tizedek elfogadásában», a presbyteriánokkal, «kik haragosan néznek s orrból prédikálnak», a quakerekkel, «kik a templomban föltett kalappal várják az isteni ihletet». De vajjon nincs-e itt egyéb figyelemre méltó e külsőségeken kívül? Azt hiszszük, ismerünk valamely vallást, ha szertartásainak s papi ruháinak sajátságait ismerjük? Mind e felekezetek különbségei alatt közös hit van; akármilyen a protestantizmus alakja: czélja és eredménye mindig az erkölcsi érzék művelése; ezért népszerü itt: elvei, dogmái megfelelővé teszik a nemzeti ösztönöknek. A reformátusnál minden egy érzésből származik: a lelkiismeret nyugtalanságából; maga elé képzeli a tökéletes igazságot, és érzi, hogy a maga igazsága, akármilyen, nem állhat meg előtte. Az utolsó itéletre gondol s azt mondja magában, hogy ott el fog kárhozni. Nyugtalankodni kezd és térdre borul; istenhez könyörög bűneinek bocsánatáért és szivének megujításaért. Látja, hogy sem vágyai, sem cselekedetei, sem bárminő szertartás vagy intézmény, sem önmaga vagy bármi más teremtmény által nem érdemelheti ki az elsőt, nem nyerheti el a másodikat. Krisztushoz folya-

modik, az egyetlen közbenjáróhoz; hozzá könyörög, érzi jelenlétét, s úgy találja, hogy kegyelme által megigazul, választott lesz, meggyógyul, átalakul s az üdvösségre van kijelölve.

Igy fogva fel, a vallás erkölcsi forradalom; így egyszerüsítve, a vallás nem egyéb, mint erkölcsi forradalom. E nagy megindulással szemben minden elenyészik vagy alája rendeli magát: metaphysika és theologia, szertartások és fegyelem, s a kereszténység többé nem egyéb, mint a szív megtisztulása.

Tekintsük most e barna ruhás embereket, kik vasárnaponkint orrukból beszélnek fekete padjaikban, míg egy galléros ember «catói kifejezéssel» zsoltárokat morzsol. Vajjon nincs egyéb szivökben theologiai agyrémeknél vagy gépies frázisoknál? Van ott egy mély érzelem, a tisztelet. A dissidensek csupasz temploma, az anglikánok egyszerű egyháza és isteni tisztelete egészen átengedi őket az olvasott és hallott dolgok befolyásának. Mert hallanak és olvasnak; a nép nyelvén tartott imádság, a nép nyelvére fordított zsoltárok érzékeiken keresztül egészen lelkökig hatolhatnak. És bizonyára be is hatolnak; azért oly ájtatos a külsejök. Mert ez a faj természeténél fogva képes a megindulásokra, s heves képzelménél fogva hajlandó a nagyszerűség és tragikum megértésére; a biblia pedig, mely szemökben az isten tulajdon igéje, bőven ellátja ezzel őket. Jól tudjuk, hogy Voltaire előtt csak emphatikus, összefüggéstelen és nevetséges; az érzések, melyekkel tele van, nincsenek arányban a franczia érzésekkel.

De Angliában a hallgatók a bibliai erő és nyerseség színvonalán állnak. A magányos héber aggodalmas vagy bámuló sikoltása, az elragadtatások, a magasztos szenvedély váratlan kitörései, az igazság szomja, az isteni igaz-

ságszolgáltatások mennydörgései harmincz század távolságán keresztül megrázzák e bibliai lelkeket. Más könyveik is segítségökre vannak. A *Prayer-book*, mely a vén családi bibliával örökségül száll apáról fiúra, mindenkivel, a legotrombább pórral, a bányamunkással is megérteti az igaz imádság ünnepélyes hangját. A születő költészet s az újra születő vallás a tizenhatodik századra ütötte nagyszerű komolyságának bélyegét, és lüktetni érezzük benne, mint magában MILTON-ban, a kettős ihletet, mely akkor önmagából kiemelte az embert s az égig ragadta. Térdeink meghajolnak, ha ezt hallgatjuk. E hitvallás, ez imádságok a betegágynál, a koporsó mellett, a köznyomorban és magángyászban, a szenvedélyes és emelkedett ékesszólás magasztos mondásai valami ismeretlen és felséges világba ragadják az embert. Hiába ásítnak, gúnyolódnak a szép nemes urak, hiába viszik annyira, hogy ne értsék meg e hangokat: biztosra vehetjük, hogy a többiek között sokan kezdenek nyugtalankodni. A homályos halál eszméje, a végtelen oceán, hová le fog szállni a szegény gyarló lélek, ama láthatatlan igazság gondolata, mely mindenütt jelen van, mindent előre lát, s a melyre támaszkodik a látható dolgok váltakozó látszata, váratlan villámokkal világosítja meg őket. A testi világ és törvényei csak phantom és kép gyanánt tünnek föl előttök ; nem látnak többé semmi más valódit, csak az igazságot; ez összfogalma az embereknek és a természetnek.

Ez az a mély érzés, mely vasárnaponkint becsukja a szinházakat, eltiltja az élvezeteket, megtölti a templomokat; ez az, mely áthat a pozitiv szellem és testi nehézkesség pánczélján. E kalmár, ki egész héten át csomagokat számlál vagy számokat ír, e *squire*, ki barmokat tenyészt s nem tud mást, mint lármázni, inni s korlátokon át

ugratni, e *yeomen*-ek és *cottager*-ek, kik mulatságból véresre öklözik egymást vagy lójáromba dugják fejöket, hogy arczfintorgatásokkal versenyezzenek, mind e műveletlen, az anyagi életbe merült lelkek így nyernek vallásuktól erkölcsi életet.

Szeretik vallásukat; látszik ez a lázadó rivalgásból, mely mennydörgés gyanánt tör ki, mihelyt valami oktalan kéz az egyházhoz nyul, vagy látszik nyulni. Látszik a protestáns áhitatos könyvek keletéből; a *Pilgrim's progess*, a *Whole duty of man* egyedül képes utat törni magának a *yeomen* és *squire* ablakpárkányáig, hol a halászeszközök közt négy kötet, az egész könyvtár szundikál. E faj embereit csak erkölcsi elmélkedések és vallási érzések által lehet megindítni. Az elbágyadt puritán szellem még forr a föld alatt s az egyedüli irány felé fordul, hol táplálékot, levegőt, lángot és tevékenységet talál.

Észrevehetjük ezt, ha a felekezeteket szemléljük. Francziaországban a jansenisták és jezsuiták úgy tünnek föl, mint a múlt század fabábúi, melyek a jelen század mulattatására verekesznek. Angliában a quakerek, az independensek, a baptisták komolyan, tiszteletben élnek, el vannak ismerve az államtól, ügyes írók, alapos tudósok, erényes emberek, népalkotók[21] által tünnek ki. Áhitatuk okozza vitatkozásaikat; azért különböznek hitczikkelyeikben, mert hinni akarnak; csak a vallástalan emberek nem törődnek a vallással. A mozdulatlan hit nemsokára holt hitté válik; s mikor az ember felekezetessé lesz, az buzgóságát jelenti. Ez a kereszténység él, mert fejlődik; látjuk, miként hatja át a tizenöt század óta kiszáradt régi dogmákat a protestáns vizsgálat és hit folyton áradó élet-

[21] Penn.

nedve. Voltaire Angliába érkezvén, meg van lepetve, hogy ariánokat talál itt s köztük az ország legelső gondolkozóit, Clarke-t, magát Newton-t. Nem csak a dogma újul meg, hanem az érzés is; a speculativ ariánok mellett föllépnek a gyakorlati methodisták, s Newton és Clarke mögött föltűnik Whitefield és Wesley.

Semmi más történeti tény nem világosítja meg alaposabban az angol jellemet. Hume, Voltaire szeme láttára szerzetesi és vonagló felekezetet alapítnak s szigorúságuk és túlzásuk által diadalmaskodnak ott, a mi Francziaországban épen vesztökre válnék. Wesley tanult ember, oxfordi tudós, és hisz az ördögben; neki tulajdonítja a betegségeket, boszorkánynyomásokat, viharokat, földrengéseket. Családja természetfölötti morajokat hallott; atyját háromszor lökte meg a kisértet; ő maga az isten kezét látja az élet legközönségesebb eseményeiben. Birminghamben utóléri a jégeső és rájön, hogy e figyelmeztetést azért kapta, mert az asztalnál nem oktatta eléggé azokat, kikkel együtt ebédelt. Ha el kell magát valamire határoznia, sorsot húz a bibliai mondások közt. Oxfordban annyit böjtöl és kinozza magát, hogy vért köp és közel jut a halálhoz; midőn Amerikába megy, a hajón csak kenyeret eszik s a földön alszik. Apostoli életet visz, mindenét elajándékozza, a mit szerez, az egész éven át útazik és prédikál, minden esztendőben, egészen nyolczvannyolcz éves koráig.[22] Kiszámították, hogy 30,000 font sterlinget ajándékozott el, százezer mértföldet járt be,

[22] Egy körútja alatt három hétig aludt a deszkapallón. Egy ízben reggeli három órakor igy szólt társához, Nelsonhoz: «Bátorság, Nelson testvér, van még egy ép oldalam, mert a bőr csak egyik oldalamról ment le.»

negyvenezer beszédet tartott. Mily eredményre jutott volna ily ember Francziaországban a XVIII. században? Angliában meghallgatják, követik; midőn meghalt, nyolczvanezer tanítványa volt; ma egy millió hive van.

A lekiismeret nyugtalanságai, melyek őt ez útra hajtották, másokat nyomaiba ösztökélnek. Semmi sem megkapóbb, mint prédikátorainak vallomásai, kik többnyire a nép fiai és világiak. GEORGES STORY-nak *spleen*-je van, komoran álmodozik és elmélkedik, s folytonosan önmagát és az emberi foglalkozást feketíti be. MARK BOND elkárhozottnak hiszi magát, mert gyermekkorában egyszer káromkodott; szakadatlanul és siker nélkül imádkozik, s végre kétségbeesésében katonának áll azon reményben, hogy el fog esni. JOHN HAIM-nek viziói vannak; üvölt s az ördögöt érzi. Egy másik, a ki pék volt, lelki furdalásokat érez, mert gazdája vasárnap is süttet; a nyugtalanság egészen kiszárasztja s nemsokára csontvázzá lesz.

Ezek amaz aggódó szenvedélyes lelkek, melyek anyagot szolgáltatnak a vallás és lelkesülés számára. Nagy számmal vannak ez országban, s ezeket ragadta meg e tan. WESLEY kijelenti, hogy «a számozott vélemények sorozata épen oly kevéssé keresztény hit, mint nem keresztény szentség a szemekből fűzött olvasó. A hit nem abból áll, hogy elfogadjunk egy véleményt, vagy a vélemények bármilyen összegét»; hanem az isteni jelenlét érzésében, a lélek érintkezésében a láthatatlan világgal, a szivnek teljes és váratlan megújulásában.

«A megigazulást adó hit annak számára, kiben megvan, nemcsak a személyes kinyilatkoztatást s a kereszténység bizonyítását foglalja magában, hanem a biztos és szilárd meggyőződést is, hogy Krisztus *az*

ő (a hivő) bűneért halt meg, *őt* szerette, *érette* adta életét.» [28]

A hivő érzi magában a magasabb kéz érintését, s egy ismeretlen lény születését. A régi ember eltünt, új ember foglalta el helyét, ki bocsánatot nyert, megtisztult, átalakult, örömtől és bizalomtól van áthatva, s épen oly erővel hajlik a jó felé, mint hajdan a rossz felé. Csoda történt és minden pillanatban, hirtelen, minden körülmény közt, előkészület nélkül, megtörténhetik. Akármilyen megvénült és megrögzött bűnös, minden pillanatban, a nélkül, hogy rá gondolna, térdre roskadhat, zokogva, az isteni kegyelemtől meglágyított szivvel. A homályos gondolatok, melyek régóta forrongtak e búskomoly képzelmekben, egyszerre viharban törtek ki, s a nehézkes, otromba vérmérsékletet oly ideges rohamok rázták meg, minőket eddig nem ismert.

Wesley, Whitefield és hitszónokaik egész Angliát bejárták, a szegényeknek, póroknak, munkásoknak prédikálva, szabad ég alatt, néha húszezernyi gyülekezet előtt, és «a tűz az egész országban kigyult» lépteik alatt. Milyen zokogás, sikoltozás volt az! Whitefield Kingsvoodban összegyüjtvén a bányászokat, e vad és «pogány, sőt még a pogánynál is roszabb fajt, látta a fehér csatornákat, me-

[28] «A string of opinions is no more Christian faith than a string of beads is Christian holiness... It is not assent to any opinion, or any number of opinions.» — «The justifying fait is not only the personal revelation, the internal evidence, of christianity, but likewise a sure and firm confidence, that Christ died for his sin, loved him, and gave his life for him. (Life by Southey, tome I, 176.)

By a christian, I mean one who so believes in Christ, as that sin hath no more dominion over him. (I, 151.)

lyeket omló könnyeik ástak fekete orczáikon».[24] Némelyek remegtek vagy leroskadtak; mások örvendő elragadtatásba vagy önkívületbe estek. «A prédikáczió után, mondja THOMAS OLIVER, szivem meg volt törve, s nem tudtam volna kifejezni a hatalmas vágyat, melyet az igazulás után tapasztaltam. Ugy éreztem, mintha a szó betűszerinti értelmében az égbe tudtam volna repülni.» Az isten és a vadállat, melyet mindegyikünk magában hordoz, elszabadult; a physikai gépezet megbomlott; a megindulás őrjöngéssé változott s az őrjöngés ragadós lett.

«Evertonban, mondja egy szemtanú, némelyek nyögtek, mások fenhangon üvöltöttek. A legáltalánosabb hatás bizonyos zajos lihegés volt, mint oly embereknél, kik félig meg vannak fojtva s levegő után kapkodnak. És valóban a legtöbb sikoltás mintha oly emberi teremtményektől származott volna, kik keserű gyötrelmek közt halnak meg. Sokan csöndesen sirtak, mások mintegy holtan estek össze... Velem szemben állt egy fiatal ember, erős, virító, egészséges paraszt; egy pillanat alatt, midőn semmire sem látszott gondolni, egyszerre megfoghatatlan hevességgel roskadt le. Hallottam lábainak dobogását, melyek csaknem széttörték a padlót, oly erősek voltak vonaglásai, míg a pad alján feküdt... Láttam egy jól megtermett, mintegy nyolcz éves fiút is, ki minden társát túlüvöltötte; arcza vörös volt, mint a skárlát; csaknem valamennyien, kiket isten keze érintett, nagyon vörösek vagy csaknem feketék lettek.»[25]

[24] The fire is kindled in the country... He saw the white gutters made by the tears which plentifully fell down from their black cheeks, black as they came out from their coal-pits. (Life by Southey.)

[25] Some shrieking, some roaring aloud... The most general

Másutt egy nő, megbotránkozva ez esztelenségen, távozni akart. «Alig tett négy lépést, a földre bukott, épen oly heves gyötrelmek közt, mint a többiek.» Ez elragadtatásokat megtérések követték; a megtértek kifizették adósságaikat, felhagytak az iszákossággal, a bibliát olvasták, imádkoztak s elmentek másokat oktatni. WESLEY társulatokba gyűjtötte őket, egyesületeket alapított a kölcsönös vizsgálatra és épülésre, módszeres fegyelem alá vetette a szellemi életet, templomokat épített, prédikátorokat választott, iskolákat alapított és szervezte a lelkesülést. Tanítványai ma is három milliót költenek évenkint missiókra a világ minden részében, s a Missisipi és Ohio partjain a *shouting*-ok fölélesztik az első ihletés őrjöngésének és megtéréseinek emlékét. Még mindig ugyanazon ösztön nyilatkozik ugyanazon jelek által. A kegyelem tana még mindig él, és a faj, mint a tizenhatodik században, most is az erkölcsi érzék túlmagasztosulásába helyezi költészetét.

was a loud breathing, like that of people half strangled and gasping for life. And indeed almost all the cries were like those of human creatures dying in bitter anguish. Great number wept without any noise; others fell down as dead. I stood upon the pew-seat, as did a young man in the opposite pew, an able-bodied fresh and healthy countryman. But in a moment when he seemed to thing of nothing else down he dropt with a violence inconceivable ... I heard the stamping of his feet, ready to break the boards, as he lay in strong convulsions at the bottom of the pew. I saw a sturdy boy, abouth eight years old, who roared above his fellows ... his face was red as scarlet, and almost all those on whom God laid his hand turned either very red or almost black.

IV.

Bizonyos theologiai füst fedi és rejti el e csöndben égő, izzó tűzhelyet. Az idegen, ki ez időtájt meglátogatná az országot, nem látna e vallásban egyebet, mint az okoskodások, vitatkozások és prédikácziók fojtó gőzét. Mind e tudósok és híres szónokok, Barrow, Tillotson, Sout, Stillingfleet, Sherlock, Burnet, Baxter, Barclay ugy prédikálnak — mondja ADDISON — mint az automátok, egy hangon, nem mozgatva karjaikat. Mily különös olvasmány a francziára, VOLTAIRE-ne nézve, ki ezt elolvassa, mert mindent olvas! Itt van először TILLOTSON, a legtekintélyesebb valamennyi közt, egy neme az egyházatyának, kit annyira csodáltak, hogy DRYDEN saját kijelentése szerint tőle tanulta a jó irásművészetet, és beszédjeit, az egyetlen vagyont, melyet özvegyére hagyott, egy könyvárus kétezerötszáz font sterlingen vette meg. És valóban e munkának van súlya; három foliáns kötetből áll, mindegyik hétszáz lappal. Hogy felnyissuk, hivatásszerű birálóknak kell lennünk vagy minden áron üdvösségre vágynunk. Nyissuk föl hát! «*The Wisdom of being Religious*» első beszéde, mely nagyon híres volt a maga idejében s megalapította szerencséjét.

«Ez a mondás — ugymond — két kifejezést foglal magában, melyeknek értelme nem különböző, úgy hogy csak annyiban különböznek egymástól, mint az ok és okozat, melyek bizonyos, minden irónál előforduló metonymia által gyakran egymás helyett használtatnak.»[26]

[26] Those words consist of two propositions, which are not distinct in sense . . . so that they differ only as cause and effect, which by a metonymy used in all sorts of authors are frequently put one for other.

Aggasztó kezdet! Talán csak nem iskolai nyelvmester e nagy iró? De folytassuk:

«Megmagyarázva a szavakat, áttérek most a tételre, melyet formálnak, tudniillik, hogy a vallás a legjobb tudás, a legjobb bölcseség. És ez igazságot háromféle módon igyekszem bebizonyítani: először közvetlen bizonyítással; másodszor ellentétül megmutatva a vallástalanság és bűn esztelenségét és tudatlanságát; harmadszor megvédve a vallást a rendes vádak ellen, melyek tudatlanságot vagy esztelenséget fognak rá. Kezdem a közvetlen bizonyítással.»[27]

Erre megteszi az osztályozásokat. Mily alapos bizonyítás! Kisértetbe jövünk hüvelykünkkel olvasni és nem szemünkkel.

Negyvenkettedik beszéd: a megszólás ellen.

«Először meg fogom vizsgálni e bűn természetét és hogy miben áll; másodszor megtekintem, meddig terjed a tilalom, hogy e bűnnek átengedjük magunkat; harmadszor megmutatom e szokás rossz voltát mind okaiban, mind eredményeiben; negyedszer nehány további elmélkedést csatolok hozzá, hogy elfordítsam tőle az embere-

[27] Having thus explained the words, I come now to consider the proposition contained in them, which is this:

That religion is the best knowledge and wisdom. This I shall endeavour to make good these three ways.

1. By a direct proof of it.

2. By shewing on the contrary the folly and ignorance of irreligion and wickedness.

3. By vindicating religion from those common imputations which seem to charge it with ignorance or imprudence. I begin with the direct proof of it...

ket; ötödször nehány szabályt és utasítást adok, melyek szerint e bűnt elkerülhetjük és meggyógyíthatjuk.»[28]

Milyen styl! És mindenütt egyforma. Nincs benne semmi élő; olyan, mint a csontváz, melynek minden kapcsa otrombául szembe tűnik. Minden eszme számozva és felirattal van ellátva. A scholastikusok sem voltak rosszabbak. Nincs benne semmi lendület, hév, semmi szellem, képzelő erő, semmi eredeti és ragyogó eszme, semmi bölcsészet, csak közönséges tudós idézetek, kézikönyvbe való elsorolások. A nehézkes okoskodó ész osztályozásaival a szívnek valami nagy igazságára vagy a biblia valamely szenvedélyes szavára akad; megvizsgálja «előbb pozitiv, azután negativ módon», kivon belőle «valami oktatást, azután bátorítást», minden darabot valami felírás alá helyez, türelmesen, fáradhatatlanul, úgy hogy néha három teljes prédikáczió szükséges a fel-

[28] Firstly: I shall consider the nature of this vice and wherein it consists.

Secondly: I shall consider the due extent of this prohibition.

Thirdly: I shall show the evil of this practice both in the causes aud effects of it.

Fourthly: I shall add some farther considerations to dissuade men of it.

Fifthly: I shall give some rules and directions for the prevention and cure of it.

I proceed to:

Third Place: To consider the evil of this practice, both in the causes and consequences of it.

Firstly: We will consider the causes of it; and it commonly springs from one or more of these evil roots.

First: One of the deepest and most common causes of evil speaking is ill nature and cruelty of disposition.

osztás és bizonyítás befejezésére, melyek mindegyike magában foglalja bevezetésében a tárgyalt pontok és felhozott bizonyítékok módszeres összegezését. A SORBONNE vitatkozásai sem történtek máskép. XIV. Lajos udvaránál seminariumi szökevénynek tartották volna; VOLTAIRE falusi plébánosnak nevezné. Minden megvan benne, a mi elriasztja a nagyvilági embereket, és semmi sincs, a mi magához vonzaná. Mert nem nagyvilági emberekhez szól, hanem keresztényekhez. Hallgatóinak nincs sem szükségök, sem kedvök arra, hogy ingert vagy mulatságot keressenek. Nem kivánnak az elemzésben finomságot, sem érzés dolgában újságot.

Azért jönnek, hogy az Írás magyarázatát s az erkölcstan bizonyítását hallgassák. Buzgalmok ereje csak figyelmök komolyságában nyilatkozik. Hadd használják mások ürügynek a szentirási szöveget, ők ragaszkodnak hozzá; az isten tulajdon igéje ez, s nem lehet elég terjedelmesen fejtegetni. Azt akarják, hogy a szónok kutassa minden szó értelmét, hogy a szentirási helyet mondásról mondásra, önmagából, az összefüggésből, a hasonló helyekből s a tanösszegből magyarázza. Helybenhagyják, hogy idézze a különböző olvasásmódokat, a különböző fordításokat, a különböző értelmezéseket; szivesen látják, ha a szónok grammatikus, hellenista, scholiasta lesz. Épen nem riadnak vissza a tudományos portól, mely e foliánsokból szemökbe száll. És ha a tan fel van állítva, megkövetelik mindazon okok elsorolását, melyek támogatják; meg akarnak győződni s egy egész hétre való jó és kipróbált indokot vinni haza fejökben. Komolyan jöttek ide, mint irodájokba vagy szántóföldjökre, hogy unatkozzanak s munkával terheljék magokat, hogy fáradjanak s lelkiismeretesen kapálják a theologia és logika mezejét, hogy megtisztul-

janak és megjavuljanak. Megharagudnának, ha elkápráztatnák szemeiket. Gyakorlati érzékök és közönséges józan eszök sokkal jobban alkalmazkodik a hideg értekezésekhez; tervszerű vizsgálatot és jelentést kivánnak az erkölcstan dolgában épen úgy, mint a vámkérdésben, és úgy tárgyalják a lelkiismeretet, mint a portói bort és heringet.

És ebben bámulatos TILLOTSON. Kétségkívül «pedáns», mint VOLTAIRE mondta; «megvan benne mind amaz ügyetlen modor, melyet az egyetemen lehet szerezni»; nem «csiszolta ki a nőkkel való érintkezés», nem hasonlít az akadémikus, szép szavú franczia hitszónokokhoz, kik az udvari modor, egy jó adventi prédikáczió, előkelő, finom styljök által elnyerik az első megüresedett püspökséget s a jó társaság kegyét. Hanem úgy ír, mint tökéletesen tisztességes ember; látszik, hogy épen nem keresi a szónoki dicsőséget. Alaposan meg akar győzni és semmit mást. Gyönyörködünk e világosságban, természetességben, szabatosságban, e tökéletes egyenességben.

«Az őszinteség, mondja valahol, bir a látszat minden előnyével és még sok egyébbel. Ha bármily dolog mutogatása jó valamire, bizonyos, hogy az őszinteség még jobb. Valóban miért szinlel az ember s látszik annak, a mi nem felel meg a valóságnak, ha nem azért, mert jó azon tulajdonsággal bírni, melyet szinlel? Mert utánozni és tettetni annyi, mint valami érdem látszatát venni magunkra. Már pedig a világon az a legjobb mód valaminek látszani, ha az ember valósággal azzá lesz, a minek látszani akar; s azonkívül sokszor alkalmatlanabb valamely jó tulajdonság látszatát viselni, mint azzal bírni. És ha valakiben nincs meg, tizet lehet egy ellen föltenni, hogy rájönnek a hiányra, és akkor kárba vesz minden mun-

kája és fáradsága, melyet magára vett, hogy szinlelje ama tulajdonságot. Nehéz sokáig játszani valamely szerepet és sokáig szinészkedni, mert ha alapján nincs igazság, a természet mindig vissza igyekszik térni, kiüt és elárulja magát előbb-utóbb. Ezért ha valaki helyén valónak tartja jónak látszani, legyen az valósággal, s akkor jósága oly módon fog megjelenni, hogy senki sem kétkedik benne, úgy hogy mindent egybevéve, az őszinteség a valódi bölcseség.»[29] Kisértetbe jövünk hinni oly embernek, a ki így beszél. Ez igaz — mondjuk magunkban — igaza van, úgy kell cselekednünk, a mint mondja. A benyomás, melyet nyerünk, erkölcsi és nem irodalmi; a beszéd hatásos és nem szónoki; nem szerez gyönyört, hanem tettre vezet.

[29] Truth and reality have all the advantages of appearance, and many more. If the show of anything be good for anything, I am sure sincerity is better: for why does any man dissemble, or seem to be that which he is not, but because he thinks it good to have such a quality as he pretends to? for to counterfeit and dissemble, is to put on the appearance of some real excellency. Now, the best way in the world for a man to seem to be anything, is really to be what he would seem to be. Besides that it is many times as troublesome to make good the pretence of a good quality, as to have it; and if a man have it not, it is ten to one but he is discovered to want it, and then all his pains and labour to seem to have it are lost. There is something unnatural in painting, which a skilful eye will easly discern from native beauty and complexion.

It is hard to personate and act a part long; for where truth is not at the bottom, nature will always be endeavouring to return, and will peep out and betray herself one time or other. Therefore, if any man think it convenient to seem good, let him be so indeed, and then his goodness will appear to every body's satisfaction; so that, upon all accounts, sincerity is true wisdom.

E nagy erkölcstani gyárban, hol minden gép épen oly szabályosan és egyhangú morajjal forog, mint szomszédja, ketten válnak ki, a kik magasabb és jobb hangot adnak, mint a többiek: Barrow és South. Nem mintha hiányoznék náluk a nehézkesség. Barrow külseje tökéletesen egy kollégiumi vaskalaposhoz hasonlított; oly roszszul öltözködött, hogy egykor Londonban oly hallgatóság előtt prédikálván, mely nem ismerte, csaknem az egész gyülekezet ott hagyta egy pillanat alatt a templomot. Az εὐχαριστεῖν igét a szószéken valódi szótári kellemmel magyarázta, úgy értelmezve, fordítva, osztályozva és alosztályozva, mint a legtüskésebb scholiasta,[30] s nem törődve többet a közönséggel, mint önmagával, úgy hogy midőn egy ízben negyedfél óra hosszat prédikált a lordmayor előtt, azon kérdésre, hogy nincs-e elfáradva, igy felelt: «Igen, valóban, már el kezdtem fáradni a sok állástól.» De szive és szelleme oly tele volt és oly gazdag,

[30] Giving thanks always for all things unto God.

These words although (as the very syntax doth immediately discover) they bear a relation to, and have a fit coherence with those that precede, may yet (especially considering St. Paul's style and manner of expression in the preceptive and exhortative parts of his Epistles) without any violence or prejudice on either hand, be severed from the context, and considered distinctly by themselves... First then concerning the duty itself, to give thanks, or rather to be thankful (for Εὐχαριστεῖν doth not only signifie gratias agere, reddere, dicere, to give, render, or declare thanks, but also gratias habere, grate affectum esse, to be thankfully disposed, to entertain a grateful affection, sense, or memory... I say, concerning this duty itself (abstractedly considered) as it involves a respect to benefits or good thinks received, so, in its employment about them, it imports, requires, or supposes these following particulars.

hogy épen hiányaiban állt hatalma. Mértani módszere és világossága volt, kimeríthetetlen termékenysége, elragadó és rendíthetetlen logikája; ugyanazon beszédet háromszor, négyszer megírta egymásután, telhetetlen levén azon szükség érzetében, hogy magyarázzon és bizonyítson, megátalkodottan elmerülve máris túláradó gondolataiba, oly aprólékos osztályozásokkal, oly szabatos összefüggéssel, oly dúsgazdag és bámulatos magyarázatokkal, hogy a hallgató figyelme végre elbágyad és szelleme mégis tovább forog a roppant géppel, mintha a henger gördülő súlya nyomná össze és ragadná magával.

Hallgassuk meg prédikáczióit az «Isten és felebarátunk szeretetéről». Soha sem láttak Angliában ennél bővebb és erősebb elemzést, oly beható és lankadatlan részekre bonczolását valamely eszmének, oly hatalmas logikát, mely szigorúan egy hálóban foglalja össze ugyanazon tárgy valamennyi szálát:

«Ámbár az istent nem érheti semmi haszon vagy előny, mely gyarapítaná természetes és változatlan boldogságát, sem oly baj vagy kár, mely csökkenthetné (mert valósággal nem lehet többé vagy kevésbbé gazdag, vagy dicső vagy boldog, mint a milyen; s a mi vágyaink vagy félelmeink, gyönyöreink vagy szenvedéseink, terveink vagy törekvéseink nem tehetnek vele semmit s nem járulhatnak hozzá semmivel); de kijelenté, hogy vannak bizonyos tárgyak és érdekek, melyeket merő jóságból és leereszkedésből úgy kedvel, mint sajátjait és mintha valósággal nyerne valami előnyt sikerökből vagy kárt szenvedne sikertelenségök miatt; hogy komolyan óhajt bizonyos dolgokat s nagyban örvend rajtok, hogy rosszal bizonyos más dolgokat és súlyos sérelmet talál bennök, például, hogy atyai szeretettel viseltetik teremtményei iránt és ko-

molyan óhajtja jólétöket, s örömmel látja, hogy élvezik a javakat, melyeket számokra készített; hasonlókép hogy haragszik az ellenkező miatt, hogy szánakozik az emberek nyomorúságán, hogy bánkódik miattok, s következőleg nagyon meg van elégedve, ha a kegyesség, béke, rend, igazság virágzik, mely jólétünk főeszköze; hogy haragszik, ha az istentelenség, igazságtalanság, egyenetlenség, rendetlenség uralkodik, mely ránk nézve biztos forrása a boldogtalanságnak; hogy elégedett, ha a megillető engedelmességgel, tisztelettel és hódolattal vagyunk iránta; hogy nagyon meg van sértve, ha tiszteletlenül és méltatlanúl viseljük magunkat iránta, elkövetett bűneink által, s legszentebb és legigazabb parancsainak megszegésével, úgy hogy elegendő okunk van, érzelmeink és tetteink által jóakaratunkat tanusítani iránta, s képesek vagyunk, nemcsak jót kívánni neki, de némileg tenni is, közreműködve vele együtt azon dolgok létrehozatalában, melyeket helyben hagy s melyekben örömét leli.»[31]

[31] Although no such benefit or advantage can accrue to God, which may increase his essential and indefectible happiness; no harm or dammage can arrive, that may impair it (for he can be neither really more or less rich or glorious or joyfull than he is; neither have our desire or fear, our delight or our grief, our designs or our endeavours any object, any ground in those respects), yet hath he declared that there be certain interests and concernments, which, out of his abundant goodness and condescension, he doth tender and prosecute as his own; as if he did really receive advantage by the good, and prejudice by the bad success respectively belonging to them; that he earnestly desires, and is greatly delighted with some things, very much dislikes, and is grievously displeased with other things; for instance, that he bears a fatherly affection toward his creatures, and earnestly desires their welfare; and delights to see them enjoy the good

Fárasztó ugyan e bonyodalmasság, de mily erő és mily lendület van ez átgondolt és teljes eszmében! Az igazság, mely így támaszkodik valamennyi alapjára, többé nem lesz megingatható. S jegyezzük meg, hogy a rhetorika hiányzik belőle. Nincs itt semmi művészet; a szónok egész mestersége abban áll, hogy jól meg akarja magyarázni s bebizonyítni azt, a mit mondani akar. Sőt hanyag és naiv is; s épen e naivitás emeli fel egészen az antik stylig. Oly képeket találunk nála, melyek a latin egyszerűség és fenség legszebb korához látszanak tartozni.

«Észrevehetjük, — úgymond, — hogy rendesen a városok közepén, a legbiztosabb, legkiválóbb és legszebb téreken választanak helyet a szobrok és emlékoszlopok számára, melyeket a jóravaló, hazájok körűl érdemet szerzett embereknek emelnek; hasonlókép nekünk is szivünkben és lelkünk közepén, a legjobb és leggazdagabb lakásban, a közönség tekintetének leginkább kitett s a világi gondolatok támadása ellen legjobban óvott helye-

he designed them; and also dislikes the contrary events; doth commiserate and condole their misery; that he is consequently well pleased, when piety and justice, peace and order (the chief means conducing to our welfare) do flourish; and displeased when impiety and injustice, dissensions and disorder (those certain sources of mischief to us) do prevail; that he is well satisfied with our rendering to him that obedience, honour and respect which are due to him; and highly offended with our injurious and disrespectful behaviour toward him, as commission of sin and violation of his most just and holy commandments: so that there wants not sufficient matter of our exercising good-will both in affectation and action to ward God: we are capable both of wishing and (in a manner, as he will interpret and accept it) of doing good to him by our concurrence with him in promoting those things which he approves and delights in, and in removing the contrary.

ken kellene élő képeket és tartós emlékoszlopokat emelnünk az isten jóságának.»[32]

A hála túláradása van ebben; s a prédikáczió végén, midőn már kimerültnek hinnők, az ömledezést még gazdagabbá teszi a véghetetlen javak elsorolása, melyekben úgy vagyunk, mint a halak a tengerben, a nélkül, hogy észrevennők, mert körül vagyunk véve és elárasztva általa. Tíz lapon keresztűl áradozik az eszme egyetlen folytonos, egyforma mondatban, a terjengés vagy egyhangúság félelme nélkül, minden szabály daczára, úgy túl van telve a sziv és képzelem, s annyira boldog, hogy az egész természetet egybehalmozva, egyetlen áldozat gyanánt nyújthatja Annak:

«Ki nemes szándéka s az ajándékozás lekötelező módja által felülmulja ajándékait is és nagyban növeli értéköket; kit nem kényszerít semmi szükség, nem kötelez semmi törvény vagy megelőző szerződés, nem vezetnek külső okok, nem vesz rá érdemünk, nem fáraszt ki alkalmatlankodásunk, nem sürgetnek a szánalom, szégyen, félelem zaklató szenvedélyei, mint minket; kit nem biztat a jutalom igérete, nem csábít valamely keletkezhető előny reménye, hanem korlátlan ura saját cselekedeteinek, egyetlen törvényhozója és tanácsadója önmagának,

[32] The middle, we may observe, and the safest and the fairest and the most conspicuous places in cities are usually deputed for the erection of statues and monuments, dedicated to the memory of worthy men, who have nobly deserved of their countries. In like manner should we in the heart and centre of our soul, in the best and highest apartments thereof, in the places most exposed to ordinary observation, and most secure from the invasions of wordly care, erect lively representations and lasting memorials unto the Divine bounty.

elég magának és képtelen tökéletes boldogságának bármily gyarapodását nyerni; egészen önként és szabadon, csupa jóságból és nagylelküségből barátunkká és jótevőnkké lesz; nemcsak vágyainkat előzi meg, hanem gondolatainkat is, nemcsak érdemeinket múlja felül, hanem vágyainkat, sőt képzeletünket is, oly gazdag jótétemények által, melyekkel semmi ár sem ér föl, melyeket semmi hála sem képes megfizetni; nincs más czélja jótéteményei kiosztásában, mint valódi javunk és boldogságunk, hasznunk és előnyünk, élvezetünk és kielégítésünk.»[33]

A buzgalom ereje és az izlés hiánya két közös vonása ez egész ékesszólásnak. Hagyjuk el e mathematikust, e szobatudóst, ez antik embert, ki nagyon sokat bizonyít s nagyon megátalkodott, s tekintsük az előkelő világban azt, kit a «legszellemesebb pap»-nak neveztek, SOUTH ROBERT-et, ki BARROW-tól ép ugy különbözik jelleme és

[33] To him the excellent quality, the noble end, the most obliging manner of whose beneficence doth surpass the matter thereof, and hugely augment benefits: who not compelled by any necessity, not obliged by any law, or previous compact, not induced by any extrinisick arguments, not inclined by our merit, not wearied by our importunities, not instigated by troublesome passions of pity, shame or fear (as we are wont to be), nor flattered with promises of recompense, nor bribed with expectation of emolument thence to accrue himself, but being absolute master of his own actions, only both lawgiver and counsellor to himself, all sufficient and incapable of admitting any accession to his perfect blissfulness, most willingly and freely, out of pure bounty and good will, is our friend and benefactor, preventing not only our desires, but our knowledge, surpassing not our deserts only, but our wishes, yea even our conceits, in the dispensation of his inestimable and irrequitable benefits, having no other drift in the collation of them, beside our real good, and welfare, our profit and advantage, our pleasure and content.

élete, mint művei és szelleme által. Harczra kész, szenvedélyes királypárti volt, az isteni jog és passiv engedelmesség védője, éles vitatkozó, ki rágalmazta a dissidenseket, ellensége volt a türelmi törvénynek, és ellenségeskedéseiben soha sem tartózkodott a sértéstől vagy gorombaságtól. P. Bridaine, ki oly durvának látszott a francziák szemében, hozzá képest fínom volt.

Prédikácziói társalgáshoz hasonlítnak, a korabeli társalgáshoz, és tudjuk, mily nyelven beszélgettek ez időtájt Angliában. Nincs oly népies és szenvedélyes kép, melytől visszariadna. Az apró köznapi tényeket aljas, találó részletekkel adja elő. Mindig merészel és soha sem pironkodik. A nép nyelvén beszél. Anekdota-szerű stylje van, gyors, szaggatott hangváltozásokkal, erélyes és bohókás mozdulatokkal, tele mindenféle eredetiséggel, erőszakossággal és vakmerőséggel. Gúnyosan kaczag a szószéken, szitkozódik, szinészszé, komédiássá lesz. Ugy festi az embereket, a mint szemei előtt látta. A közönség rájok ismer az utczán; csak még neveiket kell oda irni arczképeik alá. Olvassuk például e darabot a képmutatókról:

«Képzeljetek egy végtelenül nagyravágyó s épen oly álnok és gonosz lelkű embert, ki mérges besugásokkal fertőzteti meg a nagy urak füleit és oly emberek elbuktatásával emelkedik, kik többet érnek nála. És mégis, ha pénteki ábrázattal és nagyböjti kifejezéssel lép elétek, «Édes Jézus!»-t mondva s keservesen panaszkodva a század bűnei felett, oh! akkor ez egy földi szent, egy Ambrus, egy Ágoston, nem ugyan könyvtudománya miatt, mert egészen földi kotyvalék (és ah! ő felül áll ezen, vagy legalább ez áll fölül rajta), hanem buzgalmáért és böjtjeiért, ájtatosan égre emelt szemeiért s mások bűnei ellen való szent düheért. És boldogok azok a vallásos személyek,

azok a hölgyek, kiknek ily önmegtagadó, ily viruló, ily képes gyóntatóik lehetnek! És háromszor boldog az a család, hol magukhoz venni méltóztatnak pénteki lakomájokat, hogy megmutassák a világnak, mily keresztény önmegtagadás, mily antik erő, mily önkínzó buzgalom van abban, ha lemondanak az ebédről, hogy annál jobb étvágyuk legyen vacsorára!»[34]

Ily őszinte beszédű embernek magasztalnia kellett az őszinteséget; magasztalta is, egy Wycherley metsző gúnyjával, otrombaságával. A szószéken a színház fesztelensége és durvasága lépett fel, és amaz erélyes, derék emberek rajzában, kiknek a világ rossz természetet vet

[34] Suppose a man infitely ambitious, and equally spiteful and malicious; one who poisons the ears of great men by venomous whispers, and rises by the fall of better men than himself; yet if he steps forth with a Friday look and a lenten face, with a blessed Jesu! and a mornful ditty for the vices of the times; oh! then he is a saint upon earth: an Ambrose or an Augustine (I mean not fot that earthly trash of book-learning; for, alas! such are above that, or at least that's above them), but for zeal and for fasting, for a devout elevation of the eyes, and a holy rage against other men's sins. And happy those ladies and religious dames characterised in the 2d of Timothy, c. III. 5, 6, who can have such self-denying, thriving, able men for their confessors! and thrice happy those families where they vouchsafe to take their Friday nigtht's refreshments! thereby demonstrate to the world what Christian abstinence, and what primitive, self-mortifying vigour there is in forbearing a dinner, that they may have the better stomach to their supper. In fine, the whole world stands in admiration of them: fools are fond of them, and wise men are afraid of them; they are talked to, they are pointed out; and, as they order the matter, they draw the eyes of all men after them, and generally something else.

szemökre, megtaláljuk a *Plain-Dealer* nyers bizalmasságát.

«Bizonyára vannak emberek, kiknek nyelve bizonyos rossz természetű merevséggel bír, úgy hogy nem képesek megtapsolni és lépést tartani ezzel vagy azzal az önbámuló, dicsekvő szájhőssel, a ki önmagát magasztalja és tollazza fel, s három-négy órán keresztül fecseg izetlen történeteket saját dicsőítésére, mialatt minden más embert becsmérel és sárral dobál.»

«Vannak másféle rossz természetű emberek is, kiket sem kecsegtetéssel, sem megfélemlítéssel, sem homlokránczolással, sem mosolylyal nem lehet rábirni, hogy nyakukba hagyják kötni akármilyen egyházi vagy világi nagy úr elhagyott, szegény, elveszett unokahúgát vagy nőrokonát.»

«Végre vannak oly rossz természetű emberek is, a kik jogos és megengedett dolognak tartják az érzékenykedést, ha megsértetnek vagy elnyomatnak, ha rágalmazzák becsületes nevöket és megkárosítják jogos igényeiket; és azonfelül ki merik mondani, a mit éreznek és godolnak s nem olyan teherhordó barmok, melyek békén hurczolnak akármit, a mit hátokra raknak, vagy olyan ebek, melyek megnyalják a rugdosó lábat és köszönettel vannak jó gazdájuk iránt mind e visszájáról adott kegyelemért.[35]

[35] Again, there are some who have a certain ill-natured stiffness (forsooth) in their tongue, so as not to be able to applaud and keep pace with this or that self-admiring, vain-glorious Thraso, while he is pluming and praising himself, and telling fulsome stories in his own commendation for three or four hours by the clock, and at the same time reviling and throwing dirt upon all mankind besides.

E hóbortos stýlben minden csapás elevenre talál; ökölviadalnak lehetne mondani, hol gúnykaczaj fogadja az ütéseket. De tekintsük ez otromba köznapiasságok hatását. Lelkünk erélyes érzelmekkel telik el, midőn végig hallgattuk; láttuk a dolgokat önmagukban, úgy a mint vannak, álarcz nélkül; össze vagyunk zúzva, de érezzük, hogy izmos kéz ragadott meg. Ez a szószék hatást gyakorol, és valóban, ha egybehasonlítjuk a franczia szószékkel, ebben áll megkülönböztető jellege. E prédikácziókban nincs meg a franczia szónoklatok művészete és mestersége, szabatossága és mértéke; ezek nem emlékoszlopai a stylnek, szerkesztésnek, kellemnek, elleplezett tudománynak, mérsékelt képzelemnek, álarczos logikának, állandó izlésnek, kiváló arányosságnak, mint a franczia beszédek, mint a római *forum*, az atheni *agora* szónoklatai. Nem klasszikusok. Mert gyakorlatiak. Szükség volt ez otromba, nehéz fogású és tudós rozsdával

There is also a sort of odd ill-natured men, whom neither hopes nor fears, frowns nor favours, can prevail upon to have any of the cast, beggarly, forlorn nieces or kinswomen of any lord or grandee, spiritual or temporal, trumped upon them.

To which we may add another sort of obstinate ill-natured persons, who are not to be brought by any one's guilt or greatness to speak or write, or to swear or lie, as they are bidden, or to give up their own consciences in a compliment to those who have none themselves.

And lastly, there are some so extremely ill-natured as to think it very lawful and allowable for them to be sensible, when they are injured and opressed, when they are slandered in their own good names, and wronged in their just interests; and, withal, to dare to own what they find and feel, without being such beasts of burden as to bear tamely whatsoever is cast upon them; or such spaniels as to lick the footh which kicks them, or to thank the goodly great one for doing them all these back-favours.

fedett ásóra, hogy behatoljanak e durva polgárosultságba. A fínom franczia kertészet itt semmit sem ért volna. Igaz, hogy BARROW terjengős, TILLOTSON nehézkes, SOUTH triviális, a többi olvashatatlan, de mindnyájan meggyőzők; szónoklataik nem az ékesszólás mintái, hanem a lelki épülés eszközei. Dicsőségök nem könyveikben, hanem munkájokban áll. Erkölcsöket hoztak létre, nem irodalmat.

De nem elég az erkölcsöket formálni, védni kell a hitet is; a bűnnel együtt a kételkedés ellen is kell harczolni, és a theologia együtt jár a prédikáczióval. Ez idő-tájt dúsan virágzik Angliában. Az anglikánok, presbyteriánok, independensek, quakerek, baptisták, antitrinitáriusok «épen oly tiszta szivből czáfolják egymást, mint a jansenisták kárhoztatják a jezsuitákat», és nem fáradnak el a harczi fegyverek gyártásában. Mit vehetünk ki és tarthatunk meg az egész fegyvertárból? Francziaországban legalább szép a theologia; a szellem és lángész legpompásabb virágai nyiltak ott a scholastikus bozótban; a tárgy elriasztó ugyan, de vonzó a diszítése. PASCAL és BOSSUET, FÉNELON és LA BRUYÉRE, VOLTAIRE, DIDEROT és MONTESQUIEU, barátok és ellenségek, egyaránt pazarolták ott gyöngyeiket és aranyukat. A száraz tanok kopott szövete fölé a tizenhetedik század felséges bibor és selyem stolát himzett és a tizennyolczadik század, mely azt széttépi és szaggatja, szétszórja a milliónyi arany szálakat, melyek úgy csillognak, mint a báli ruha.

De Angliában minden nehézkes, száraz, komor; még a nagy emberek is, ADDISON és LOCKE, ha a kereszténységet akarják védelmezni, laposak és unalmasak lesznek. CHILLINGWORTH-tól PALEY-ig dúsan hajtanak a védiratok, czáfolatok, fejtegetések, értekezések, melyek ásításra birják

az olvasót. Jól okoskodnak, ebből áll az egész. A theologia harczra kel a pápisták ellen a tizenhetedik században, a deisták ellen a tizennyolczadikban,[36] taktikai módon, a szabályok szerint, állást foglal valami elven, egész bástyát emel maga körül az érvekből, mindent idézetekkel fedez, és békében halad a föld alatt a futó árkokban, melyeket megásott. Ha közelebb megyünk, sápadt árkászt látunk kilépni, összeránczolt homlokkal, merev kezekkel, szennyes ruhában; azt hiszi, hogy minden támadás ellen védve van; földre szegzett szeme nem vette észre a bástyán azt a tág, kényelmes utat, melyen az ellenség megkerüli és meglepi. Bizonyos gyógyíthatatlan középszerűség arra kényszeríti, hogy ásóval kezében az árokban maradjon, hová senki sem lép be.

Nem értik sem szövegeiket, sem formuláikat. Tehetetlenek a kritikában és bölcsészetben. A szent-irás költői képeit, a styl merészségeit, a határozatlan rögtönzéseket, a héber és mystikus megindulásokat, az alexandriai metaphysika elvont szőrszálhasogatásait a jogászok és psychologok szabatosságával tárgyalják. Az evangeliomból minden áron pontos törvénykönyvet akarnak csinálni, melynek rendeleteit és meghatározásait parlamenti törvényhozók állították össze. Nyissuk fel a legelsőt, egyikét a legrégiebbeknek, John Hales-t. Szent Máté egy helyét magyarázza, hol valamely szombati tiltott dologról van szó. Mi volt ez a dolog? «Vajjon a gabona közé menni? vagy lehámozni a kalászokat? vagy enni belőlök?» És

[36] I thought it necessary to look into the Socinian pamphlets, which have swarmed so much among us within a few years.
(Stillingfleet, In vindication of the doctrine of Trinity. 1697.)

erre millió számra özönlik az osztályozások és okoskodások zápora.[37]

Vegyük elő a leghiresebbeket. SHERLOCK az uj psychologiát alkalmazva, a Szent-Háromságnak egy magyarázatát találja fel, és három isteni lelket gondol, melyeknek mindegyike öntudattal bir arról, a mi a másik kettőben történik. STILLINGFLEET megczáfolja LOCKÉ-t, ki azt gondolta, hogy a föltámadáskor lesz ugyan teste a léleknek, de talán nem épenséggel az, melyben e földön élt. Nézzük a legkitünőbbet, a tudós mathematikus, philosoph, theologus CLARKÉ-t! Azzal foglalkozik, hogy helyre állitsa az arianismust. A nagy NEWTON maga is az Apocalypsist magyarázza, s bebizonyítja, hogy a pápa az Antikrisztus. Akármilyen szellemesek, mihelyt a valláshoz nyulnak, avúltakká, korlátoltakká lesznek: nem haladnak előre, meg vannak akadva s megátalkodottan ütik fejöket ugyanazon akadályba.

Nemzedékről nemzedékre a hagyományos gödörbe temetkeznek, valódi angol türelemmel és lelkiismeretességgel, mig egy mértfölddel odább elvonul mellettök az ellenség; de a gödörben tanácsot ülnek! négyszögre ássák,

[37] Többek közt «a Szent Lélek elleni bűnt» vizsgálja. Szeretnők tudni, miben áll e bűn, melyről az evangeliom beszél. De alig van valami homályosabb; Calvin s a többi theológusok mind máskép határozták meg. Egy aprólékos értekezés után John Hales így következtet: «Bár az írásból vont tagadólagos érvek nem bírnak bizonyító erővel, de az apostolok általános hallgatásából legalább azt lehet következtetni, hogy a Szent-Lélek elleni káromlást nem követheti el oly keresztény, ki nem Megváltónk korában élt. (1636.) — Ez aztán megtanít okoskodni! Így Olaszországban is egész politikai és diplomatiai ügyességet fejtettek ki azon cselszövények, viseljenek-e vagy ne viseljenek a kapuczinusok nadrágot?

azután kerekre, kirakják kövekkel, azután téglákkal, és bámulva látják, hogy mindez intézkedés daczára az ellenség folytonosan előre halad. Egész tömeg ily értekezést olvastam át, s egyetlen eszmét sem vontam ki belőlök. Leverő látvány ennyi elveszett munka; bámulunk, hogy annyi nemzedéken át ily buzgó, ily gondolkozó és derék emberek, kik oly jól el voltak látva tanulmánynyal, oly gyakorlatot szereztek a vitatkozásban, nem vitték többre, mint hogy betöltsék a könyvtárak legalsóbb osztályait. Szomoruan elmélkedünk e második scholastika fölött, és végre felfedezzük, hogy ha nem volt hatása a tudomány birodalmában, ez onnan van, mert valójában csak is arra törekedett, hogy a cselekvés birodalmát termékenyítse meg.

Mind e speculativ szellemek csak látszólag azok. Apologeták és nem kutatók. Nem az igazsággal foglalkoznak, hanem az erkölcstannal.[38] Megrémülnének, ha az istent, mint hypotesist, s a bibliát, mint okiratot tárgyalnák. Bűnös hajlandóságot látnának a kritikus és bölcsész tág közömbösségében. Lelkiismereti furdalásokat éreznének, ha minden utógondolat nélkül fognának a szabad vizsgálathoz. Valóban van is bizonyos bűn az igazán szabad vizsgálatban, mert föltételezi a kétséget, elűzi a tiszteletet, egy mértéken latolja a jót és rosszat, és egyaránt elfogad minden tant, akár botrányos, akár épületes, mihelyt

[38] «The scripture is a book of morality and not of philosophy. Every thing there relates to practice... It is evident from a cursory view of the Old and New Testament that they are miscellaneous books, some parts of which are history, others writ in a poetical style, and others prophetical, but the design of them all is professedly to recommend the practice of true religion and virtue. (John Clarke, 1721.)

be van bizonyítva. Eltávolítják maguktól e felbontó speculatiókat; úgy tekintik, mint henye foglalkozásokat; nem keresnek mást az okoskodásban, mint a jó viselet indokait és eszközeit. Nem önmagáért szeretik; elnyomják, mihelyt független akar lenni; azt követelik, hogy az ész keresztény és protestans legyen; minden más alakban meghazudtolnák; a szolgáló szerény szerepére szorítják, és saját benső bibliai és hasznossági érzéköket teszik úrnőjévé. Hiába kelnek fel a század elején a szabad gondolkozók; negyven év mulva feledésbe merülnek.[39] A deismus és atheismus itt csak átfutó kitörés, melyet a nagy világ rossz levegője és a természetes erők túlbősége hozott létre a társadalmi test felületén.

A vallástalanság mesterei, Toland, Tindal, Mandewille, Bolingbroke maguknál erősebb ellenfelekre akadnak. A kisérleti bölcsészet fejei (Ray, Boyle, Barrow, Newton), a korszak legnagyobb és legtekintélyesebb tudósai (Bentley, Clarke, Warburton, Berkeley), a legszellemesebb, legkedveltebb, legügyesebb írók (Locke, Addison, Swift, Johnson, Richardson), a tudomány és szellem legnagyobb tekintélyei ellenök fordulnak, hogy leverjék őket. Nincs vége-hossza a czáfolatoknak. Minden évben, Robert Boyle alapítványa szerint, tehetségök vagy tudományuk által híres emberek jönnek Londonba nyolcz prédikácziót tartani, «a keresztény vallás védelmére az istentagadók, deisták, pogányok, mohamedánok és zsidók ellen». És e védbeszédek alaposak, képesek meggyőzni a szabad szellemet, csalhatatlanul meggyőzik az erkölcsös szellemet. Az egyházi írók, Clarke, Bentley, Law, Watt, Warburton, Butler, a világi tudomány és értelem szín-

[39] Burke, 133, Réflexions sur la Révolution française.

vonalán állnak. Ráadásúl a világiak is segítségökre jönnek. ADDISON megírja a *kereszténység védelmét*, LOCKE *a kereszténység és az ész megegyezését*, RAY *a teremtés müveiben nyilatkozó isteni bölcseséget*. És e komoly hangok közűl kirí egy rikácsoló hang: SWIFT rettentő iróniája, melylyel az előkelő gazembereket üdvözli, kiknek azon üdvös eszméjök támadt, hogy eltöröljék a kereszténységet.

Ha tízszer annyian volnának, mégsem érnének czélt; mert nincs tanuk, melyet a kereszténység helyére tehetnének. A magasabb speculatio, mely egyedűl lehetne képes helyettesítni, tehetetlennek mutatkozott vagy annak lett nyilvánítva. A bölcsészeti fogalmak mindenfelé balúl ütnek ki vagy elfonnyadnak. BERKELEY talál ugyan egyet, az anyag tagadását, de ez elszigetelten történik, minden további közhatás nélkül, mint valami theologiai államcsiny, melylyel áhitatos ember létére meg akarja dönteni az erkölcstelenség és materialismus alapját. NEWTON legfölebb a tér egy elhibázott fogalmát ragadja meg; ő csak mathematikus. A csaknem oly szegényes[40] LOCKE tapogatózik, haboz, csak találgat, kétkedik, nézetei nem teljesek, majd előveszi, majd visszavonja, a nélkül, hogy távolabbi következményeiket látná és mindenek fölött a nélkül, hogy valamit véglegesen kimerítne. Szóval, eltiltja magát a magasabb kérdésektől, s nagyon hajlandó bennünket is eltiltani. Azért írta könyvét, hogy megtudja, «mily tárgyak felelnek meg felfogásunknak, s melyek állnak fölötte». Határainkat keresi; hamar megtalálja s nem nagyon búsul miatta. Zárkózzunk be kicsiny területünkbe s dolgozzunk ott szorgalmasan. «Nem az a feladatunk e világon, hogy minden dolgot ismerjünk, hanem

[40] Paupertina philosophia. (Leibnitz.)

csak azokat, melyek életünk módjára tartoznak.» A merészebb HUME tovább megy ugyan, de csak azon az úton; semmit sem tart meg a magasabb tudományból; az egész speculatiót eltörli; nézete szerint nem ismerjük sem a lényegeket, sem az okokat, sem a törvényeket; ha azt állítjuk, hogy valamely tény összefüggésben áll egy másikkal, ez önkényesen, elfogadható bizonyítás nélkül, a szokás erejénél fogva történik; az események természetöknél fogva elszigetelteknek és különállóknak látszanak»; [41] ha kapcsot tulajdonítunk nekik, ezt képzeletünk gyártja; nincs más igazság, mint a kétség, s még ebben is kétkedni kell; s következőleg jól teszszük, ha szellemünket minden elmélettől megtisztítjuk s csak azért hiszünk, hogy cselekedjünk. Vizsgáljuk meg szárnyainkat, de csak azért, hogy levágjuk, s szorítkozzunk arra, hogy lábainkon járjunk.

Ily tökéletes pyrrhonismus csak arra való, hogy a közönséget a megállapított hit felé terelje. És valóban, a tiszteletre méltó Reid nyugtalankodni is kezd; látja a felbomló társadalmat, a füstben elenyésző istent, hypothesisekben elpárolgó családot; mint családapa, jó polgár és vallásos ember felszólal ellene s a józan eszet teszi az igazság legfőbb birójává. Ritkán sülyed e világon mélyebbre a speculatió. Reid még a rendszereket sem érti,

[41] After the constant conjunction of two objects, heat and flame for instance, weight and solidity, we are determined by custom alone to expect the one from the appearance of the other. All inferences from experience are effects of custom not of reasoning... Upon the wole, there appears not, throughout all nature, any one instance of connexion which is conceivable by us. All events seem entirely loose and separate; one event follows another; but we can never observe any tie between them. They seem conjoined, but never connected.

melyeket fejteget; égre emeli karjait, ha Aristotelest és Leibnitzot iparkodik magyarázni. Ha valami városi hatóság rendelne meg egy rendszert magának, ez a templomatyai bölcsészet lehetne arra való. Alapjában véve ez ország lakosai nem törődnek a metaphysikával; hogy őket érdekelje, a psychologiára kell szorítkoznia. Ily módon megfigyelő, tételes és hasznos tudomány lesz, mint a füvészet; s még így is a legjobb gyümölcs, melyet belőle nyernek, az erkölcsi érzések elmélete.

Ez ama terület, melyen Shaftesbury, Hutcheson, Price, Smith, Ferguson és maga Hume kiváló kedvvel dolgoznak; itt találták legeredetibb és legtartósabb eszméiket. E tekintetben oly erős az általános ösztön, hogy a legfüggetlenebb szellemeket szolgálatába sorozza, s nem enged nekik más fölfedezéseket, csak olyanokat, melyeket hasznára fordíthat. Két-három kivétellel, kik kiválóan irodalmi s franczia vagy francziás szellemek, csak az erkölcstannal foglalkoznak. Ez amaz eszme, mely a kereszténység körül egyesíti mindazon erőket, melyeket Voltaire Francziaországban ellene fordított. Mindnyájan ugyanazon szempontból védik, mint a polgári társadalom kötelékét s a magán erény támaszát. Hajdan az ösztön tartotta fenn; most a közvélemény szentesíti, és ugyanazon titkos erő észrevehetetlen működése csatolja most a közvélemény tekintélyét az ösztön sürgetéséhez. Az erkölcsi érzék az, mely miután megőrizte a kereszténység számára az alsó osztályok hűségét, meghódítota most a magasabb értelmek megegyezését is. Az erkölcsi érzék az, mely a kereszténységet a közönség öntudatából átvitte az irodalmi világba, s népiesből hivatalossá tette.

V.

Távolból tekintve az angol alkotmányt, nem igen lehetne sejtenünk ez egyetemes hajlandóságot; de ha közelről nézzük, ez az első, a mit észreveszünk. Úgy látszik, mintha kiváltságok, azaz szentesített igazságtalanságok halmaza volna; valójában pedig szerződések, azaz elismert jogok gyűjteménye. Mindenkinek, kicsinynek vagy nagynak megvan a maga joga, melyet minden erejéből védelmez. Földemhez, vagyonomhoz, alkotmány biztosította jogomhoz, akármilyen, habár elavúlt, közvetett, haszontalan, magányos vagy nyilvános, senki sem fog nyúlni, sem a király, sem a lordok, sem a parlament; ha csak egy tallérról is van szó, ugy védem, mint egy milliót; mert személyem az, melyet megtámadnak. Elhanyagolom dolgaimat, elvesztegetem időmet, kidobom pénzemet, szövetségbe állok, bírságot fizetek, börtönbe megyek, kínhalált szenvedek: mindegy; legalább nem követtem el gyávaságot, nem görnyedtem meg az igazságtalanság alatt, nem engedtem el egy szemernyit sem jogomból.

Ily érzés által szerezték és tartották meg a politikai szabadságot. Ez amaz érzés, mely megbuktatván I. Károlyt és II. Jakabot, elvi megállapodást nyert az 1688-ki nyilatkozatban s bizonyításokban fejlődik ki LOCKE-nél.[42] Minden társadalom kezdetére – úgymond — az ember függetlenségét kell helyezni. Mindenkinek természeténél fogva joga van szerezni, itélni, büntetni, háborúzni, családját és háznépét kormányozni. A társadalom nem

[42] L. Sir Robert Filmorenál az uralkodó elmélet leírását. V. ö. BOSSUET: *Politique fondée sur l'Écriture.*

egyéb, mint utólagos szerződés előbb fennállott apró uralkodók közt, kik kölcsönös szerződés és alku által «megegyeznek valamely közösség alapitásában, hogy egymással biztosan, békében és jólétben éljenek, hogy biztosságban élvezzék javaikat és jobban meg legyenek védve azok ellen, kik nem tartoznak szövetségökhöz. Azok, kik egy testületben egyesültek, kiknek közös törvényök és biróságuk van, melyhez fölebbezhetnek, s azonkívül tekintélyök a bűnösök büntetésére, polgári társadalomban élnek egymással.»[43]

Választott birák s a biráskodás szabályai — ebből áll

[43] Those who are united in one body and have a common established law and judicature to appeal to, with authority to punish offenders, are in civil society one with another.

Every one quits his executive power of nature, and resigns it to the public.

As for the ruler, (it is said) he ought to be absolute, because he has power to do more hurt and wrong; it is right when he does it. — This is to think that men are so foolish, that they take care to avoid what mischiefs may be done them by polecats or foxes; but are content, may think it safety, to be devoured by lions.

The only way whereby any one divests himself of his natural liberty, and puts on the bonds of civil society is by agreeing with other men to join and unite into a community, for their comfortable, safe and peaceable living one amongst another, in secure enjoyment of their properties and a greater security against any that are not of it.

Nothing can make a man subject or member of a commonwealth but his actually entering into it by positive engagement and express promise and compact.

The great and chief end of men uniting into commonwealths and putting themselves under government is the preservation of their property. (Locke, of Civil Government.)

mindaz, mit szövetségök rájok kényszeríthet. Szabad emberek, kik akkor is szabadok maradnak, ha már szerződtek egymással. Társadalmuk nem alapítja meg, hanem biztosítja jogaikat. És a hivatalos tények itt támogatására vannak az elvont elméletnek. Midőn a parlament megürültnek nyilvánítja a trónt, első okul azt hozza fel, hogy a király megszegte az «eredeti szerződést», melynél fogva király volt. Midőn az alsóház perbe fogja Sacheverellt, ezt csak azért teszi, hogy nyilvánosan[44] megállapítsa, hogy «Anglia alkotmánya szerződésen alapúl, és hogy ez ország alattvalóinak különféle köz- és magánminőségeikben épen oly törvényes jogczímök van a jogok birtoklására, melyeket a törvény elismer, mint a fejedelemnek a korona bírására.»

Midőn lord Chatam Wilkes választását védelmezi, ezt azon kijelentéssel teszi, hogy a legkisebb, mint a legnagyobb alattvalók jogai ugyanazon alapon nyugszanak, a közös törvény sérthetetlenségén, és hogy ha a nép elveszti jogait, a főurak jogai is nemsokára elvesztik jelentőségöket.»[45]

Nem föltevésen, nem bölcsészeten alapúlnak ezek, hanem törvényen és tényen, az angol alaptörvényeken, minők a *Magna Charta*, a *Petition of Rights*, a *Habeas-corpus-acta* s a parlamentben megszavazott összes törvények. E jogok megvannak, pergamentre írva, a levéltárak szentélyében, aláírva, megpecsételve, hitelesítve. Ugyan-

[44] Stanhope tábornok beszéde.

[45] The rights of the greatest and of the meanest subjects now stand upon the same foundation, — the security of law common to all... When the people had lost their rights, those of the peerage would soon become insignificant.

azon lapon van a bérlő és a herczeg joga, ugyanazon tintával, ugyanazon irnoktól írva; mindketten egyenlők e papiron, a keztyűs kéz érintkezik a durva kézzel. Ha nem is egyenlők, csak kölcsönös megegyezésnél fogva nem azok; a pór épen olyan úr kunyhajában, rozskenyerével és heti kilencz shillingjével,[46] mint Marlborough herczeg Blenheim-Castleben, kinek állásai és fizetései évi kilenczvenezer font sterlinget jövedelmeznek.

Ezek oly emberek, kik talpon állnak és készek védeni magukat. Szemléljük e jogérzést a politikai élet részleteiben; a baromi vérmérséklet ereje s az elfojtott vagy vad szenvedélyek fegyverekkel látják el. Ha részt veszünk valami választásban, az első, a mit észreveszünk, a terített asztalok.[47] Dorbézolnak a jelölt költségére; a sör és pálinka özönnel folyik a szabad ég alatt; az ételek leszállnak a választók gyomraiba, az orczák kivörösödnek. De ugyanakkor dühbe is jönnek. «Minden felhajtott pohárral növekszik indulatosságuk. Akárhány derék ember, ki előbb

[46] De Foë becslése.

[47] Their eating, indeed, amazes me; had I five hundred heads, and were each head furnished with brains, yet would they all be insufficient to compute the number of cows, pigs, geese, and turkies, which upon this occasion die for the good of their country!...

On the contrary, they seem to lose their temper as they lose their appetites; every morsel they swallow, and every glass they pour down, serves to increase their animosity. — Many an honest man, before as harmless as a tame rabbit, when loaded with a single election dinner, has become more dangerous than charged culverin.

The mob meet upon the debate; fight themselves sober; and hen draw off to get drunk again, and charge for another encounter. (Goldsmith.) L. Hogarthot is.

oly ártalmatlan volt, mint egy szelid házinyúl, jóllakozva olyan veszedelmessé lesz, mint egy mérges kigyó.» A vita csatává lesz, az egyszer neki szabadult harczias ösztönnek ütések kellenek. A jelöltek rekedtté kiabálják egymást. Széken hordják körül őket a levegőben, nyakuk nagy veszedelmére; a tömeg üvölt, tapsol, s tűzbe jön a mozgás, ellenmondás, tombolás által; nagy hazafias szavak harsognak, a harag és az ital megdagasztják az ereket, a kezek ökköllé szorúlnak, dolgoznak a fütykösök és bulldogszenvedélyek határoznak az ország legfőbb érdekei fölött. Jaj annak, ki magára fordítja e dühöt! Senkit sem kimélne meg, sem a lordokat, sem az alsóházat, sem a királyt; s ha a kormány ellenökre el akarna nyomni valakit, arra kényszerítenék, hogy megszüntesse törvényét.

Nem lehet betömni szájokat, mert az a büszkeségök, hogy nincs betömve a szájok. A büszkeség itt az ösztönhöz csatlakozik a jog védelmére. Mindenki érzi, hogy «háza az ő vára», s hogy a törvény őrködik kapujánál. Mindenki azt mondja magában, hogy védve van a magán arczátlanság ellen s a nyilvános önkény nem érheti el, hogy megvan «testülete», hogy ütésekkel felelhet az ütésekre, sebekkel a sebekre, hogy független esküdtszék fog fölötte itélni, mindenkivel közös törvény szerint.

«Ha valakinek Angliában — mondja Montesquieu — annyi ellensége volna, a hány hajszála, mégsem történnék ezért semmi baja. Mivel itt a törvények nem csupán egyesek, hanem minden ember számára készültek, mindenki uralkodónak tartja magát, s e nemzet fiai inkább szövetségesek, mint polgártársak.» Oly messzire megy ez, «hogy alig van nap, melyen valaki meg ne feledkeznék az angol király iránti tiszteletről... Legutóbb is milady Bell Molineux kitépette a fákat egy kis darab földről, melyet a

királynő Kensington számára vásárolt, és beperelte őt, semmi ürügy alatt sem akarva kiegyezni vele, s három óráig várakoztatta a királynő titkárját» ...

Ha Francziaországba mennek, bámúlva látják a kényuralmat, a Bastillet, az elfogatási parancsokat, a nemes urat, ki a kerületi felügyelőtől való félelmében nem mer mezei birtokán lakni, a királyi apródot, ki egy borotva-metszés miatt büntetlenűl megöli a szegény borbélyt.[48] Nálunk «egy polgár sem fél a másik polgártól». Álljunk szóba a legelsővel, ki szemünk elé kerül, s látni fogjuk, mennyire fölemeli e biztosság szivöket és bátorságukat. Az a matróz, ki Voltairet bárkában viszi, s másnap beszólíthatják a hajóhadhoz, többre tartja magát nála, és szánalommal néz rá, a mint átveszi tőle bérét. A roppant büszkeség minden lépésre, minden oldalon kitör. Egy angol, mondja Chesterfield, képesnek tartja magát három francziát megverni. Szivesen kijelentenék, hogy olyanok az emberi falkában, mint a marhagulyában a bikák. Halljuk, mint dicsekszenek öklözéseikkel, húsételeikkel, sörükkel, mindazzal, mi képes fenntartani a férfias akarat erejét és hevét.

«A *roastbeef* és sör[49] erősebb karokat formálnak, mint a tiszta víz és a békák.» A tömeg szemében a francziák éhes parókacsinálók, szolgák és pápisták, alsóbb faju teremtmények, kik sem testök tulajdonjogával, sem lelkiismeretök kormányzatával nem birnak, fabábok és gépek az úr és a pap kezében. A mi őket illeti, ők «az emberi faj fejedelmei».

«Látom, mint vonúlnak el előttem, büszke tartással, kihivó tekintettel, magas törekvésekkel, komoly és gondol-

[48] Smollett: Peregrine Pickle. c. 40.
[49] Hogarth.

kozó csapatban. A formák nem csiszolták ki őket; érintetlenűl kerültek ki a természet kezeiből, zordonan szivök veleszületett merészségében, híven ahhoz, a mit jogosnak hisznek, felülállva minden kényszeren. Náluk a paraszt is dicsekszik azzal hogy vigyáz jogaira, s tiszteli magát, mint embert.»[50]

Az ily emberek szenvedélyesen érdeklődhetnek a közügyek iránt, mert ezek az ő ügyeik. Francziaországban csak a király és Pompadour asszony ügyei.[51] De itt a pártok oly lángolók, mint a felekezetek: a magas és az alsó egyház híveinek, a tőkepénzeseknek és földbirtokosoknak, az udvari nemességnek és a falusi nemeseknek épen úgy megvannak dogmáik, elméleteik, erkölcseik, gyülölségeik, mint a presbyteriánoknak, anglikánoknak és quakereknek. A falusi *squire* ivásközben kikel a hannoverai uralkodóház ellen, s a «vizen túli» király egészségére üríti poharát; a városi whig január 13-án az álarczos férfiúra[52] emel poharat, és azután arra, ki ugyanazt fogja véghez vinni álarcz nélkül. Felváltva börtönbe vetik, száműzik, lefejezik egymást, és a parlament mindennap viszhangzik szidalmaik dühétől. A politikai, mint a vallási élet

[50] Stern o'er each bosom reason holds her state;
With daring aims irregulary great.
Pride in their port, defiance in their eye,
I see the lords of human kind pass by;
Intent on high designs, a thougthful band,
By forms unfashioned, fresh from nature's hand;
Fierce in their native hardiness of soul,
True to imagined right, above control,
While even the peasant boasts these rigths to scan,
And learns to venerate himself a man.
(Goldsmith.)

[51] Lord Chesterfield megjegyzi, hogy az akkori franczia nem érti a «haza» szót. Neki fejedelméről kell beszélni.

[52] I. Károly hóhéra.

túlárad és kiönt, és kitörései csak a láng erejét mutatják, mely táplálja. Az állami és hitbeli pártok elkeseredettsége a buzgalom bizonysága; az állandó nyugalom nem egyéb, mint általános közömbösség, s ha a választásoknál verekszenek, ez azt jelenti, hogy érdeklődnek a választások iránt.

Angliában «a zsindelyező a háztetőre viteti ujságát, hogy elolvassa». «Az idegen, ki a hirlapokat olvassa, azt hihetné, hogy a forradalom előestéjén áll.» A közönség részt vesz a kormány minden lépésében; becsülete és vagyona az, melyről a miniszter rendelkezik; azért vigyázzon magára, ha rosszúl találna rendelkezni! Francziaországban Conflans, ki gyávaságból elvesztette hajóhadát, megmenekűl egy epigrammal; itt Byng tengernagyot, ki okosságból kikerülte saját hajóhadának koczkáztatását, főbe lövik. Mindenki részt vesz a közügyekben, állása és ereje szerint; a csőcselék betöri azok fejét, kik nem akarnak Sacheverell egészségére inni; a nemes urak lovas csapatban vonúlnak eléje. Mindig valamely kegyencze vagy ellensége a népnek idézi elő a nyilvános tüntetéseket. Majd Pitt, kit a nép ujjongva köszönt s a kit «a hatóságok arany szelenczék záporával árasztanak el». Majd Grenville, a kit füttyel fogadnak, midőn kilép a parlamentből. Majd lord Bute, a királynő kedvencze, a kit lehurogatnak, s elégetik jelképeit, egy csizmát és egy szoknyát. Majd Bedford herczeg, kinek palotáját lázongó tömeg ostromolja, s csak gyalog és lovas őrség védheti meg. Majd Wilkes, kinek iratait a kormány lefoglalta s kinek az esküdtszék ezer font sterling kártérítést itél meg a kormány ellenében.

Minden reggel hírlapok és röpiratok fejtegetik a közügyeket, itélnek a jellemek fölött, névszerint szidalmazzák a lordokat, szónokokat, minisztereket, magát a királyt. A ki

beszélni akar, beszél. Az iratok és pártok e zűrzavarában a közvélemény megdagad, mint a hullám, s a parlamentre és az udvarra zúdulva elfojtja a cselszövényeket és elmossa a vélemény-különbségeket. Alapjában, s daczára a rothadt városkáknak, ez kormányoz. Hiába makacskodik a király, hiába szövetkeznek a nagyurak; mihelyt fölemelkedik a közvélemény moraja, minden meghajlik vagy törik. A két Pitt csak azért emelkedik oly magasra, mert ez emeli, és az egyén függetlensége a népfelségre vezet.

A dolgok ily állapotában «minden szenvedély felszabadulván, [53] a gyűlölség, irigység, féltékenység, a gazdagodási és kitüntetési vágy egész nagyságában megjelenik». Képzelhetjük, mily erővel és hévvel hajt ki és tenyészik ily talajban az ékesszólás. Az antik szószék bukása óta először talált ismét földet, melyben gyökeret verhet és élhet, és oly szónokok támadtak, kik tehetségeik különbsége, meggyőződéseik ereje és nagyszerű styljök által megfeleltek e régi görög *agora* és római *forum* szónokainak. Régóta látszott már, hogy a vitatkozás szabadsága, a közügyek gyakorlata, a szóban forgó érdekek fontossága és a kinálkozó jutalmak nagysága virágzásra fogja emelni az ékesszólást; de a theologiai pedanteriákba sülyedve vagy a helyi elfogultságoktól korlátozva nem tudott kifejlődni, s a parlamenti ülések titkos volta megfosztván a teljes napvilágtól, elvette erejének felét. De végre megjön a világosság; az eleinte tökéletlen, azután teljes nyilvánosság az egész nemzetet a parlament hallgatóivá teszi. A szónoklat azon mértékben emelkedik és bővül, a mint a közönség finomodik és szaporodik. A tökéletessé lett klasszikus művészet szolgáltatja a módszert és

[53] Montesquieu. XIX. k. 27. fej.

a fejlesztést. Az új műveltség beviszi a technikai okoskodásba a társalgás fesztelenségét s az általános eszmék gazdagságát. Érvelés helyet beszélgetnek, ügyvivőkből szónokok lesznek.

Addison, Steele és Swift izlést és szellemet visznek be a vitatkozásba. Voltaire nem tudja, «vajjon az átgondolt szónoklatok, melyeket hajdan Athenben és Rómában tartottak, felülmulják-e Windham lovag, Carteret lord és vetélytársaik készületlenül mondott beszédeit.» A szónoklat végre széttöri a gátakat, melyek oly sokáig elfojtották: a részletes kérdések szárazságát és a kimért előadás hidegségét;[54] merészen és szabálytalanul fejleszti ki erejét és fényüzését, s ellentétben a kecses szaloni abbékkal, kik Francziaországban akadémiai bókokat szerkesztenek, feltünik Junius, lord Chatam, Fox, Pitt, Burke és Sheridan férfias ékesszólása.

Nem szükséges elmondani életöket vagy jellemöket rajzolni; mert politikai részletekbe kellene ereszkednünk. Három közülök, lord Chatam, Fox és Pitt, miniszter volt,[55] ékesszólásuk részeit alkotja hatalmuknak és tevékenységöknek. Azok dolga ezzel foglalkozni, kik el fogják beszélni a politikai ügyeket, melyeket vezettek; mi csak hangjokat és kifejezésöket jelezhetjük.

Bizonyos rendkívüli ihlet, a megfeszített akaratnak bizonyos rezgése vonul át minde szónoklatokon. Férfiak beszélnek, s úgy beszélnek, mintha harczolnának. Nincs itt semmi kimélet, udvariasság, tartózkodás. Neki szaba-

[54] Addison itélete.

[55] Junius álnév alatt írt s a kritika még nem volt képes biztossággal megállapítni valódi nevét. — Sheridant illetőleg l. II. k. — Burkére nézve l. III. k.

dultak, átadják magukat egymásnak, egymásra rohannak, és ha tartózkodnak, csak azért van, hogy annál irgalmatlanabbul és erősebben sujtsanak. Midőn Pitt először tölté be az alsó házat csengő hangjával, már megvolt fékezhetetlen merészsége. Walpole hiába igyekezett «betömni a száját» és azután lesujtani; bántalmak zápora viszonozta gúnyjait, s a mindenható miniszter meghajolt a maró sértés igazsága alatt, melylyel e fiatal ember arczul verte. A fenhéjázó gőg, melyet csak fia kevélysége mult felül, az önhittség, mely társait alárendelt helyzetbe szorította, a római hazafiasság, mely világuralmat követelt Anglia számára, a nagyravágyás, mely egyaránt pazarolta a pénzt és az embereket, a nemzettel is közölte ragadozó vágyát és lángoló hevét, s nem talált másban megnyugvást, mint a káprázatos dicsőség és korlátlan hatalom távoli képeiben; oly képzelő erő, mely átvitte a parlamentbe a színpadi szavalás hevét; a szaggatott ihletés kitörései, a költői képek vakmerősége: ezek voltak ékesszólásának forrásai.

«Tegnap még szembe szállhatott volna Anglia az egész világgal; ma «nincs oly szegény, ki meghódol neki!» ... Milordok, önök nem képesek meghódítni Amerikát. Kénytelenek leszünk végre is visszavonulni; vonuljunk hát addig vissza, míg lehet, nem mikor kénytelenek leszünk vele. Mondom, hogy szükségképen meg kell szüntetnünk ez erőszakos, elnyomó intézkedéseket; vissza kell vonni — önök vissza fogják vonni; enmagamat kötöm le zálogul, hogy végre vissza fogják vonni; hírnevemet teszem rá: — nem bánom, tartsanak hülyének, ha utoljára is vissza nem fogják vonni.

Növelhetik a kiadásokat és erőfeszítéseket, szaporíthatják és összehalmozhatják mindama segélyeket, melyeket megvásárolhatnak vagy kölcsönvehetnek; kalmár-

kodhatnak és üzérkedhetnek minden kis siralmas német fejedelemmel, a ki eladja és elküldi alattvalóit egy idegen uralkodó mészárszékére : igyekezetök mindörökre hiú és tehetetlen marad — kétszeresen az e bérencz segély miatt, melyre támaszkodnak: mert gyógyíthatatlan boszszúvágyra ingerli ellenségeik lelkét. Megrohanni őket a zsákmány és fosztogatás zsoldos fiaival! kitenni őket és vagyonukat a bérelt kegyetlenség ragadozásainak! Ha olyan amerikai volnék, a milyen angol vagyok, soha sem tenném le fegyveremet, a míg idegen sereg tanyázik házámban, soha — soha — soha!

De mylordok, ki az az ember, a ki hadseregünk szégyenét és balsorsát azzal tetézte, hogy szentesítette és szövetségesül fogadta a vadak szekerczéjét és scalp-kését? Polgárosult emberekkel való frigyre hívta fel az erdők embertelen vadjait; az irgalmatlan indiánra bízta a kétségbe vont jogok védelmét s a barbár háború borzalmait zúdította testvéreink ellen? Mylordok, e szörnyűségek hangosan kiáltnak helyrehozatal és büntetés után; ha csak egészen el nem töröljük, szégyenfolt marad a nemzeti jellemen — az alkotmány megsértése ez — s én hiszem, hogy a törvény ellen van» [56]

[56] But yesterday, and England might have stood against the world; now «none so poor to do her reverence».

Whe shall be forced ultimately to retract; let us retract while we can, not when we must. I say we must necessarily undo these violent appressive acts: they must be repealed — you will repeal them; I pledge myself for it, that you will in the end repeal them; I stake my reputation on it: — I will consent to be taken for an idiot, if they ara not finally repealed.

You may swell every expence, and every effort, still more extravagantly pile and accumulate every assistance you can buy or borrow; traffic and barter with every little pitiful German

Van valami MILTON-ból és SHAKSPEARE-ből e tragikai pompában, e szenvedélyes ünnepélyességben, e túlterhelt és nagyon erős styl komor és hatalmas fényében. Ez ama felséges és véres bibor, melylyel az angol szenvedélyek felékesítik magukat; e zászló redői alatt sorakoznak a csatára, és annál hatalmasabbak, mert köztük van egy egészen szent szenvedély, a jogérzés, mely a többit egyesíti, felhasználja és megnemesíti.

«Örülök, hogy Amerika ellenállt. Három millió ember, kiben annyira kihalt a szabadság minden érzése, hogy önként elszenvedje a rabszolgaságot, megfelelő eszköz lett volna arra, hogy a többit is rabszolgává tegye... A szellem, mely most Amerikában ellenáll adóitoknak, ugyanaz, mely hajdan Angliában ellenszegült az önkényes adományoknak, a hajóadónak; ugyanazon szellem,

prince, that sells and sends his subjects to the chambles of a foreign prince; your efforts are for ever vain and impotent — doubly so from this mercenary aid on which you rely; for it irritates, to an incurable resentment, the minds of your enemies, to overrun them with the mercenary sons of rapine and plunder; devoting them and their possessions to the rapacity of hierling cruelty! If I were an American, as I am an Englishman, while a foreign troop was landed in my country, I never would lay down my arms — never — never — never!

But, my Lords, who is the man, that in addition to these disgraces and mischiefs of our army, has dared to authorize and associate to our arms the tomahawk and scalping-knife of the savage? To call into civilized alliance the wild and inhuman savage of the woods; to delegate to the merciless Indian the defence of disputed rigths, and to wage the horrors of barbarous war against our brethren? My Lords, these enormities cry aloud for redress and punishment; unless thoroughly done away, it will be a stain on the national character — it is a violation of the Constitution — I believe it is against law.

mely talpra állította Angliát s a Bill of Rights által megoltalmazta az angol alkotmányt; ugyanazon szellem, mely felállította szabadságaitoknak e nagy és lényeges alapelvét, hogy minden angolt csak saját megegyezésével lehet megadóztatni. E dicső whig szellem lelkesít Amerikában három millió embert, kik többre tartják a szegénységet szabadság mellett, mint az aranyozott lánczokat és a becstelen gazdagságot, s a kik férfiak, szabad férfiak módjára fognak meghalni jogaik védelmében.... Mint születésem- és elveimnél fogva angol elismerem az amerikaiak legfőbb elidegeníthetetlen igazát sajátjokra nézve, melyet joguk van a legvégsőig védelmezni.»[57]

Pitt nemcsak e maga jogát érzi, hanem a másokét

[57] I rejoice that America has resisted; three millions of people so dead to all the feelings of liberty, as voluntarily to let themselves be made slaves, would have been fit instruments to make slaves of all the rest.

Let the sacredness of their property remain inviolate; let it be taxable only by their own consent given in their provincial assemblies; else it will cease to be property.

This glorious spirit of whiggism animates three millions in America, who prefer liberty with poverty to gilded chains and sordid affluence, and who will die in defense of their rigths as men, as freemen .... The spirit which now resists your taxation in America is the same which formerly opposed loans, benevolences, and ship money in England; the same spirit that called England on its legs, and by the bill of rights vindicated the English constitution; the same spirit which established the great, fundamental essential maxim of your liberties: that no subject of England shall be taxed but by his own consent.

As an Englishman by birth and principle, I recognise to the American their supreme inalienable right in their property, a right which they are justified in the defense of, to the last extremity.

is; ez eszmével hozta mozgásba és vezette Angliát. Az angolokra hivatkozott saját magok ellenében; és ezek, önmaguk daczára, legdrágább ösztönükre ismertek e maximában, hogy minden emberi akarat sérthetetlen a maga korlátolt és törvényes területén, s egész erejével föl kell emelkednie a legkisebb bitorlás ellen is.

Zabolátlan szenvedélyek és a legférfiasabb jogérzés, ez rövid foglalata ez egész ékesszólásnak. Vegyünk a szónok és államférfi helyett egy magánembert és egyszerű irót: nézzük Junius[58] leveleit, melyek a nemzeti izgalom és nyugtalanságok közepett egymásután, tűzcseppek gyanánt hulltak a politikai test lázas tagjaira. Tömör mondásai, válogatott jelzői nem a styl kedvéért vannak, hanem hogy hatásosabbá tegyék a bántalmat. A szónoki fogások kínzó eszközökké lesznek kezei közt, s körmondatait csak azért csiszolja, hogy mélyebbre és biztosabban döfhesse kését. Egyedül saját szavaiból láthatjuk eléggé, mily merészek bántalmai, mily megátalkodott az ellenségeskedése, mily maró és égető az iróniája, melyet a magánélet legtitkosabb részeire alkalmaz, mily kérlelhetetlenül kitartó a kiszámított és átgondolt üldözésben.

«Mylord, irja Bedford herczegnek, ön oly kevéssé van hozzá szokva, hogy a közönségtől a tisztelet vagy becsülés valami nyilvánulását nyerje, hogy ha a következő sorokban némi bók vagy helyeslő kifejezés siklanék ki tollamból, attól félek, gúnynak venné vagy itélőtehetsége ellen intézett bántalomnak.»[59]

[58] 1769—1772.

[59] My lord, you are so little accustomed to receive any marks of respect or esteem from the public, that if in the following lines a compliment or expression of applause

«Van valami, irja Grafton herczegnek, az ön jellemében és viseletében, mi nemcsak minden más minisztertől, hanem minden más embertől is megkülönbözteti önt. Nemcsak az, hogy szándékosan tesz rosszat, hanem az is, hogy még tévedésből sem tesz soha jót; nemcsak az, hogy tétlenségével és tevékenységével mindig egyenlő kárt okozott, hanem az is, hogy életének fő és állandó elvéül, ha szabad mondanom, uralkodó szelleméül azt a tehetséget állította fel, melynél fogva minden lehető változáson és ellenmondáson úgy megy keresztül, hogy az erénynek semmi látszatát vagy beszámítását sem lehet személyére alkalmazni, és a legzabolátlanabb változékonyság sem csalhatta vagy csábíthatta önt annyira, hogy egyetlen bölcs vagy tisztességes cselekedetet hajtson végre.»[60]

Igy folytatja, mind jobban megátalkodva; még mikor elesve és megbecstelenítve látja őt, akkor is agyarkodik ellene. Hiába mondja egész hangosan, hogy ellensége ez

should escape me, I fear you would consider it as a mockery of your established character, and perhaps an insult to your understanding.

[60] There is something in both your character and conduct, which distinguishes you not only from all other ministers, but from all other men. It is not that you do wrong by design, but that you should never do right by mistake. It is not that your indolence and your activity have been equally misapplied, but that the first uniform priciple, or, if I may call it, the genius of your life, should have carried you through every possible change and contradiction of conduct, without the momentary imputation or colour of virtue, and that the wildest spirit of inconsistency should never even have betrayed you into a wise or honourable *action.*

állapotában «lefegyverezné a személyes gyűlöletet»; azért mégis kétszeres erővel fordul ellene.

«A mi engem illet, én nem értek az illendőség amaz okos formáihoz, a kimélet ama gyöngéd szabályaihoz, melyeket némely emberek ki akarnak egyeztetni a legfontosabb és legveszélyesebb ügyek vitelével. Nem tartanám méltónak jövőre nézve menedékről gondoskodni vagy tekintettel lenni oly ember iránt, ki semmi kimélettel sincs a nemzet iránt. Nem védené meg őt sem az aljas megadás, melylyel elhagyja állását a veszély órájában, sem a gyávaság sérthetetlen pánczélja, melyet magára borít. Utolsó órámig üldözném s minden erőmet megfeszíteném, hogy megmentsem a feledékenységtől és halhatatlanná tegyem nevének mulékony gyalázatát.»[61]

Swift kivételével van-e emberi teremtmény, ki szándékosabban gyüjtötte össze és mérgesítette el szivében a gyülöletet? Csakhogy ez itt nem aljas, mert azt hiszi, hogy az igazság szolgálatában áll. Túlhajtásaik közepett ez a meggyőződés emeli fel őket; széttépik egymást, de nem csúsznak-másznak; akármilyen az ellenség, megállnak előtte.

«Felség, irja Junius a királynak, életének szerencsétlensége, s az uralkodását kisérő minden szemrehányás-

[61] For my own part I do not pretend to understand those prudent forms of decorum, those gentle rules of discretion, which some men endeavour to unite with the conduct of the greatest and most hazardous affairs; I should scorn tho provide for a future retreat, or to keep terms with a man, who preserves no measures with the public. Neither the abject submission of deserting his post in the hour of danger, nor even the sacred shield of cowardice should protect him. I would pursue him through life, and try the best exertion of my ability to preserve the perishable infamy of his name and make it immortal.

nak és csapásnak eredeti oka abban áll, hogy soha sem ismerte az igazság nyelvét, a mig népének panaszaiban nem hallotta meg azt. De még nem késő helyre hozni nevelésének hibáját. Még hajlandók vagyunk, elnézőleg számba venni az ártalmas leczkéket, melyeket ifjuságában nyert, és a legvérmesebb reményeket épiteni hajlamainak jó természetére. Távol vagyunk attól, hogy képesnek tartsuk önt megfontolt szándékra és egyenes támadásra az eredeti jogok ellen, melyeken alapul alattvalóinak minden polgári és politikai szabadsága. Ha lehetséges lett volna ily aljas gyanút táplálnunk jelleme felől, már régóta oly tiltakozó hangot vettünk volna fel, mely nagyon távol áll a panasz alázatosságától.»

«Anglia népe hű a hannoverai házhoz, nem mintha hivságosan többre tartana egy családot a másiknál, hanem mert meg van győződve, hogy e család szükséges volt polgári és vallási szabadságának fentartására. A fejedelem, ki a Stuartok viseletét utánozza, vegyen példát sorsukból, s a mig uralmának szilárdságával dicsekszik, jusson eszébe, hogy ha koronáját forradalom által nyerte, el is vesztheti az által.»[62]

[62] Sir — It is the misfortune of your life, and originally the cause of every reproach and distress which has attended your government, that you should never have been acquainted with the language of truth till you heard it in the complaints of your people. It is not, however, too late to correct the error of your education. We are still inclined to make an indulgent allowance for the pernicious lessons you received in your youth, and to form the most sanguine hopes from the natural benevolence of your disposition. We are far from thinking you capable of a direct deliberate purpose to invade those original rights of your subjects on which all their civil and political liberties depend. *Had it been* possible for us to entertain a suspicion so dishonou-

Keressünk kevésbbé zordon szellemeket, s igyekezzünk szelidebb hanggal találkozni. Itt van CHARLES FOX, ki boldog volt bölcsőjétől fogva, ki mindent megtanult erőlködés nélkül, kit atyja pazarlásban és gondatlanságnevelt föl, kit a közvélemény huszonegy éves korától fogva az ékesszólás királyává s egy nagy párt vezérévé jelölt ki; szabadelvű, emberséges, társaságba való volt, beváltotta a fényes reményeket, melyeket hozzá csatoltak; a kinek hibáit még ellenségei is megbocsátották, kit barátjai imádtak, kit a munka nem fárasztott ki, kit a vetélkedések nem mérgesítettek el, kit a hatalom nem rontott meg; kedvelte a társalgást, az irodalmat, a mulatságot, s gazdag szellemének nyomait hátra hagyta szónoklatainak meggyőző erejében, szép természetességében, folytonos világosságában és könnyedségében. Midőn szólni kezd, gondoljuk meg, mennyi tekintet iránt tartozik kimélettel lenni. Államférfi, miniszterelnök, ki az összegyült parlament előtt beszél, a király barátjairól, a hálószoba lord-

rable to your character, we should long since have adopted a style of remonstrance very distant from the humility of complaint.

The people of England are loyal to the house of Hanover, not from a vain preference of one family to another, but from a conviction that the etablishment of that family was necessary to the support of their civil and religious liberties. This, sir, is a principle of allegiance equally solid and rational; fit for Englishmen to adopt, and well worthy of your majesty's encouragement. We cannot long be deluded by nominal distinctions. The name of Stuart of itself is only contemptible: armed with the sovereign authority, their principles are formidable. The prince who imitates their conduct should be warned by their example; and while he plumes himself upon the security of his title to the crown, should remember that, as it was acquired by one revolution, it may be lost by another.

jairól, az ország legkitünőbb családjairól, ki maga előtt látja ezek szövetségeseit és rokonait, ki érzi, hogy minden szava izzó nyíl gyanánt fogja találni a hallgatására gyült ötszáz ember szivét és becsületét. Mindegy! Elárulták, és meg akarja büntetni az árulókat. Ime, ily pelengérre állítja az «előszoba janicsárjait», kik a király rendeletére elpártoltak tőle a csata kellő közepén:

«A nyelv összes területén nem találhatni elég erős és metsző kifejezést a megvetés kijelentésére, melyet viseletök iránt érzek. A politikai erkölcstelenség arczátlan vallomása ez, mintha az árulásnak e faja kevésbbé volna gyalázatos a többinél. Nemcsak ama rang megalázása ez, melyet egyedül a legmagasabb és legpéldásabb becsületnek kellene elfoglalnia, hanem eljátszották igényöket a tisztességes ember nevére is, és fajuk legaljasabb és legsilányabb tagjainak színvonalára sülyedtek. Megbecsteleníti ez az angol főnemesség régi, nemes és jellemző függetlenségét, s az angol törvényhozást meggyalázza és lealjasítja egész Európa szemében, a legtávolabbi utókorig. Nem tudom és nem óhajtom tudni, mily varázslat által képes a nemesség erénynyé vátoztatni a bűnt; de minden más tárgyban, mint a politika, és minden más személyek közt, mint a hálószoba lordjai, a legdurvább hitszegésnek ily példáját úgy bélyegezném meg, a mint érdemli, becstelenséggel és átokkal.»[63]

[63] The whole compass of language affords no terms sufficiently strong and pointed to mark the contempt which I feel for their conduct. It is an impudent avowal of political profligacy as if that species of treachery were less infamous than any other. It is not only a degradation of a station which ought to be occupied only by the highest and most exemplary honour, but forfeits their claim to the character of gentlemen and reduces them

Azután az alsóház felé fordulva:

«Az így lebilincselt és ellenőrzött parlament, biztosság és szabadság nélkül, a helyett, hogy korlátozná a korona kiváltságait, kiterjeszti, megállapítja és megszilárdítja azokat, példátlanul, korlátlanul és föltétlenül. De habár az angol alsóház oly gyalázatos módon el is vesztette volna azon fontosság öntudatát, melylyel az alkotmányban birnia kell, ha el is feledte volna régi harczait és diadalait a szabadság és emberiség nagy ügyéért, ha oly közömbös is volna eredeti alapításának czélja és érdekei iránt: bizom abban, hogy a nemzet jellemző bátorsága még a megpróbáltatást is ki tudná állani; bizom abban, hogy az angol nép épen oly féltékenyen fogja tekinteni a titkos befolyásokat, a mennyire felülâll a nyilt erőszakon; bizom abban, hogy nem hajlandóbb érdekeit megvédeni az idegen ragadozás és bántalmazás ellen, mint szemtől szembe fogadni s földre tiporni ez éjjeli összeesküvést az alkotmány ellen.»[64]

to a level with the meanest and the basest of their species. It insults the noble, the ancient, and the characteristic independance of the English pearage and is calculated to traduce and vilify the British legislature in the eyes of all Europe, and to the latest posterity. By what magic nobility can thus charm vice into virtue, I know not nor wish to know, but in any other thing than politics and among any other men than lords of the bedchamber such an instance of the grossest perfidy would, as it well deserves, be branded with infamy and execration.

[64] A parliament thus fettered ano controlled, without spirit and without freedom, instead of limiting, extends, substantiates, and establishes beyond and precedent, latitude, or condition, the prerogatives of the crown. But though the British House of Commons were so shamefully lost to its own weight in the constitution, were so unmindfull of its former struggles and triumphs

Ilyenek e kiválóan szelid és szeretetreméltó természet kitörései; ezekből következtetést vonhatunk a többire. Bizonyos szenvedélyes túlzás uralkodik a vitákban, melyeket Warren Hastings pere és a franczia forradalom támasztanak, SHERIDAN érdes rhetorikájában és túlságos szavalásában, az ifjabb PITT irgalmatlan gunyjában és szentencziás pompájában. Szeretik a rikító szinek durva köznapiasságát; keresik az összehalmozott nagy szavakat, az egyenletesen elnyújtott ellentéteket, a roppant és hangzatos körmondatokat. Nem félnek, hogy visszataszítók lesznek, szükségök van. arra, hogy hatást tegyenek. Jellemző vonásuk az erő, s ez jellemzi a korszak legnagyobb szellemét, EDMUND BURKE-t is.

«Álljunk Burke elé akármily tárgygyal, mondja JOHNSON; mindig kész lesz megfelelni.» Nem lépett a parlamentbe, mint Fox és a két Pitt, ifjusága hajnalán, hanem harminczöt éves korában; ideje volt alaposan megtanulni minden dolgot, ismerte a jogot, történelmet, bölcsészetet, irodalmat; oly egyetemes műveltsége volt, hogy lord Baconhoz hasonlították. De a mi mindenkitől megkülönböztette, az a terjedelmes, fogékony értelem volt, mely bölcsészeti tanulmányok és dolgozatok [65] által gyakorolva,

in the great cause of liberty and mankind, were so indifferent to those primary objects and concerns for which it was originally instituted, I trust the characteristic spirit of this country is still equal to the trial; I trust Englishmen will be as jealous of secret influences as superior to open violence; I trust they are not more ready to defend their interest against foreign depredation and insult, than to encounter and defeat this midnight conspiracy against the constitution. (Fox' speeches t. II, 262.)

[65] An Inquiry into our Ideas of the Sublime and the Beautiful.

a dolgok összeségét ragadta meg, s a szövegeken, alkotmányokon és számokon keresztül megpillantotta az események láthatatlan irányát és a dolgok legbensőbb szellemét, megvetéssel tetézve «ez állítólagos államférfiakat, a köznapi cselszövők e szentségtelen falkáját, kik tagadják mindannak létezését, a mi nem kézzelfogható és anyagi, s kik távol attól, hogy képesek volnának egy birodalom nagy mozgását intézni, arra sem méltók, hogy a gép egy kerekét forgassák.»

Mindez adományokon felül megvolt ama termékenyítő és szabatos képzelő ereje, mely a teljes megismerést benső lá'ásnak hiszi, mely el nem hagy valamely tárgyat a nélkül, hogy saját szineivel és alakjaival fel ne ruházná, s mely keresztül búvárkodva a statistikákat és a száraz okmányok lomtárát, az olvasó szeme előtt újra felépít és felállít valamely távoli országot és idegen nemzetet, emlékeivel, ruházatával, tájképeivel s az arczok és erkölcsök minden élő részletével.

Mind e szellemi erővel, mely a rendszeres embert alkotja, egybekötötte a sziv erejét, mely a rajongót teremti. Szegényen, ismeretlenül, miután ifjuságát arra pazarolta, hogy compilatiókat készítsen a könyvárusok számára, munkája és érdeme által felvitte dolgát, megőrizve tiszta hírnevét s szeplőtlen lelkiismeretét, a nélkül, hogy szegény életének megpróbáltatásai vagy fényes pályájának csábításai megrontották volna függetlenségét vagy elhervasztották volna becsületének virágát. A politikába oly őszinte és élénk lelkiismeretet, a bűntől való oly irtózást, oly emberiességet, oly fogékonyságot vitt, melyek csak ifjú emberhez látszanak illeni. Az emberi társadalmat az erkölcstan elveire alapította, a nemes érzelmek számára követelte a közügyek vezetését,

s feladatává látszott tenni, hogy fölemelje és szentesítse mindazt, a mi dicső van az emberi szivben. Nemesen harczolt nemes ügyek mellett: a hatalom merényletei ellen Angliában, a nép merényletei ellen Francziaországban, a magán emberek merényletei ellen Indiában. Roppant kutatások mellett és kétségbevonhatatlan önzetlenséggel védelmezte a hindukat, kik fölött az angol kincsvágy zsarnokoskodott:

«Valamennyi ranggal és földdel biró ember régóta ki lévén irtva, az utolsónak maradt, nyomorult, földhöz ragadt szántóvető, miután hátát megnyúzta a bérlő korbácsa, újra ezt a sorsot éri az albérlő kezei közt, és így jár kézről kézre e ragadozó, mert rövid életű elnyomók közt, a mig egy csepp vére marad, hogy az utolsó rizsszemet ki lehessen belőle csikarni.»[66]

Mindenütt az elv harczosa s a bűn üldözője volt, s a támadásra felhasználta bámulatos tudományának, magas értelmének, ragyogó styljének minden erejét, a moralista és a lovag fáradhatatlan és mértéktelen hevével.

De csak összefüggő terjedelmességben kell őt olvasnunk, mert csak így nagy; másképp megütközünk és megbotránkozunk túlzó, közönséges, különcz részleteiben. De ha egészen átadjuk neki magunkat, lebilincsel és elragad. Az okmányok roppant tömege szilajul hömpölyög az ékesszólás hullámain. Néha egy egész kötet sem

[66] Every man of rank and landed fortune being long since extinguished, the remaining miserable last cultivator who grows to the soil, after having his back scored by the farmer, has it again flayed by the whip of the assignee, and is thus by a ravenous because a short-lived succession of claimants lashed from oppressor, while a single drop of blood is left as the means of extorting a single grain of corn.

sok az elmondott vagy megirt beszédre, hogy kifejtse sokféle bizonyítékainak és bátor haragjának tömegét. Majd az egész kormányzat kimutatása, majd az angol India egész története, majd a forradalmak és politikai állam teljes elmélete lép fel roppant, kiáradt folyam gyanánt, hogy szakadatlan erőlködéssel és megdagadt tömegével neki zúduljon valamely bűnnek, melyet fel akarnak oldozni, vagy valamely jogtalanságnak, melyet szentesíteni akarnak. Bizonyára van tajték habjaiban, van iszap medrében; ezernyi furcsa teremtmény játszik szilajul feszinén; nem válogat, hanem pazarol; millió számra szórja buján tenyésző képzelődéseit, hevét és durvaságait, szavalatait és apostropháit, tréfáit és átkozódásait, s egész groteszk vagy borzalmas halmazát a távoli országoknak és népes városoknak, melyeket fáradhatatlan tudománya és képzelete bejárt. A negyvennyolcz százalékos, uzsora-kölcsönökről beszélve, melyekkel az angolok elpusztították Indiát, igy szól:

«Ez adósság képezi a tisztátlan rothadó gennyet, melyből a giliszták csúszó-mászó faja és a galandférgek végtelen sora született, melyek szálankint egymáshoz fűzve felfalják India táplálékát és megrágják beleit.» [67]

Semmi sem látszik előtte túlságosnak, sem a kínzások leirása, sem képeinek borzalmassága, sem az ellentétek süketítő csengése, sem az átkok elnyújtott harsonája, sem bohóczkodásainak óriási különczsége. Kezei közt Bedford lord, ki szemére hányta évdíját, «leviathán lesz a

[67] That debt forms the foul putrid mucus in which are engendered the whole brood of creeping ascarides, and the endless involutions, the eternal knot added to a knot of those inexpugnable tape-worms which devour the nutriment and eat up the bowels of India.

korona teremtményei közt, ki ide oda hömpölygeti óriási tömegét, s a királyi kegyelem tengerében játszik és pajzánkodik. Bármily nagy, s habár egy mértföldet lep el terjedelmével, végre is nem egyéb, mint teremtmény; mert bordái, úszóhártyái, csontjai, szalonnája, sőt kopoltyúi is, melyeken át származását vizzel fecskendi be s iszappal piszkolja be a többieket, benne és körülötte minden a tróntól származik.»[68]

Nincs izlése, mint társainak sincs. A fínom görög vagy franczia következtetés soha sem talált helyet a germán népeknél; minden durva itt vagy rosszúl van csiszolva; itt nincs semmi haszna, ha Cicerót tanulmányozzák vagy a latin rhetorika szabályos gátjai közé szorítják lendületöket. Burke fél-barbár marad, nem tud kiszabadulni a túlzásból és szenvedélyességből; de heve oly emelkedett, meggyőződése oly erős, megindulása oly meleg és túláradó, hogy egészen átengedjük magunkat, hogy elfeledünk minden vonakodást, hogy szabálytalanságaiban és túlzásaiban nem látunk egyebet, mint áradásait a nagy szivnek és mély szellemnek, mely nagyon nyilt és nagyon tele van, s bizonyos ismeretlen tisztelettel csodáljuk e rendkívüli ömledezést, mely szilaj, mint a hegyi

[68] The 'grants to the house of Russel were so enormous, as not only to outrage economy, but even to stagger credibility. The Duke of Bedford is the leviathan among all the creatures of the crown. He tumbles about his unwieldy bulk; he plays and frolics in the ocean of the royal bounty. Huge as he is, and whilst «he lies floating many a rood», he is still a creature. His ribs, his fins, his whalebone, his blubber, the very spiracles through which he spouts a torrent of brine against his origin, and covers me all over with the spray — everything of him and about him is from the throne.

patak, tág, mint a tenger, hol a szinek és alakok kimeríthetetlen változatossága hullámzik a nagyszerű képzelem napja alatt, mely fényes sugaraival megaranyozza ez iszapos özönt.

VI.

Nyissuk fel REYNOLDS-ot, hogy újra áttekintsük mindez alakokat, s azután vegyük szemügyre a korbeli fínom francczia arczképeket, a vidám minisztereket, az udvarias és kecses érsekeket, a szász tábornagyot, ki a strassburgi siremléken oly izléssel és könnyedséggel száll alá sirjába, mint valami udvaroncz a versaillesi lépcsőkön. De itt[69] a sápadt ködben úszó ég alatt, a puha pára-árnyak közepett, kifejező vagy gondolkodó fejek jelennek meg; a jellem erős kinyomata nem riasztotta el a művészt; mindent feltüntetett: az otromba, felpuffadt barmot, a különös, komor ragadozó madarat, a hamis kutya morgó száját; a mindent egyenlővé simító udvariasság nála nem törli el egyhangú kellem által az egyéni érdességeket. Itt is van szépség, de ez másban rejtezik, a tekintet hideg elszántságában, a sápadt arcz mély komolyságában és nemes szomorúságában, a visszatartóztatott mozdulat öntudatos méltóságában és hajthatatlan határozottságában. Lély kéjhölgyei helyett tisztességes, néha szigorú és tevékeny nőket látunk mellettök, jó anyákat kis gyermekeik közepett, kik megcsókolják anyjokat s megölelik egymást. Megjött az erkölcsiség, s vele az otthon (*home*) iránti érzék,

[69] Lord Heathfield, Earl of Mansfield, Stringer Lawrence őrnagy, lord Ashburton, lord Edgecombe stb.

a családi érzés, miss Burney hősnőinek illedelmes öltözéke, gondolkozó kifejezése, szabatos magatartása.

Megvolt az eredmény, Bakewell átalakította és megjavította a baromtenyésztést, Young Arthur a földmívelést, Howard a börtönöket, Arkwright és Watt az ipart, Smith Ádám a nemzetgazdaságot, Bentham a büntető jogot, Locke, Hutcheson, Ferguson, Butler József, Reid, Stewart, Price a lélek- és erkölcstant. Megjavították magán erkölcseiket, megtisztítják a közerkölcsöket. Erős alapra állították kormányzatukat, megerősödtek vallásukban. Méltán mondhatta Johnson, hogy «a világ egy része sem műveli jobban talaját és szellemét». Nincs oly gazdag, szabad, jól táplált nép, hol a köz és magántörekvés oly kitartással, erővel és ügyességgel irányult volna a köz- és magándolgok javítására.

Csak egy hiányzik náluk: a magasabb bölcselkedés; épen az, a mi minden egyéb hiányában ez időtájt Francziaország dicsőségét alkotja. Az angol torzképek burleszk módon tüntetik föl egymással szemben, furcsa ellentétben egy felől a francziát, rozzant kunyhóban, dideregve, hosszú fogakkal, soványan, csupa csigán és egy marék gyökeren lakmározva, de különben elragadtatva sorsától, vigasztalást találva a köztársasági kokárdában s az emberi jogok kijelentésében; más felől az angolt, vörösen és hájtól puffadtan, kényelmes szobában ülve a legízesebb *roastbeef* előtt, egy korsó habzó sörrel, s azzal foglalkozva, hogy a közállapotok romlása fölött s az áruló miniszterek ellen morogjon, kik mindent tönkre tesznek.

Igy jutnak el a franczia forradalom küszöbére, mint conservativek és keresztények, szemben a szabad gondolkozó és forradalmi francziákkal. A két nemzet két század óta öntudatlanul haladt e rettentő összeütközés felé;

öntudatlanul csak azon dolgoztak, hogy azt súlyosabbá tegyék. Minden törekvésök, minden eszméjök, minden nagy emberök gyorsabbá tette a rohamot, mely ez elkerülhetetlen összeütközés felé ragadta őket. A fínomság s az általános eszmék ötszáz éven keresztül rábirták a francziákat, hogy bizzanak az emberi jóságban s a tiszta észben. Az ötszázados erkölcsi elmélkedések és politikai harczok hozzácsatolták az angolt a pozitiv valláshoz és a fennálló alkotmányhoz. Mindenkinek megvan a maga ellenkező dogmája és ellenkező lelkesülése. Egyikök sem érti meg a másikat, és mindegyikök gyűlöli a másikat. A mit az egyik újításnak mond, azt a másik rombolásnak nevezi ; a mit az egyik mint jog-fentartást tisztel, azt a másik elátkozza mint minden jog feldulását. A mi az egyik előtt a babona megsemmisítésének látszik, azt a másik az erkölcsiség eltörlésének tartja. Soha sem mutatkozott a két szellem és a két polgárosultság ellentéte láthatóbb jelekben, és ismét Burke az, ki gondolkozó felsőbbségével s az angol ellenségeskedésével vállalkozott, hogy ezt feltüntesse.

Méltatlankodva lázad föl a «tragikomikus bohózat» fölött, melyet Párisban az emberi nem újjászületésének neveztek. Tagadja, hogy ily őrültség ragálya valaha képes volna megmételyezni Angliát. Gúnyolja a mamlaszokat, kik a demokratikus társaságok zúgásától megriadva, a forradalom köszöbén képzelik magukat.

«Mert egy féltuczat szöcske a harasztban az egész rétet betölti alkalmatlan zizegésével, mialatt ezernyi nagy nyájak a britt tölgyek árnyában heverve békés nyugalomban kérődznek, ne képzeljük, hogy a zajongók egyedüli lakosai a rétnek, hogy nagy számmal kell lenniök vagy hogy egyáltalában mások, mint rövid életű bogarak ki-

csiny, sovány, száraz, ugráló, ámbár zajos és alkalmatlan csoportja.»[70]

A valódi Anglia, mindazok,[71] «kiknek feje fölött jó fedél, hátukon jó kabát van», csak undorral és megvetéssel[72] viseltetnek a franczia forradalom elvei és tettei iránt.

«Új kormányzat gyártásának csupa eszméje is elég arra, hogy undorral és borzalommal töltsön el bennünket. Mindig a múltból óhajtottuk származtatni mindazt, a mivel birunk, őseinktől hagyott örökség gyanánt.»[73] Jogczimeink nem lebegnek a levegőben, a bölcsészek képzeletében; hanem a Magna Chartában foglaltatnak. «Szabadságainkat nem úgy követeljük, mint emberi jogokat, hanem mint az angol ember jogait.» Megvetjük ez elvont szószátyárkodást, mely minden méltányosságból kivetközteti az embert, hogy önhittséggel és elméletekkel fújja fel. «Nem vagyunk úgy kikészítve, mint a muzeumi

[70] Burke, Reflexions on the Revolution in France. 1790.

Because half a dozen grashoppers under a fern make the field ring with their importunate chink, while thousands of great cattle reposed beneath the shadow of the British oak, chew the cud and are silent, pray, do not imagine that those who make the noise are the only inhabitants of the field; that of course they are many in number; or that after all they are other than the little shrivelled, meagre, hopping, though loud and troublesome insects of the hour.

[71] Macaulay: Life of William Pitt.

[72] I almost venture to affirm that not one in a hundred among us participates in the triumph of the Revolution Society.

[73] The very idea of the fabrication of a new government is enough to fill us with disgust and horror. We wished always to derive all we possess as an inheritance from our forefathers... (We claim) our franchises not as the rights of men, but as the rights of Englishmen.

kitömött madarak, hogy rongyokkal, szalmával s az emberi jogokkal befirkált hitvány papirdarabokkal töltsenek meg.»[74]

Alkotmányunk nem képzelt szerződés ROUSSEAU gyárából, mely arra való, hogy minden harmadik hónapban megszegjék, hanem valódi szerződés, mely által a király, a nemesek, a nép, az egyház, mindenki leköti a másikat, s lekötve érzi magát. A fejedelem koronája s a nemes kiváltsága épen oly szent ott, mint a paraszt földje s a kézműves szerszáma. Akármilyen a szerzett vagy örökölt tulajdon, mindenkinek szerzeményét vagy örökségét tiszteletben tartjuk, s törvényünknek csak az az egy feladata van, hogy mindenki javát és jogát megvédje.

«A királyra hódolattal, a parlamentre vonzalommal, a hatóságokra kötelességérzettel, a papokra tisztelettel, a nemességre becsüléssel tekintünk.» [75] El vagyunk szánva, hogy megtartsuk a fennálló egyházat, a fennálló monarchiát, a fennálló aristocratiát, a fennálló democratiát, mindegyiket azon, és nem nagyobb fokon, a melyen áll.

Mindenütt tiszteletben tartjuk a tulajdont, a testületekét épen úgy, mint az egyénekét, az egyházét épen úgy, mint a világiakét. Azt tartjuk, hogy sem egyes embernek, sem az emberek gyülekezetének nincs joga megfosztani egy embert vagy az emberek gyülekezetét jogos tulajdonától és reá maradt örökségétől.

[74] Burke, Appeal from the new to the old whigs.

We have not been drawn and trussed in order that we may be filled, like stuffed birds in a museum, with chaff and rags and paltry blurred shreds of papers about the rights of men.

[75] We fear God, we look up with awe to kings, with affection to parliaments, with duty to magistrates, with reverence to priests, and with respect to nobility.

«Nincs országunkban egyetlen államférfi sem, ki nem kárhoztatná az aljas, hitszegő és kegyetlen elkobzást, melyet nemzeti gyűléstek kénytelen volt egyházatok ellen alkalmazni.» [76]

Soha sem tűrnők, hogy a mi egyházunk ingatlan birtokát évdíjjá változtassák, mely azt az állami kincstártól való függésbe hozná.

Mi függetlenné tettük egyházunkat, valamint királyunkat és nemességünket; «bosszankodás és harag nélkül látjuk, hogy egy érsek rangban előbbvaló egy herczegnél, hogy egy durhami vagy winchesteri püspök tízezer font sterling évi jövedelemmel bír.»

Irtózunk tolvajságtoktól, először mert merénylet a tulajdon ellen, azután mert támadás a vallás ellen. Mi azt tartjuk, hogy nincs társadalom hit nélkül; mi szent forrásából származtatjuk a jogosságot, és érezzük, hogy kiszárítva a forrást, kiapasztjuk az egész folyót. Mint mérget dobtuk el a hitetlenséget, mely századunk és a tietek kezdetét beszennyezte, s kitisztúltunk belőle, míg ti bele merültetek.

«Senki azok közül, kik nálunk negyven év óta szü-

[76] There is not one public man in this kingdom who does not reprobate the dishonest, perfidious and cruel confiscation which the national assembly has been compelled to make . . . Church and state are ideas inseparable in our minds . . . Our education is in a manner wholly in the hands of ecclesiastics, and in all stages, from infancy to manhood . . . They never will suffer the fixed estate of the church to be converted into a pension, to depend on the treasury . . . They made their church like their nobility, independant. They can see without pain or grudging an archbishop precede a Duke. They can see a bishop of Durham or of Winchester in possession of ten thousand e year.

lettek, nem olvasott egy szót sem Collinstól, Tolandtól, Tindaltól és az egész falkától, mely a szabad gondolkodók nevét vette magára. Az atheismus nemcsak eszünk, hanem ösztönünk ellen is van. Protestánsok vagyunk, nem közömbösségből, hanem buzgalomból.[77] Az egyház és az állam a mi szellemünkben két elválaszthatatlan eszme.» Mi a jogérzésre alapítjuk intézményünket, a jogérzést pedig az isteni félelemre.

A jog és isten helyett mit ismertek el ti uratokul? A népfelséget, azaz a fejenként megolvasott többség változó akaratát. Mi tagadjuk, hogy a többségnek joga van az alkotmányt lerombolni.

«Ha valamely ország alkotmánya hallgatag vagy kifejezett szerződés által egyszer meg van állapítva, nincs az a létező hatalom, mely megváltoztathatná a nélkül, hogy megsértse a szerződést, hacsak nem minden fél beleegyezésével történik.» [78]

Tagadjuk, hogy a többségnek joga van alkotmányt késziteni; előbb az összeségnek kellene e jogot a több-

[77] Who born within the last forty year has read a word of Collins, and Toland, and Tindal ... and that whole race who called themselves free-thinkers?

We are protestants not from indifference but from zeal.

Atheism is against not only our reason but our instincts

We are resolved to keep an established church, and established monarchy, and e tablished aristocracy, and an established democracy, each in the degree it exists, and in no greater.

[78] The constitution of a country being once settled upon some compact, tacit or expressed, there is no power existing of force to alter it without the breach of the covenant, or the consent of all the parties.

ségre ruházni. Tagadjuk, hogy a nyers erő a törvényes hatalom s a csőcselék a nemzet.[79]

«A valódi természetes aristokratia nem elkülönített s nem elkülöníthető érdek az államban.... Ha a nagy tömegek a természetes fegyelem alatt cselekszenek, elismerem a *népet*; de ha az emberek közönséges faját elválasztjátok természetes főnökeiktől, hogy harczra vigyétek ellenök, e szökevények és csavargók felbomlott csapatában nem ismerek többé ama tiszteletreméltó testületre, melyet népnek neveztek.»[80]

Gyűlöletünk egész erejével utáljuk a zsarnokság jogát, melyet mások felett nekik tulajdoníttok, és még inkább utáljuk a lázadás jogát, melylyel őket önmaguk ellen felruházzátok. Mi azt hiszszük, hogy az alkotmány oly letét, melyet a mult nemzedékek a jelenre bíztak, hogy a jövő nemzedékeknek adja át, és ha egy nemzedék úgy rendelkezhetik felőle, mint sajátjáról, tiszteletben is kell tartania, mint mások jószágát.

Mi azt tartjuk, hogy ha a reformátor «az állam hibái-

[79] A government of five hundred country attornies and obscure curates is not good for twenty four millions of men, though it were chosen by eight and forty millions.

As to the share of power, authority, direction, which each individual ought to have in the management of the state, that I must deny to be amongst the direct original rights of man in civil society.

[80] A true natural aristocracy is not a separate interest in the state or separable from it.... When great multitudes act together under that discipline of nature, I recognise the people... When you separate the common sort of men from their proper chieftains so as to form them into an adverse army, I no longer know that venerable object called the people in such a disbanded *race of deserters* and vagabonds.

hoz nyúl, úgy bánjék velök, mint atyja sebeivel, kegyes tisztelettel és remegő szorgoskodással..... A ti elvtelen könnyűségtek mellett, melynél fogva az államot oly gyakran, oly mélyen és annyiféleképen változtatjátok, a menynyi ingadozó szeszély és divat van, megszakad a közélet folytonossága és egész lánczolata. Egy nemzedék sem lesz többé a másikhoz fűzve. Az emberek elszigetelten fognak élni és meghalni, mint egy nyár legyei.» [81]

Elvetjük a kurta, durva észt, mely az embert elválasztja viszonyaitól s nem lát benne mást, mint a jelent; mely elválasztja az embert a társadalomtól s nem veszi másnak, mint egy fejnek a nyájban. Megvetjük «ez iskolások bölcsészetét és vámszedők számtanát», [82] melynél fogva az államot és a jogokat négyszögmérföldek és számegységek szerint daraboljátok fel.

Borzadunk e durva cynismustól, «mely gorombán letépve az élet illedelmes kárpitjait, a királynőben csak az asszonyt, az asszonyban csak az állatot látja,» [83] mely ledönti a lovagi és vallásos szellemet, az emberi természet két koronáját, hogy a tudománynyal együtt a csőcselék pocsolyájába rántsa s eltiportassa «a baromi tömeg patkóival.» [84]

Borzadunk e rendszeres egyenlősítéstől, mely felbom-

[81] A perfect democracy is the most shameless thing in the world, and the most fearless.

[82] The metaphysics of an undergraduate and the mathematics of an exciseman.

[83] All the decent drapery of life is to be rudely torn off.... Now a queen is but a woman, and a woman is but an animal.

[84] Learning with its natural protectors and guardians will be cast into the mire and trodden down under the hoofs of a swinish multitude.

lasztva a polgári társadalmat, «perhajhászó ügyvédeket, uzsorásokat emel a kormányra, kiket arczátlan asszonyok, kocsmárosok, írnokok, boltos legények, borbélyok és színházi tánczosok hajszolnak,»[85] s melynek vége az lesz, hogy «ha a monarchia valamikor felülkerekedik Francziaországban, a nemzetet a legönkényesebb hatalomnak fogja kiszolgáltatni, mely valaha megjelent a föld színén.»[86]

Így írt BURKE 1790-ben, a franczia forradalom hajnalán.[87] Egy év múlva a birminghami nép feldúlta az angol

[85] In am satisfied beyond a doubt that the project of turning a great empire into a vestry or into a collection of vestries, and of governing it in the spirit of a parochial administration is senseless and absurd, in any mode, or with any qualifications. I can never be convinced that the scheme of placing the highest powers of the state in church-wardens and constables and other such officers, guided by the prudence of litigious attornies and jew-brokers, and sed in action by shameless women of the lowest condition, by keepers of hotels, taverns and brothels, by pert apprentices, by clerks, shop-boys, hairdressers, fiddlers and dancers of the stage (who in such a commonwealth as yours will in future overbear, as already they have overborne, the sober incapacity of dull uninstructed men, of useful but laborious occupations) can never be put into any shape, that might not be both disgraceful and destructive.

[86] If monarchy should ever obtain an entire ascendancy in France, it will probably be.... the most completely arbitrary power that has ever appeared on earth.

France will be governed by the agitators in corporation, by societies in the towns formed of directors of assignats... attornies, money-jobbers, speculators and aventurers, composing an ignoble oligarchy founded on the destruction of the crown, the church, the nobility, and the people.

[87] The effect of liberty to individuals is that they may do what they please... We ought to see what it will please them

jakobinusok házait, és a wednesburyi bányászok tömegesen siettek a «király és egyház» segítségére. Kereszteshad támadt kereszteshad ellen. A megriadt Anglia épen oly fanatikus volt, mint a rajongó Francziaország. PITT kijelenté, hogy «istentagadó nemzettel nem lehet alkudozni».[88] BURKE szerint a háború nem két nép között folyt, hanem «a tulajdon és az erő közt». Az átkok, szidalmak és rombolás dühe mindkét részről tűzvész gyanánt emelkedett.[89] Nem két kormány, hanem két polgárosultság és két tan összeütközése volt ez. A két roppant gép teljes súlyával és gyorsaságával rohant egymásra, nem véletlenül, hanem

to do, before we risk congratulations which may be soon turned into complaints... Strange chaos of levity and ferocity, monstrous tragicomic scene... After I have read the list of the persons and descriptions elected into the Tiers-Etat, nothing which they afterwards did could appear astonishing. Of any practical experience in the state, not one man was to be found. The best were only mnn of theory. The majority was composed of practitioners in the law ... active chicaners .... obscure provincial advocates, stewards of petty local juridictions, country attornies, notaries, etc.

Men are qualified for civil liberty in exact proportion to their disposition to put moral chains upon their own appetites... Society cannot exist unless a contro'ling power upon will and appetite be placed somewhere, and the less of it there is within, the more there must be without. It is ordained in the eternal constitution of things that men of intemperate minds cannot be free. Their passions forge their fetters.

88 «The leading features of this government are the abolition of religion and the abolition of property». (Pitt beszéde, 1795.) He desired the house to look at the state of religion in France and asked them if they would willingly treat with a nation of atheists. (Ibid.)

89 Letter to a noble lord. — Letters on a regicide peace.

végzetszerűleg. Az irodalom és bölcsészet egy egész korszaka halmozta össze a kőszenet, mely megtölté gyomrukat, és szabta meg az útat, mely rohamukat irányozta. E dörgő összeütközésben, e kiáradó forró gőzfelhők és vörös lángok közt, melyek körülnyaldossák az üstöt s pattogva csapkodnak fel az égig, a figyelmes szemlélő még mindig fölfedezheti amaz erő nemét és halmazát, mely ily rohamot idézett elő, ily pánczélokat tört össze és ily romokkal hintette be a földet.

IV. FEJEZET.

ADDISON.

I. Addison és Swift századukban. — Miben hasonlítnak és miben különböznek?

II. Az ember. — Nevelése és műveltsége. — Latin versei. — Francziaés olaszországi utazása. — *Levele lord Halifaxhoz.* — *Megjegyzései Olaszország felett.* — *Párbeszéde az érmekről.* — Költeménye *a blenheimi csatáról.* — Szelidsége és jósága. — Sikerei és szerencséje.

III. Komolysága és értelme. — Alapos tanulmányai és éles megfigyelése. — Emberismerete és gyakorlatiassága. — Jellemének és viseletének nemessége. — Emelkedett erkölcsisége és vallása. — Hogyan járult hozzá élete és jelleme iratainak kellemes és hasznos voltához.

IV. A moralista. — Tanulmányai mind erkölcsösek. — A durva, érzéki vagy világi élet ellen. — Ez erkölcstan gyakorlati, de mégis köznapi és összefüggéstelen. — Hogyan támaszkodik az okoskodásra és számításra. — Hogyan czélozza a megelégedést ez életben s a boldogságot a túlvilágon. — Vallási fogalmának speculativ szegénysége. — Vallási fogalmának gyakorlati kitünősége.

V. Az író. — Az erkölcs és előkelőség egyesítése. — Mily styl felel meg a nagyvilági embereknek. — E styl érdemei. — E styl hátrányai. Addison mint kritikus. — Itélete az Elveszett paradicsom felett. Művészetének és kritikájának megegyezése. — A klasszikus kritika és művészet határai. — Mi hiányzik Addison, az angol és a moralista ékesszólásából?

VI. A komoly tréfa. — A humor. — A komoly és termékeny képzelem. *Sir Roger de Coverley.* — A vallásos és költői érzés. — *Mirza viziója.* Hogyan marad meg a germán alap a latin műveltség alatt.

A szellemek e nagy átalakulásában, mely az egész tizennyolczadik századot igénybe veszi s Angliának megadja politikai és erkölcsi alapját, két ember tünik fel, mindkettő kiváló a politikában és erkölcstanban, mindkettő tökéletes író, a legtökéletesebb, minőt valaha láttak Angliában; mindkettő hiteles közlönye egy-egy pártnak, mestere a rábeszélés vagy meggyőzés művészetének; mindkettő korlátolt a bölcsészetben és művészetben, képtelen elfogulatlanul szemlélni az érzelmeket s a dolgokban mindig csak a helyeslés vagy rosszalás indokait keresi; másként egész az ellentétig különbözők, az egyik boldog, jóakaró, kedvelt, a másik gyűlölt, gyűlölködő s a legboldogtalanabb ember; az egyik a szabadság s a legnemesebb emberi remények pártosa, a másik a hátrafelé haladó párt védője s az emberi természet elkeseredett gyalázója; az egyik kimért, gyöngéd s mintája a legjóravalóbb angol tulajdonságoknak, melyeket a szárazföldi műveltség tökéletesített; a másik zabolátlan és borzasztó, példát nyujtva a legzordonabb angol ösztönökről, melyek korlát és szabály nélkül, mindennemű rombolásokon és kétségbeeséseken keresztül fejlődtek ki. Ha e polgárosultság és e nép bensejébe akarunk hatolni, nincs jobb mód, mint kimerítőn foglalkozni Swift-tel és Addison-nal.

I.

«Ha egy estét töltöttem ADDISON-nal — mondja STEELE — gyakran gondoltam, hogy Terentius vagy Catullus valami közel rokonával volt szerencsém csevegni, kiben megvolt amazok egész szelleme és természete, s azonfelül a legkiválóbb és legkedvesebb leleményesség és humor, melyet senki másnál nem lehetett látni.» És POPE, ADDISON vetélytársa, még pedig elkeseredett vetélytársa, hozzá teszi: «Társalgásában van valami bájoló, a mit senki másban nem láttam.» E szavak kifejezik ADDISON egész tehetségét; iratai csevegések, az angol ész és művelt modor remekművei; jellemének és életének csaknem minden részlete hozzájárult, hogy táplálékot adjon ez észnek és művelt modornak.

Tizenhét éves korában az oxfordi egyetemen találjuk, mint szorgalmas és csendes ifjút, ki szereti a magányos sétákat a szilfa-sorok közt s a Cherwell partját szegélyező szép réteken. Az iskolai nevelés tüskés kötegéből kikereste az egyetlen virágot, a latin verselést, mely fonnyadt volt ugyan, de mégis virág, összehasonlítva a korbeli tudománynyal, theologiával, logikával. Strophákban vagy hexameterekben dicsőíti a ryswicki békét vagy doctor Burnet rendszerét; apró elmés verseket ír a marionettekről, a pygmaeusok és darvak harczáról; megtanul dicsérni és enyelegni, igaz, hogy latinul, de oly sikerrel, hogy versei a miniszter pártfogását szerzik meg számára s egész Boileauig eljutnak. Ugyanakkor mélyen behatol a római költőkbe, könyv nélkül tudja még a legszenvelgőbbeket is, még Claudianust és Prudentiust is. Nemsokára Olaszor-

ságban idézetek áradnak tollából; tetőtől talpig, minden zúgában és minden oldalán latin versekkel van megrakva emlékező tehetsége. Érezzük, hogy szerelmes beléjök, hogy gyönyörrel skandálja, hogy egy szép metszet elragadja, hogy minden finomság meghatja, hogy a művészet vagy megindulás semmi árnyalata sem kerüli el figyelmét, és irodalmi tapintata úgy megfinomult és kiképződött, hogy a gondolat és kifejezés minden szépségét élvezheti.

Megvalljuk, hogy e hajlam, ha nagyon sokáig tart, a kis szellem jele; nem szabad annyi időt fordítani efféle költői férczelésekre; Addison jobban cselekedett volna, ha bővíti ismereteit, tanulmányozza a római prózaírókat, a görög irodalmat, a keresztény régiséget, az újkori Olaszországot, melyeket alig ismert. De ez a korlátolt műveltség kevesebb erővel ruházta ugyan fel, hanem annál finomabbá tette. Művészetét csak a latin műveltség emlékeinek tanulmányozásával képezte; érzéke volt a styl előkelősége és finomsága, hatásai és fogásai iránt; figyelmes lett önmagára, szabatos és képes tudni és tökéletesíteni saját nyelvét. A kiszámított visszaemlékezésekben, a szerencsés czélzásokban, apró költeményeinek tartózkodó hangjában már előre feltünik több vonása a *Spectator*nak.

Elhagyva az egyetemet, sokáig útazott a világ legműveltebb két országában, Franczia- és Olaszországban. Látta Párisban, az angol nagykövet házában, ama szabályos és fényes társaságot, mely egész Európában hangot adott; meglátogatta Boileaut, Malebranchet; kissé gonosz kiváncsisággal szemlélte a versaillesi kendőzött és modoros hölgyek bókjait, a szép szavú és szépen tánczoló nemes-urak kecsességét és csaknem lapos udvariaskodásait. Mulatságot talált a francziák bókoló modorában, s megjegyzé, hogy itt a szabó és a varga egymással talál-

kozva, boldogoknak mondják magukat, hogy szerencséjök van egymást köszönthetni.

Olaszországban csodálta a művészet remekeit s egy levélben [1] magasztalta, melynek lelkesültsége kissé hideg, de nagyon jól van megírva.[2] Látjuk, hogy oly finom műveltsége volt, minőt ma szoktak adni a legelőkelőbb ifjaknak. És nemcsak a bámész emberek mulatságai s a fogadói pletykák foglalkoztatták. Kedves latin költői mindenhová követték; elútazása előtt újra átolvasta őket; verseiket szavalta a helyeken, melyekről említést tesznek.

«Meg kell vallanom, mondja, útazásaim alatt az volt egyik kegkedvesebb mulatságom, hogy a helyszinén vizsgáljam meg a különféle leirásokat, összehasonlítva a táj természetes alakját azon képekkel, melyeket a költők festettek róla.» [3]

Ezek az irodalmi inyencz élvezetei; semmi sem inkább irodalmi és kevésbbé pedáns, mint a tudósítás, melyet visszatértekor írt.[4] E finom és gyöngéd kiváncsiság nemsokára az érmekhez vezette őt. «Rokonság van — úgymond — köztük és a költészet közt;» mert magyará-

[1] Lord Halifaxhoz. 1701.

[2] Renowned in verse each shady thicket grows
And every stream in heavenly numbers flows...
Where the smooth chisel all its force has shown,
And softened into flesh the rugged stone,
Here pleasing airs my ravisht soul confound
With circling notes and labyrinths of sound.

[3] I must confess it was not one of the least entertainements that I met with in travelling, to examine these several descriptions, as it were, upon the spot, and to compare the natural face of the country with the landscapes that the poets have given us of it.

[4] *Remarks on Italy.*

zatul szolgálnak a régi költőkhöz; a gratiák valamelyik képe láthatóvá teszi HORÁCZ valamelyik versét.

E tárgyról igen kellemes párbeszédet írt, jóneveléstí embereket választva szereplő személyekül, «kik jártasak a tudomány legműveltebb részeiben s beutazták Európa legpolgárosultabb vidékeit». Színhelyül «a Themse partját választotta, hol üde szellő leng a folyó felől s kellemesen vegyülnek az árnyas helyek és források, melyekben oly gazdag az ország;»[5] azután mértékletes és szelid vidámsággal kigúnyolta a pedánsokat, kik azzal töltik életöket, hogy a római tógáról és sarúról értekeznek, hanem izléses és szellemes ember létére kimutatta a szolgálatokat is, melyeket az érmek a történelemnek s a szép művészeteknek tehetnek. Volt-e valaha jobb nevelés irodalmi műveltségű, nagyvilági ember számára? Már régóta az előkelő világ költészete felé fordult, azaz a szabatos alkalmi és bókversekhez. Minden művelt társaságban a gondolat ékesítésére törekszenek; ritka, ragyogó, szép ruhákba akarják öltöztetni, melyek megkülönböztetik a közönséges gondolatoktól, és ezért rá tukmálják a rímet, mértéket, nemes kifejezést; raktárt gyűjtenek számára válogatott kifejezésekből, elismert képletekből, elfogadott képekből, melyek mintegy arisztokratikus ruhatárhoz hasonlítnak, honnan feldiszítheti s felcziczomázhatja magát. A szellemes emberek kötelesek itt verseiket bizonyos styl szerint

[5] They were all three very well versed in the politer parts of learning, and had travelled into the most refined nations of Europe...

Their design was to pass away the heat of the summer among the fresh breezes that rise from the river, and the agreable mixture of shades and fountains, in which the whole country naturally abounds.

készíteni, a mint mások kötelesek csipkéiket bizonyos minta szerint viselni.

Addison magára ölti e ruhát, s szabatosan és könnyeden viseli, nehézség nélkül térve át egyik szokásról a másik hasonló szokásra, a latin versekről az angolokra. Fő műve «*The Campaign*» [6] kitünő mintája e kimért és klaszszikus stylnek. Minden vers tartalmas, önmagában befejezett s el van látva ügyes ellentéttel, vagy jó jelzővel, vagy rövid képpel. Az országok nemes neveket viselnek: Olaszország Ausonia, a fekete tenger, a scytha tenger; vannak ott halottak hegyei s Luciántól szentesített hangzatos ékesszólás; vannak Ovidot utánzó csinos szónoki fogások; az ágyúkat költői körülirások fejezik ki, mint később Delille-nél. [7] A költemény hivatalos és diszítő dicsőítés, hasonló ahhoz, melyet később Voltaire állított össze a fontenoyi győzelemről. Addison még tovább ment: operát, vígjátékot s egy nagyon megbámult tragédiát írt Cato haláláról.

E gyakorlatok a mult században mindenütt mintegy belépti jegyül szolgáltak a szép stylbe s az előkelő világba. A fiatal embernek Voltaire idejében, midőn kilépett az iskolából, meg kellett irnia tragédiáját, a mint ma közgazdasági czikket kell írnia; ez volt akkoriban annak bi-

[6] A blenheimi győzelemről.

[7] With floods of gore ... the rivers swell ....
Mountains of dead.
Rows of hollow brass
Tube behind tube the dreadful entrance keep,
Whilst in their wombs ten thousand thunders sleep ...
.... Here shattered walls, like broken rocks, from far
Rise up in hideous views, the guilt of war;
Whilst here the vine o'er hills of ruin climbs
Industrious to conceal great Bourbon's crimes.

zonyítéka, hogy tud csevegni a hölgyekkel, a mint ma bizonyítéka, hogy tud okoskodni a férfiakkal. Megtanulta a mulattatás, megindítás, szerelemről való beszéd művészetét; ily módon lerázta magáról a száraz szaktanulmányok porát; ki tudta választani az események és érzelmek közül azokat, melyek képesek érdekelni vagy tetszeni; meg tudott állni a jó társaságban, tudott ugyanott néha kellemes lenni és soha sem adni okot megbotránkozásra. Ilyen a műveltség, melyet e munkák szereztek ADDISONnak; nem sokat tesz, hogy középszerűek voltak. Tárgyalta bennök a szenvedélyeket, a komikumot; operájában néhány élénk és mosolygó festést, tragédiájában nehány nemes vagy megindító hangot talált; elhagyta az okoskodást és tiszta értekezést; megszerezte a művészetet, hogy az erkölcstant szemlélhetővé, az igazságot beszédessé tegye; arczulatot, még pedig vonzó arczulatot tudott adni az eszméknek. Igy alakította a tökéletes írót az ó- és újkori, idegen és nemzeti művelt modor érintkezése, a szép művészetek szemlélete, a nagyvilági gyakorlat és a styltanulmány, folytonos és finom kiválogatása mindannak, a mi kellemes a dolgokban és az emberekben, az életben és a művészetben.

Fínomsága különös idomot és bájat nyert jellemétől. Nem volt ez csupán külső, csinált és hivatalos; lelke mélyéből származott. Szelid és jó volt, gyöngéd érzékenységű, sőt annyira félénk, hogy elnémult és nehézkesnek látszott a népes társaságban vagy idegenek előtt; csakis bizalmas barátjai közt tért vissza élénksége, s azt mondá, hogy csak kettősben lehet jól csevegni. Ki nem állhatta az elkeseredett vitatkozást; ha ellenfele hozzáférhetetlen volt, úgy tett, mintha igazat adna neki, s egyedüli büntetésül óvatosan belesülyeszté badarságába. Örömest ke-

rülte a politikai czivódásokat; midőn felszólították, hogy *Spectator*ában azokat is fejtegesse, ártalmatlan és általános tárgyakra szorítkozott, melyek mindenkit érdekelhettek, a nélkül hogy akárkit bántanának. Fájt volna neki, ha fájdalmat okoz másoknak. Ámbár igen határozott és hű whigpárti volt, mérsékelt maradt a vitatkozásban és oly időben, midőn a győztesek törvényes úton igyekeztek meggyilkolni vagy tönkre tenni a legyőzötteket, arra szorítkozott, hogy kimutassa a toryk okoskodásainak hiányait s udvariasan gúnyolja balvéleményeiket. Dublinban ő volt az első, ki kezet nyujtott elbukott nagy ellenfelének, SWIFT-nek. Ámbár Dennis és Pope keserűen bántalmazták, mégsem akarta felhasználni ellenök befolyását és szellemét, s egész végig magasztalta POPE-t. Ha életét olvastuk, nincs valami megindítóbb, mint *tanulmánya a jóságról*; látszik, hogy öntudatlanul önmagáról beszél.

«A legnagyobb szellemek, — úgymond — kikkel összejöttem, emberiességök által tüntek ki. Nincs a világon társaság vagy társalgás, mely megállhatna jóság vagy valami más nélkül, mi annak szinét viseli s elfoglalja helyét; ez okból az emberek kénytelenek voltak bizonyos mesterséges jóakaratot feltalálni, melyet mi művelt modornak nevezünk.»

Öntudatlanul saját kellemét és sikereit magyarázza itt. Nehány sorral alább hozzá teszi:

«A jóság velünk születik; de az egészség, jólét és a jó bánásmód a világ részéről sokban hozzá járul fentartásához.» [8]

[8] There is no society or conversation to be kept up in the world without good-nature or something which must bear its appearance, and supply its place. For this reason, mankind have been forced to invent a kind of artificial humanity, which is what

Ismét magát leplezi le itt; nagyon boldog volt, és boldogsága szerető érzelmekben, mérsékelt kiméletességben, derült vidámságban áradt szét körülötte. Már az iskolában híres volt, latin versei a *fellow* állását szerezték meg számára Oxfordban; tíz évet töltött itt komoly mulatságok s kedvére való tanulmányok között. Huszonkétéves korában DRYDEN, az irodalom fejedelme, nagyszerű dicséretben részesíti. Elhagyva Oxfordot, háromszáz guinea évdijat nyer a miniszteriumtól, hogy befejezze nevelését s a közszolgálatra készüljön. Viszatérve utazásából, Blenheimről írt költeménye első sorba állítja őt a whigek közt. Képviselő lesz, az irlandi kormány főtitkára, al-államtitkár, miniszter. A pártok gyűlölködései megkimélik őt; a whigek általános vereségében újra beválasztják a parlamentbe; a whigek és toryk dühös harczai közt a whigek és toryk összegyűlnek, hogy megtapsolják *Cato* tragédiáját; a legkegyetlenebb pamphletírók tiszteletben tartják; tisztességét, tehetségét mintegy közös megegyezéssel felülemelik minden vitatáson. Bőségben, tevékenységben, tiszteletben él, bölcsen és hasznosan, körülvéve tudós és kiváló barátjainak folytonos csodálatától és állandó szeretetétől, kik nem tudnak eltelni társalgásával, Anglia valamennyi erényes emberének és művelt szellemének tapsai közt.

Ha pártjának bukása két ízben megsemmisiteni vagy hátráltatni látszik szerencséjét, nagy erőlködés nélkül talpon marad, megfontoltan és hideg vérrel, készen várva

we express by the word good-breeding... The greatest wits I have conversed with are men eminent for their humanity... Good-nature is generally born with us; health, prosperity, and kind treatment from the world are great cherishers of it, where they find it.

az eseményeket, elfogadva a középszerű sorsot, természetes és szerzett nyugalmával alkalmazkodva az emberekhez, a nélkül, hogy engedne nekik, tisztelve a nagyokat, a nélkül, hogy megalázná magát, menten a titkos lázadástól és benső szenvedéstől. Ezek tehetségének forrásai. Vannak-e ezeknél tisztábbak és szebbek? Van-e valami megnyerőbb, mint a nagyvilág finomsága és előkelősége, mesterkélt heve és hazug bókjai nélkül? És kereshetünk-e kellemesebb társalgást, mint egy boldog és jó emberét, ki tudományát, izlését, szellemét csak arra használja, hogy gyönyörűségünkre legyen?

II.

E gyönyörűség hasznunkra fog válni. A kivel beszélgetünk, az épen oly komoly, mint finom; épen úgy akar és tud oktatni, mint mulattatni; nevelése épen oly alapos volt, mint előkelő; sőt maga is megvallja *Spectator*ában, hogy jobban szereti a komoly, mint tréfás hangot. Természeténél fogva elmélkedő, hallgatag, figyelmes. A tudós vizsgáló lelkiismeretességével tanulmányozta az irodalmat, az embereket, a dolgokat. Olaszországban angol módra útazott, följegyezve az erkölcsök különbségét, a talaj sajátságait, a különféle kormányok jó és rossz eredményeit; ellátta magát határozott adatokkal, körülményes okiratokkal az adókról, épületekről, ásványokról, éghajlatról, kikötőkről, kormányzatról s mindenféle más tárgyakról.[9]

Az angol lord, ki Hollandiában útazik, szívesen be-

[9] L. például a san-marinoi köztársaságról szóló fejezetét.

lép a sajtos boltba, hogy saját szemeivel lássa a sajtkészítés minden részletét; s mint ADDISON, határozott számokkal, teljes jegyzetekkel tér vissza; a hiteles adatok e halmaza képezi az egészséges angol ész alapját. ADDISON ehhez csatolta még a gyakorlati tapasztalást is, a menynyiben felváltva vagy egyszerre hirlapíró, képviselő, államférfi volt, s szívével és kezével részt vett a pártok minden küzdelmében és változó esélyeiben. Az egyszerű irodalmi nevelés csak ügyes csevegőket szül, kik képesek felékesíteni s nyilvánosságra hozni az eszméket, melyekkel nem bírnak s melyeket mások szolgáltatnak számukra. Ha az írók teremteni akarnak, nem a könyveket és szalonokat, hanem az eseményeket és embereket kell nézniök; a szakemberek társalgása hasznosabb rájok nézve, mint a tökéletes körmondatok tanulmánya; csak annyit fognak önmaguktól gondolkozni, a mennyit éltek és cselekedtek.

ADDISON tudott cselekedni és élni. Leveleit, jelentéseit, fejtegetéseit olvasva, érezzük, hogy szellemének felét a politikától és kormányzattól nyerte. Elhelyezni az embereket, pénzt kezelni, a törvényt magyarázni, kitalálni az emberek indokait, előre látni a közvélemény változásait, helyesen, gyorsan s napjában húszszor itélni jelenlevő nagy érdekek fölött, a közönség felügyelete s az ellenség kémkedése mellett: ezek táplálták eszét és tartották fenn társalgását; az ily ember képes megitélni az embert s tanácsot adni neki. Itéletei nem voltak az agy erőfeszítése által felállított kibővítések, hanem a tapasztalás által ellenőrzött megfigyelések; úgy lehetett meghallgatni az erkölcsi tárgyakban, mint a physikust a physikai kérdésekben; érezték, hogy jogosultan szól s okulást nyernek szavaiból.

Rövid idő multával jobbnak érzé magát, kivel beszélt;

mert azonnal fölismerte benne a rendkívül emelkedett, tiszta lelket, mely oly annyira el van fogulva a tisztesség iránt, hogy ez képezi állandó gondját s legédesebb élvezetét. Természeténél fogva szerette a szép dolgokat, a jóságot és igazságosságot, a tudományt és szabadságot. Kora ifjúságától fogva a szabadelvű párthoz csatlakozott, s egész végig ott maradt, a legjobbat remélve az emberi észtől és erénytől, s kimutatva a nyomorúságot, melybe azon népek sülyednek, kik függetlenségökkel együtt lemondanak méltóságukról is. [10]

Figyelemmel kisérte az újkori természettudomány nagy fölfedezéseit, hogy még magasztosabbá tegye az isten művéről való eszméjét. Szerette a nagy és komoly megindulásokat, melyek kinyilatkoztatják természetünk nemességét és földi állapotunk gyöngeségét. Felhasználta minden tehetségét és minden munkáját, hogy felköltse bennünk annak érzését, mít érünk s milyennek kell lennünk. Két tragédiája közül, melyeket megírt vagy tervezett, az egyik a legerényesebb római, Cato haláláról szólt, a

[10] Letter from Italy to Lord Halifax.
O liberty, thou Goddess heavenly bright,
Profuse of bliss, and pregnant with delight,
Eternal pleasures in thy presence reign,
And smiling plenty leads thy wanton train...
'Tis liberty that crowns Britannia's isle,
And makes her barren rocks and her bleak moutains smile.

A san-marinói köztársaságról igy ír:

Nothing can be a greater instance of the natural love that mankind has for liberty and of their aversion to an arbitrary government, than such a savage mountain covered with people, and the Campania of Rome, which lies in the same country, almost destitute of inhabitants. *(Remarks on Italy.)*

másik Socrateséről, a legerényesebb görögéről; és mégis aggodalma támadt az első darab végén, s attól tartva, nehogy az öngyilkosságot igazolja, lelkiismereti furdalásokat tulajdonított Catonak. *Rosamonda* operája azon tanácscsal végződik, hogy a tisztességes szerelmet többre kell becsülni a tiltott örömöknél. *Spectatora, Tatlere, Guardian*ja egy világi hitszónok prédikácziói.

De a mi több, elvei szerint cselekedett is. A hivatalokban feddhetetlen maradt; szolgálatokat tett az embereknek, gyakran a nélkül, hogy ismerné őket, mindig ingyen, visszaútasítva még a leplezett ajándékokat is. Midőn kimaradt a hivatalból, loyalitása feddhetetlen volt; megmaradt véleményei és barátságai mellett, elkeserűltség és aljasság nélkül, merészen dicsőítve elbukott pártfogóit [11] s nem félve, hogy ez által elveszti az egyedüli segélyforrást, mely még megmaradt számára. Nemes volt természeténél fogva, és megfontolásból is. Úgy vélte, hogy okos dolog tisztességesnek lenni. Első gondja volt, mint mondá, «az igazság oldalára» állítni szenvedélyeit. Bensejében képet alkotott az okos teremtményről, s hozzá alkalmazta viseletét, épen úgy megfontolásból, mint ösztönből. Minden erényt az elvek és bizonyítékok sorozatával támogatott. Logikája táplálta erkölcstanát, s szellemének egyenessége tökéletessé tette szívének őszinteségét. Hasonló volt igazi angol vallásossága. Történeti fejtegetések szabályos sorozatára alapította hitét; [12] erkölcsi következtetések szabályos sorozatával bizonyította be az isten létezését; mindenütt az aprólékos és alapos bizonyítás volt hitének és érzelmeinek kalauza és szerzője.

[11] Például Halifaxot.

[12] *Of the Christian Religion.*

Így hangolva szerette az istent úgy fogni fel, mint a világ eszes uralkodóját; a véletlenséget és kényszert számítássá és irányozássá változtatta; rendet és gondviselést látott a dolgok összeütközésében, s érezte maga körül a bölcseséget, melyet önmagába igyekezett oltani. Bízott az istenben, mint jó és igazságos lény, ki egy másik jó és igazságos lény kezei közt érzi magát; örömest élt megismerésében és jelenlétében, s az ismeretlen jövőre gondolt, mely tökéletessé fogja tenni az emberi természetet s befejezi az erkölcsi rendet. Végéhez közeledve, átgondolta életét s valami rosszat talált, mit GAY ellen valaha elkövetett; kétségkívül nagyon csekély rossz lehetett ez, mert GAY nem is sejtette. ADDISON ágyához hivatta őt s bocsánatot kért tőle. Halála pillanatában is hasznos akart még lenni, s magához hívta lord Warwickot, vejét, kinek könnyelműsége többször nyugtalanította. Oly gyenge volt, hogy eleinte szólni sem tudott. A fiatal ember perczenyi várakozás után így szólt: «Jó uram, ide hivatott; hiszem, remélem, hogy parancsot akar számomra adni; biztosítom, hogy szent lesz előttem.» A haldokló végerőlködéssel megszorította kezét és halkan felelt: «Lásd, mily békességben tud meghalni a keresztény.» S egy pillanat mulva kiadta lelkét.

III.

«Ez elmélkedések egyetlen és nagy czélja az, mondja ADDISON a *Spectator* egy számában, hogy Nagy-Britannia földjéről száműzzük a bűnt és tudatlanságot.»[13] És szavát

[13] The great and only end of these speculations is to banish vice and ignorance out of the territories of Great Britain.

tartja. Hírlapjai egészen erkölcsösek, vannak bennök jó tanácsok a családok, rendreutasítások a könnyelmű nők számára, a tisztességes ember jellemképe, orvosszerek a szenvedélyek ellen, elmélkedések az istenről, vallásról, jövő életről. Nem tudjuk, vagy inkább nagyon jól tudjuk, mily sikere volna Francziaországban ily prédikáló ujságnak. Angliában rendkívül nagy volt, hasonló a jelenkori legszerencsésebb regényírók sikeréhez. Midőn a sajtó-adó minden hírlapot tönkre tett, a *Spectator* megkettőztette árát és fenmaradt. Mert az angol ész képét nyujtotta az angoloknak; a tehetség és tan megfeleltek a korszak és az ország igényeinek.

Kisértsük meg ez ész leirását, mely lassanként lerázta magáról a puritanismust és szigorúságát, a restauratiót és kicsapongásait. A vallással és állammal egy időben a szellem is megtalálta egyensúlyát. Felfogja a szabályt és fegyelmezi viseletét; lemond a kicsapongásról s józan életre tér; kerüli a testi életet és erkölcsit parancsol. ADDISON megvetéssel dobja el a durva physikai örömet, a zaj és mozgás állati gyönyörét.

«Lehetséges-e, mondja a bohózatokról és torzképekről beszélve, hogy az emberi természet gyönyört talál saját szégyenében, élvezettel látja, mint teszik nevetségessé saját alakját, és oly formákká torzítják, melyek borzalmat és undort gerjesztenek? Van valami aljas és erkölcstelen abban, hogy el tudnak viselni ily látványt.» [14]

[14] I would leave it to the consideration of those who are the patrons of this monstrous trial of skill, whether or no they are not guilty, in some measure, of an affront to their species, in treating after this manner the Human Face Divine.

(*Spectator* no 173.)

Is it possible that human nature can rejoice in its disgrace,

Még több joggal kel ki a naivság nélküli szabadosság és a rendszeres kicsapongás ellen, mely a restauratio izlése és gyalázata volt. Egész czikkeket ír a nagyvilági uracsok, e «féregfajta» ellen, mely ellepi Londont korcsszülötteivel; a hivatásos csábítók ellen, kik a bűn «kóbor lovagjai».

«Ha az előkelő és tekintélyes emberek ily bűnös szokásokra és foglalkozásokra fordítják éltöket, meg kellene gondolniok, hogy nincs oly aljas állású és születésű ember, kinél alábbvalókká ne tenné őket becstelenségök.» [15]

Szigorúan gúnyolja a nőket, kik kiteszik magukat a kisértéseknek, s kiket salamandereknek nevez:

«A salamander bizonyos faja a szűziesség hősnőinek, kik keresztül mennek a tűzön s a lángok között élnek, a nélkül, hogy megégjenek. Az ilyen ágya mellett fogadja a férfi látogatását, egész délután piquet-t játszik vele, két-három óráig sétál társaságában a holdvilágnál, az első látásra bizalmas lesz egy idegen iránt, s nem oly szűklelkű, hogy figyelembe vegye, vajjon nadrágot vagy szoknyát visel-e az, a kivel beszél?» [16]

and take pleasure in seeing its own figure turned to ridicule, and distorted into forms that raise horror and aversion? There is something disingenuous and immoral in the being able to bear such a sight. (*Tatler*, no 108.)

[15] When men of rank and figure pass away their lives in these criminal pursuits and practices, they ought to consider that they render themselves more vile and despicable than any innocent man can be, whatever low station his fortune or birth have placed him in. (*Guardian*, no 123.)

[16] A salamander is a kind of heroine in chastity, that treads upon fire, and lives in the midst of flames, without being hurt. A salamander knows no distinction of sex in those she converses with, grows familiar with a stranger at first sight, and is not so

Prédikátor módra harczol a kivágott ruhák használata ellen, s komolyan visszakivánja a régi idők ingelőit és illendőségét.

«A szendeség nagyobb szépséget ad a leánynak, mint az ifjúság virága, matronai méltóságot áraszt a hitvesre s szűzességébe helyezi vissza az özvegyet.» [17]

Később prédikácziókat találunk az álarczos mulatságok ellen, melyek légyottban végződnek; szabályokat arra nézve, hány poharat lehet inni, hány tál ételt lehet enni; kárhoztatásokat a vallástalanság és botrány kicsapongó mesterei ellen. Mindez igazságok ma már kissé laposaknak látszanak, de akkor újak és hasznosak voltak, mert Wycherley és Rochester az ellenkező elveket követték és emelték érvényre. A kicsapongást francziásnak és előkelőnek tartották; azért Addison ráadásul eltilt minden franczia léhaságot. Gúnyolja a nőket, kik öltöző asztaluknál látogatókat fogadnak s hangosan beszélnek a színházban.

«Semmi sem teszi ki őket nagyobb veszélynek, mint a vidám és élénk kedély. A francziák társalgása és mo-

narrow-spirited as to observe whether the person she talks to be in breeches or in petticoats. She admits a male visitant to her bed-side, plays with him a whole afternoon at picquette, walks with him two or three hours by moon-light.

(*Spectator*, n° 198.)

[17] To prevent these saucy familiar glances, I would entreat my gentle readers te sew on their tuckers again, to retrieve the modesty of their characters, and not to imitate the nakedness but the innocence of their mother Eve.

In short, modesty gives the maid greater beauty than even the bloom of youth; it bestows on the wife the dignity of the matron and reinstates the widow in her virginity.

(*Guardian*, n° 100, et *Spectator*, n° 204 et 224.)

doŕa a női nemet léhábbá vagy (mint nekik tetszik nevezni) élénkebbé teszi, mintsem összeférhetne az erénynyel és tapintattal. Ellenkezőleg, minden tisztességes és okos nő gondja az legyen, hogy megakadályozza vidámságának könnyelműséggé való fajulását.» [18]

Láthatjuk már e szemrehányásokban a józan háziasszony, az otthon ülő, komoly, tisztességes angol hitves arczképét, kit egészen férje és gyermekei foglalnak el. ADDISON húszszor is ismétli támadásait a nők fogásai, csinos, szenvelgett gyermekdedségei, kaczérsága és léhasága ellen. Ki nem állhatja a szeles vagy henye szokásokat. Tele van epigrammákkal a szerelmeskedések, túlzott öltözékek, hivságos látogatások ellen. [19] Megírja a férfi szatirikus naplóját, ki a clubba megy, ujságokat hall, ásít, a légmérőt nézi, s azt hiszi, hogy jól tölti idejét. Azt tartja, hogy időnk tőke, foglalkozásunk kötelesség és életünk munka.

De nem is több. Felülemelkedik ugyan az érzéki életen, de alatta marad a bölcsészetinek. Igazi angol erkölcstana mindig a földön húzódik, közhelyek közepett, a nélkül, hogy elveket fedezne föl, következtetéseket vonna le. A szellem magas és finom részei hiányzanak nála. Használható tanácsokat ad az embereknek, nehány jó,

[18] There is nothing that exposes a woman to greater dangers than that gaiety and airiness of temper, which are natural to most of the sex. It should be therefore the concern of every wise and virtuous woman to keep this sprightliness from degenerating into levity. On the contrary the whole discourse and behaviour of the French is to make the sex more fantastical, or (as they are pleased to term it) more awakened than is consistent either with virtue or discretion. (*Spectator*, n° 45.)

[19] Spectator, 317. 323.

világos utasítást, melyet a tegnapi események igazolnak s melyek hasznosak lehetnek a holnapi napra. Megjegyzi, hogy az atyáknak nem kell hajthatatlanoknak lenniök, és hogy gyakran megbánják, ha gyermekeiket a kétségbeesésbe űzték. Rájön, hogy a rossz könyvek veszedelmesek, mert tartósságuk a jövő nemzedékre is átszállítja mérgöket. Egy nőt, ki elvesztette jegyesét, azzal vigasztal, hogy eléje állítja annyi más ember boldogtalanságát, kik e pillanatban sokkal nagyobb bajokat szenvednek. *Spectatora* nem egyéb, mint a tisztesség kézikönyve s gyakran hasonlít a «*Complete Lawyer*»-hez. Mert egészen gyakorlati, s nem az a czélja, hogy szórakoztasson, hanem hogy megjavítson. A lelkiismeretes, értekezésekkel és erkölcstannal táplált protestáns hatásos tanácsadót, kalauzt kíván; azt akarja, hogy olvasmánya hasznára váljék viseletének, és hírlapja valami elhatározásra bírja. E czélra ADDISON mindenhonnan összeszedi az indokokat. A jövő életre gondol, de nem feledkezik meg a jelenről; a jól felfogott érdekre alapítja az erényt. Semmi elvet sem visz a végletig; valamennyit elfogadja, úgy a mint a köztulajdonban találhatók, látható jóságuk szerint, csak első következményeiket vonva le, elkerülve a hatalmas logikai nyomást, mely mindent elront, mert nagyon sokat fejez ki.

Nézzük, hogyan állít föl egy elvet, például az állhatatosság ajánlására; indokai minden fajtából valók s összevissza vannak keverve: először, az állhatatlanság megvetésnek teszen ki; azután örökös nyugtalanságot okoz; továbbá, legtöbbnyire megakadályoz czélunk elérésében; különben ez az emberi halandó állapot fővonása, végre leginkább ellenkezik az isten változhatatlan természetével, melyet mintául kell vennünk. Az egészet végül DRYDEN egy idézete s HORÁCZ versei világosítják meg. Ez ösz-

szefüggés nélküli egyveleg kitünően jellemzi a közönséges szellemet, mely hallgatóinak színvonalán áll, s a gyakorlati szellemet, mely tud uralkodni hallgatóin. ADDISON meggyőzi a közönséget, mert a hit nyilvános forrásaiból merít. Hatalmas, mert közönséges, hasznos, mert korlátolt.

Képzeljük el most ezt a szó szoros értelmében középszerű szellemet, mely egészen el van foglalva a cselekvés jó indokainak fölfedezésével. Mily megfontolt, mily egyenletes és méltóságos jellem! Mint el van látva elvekkel és elhatározásokkal! Mindaz, a mi lendület, ösztön, ihlet, szeszély, ki van belőle irtva vagy fegyelmezve. Nincs semmi, a mi meglepné vagy elragadná. Mindig készen és fedezve áll. Oly annyira, hogy automatnak látszik. Az okoskodás megmerevítette és ellepte. Lássuk például, mily stylben tesz óvatossá az önkéntelen képmutatás ellen; rendes és rendkívüli eszközöket hirdet, magyaráz, különböztet; bevezetések, előkészítések, módszer-magyarázatok, szent-írási hivatkozások közt vánszorog.[20]

Hat sornyi efféle morál után a franczia az utczára sietne, hogy friss levegőt szívjon. Ur isten! hát még akkor mit tenne, ha kegyességének fölgerjesztése végett arra figyelmeztetnék,[21] hogy az isten mindentudása és mindenütt jelenléte háromféle indokot szolgáltat számunkra, s ha bizonyítólag kifejtenék előtte az elsőt, másodikat és harmadikat? Mindenhol számítást alkalmazni, súlyokkal és számokkal lépni az élő szenvedélyek közé, ezeket feliratokkal látni el, osztályozni, mint a csomagokat, jelenteni a közönségnek, hogy a lajstrom készen van, s kezünkben tartva a számításokat, egyedül a statistika erejével

[20] Spectator, 397.
[21] Spectator, 571.

vezetni az embereket a becsület és kötelesség felé: íme, ebből áll az erkölcstan ADDISON-nál és Angliában. Bizonyos kalmári józan ész ez, a lelki érdekekre alkalmazva: a prédikátor itt nem más, mint nemzetgazda papi ruhában, ki úgy tárgyalja a lelkiismeretet, mint a lisztet, s úgy czáfolja a bűnt, mint a tilalmakat.

Nincs semmi magasztos vagy chimerikus a czélban, melyet elénk állít; minden gyakorlati, azaz polgári és józan; arról van szó, hogy kényelmesen éljünk e földön s azon túl boldogok legyünk.[22] «*To be easy*» lefordíthatatlan, igazi angol kifejezés, s a lélek kényelmes állapotát jelenti, mely középhelyet foglal el a nyugodt megelégedés, elismert tevékenység és derült lelkiismeret közt. ADDISON szerint a gondosan és szabályosan teljesített munkából és férfias tevékenységből áll. Látni kell, mily kedvteléssel festi *sir Roger*-ben s a *Freeholder*-ben a polgár és földbirtokos komoly megelégedését.

«Azért választottam — úgymond — a szabad birtokos czímét, mert erre vagyok legbüszkébb s ez juttatja leghatásosabban eszembe a szerencsés kormányzatot, mely alatt élek. Mint angol szabad birtokos nem haboznék megelőzni rangban egy franczia marquist, s ha látom valamely honfitársamat, miként mulat káposztás kertjében, ösztönszerűleg nagyobb urnak tartom, mint a leggazdagabb champagnei szőlőbirtokost. Kimondhatatlan gyönyör van abban, tulajdonunknak nevezni valamit. A szabad birtok, ha nem is állna másból, mint hóból és jégből, boldoggá s védelmében elszánttá teszi tulajdonosát..... Olyannak tartom magamat, ki minden meghozott törvényhez beleegyezését adja. A szabad birtokos, a választás erejénél

[22] To be easy here and happy afterwards.

fogva, csak egy fokkal különbözik a törvényhozótól, s ez okból föl kell kelnie a törvények védelmére, melyek bizonyos mértékben az ő alkotásai.»[23]

Ezek mind angol érzelmek, melyek számításból és büszkeségből állnak, erélyesek és zordonak. A házas ember rajza tökéletessé teszi e képet.

«Semmi sem kellemesebb az ember szivének, mint a hatalom vagy uralkodás, s én mint családatya gazdagon részesülök benne. Örökkön el vagyok foglalva azzal, hogy parancsokat adjak, kötelességeket szabjak ki, kihallgassam a feleket, igazságot szolgáltassak, jutalmakat és büntetéseket osztogassak. Szóval úgy tekintem családomat, mint patriarchai államot, melynek én egyszerre királya és papja vagyok...... Ha magam előtt látom kisded csapatomat, örülök, hogy gyarapítottam fajomat, országomat, vallásomat, ily számú eszes lényt, polgárt és keresztényt hozva létre. Kedvemre van, hogy így örökítettem meg magamat, és mivel nincs semmi termelés, a mi az emberi teremt-

[23] I have rather chosen this title than another, because it is what I most glory in, and most effectually calls to my mind the happiness of that government under which I live. As a British freeholder, I should not scruple taking place of a French Marquis; and when I see one of my countrymen amusing himself in his little cabbagegarden, I naturally look upon him as a greater person than the owner of the richest vineyard in Champagne... There is an unspeakable pleasure in calling anything one's own. A Freehold, though it be but in ice and snow, will make the owner pleased in the possession an stout in the defence of it... I consider myself as one who give my consent to every law which passes... A freeholder is but one remove from a legislator, and for that reason ought to stand up in the defence of those laws which are in some degree of his own making.

(*Freeholder*, 1.)

mény létrehozatalához fogható volna, büszkébb vagyok arra, hogy alkalmul szolgáltam tíz ily dicső alkotásra, mint ha száz pyramist építenék költségemen vagy ugyanannyi kötetet adnék ki a legkiválóbb szellemmel és tudománynyal.»[24]

És ha most az embert birtokán és háztáján kívül tekintjük, egyedül önmagában, a henyeség vagy ábrándozás perczeiben, akkor is ép oly pozitivnek fogjuk találni. Figyel, hogy kiképezze saját és mások eszét; ellátja magát erkölcscsel; a legjobban akarja felhasználni önmagát és az életet. Ezért gondol a halálra. Az éjszaki ember szivesen fordítja gondolatát a végfelbomlás s a homályos jövő felé. Addison gyakran használja sétahelyül a komor, sirokkal telt westminsteri apátságot.

«Kedvtelve szemlélte az újon ásott sírokat, s a csont- és koponya-darabokat, melyeket minden kapavágás kiszór a földből», s elgondolva a mindenféle emberek tö-

[24] Nothing is more gratifying to the mind of man than power or dominion; and this I think myself amply possessed of, as I am the father of a family. I am perpetually taken up in giving out orders, in prescribing duties, in hearing parties, in administering justice, and in distributing rewards an punishments... I look upon my family as a patriarchal sovereignety in which I am myself both king and priest... When I see my little troop before me, I rejoice in the additions I have made to my species, to my country, to my religion, in having produced such a number of reasonable creatures, citizens, and christians, I am pleased to see myself thus perpetuated; and as there is no production comparable to that of a human creature, I am more proud of having been the occasion of ten such glorious productions, than if I had built a hunkred pyramids at my own expense, or published as many volumes of the finest wit and learning.

(*Spectator*, nº 500.)

megét, kik most össze vannak keverve a föld alatt s porrá váltak, a «nagy napra gondol, melyen minden halandó egyszerre fog megjelenni»[25] a biró előtt, hogy a reá várakozó boldog vagy boldogtalan örökkévalóságba lépjen. És megindulása azonnal hasznos elmélkedésekké változik. Erkölcstana alapján mérleg van, melyen latra veti a boldogság mennyiségeit. Mathematikai hasonlatokkal serkenti magát, hogy a jövőt többre becsülje a jelennél. Számhalmazok által igyekszik maga elé állítni rövid jelen életünk s a végtelen örökkévalóság aránytalanságát. Igy születik e vallás, a búskomoly vérmérséklet s a megszerzett logika munkája, melyben az ember, mint valami számító Hamlet, az eszmény felé törekszik, mialatt jó üzletet végez, és pénzügyi összeadások által tartja fenn költői érzelmeit.

Efféle tárgyban megütközünk az ily szokásokon. Nem kell az istent nagyon meghatározni és bebizonyítani akarnunk; a vallás inkább az érzelem, mint a tudomány dolga; ártalmára vagyunk, ha nagyon szigorú bizonyításokat s nagyon szabatos dogmákat kivánunk tőle. A szív az, mely az eget látja; ha úgy akarják velünk elhitetni, a mint az antipodokat bizonyítják be földrajzi elbeszélések vagy valószínűségek által, rosszul vagy sehogysem fogunk benne hinni. Addison-nak csak iskolai vagy épületes érvei vannak, meglehetősen hasonlók Pluche abbé

[25] Upon my going into the church I entertained myself with the digging of a grave, and saw in every shovelful of it that was thron up the fragment of a bone or skull intermixt with a kind of mouldering earth, that some time or other, had a place in the composition of a human body.... I consider that great day when we sha l all of us be contemporaries and make our appearance together. (*Spectator*, 26 et 575.)

bizonyítékaihoz, melyeknek repedései mindenütt útat nyitnak az ellenvetéseknek s melyeket csak úgy kell venni, mint dialektikai gyakorlatokat vagy a megindulás forrásait. Vegyük ezekhez az érdek és okossági számítás indokait, melyek szerezhetnek újonczokat, de nem megtérőket: s akkor magunk előtt látjuk Addison összes bizonyítékait. Bizonyos durvaságot találunk az isteni dolgok tárgyalásának ily módjában, s még kevésbbé szeretjük a szabatosságot, melylyel istent magyarázza s oda viszi, hogy nem egyéb, mint megnagyobbított ember. E szabatosság és korlátoltság odáig megy, hogy az eget is leírja.

«Van egy hely, hol az istenség magasztos és látható dicsőségben nyilatkoztatja ki magát. Ez ama hely, hol az írás szerint a mennyei hatalmak s az angyalok számlálhatatlan sergei örökkön körülveszik az isten trónját hallelujáikkal s dicső énekeikkel.... Mily művészettel lehet emelve az isten trónja! Mily nagy lehet e hely felsége, hol a teremtés minden művészete fel van használva s melyet isten arra választott ki, hogy legmagasztosabb módon nyilatkoztassa ki magát! Milyen lehet ez épület, melyet a végtelen hatalom emelt a végtelen bölcseség vezetése alatt!» [26]

[26] Though the Deity be thus essentially present through all the immensity of space, there is one part of it in which he discovers himself in a most transcendent and visible glory.... It is here where the glorified body of our Saviour resides, and where all the celestial hierarchies and the innumerable hosts of angels are represented as perpetually surrounding the seat of God with hallelujahs and hymns of praise... With how much skill must the throne of God be erected!.. How great must be the majesty of that place, where the whole art of creation has been employed, and where God has chosen to show himself in the most magni-

S mi több, e helynek nagynak kell lennie; zene is van ott. Szép palota, s valószínűleg vannak benne előszobák is. De elég ebből ennyi; nincs kedvünk oda menni!

Ugyanezen betűszerinti és nehézkes pontossága annak kutatására bírja, mily fajta lehet a választottak boldogsága. [27] Részök lesz a gondviselés tanácskozásaiban s érteni fogják útjait «kezdettől fogva az idők végeig». Sőt a mi több, «bizonyára van a szellemekben bizonyos tehetség, melynél fogva meglátják egymást, mint érzékeink látják az anyagi tárgyakat, s nem vonható kétségbe, hogy lelkeink, ha megszabadultak földi testeiktől vagy dicsőült testet öltenek, e tehetségnél fogva, bármily részében legyenek a térnek, mindig szemlélhetik az isteni jelenlétet». [28]

Vissariadunk ez alantjáró bölcsészettől? ADDISON egy szava tüstént igazolja és megérteti velünk:

«Az emberi nem feladata e földön — úgymond — inkább a cselekvésben, mint a tudásban áll.» [29]

Már pedig az ilyen bölcsészet épen oly hasznos a cselekvésre, mint lapos a tudásra nézve. Minden elméleti hibája gyakorlati érdemmé válik. Gyalog kiséri a tételes

ficent manner! What must be the architecture of infinite power under the direction of infinite wisdom! (*Spectator* 580 et 531.)

[27] Spectator, 237, 571, 600

[28] There is doubtless a faculty in spirits by which they apprehend one another, as our senses do material objects, and there is no doubt but our souls, when they are disembodied, or placed in glorified bodies, will, by this faculty, in whatever part of space they reside, be always sensible of the Divine Presence.

(*Spectator*, 571, 237 et 600.)

[29] The business of mankind in this life is rather to act than to know.

vallást;[80] mily támogatást talál a régi hagyomány tekintélyében, a nemzeti intézményben, a fennálló papságban, a látható szertartásokban, a mindennapi szokásban! A közjót, a nagy emberek példáját, a köznapi logikát, a betűszerinti értelmezést, a kézzelfogható szövegeket használja érvekül; van-e jobb mód a tömeg kormányzására, mint a bizonyítékokat értelmének és igényeinek alacsony színvonalához alkalmazni? Emberré teszi az istent; nem ez az egyetlen út arra, hogy megértesse? Csaknem érzékileg írja le a jövő életet; nem ez az egyetlen útja, hogy kívánatossá tegye? A nagy bölcsészeti következtetések költészete gyönge a positiv és részletes leirások által gyökeret vert benső meggyőződéshez képest. Így születik a tevékeny áhitat s az ilyen vallás megkettőzteti az erkölcsi rugó erejét. Addison vallása szép, mert hatalmas. Az érzés ereje eltakarja a dogma nyomorúságát. Értekezésein keresztül érezzük megindulását; a kicsinyességek, pedanteriák eltünnek. Nem látunk többé mást benne, mint az imádástól és tisztelettől teljesen áthatott lelket; nem prédikátor többé, ki osztályozza az isteni tulajdonságokat s jó logikája mesterségét mutatja, hanem ember, ki természeténél fogva s csupán saját hajlamából visszatér a felséges kép elé, hódolattal szemléli minden oldalról s csak megújult vagy megalázott szívvel hagyja el.

Megindulásának őszintesége tiszteletreméltókká teszi még a katechismus tanait is. Megállapított áhitati és elmélkedési napokat kiván, melyek rendszeresen eszünkbe juttassák teremtőnket és hitünket. Tárczaczikkeibe imákat sző be. Eltiltja a káromkodást, azt tanácsolva, hogy szüntelen tartsuk szemünk előtt a legfőbb úr jelenlétét.

[80] Tatler, 257.

«Ez állandó hódolat számüzné körünkből a divatos istentelenséget, mely abból áll, hogy az isten nevét a leghitványabb alkalmaknál is használjuk .... Megbántás lenne az észre, ha világosságba akarnók helyezni ily szokás borzalmas és szentségtörő voltát.»[81]

Ha a francia hallaná, hogy valaki megtiltja neki a káromkodást, az első szóra talán elnevetné magát; az ő szemében ez a jó izlés s nem az erkölcstan dolga. De ha magától ADDISON-tól hallaná azt, mit az előbb lefordítottunk, többé nem nevetne.

IV.

Nem kis dolog divatba hozni az erkölcsöt. ADDISON megtette, s az erkölcs divatban maradt. Az előtt a tisztességes emberek nem voltak finomak, s a finom emberek nem voltak tisztességesek; az áhitat rajongó volt, a finomság kicsapongó; az erkölcsökben, mint az irodalomban csak puritánokat vagy kéjenczeket lehetett találni. ADDISON volt az első, ki az erényt kiegyeztette az előkelőséggel, a kötelességet tökéletes stylben tanította s a kellemet az ész szolgálatába hajtotta.

[81] Such an habitual homage to the Supreme Being would in a particular manner banish from among us that prevailing impiety uf using his name on the most trivial occasions.. What can we think of those who make use of so tremendous a name in the ordinary expressions of their anger, mirth, and most impertinent passions? Of those who admit it into the most familiar questions and assertions, ludicrous phrases and works of humour? Not to mention those who violate it by solemn perjuries? It would be an affront to reason, to endeavour to set forth the horror and profaneness of such a practice. (Spectator, 535.)

«Sokratesről beszélik — úgymond — hogy a bölcsészetet lehozta az égből s az emberek közt szállásolta el. Az én vágyam abból áll, hogy azt mondják rólam: kihoztam a bölcsészetet a tanulószobákból és könyvtárakból, az iskolákból és kollégiumokból, s a clubbokban és gyülekezetekben, a thea-asztaloknál és kávéházakban helyeztem el. Azért különösen ajánlom elmélkedéseimet minden jól rendezett családnak, melyek minden reggel egy órát szánnak theára és vajas kenyérre: felhívom őket saját érdekükben, hogy pontosan tálaltassák fel ezt a lapot is, s úgy tekintsék, mint részét a thea-készletnek.»[32]

Egy kis mosolyt veszünk észre ebben; egy kis gúny mérsékli a komoly eszmét; a művelt ember hangja ez, ki az unalom első jelére megfordítja beszédét, fínomúl enyeleg, még a saját rovására is, és tetszeni akar. Ilyen Addison hangja mindenütt.

Mennyi művészetre van szüksége annak, a ki tetszeni akar! Először is meg kell értetnie magát, egyszerre, mindig, alaposan, az olvasó minden fáradsága, gondolkozása, figyelme nélkül! Képzeljük a nagyvilági embereket, kik elolvasnak egy oldalt, míg egy darab kalácsot[33] esznek

[32] It was said of Socrates that he brought philosophy down from Heaven, to inhabit among men; and I shall be ambitious to have it said of me that I have brought philosophy out of closets and libraries, schools and colleges, to dwell in clubs and assemblies, at teatables and in coffee-houses. I would therefore in a very particular manner recommend those my speculations to all well regulated families that sed apart an hour in every morning for tea, and bread and butter; and would earnestly advise tem for their good to order this paper to be punctually served up, and to be looked upon as a part of the tea equipage.

(*Spectator*, 10.)

[33] Bohea-rolls.

mellette, a hölgyeket, kik félbeszakítnak egy mondást, hogy a bál kezdete felől kérdezősködjenek: három szakszerű vagy tudós szó elég volna, hogy félre dobják a hírlapot. Csak világos, közhasználatú kifejezéseket akarnak, melyekbe a szellem az első lépéssel behatol, mint a közönséges csevegés ösvényeibe; és valóban, az olvasmány rájok nézve nem egyéb, mint csevegés, még pedig jobb a többieknél. Mert a válogatott társaság megfinomítja a nyelvet. Nem türi a rögtönzés vagy tapasztalatlanság véletlenségeit és határozatlanságait. Megkivánja a styl tudományát, mint a külső modor ismeretét. Szabatos szavakat akar, melyek kifejezik a gondolat finom árnyalatait, és kimért szavakat, melyek kizárják a botránkoztató vagy túlságos benyomásokat. Kifejtett mondatokat kíván, melyek több alakban állítva eléje ugyanazon eszmét, könnyen bevésik szórakozott lelkébe. Oly szófűzéseket kíván, melyek az ismert eszmét elmés alakban állítva eléje, élénken bevésik szórakozott képzeletébe.

Addison mindazt megadja, a mit óhajt; iratai tiszta forrásai a klasszikus stylnek; soha sem beszéltek Angliában jobb nyelven. Gazdagon el van látva ékítésekkel, és a rhetorikának soha sincs benne része. Mindenütt helyes ellentétek vannak, melyek csak a világosságot mozdítják elő és nincsenek nagyon elnyújtva; könnyen talált szerencsés kifejezések, melyek a dolognak új és elmés színezetet adnak; összhangzatos körmondatok, hol a hangok csendes patak változatosságával és szelídségével folynak egymásba; leleményekben és képekben gazdag ér, melyben a legkedvesebb gúny csillog. Bocsánat a fordítónak, ki ennek példáját akarja bemutatni a következő gúnyos képben, melyet a költőről és szabadságairól fest:

«Nem kénytelen követni a természetet lassú menetében, mely egyik évszakból a másikba viszi, vagy megfigyelni eljárását a növények és virágok fokozatos létrehozatalában. Összehalmozhatja leírásában a tavasz és ősz minden szépségét, és minden hónapot megadóztathat, hogy kellemesebb legyen. Rózsái, lonczai, jázminjai egyszerre virulnak, melegágyait egy időben borítják amaranthok, ibolyák és liliomok. Nála a talaj nem szorítkozik bizonyos növényfajtákra; egyaránt megfelel a tölgynek és mirtusnak, s önmagától alkalmazkodik minden éghajlat terményéhez. Narancsfái vadon nőnek; mirtus van minden sövényben; ha kedve jön illatos berekre, elég napfény áll rendelkezésére, hogy abban a nyomban kihajtson. Ha mindez nem elég arra, hogy kellemes tájat készítsen magának, új fajta virágokat csinálhat, melyeknek illata gazdagabb, szine hatalmasabb mindazokénál, melyek a természet kertében teremnek. Madárdalai oly gazdagok és összhangzatosak, erdei oly sűrűek és sötétek lehetnek, a mint óhajtja. A nagy távlat épen oly kevésbe kerül neki, mint a kicsiny; zuhatagjait épen oly könnyen zúdíthatja le félmértföldes meredekről, mint húsz rőfös sziklákról. Rendelkezésére állnak a szelek, s folyóinak csavargó menetét oly hajlásokkal vezetheti, melyek legjobban elbájolják az olvasó képzelmét.» [34]

[34] He is not obliged to attend her in the slow advances which she makes from one season to another, or to observe her conduct in the successive production of plants or flowers. He may draw into his description all the beauties of the spring and autumn, and make the whole year contribute something to render it more agreeable. His rose-trees, woodbines, and jessamines may flower together and his beds be covered ad the same time with lilies, violets, and amaranths. His soil is not restrained to any

Azt tartjuk, ADDISON itt maga veszi igénybe a jogot, melyet másoknak tulajdonít, s önmaga mulat, midőn megmagyarázza, hogyan lehet minket mulattatni. Ez a nagyvilág kedves hangja. E tanulmányokat olvasva, még kedvesebbnek tartjuk, mint a minő; nincs benne semmi követelő; soha sem erőlködik; tele van végtelen kíméletességekkel, melyeket az ember használ, a nélkül, hogy akarná, elnyer, a nélkül, hogy kérné; megvan tehetsége, hogy vidám és kellemes legyen, fínom enyelgése, epétlen gúnyja, állandó jó kedve; megvan az a művészete, hogy minden dologban a legteljesebb s legüdébb virágot válaszsza, és illatát szívja a nélkül, hogy széttépné vagy elhervasztaná; a tudomány, politika, tapasztalat, erkölcstan legszebb gyümölcseikkel járulnak hozzá, felékesítik s az alkalmas pillanatban kinálják, s készek azonnal visszavonúlni, mihelyt a társalgás megízlelte azokat s mielőtt rájok únna. A legfőbb rangú hölgyek,[35] az előkelőség ítélő bírái, kik hódolattól

particular set of plants, but is proper either for oaks or myrtles, and adapts itself to the produces of every climate. Oranges may grow wild in it; myrtles may be met with in every hedge; and if he thinks it proper to have a grove of spices, he can quickly command sun enough to raise it. If all this will not furnish out any agreeable scene, he can make several new species of flowers, with richer scents and higher colours, than any that grow in the gardens of nature. His concerts of birds may be as full and harmonious, and his woods as thick and gloomy as he pleases. He is at no more expense in a long vista than a short one, and can as easily throw his cascades from a precipice of half a mile high as from one of twenty yards. He has his choice of the winds and can turn the course of his rivers in all the variety of meanders that are most delightful to the reader's imagination.

(*Spectator* 148.)

[35] Spectator 423, 265.

környezve ragyogó öltözékeik, fínom szellemök és kecses mosolyaik által teszik tökéletessé a férfiak csiszoltságát és a nagyvilág fényét: ez volt ama benső kép, melyen az író magát képezte s melyben kedvét lelte.

V.

Ennyi előny nem jár hátrányok nélkül. A nagyvilági illemformák, melyek megenyhítik a kifejezéseket, eltompítják a stylt; addig szabályozzák a közvetlenséget és mérséklik a hevet, mig végre halványnyá és egyhangúvá teszik a nyelvet. Nem kell mindig tetszeni, kivált a fülnek tetszeni akarni. CHATEAUBRIAND azzal dicsekedett, hogy Cymodocée énekében egyetlen egy kihagyás sincs; annál rosszabb Cymodocéera nézve. Épen ily ártalmára vannak ADDISON-nak a magyarázók, kik kijelölik körmondatainak egyensúlyát.[36] Így magyarázzák meg, miért unalmas egy kissé. A mondatok kerekdedsége nyomorúságos érdem és árt a többieknek. A hosszú és rövid szótagok kiszámítása, mindenütt a jóhangzás keresése, a végrímek gondja, mind e klasszikus keresettségek megrontják az írót. Minden eszmének megvan a maga hangja, s minden munkánknak arra kell törekednie, hogy őszintén és egyenesen papirra tegyük, úgy a mint lelkünkben él. Másolnunk és följegyeznünk kell gondolatunkat, a megindulások és képek özönével, melyek fölemelik, nem törődve mással, mint a hűséggel és világossággal. Egy igaz mondás fölér száz terjedelmes körmondattal; amaz okirat, mely mindenkorra följegyzi a szív vagy érzékek valamely mozdulatát;

[36] L. Hurd aprólékos elemzését.

ez csecsebecse, mely arra való, hogy a versfaragók üres fejeit mulattassa; FLECHIER húsz lapját szívesen odaadnók SAINT-SIMON három soráért. A szabályos rhythmus megcsonkítja a természetes lelemény lendületét; a benső vizió árnyalatai elenyésznek; nem látunk többé gondolkozó vagy érző lelket, hanem skandáló újjakat: a folytonos körmondat LA-QUINTINIE ollójához hasonlít, mely az ékítés ürügye alatt minden fát gömbölyűre nyír.

Ezért van némi hidegség, némi egyhangúság ADDISON styljében. Úgy látszik, mintha szeretné önmagát hallgatni. Nagyon is mérsékelt, nagyon szabatos. Legmeghatóbb történetei, például *Theodosius* és *Constantia,* csak gyengén indítnak meg; kinek jönne kedve s'rásra, efféle körmondatokat hallva?

«Constantia tudva, hogy egyedül házasságának híre vihette kedvesét ily végletekbe, nem akart elfogadni semmi vigasztalást; önmagát vádolta most, hogy oly készségesen hallgatott e házassági ajánlatra, s úgy tekintette új kérőjét, mint Theodosius gyilkosát. Szóval elhatározta, hogy inkább eltűri atyja haragjának legvégső következményeit, mintsem oly házasságba egyezzék, mely bűnnel és borzalommal teltnek látszott előtte.[37] Így festik-e a borzalmat és bűnt? Hol vannak a szenvedélyes indulatok, melyeket ADDISON festeni akar? Ezt csak elbeszéli, de nem *látja.*

[37] Constantia who knew that nothing but the report of her marriage could have driven him to such extremities, was not to be comforted; she now accused herself for having so tamely given an ear to the proposal of a husband, and looked upon the new lover as the murderer of Theodosius. In short she resolved to suffer the utmost effects of her father's displeasure rather than to comply with a marriage which appeared to her so full of guilt and horror. *(Spectator,* 164.)

Alapjában véve a klasszikus nem képes *látni.* Mindig kimért és okos, s mindenek előtt az a feladata, hogy arányosítson és rendezzen. Zsebében hordja szabályait s minden alkalommal előrántja. Nem hatol egyszerre a szép forrásáig, mint a valódi művészek, a természetes ihlettség ereje és világossága által; megállapodik a középtájakon, a szabályok között, az ízlés és józan ész vezetése alatt. Innen van, hogy a kritika oly alapos és oly középszerű ADDISON-nál. A kik eszméket keresnek, jól teszik, ha nem olvassák a *képzelemről* írt tanulmányát, melyet annyira magasztaltak, mely oly jól van írva, de oly szegényes, közönséges, a végokok közbejötte által annyira lealacsonyított bölcsészettel. Híres kommentárja az *Elveszett paradicsomról* nem igen ér többet, mint BATTEUX vagy BOSSU értekezései. Van olyan helye is, hol csaknem ugyanazon sorban összehasonlítja HOMER-t, VIRGIL-t és OVID-ot. Mert előtte a legfőbb érdem a költemény szép elrendezése. A tiszta klasszikusok jobban élvezik a jó rendet és csoportosítást, mint a naiv igazságot és erős leleményt. Mindig kezökben tartják költészeti kézikönyvüket: a ki megfelel a felállított mintának, annak van szelleme; különben nincs. ADDISON, hogy MILTON-t dícsérje, megállapítja, hogy a hősköltemény szabálya szerint a *Paradicsom* cselekvénye egységes, teljes és nagyszerű; hogy a jellemek különfélék és általános érdeküek, hogy az érzelmek természetesek, megfelelők és magasztosak; hogy stylje világos, változatos és emelkedett: most már bámulhatjuk MILTON-t; bizonyítványa van ARISTOTELES-től. Hallgassuk például a klasszikus értekezés e hideg aprólékosságait:

«Ha MILTON-ról írt első czikkemben BOSSU módszerét követtem volna, az *Elveszett paradicsom* cselekvényét az ötödik könyvben Raphael beszédétől kezdtem volna.»

«Bár a bűn és halál allegoriáját bizonyos mértékben kimenti szépsége, mégsem tudnám megengedni, hogy ily képzelt lények megfelelő szereplők lehetnének az epikus költeményben.»[38]

Később meghatározza a költői gépeket, szerkezetök föltételeit, alkalmazásuk hasznát. Mintha asztalost látnánk, ki a lépcső szerkezetét vizsgálja. Ne higyjük, hogy megütközik a mesterkélt dolgokon; ellenkezőleg, csodálja azokat. Felségeseknek találja az atya-isten szavalatait s a monarchikus udvariasságokat, melyekkel a Szentháromság személyei ellátják egymást. Az angyalok táborában, kápolnai és kaszárnyai szokásaikban, iskolai vitatkozásaikban, makacs puritán vagy áhitatos királypárti nyelvökben nincs rá nézve semmi visszás vagy kellemetlen. Ádám pedanteriája és házi prédikácziói szerinte megfelelnek az ártatlanság tiszta állapotának.

Valóban a két utolsó század klasszikusai mindig csak mint műveltet fogták fel az emberi szellemet. A gyermek, a művész, a barbár, az ihlett ember, kisíklik kezökből, annál inkább azok, kik az emberen felűl állnak; az ő világuk a földre szorítkozik, a föld pedig a tanuló szobára vagy a szalonra; nem érik el sem az istent, sem a természetet, vagy ha hozzá érnek, a természetet szabályos kertté, az istent erkölcsi felügyelővé alakítják át. A szel-

[38] Hal I followed monsieur Bossu's method in my first paper on Milton, I should have dated the action of Paradise lost from the beginning of Raphael's speech in this book, etc.

(*Spectator*, 327.)

But notwithestanding the fineness of this allegory (Sin and Death) may atone for it in some measure, I cannot think, that persons of such a chimerical existence are proper actors in an epic poem. (*Spectator*, 273.)

lemet ékesszólássá, a költészetet értekezéssé, a drámát párbeszéddé vékonyitják. A szépséget az észbe helyezik, bizonyos középtehetségbe, mely képtelen a leleményre, hatalmas a szabályokban, egyensúlyba hozza a képzelmet, mint a viseletet, s az ízlést ítélő bíróvá teszi az irodalomban, ugyanakkor, midőn az erkölcstant bíróvá teszi a cselekedetek fölött.

Eltávolítják a szójátékokat, az érzéki durvaságokat, a képzelem tévelygéseit, a valószinütlenségeket, a borzalmakat és Shakespeare minden hiábavaló málháját; [39] de csak félúton követik őt mély ösvényein, melyeken az emberi szívbe hatol, hogy leleplezze ott az állatot és az istent. Meg akarnak ugyan indúlni, de nem megrázkódni; eltűrik, hogy meghassák őket, de azt kivánják, hogy tetszésöket is megnyerjék. Észszerűleg tetszeni: ez az ő irodalmuk czélja. Ilyen Addison kritikája; hasonlít művészetéhez; a klasszikus műveltségből született, mint művészete; a nagyvilági élethez alkalmazkodik, mint művészete, ugyanazon szilárdsága és ugyanazon határai vannak, mert ugyanazon forrásokból, a szabályból és kellemből származik.

VI.

Meg kell azonkívül gondolnunk, hogy Angliában vagyunk, és itt sok dolog van, a mi nem kellemes a francziára nézve. Francziaországban érte el a klasszikus korszak tökéletességét; úgy hogy hozzá hasonlítva más országok klassziczitásából hiányzik egy kissé a bevégzettség.

[39] Spectator, 39, 40, 58.

Addison, ki oly előkelő otthon, nem egészen az a franczia szemében. Tillotson mellett ő a világ legkedvesebb embere. Montesquieu mellett csak félig-csiszoltnak látszik. Társalgása nem elég élénk; a gyors mozdulatokat, a hang könnyű változatait, a hamar eltűnő s hamar visszatérő könnyed mosolyt nem igen lehet nála találni. Hosszú és nagyon egyhangú mondatokban vánszorog tova; körmondatai igen ki vannak kerekítve; a haszontalan szavak nagy terhétől meg lehetne könnyíteni. Előre hirdeti, a mit mondani fog, jelzi az osztályozásokat és alosztályozásokat, latinul, sőt görögül is idéz; erősen felrakja és végtelenül elnyújtja erkölcstanának hasznos és vastag mázát. Nem fél attól, hogy unalmassá lesz.

Mert az angolokkal szemben nem kell ettől félni. Oly emberek, kik szeretik a három óráig tartó bizonyító prédikácziókat, könnyen kielégíthetők a mulatság dolgában. Jusson eszünkbe, hogy a nők oda át élvezetből látogatják a *meetingeket* és mulatságot találnak abban, ha félnapon át hallgatnak szónoklatokat az iszákosság vagy a változó adófokozat fölött. E türelmes személyek nem követelik, hogy a társalgás mindig fürge és elmés legyen. Következőleg elviselhetik a kevésbbé finom udvariasságot s a kevésbbé burkolt bókokat is. Ha Addison köszönti őket, a mi gyakran megtörténik, ezt komoly kifejezéssel teszi és bókját mindig valami intés kiséri. Lássuk például nyilatkozatát a nagyon kirívó öltözékekről:

«Épen oly gyönyörűséggel szemléltem e kis tarka csoportot, mint valami tulipán-ágyat, s eleinte azon töprenkedtem, vajjon nem indiai királynők követsége ez? De szemtől szembe nézve őket, azonnal elmúlt csalódásom, s annyi szépséget láttam minden arczon, hogy felismertem az angol nőket; semmi más ország nem lett

volna képes ily arczokat, ily ajkakat, ily szemeket létre hozni.»[40]

E kiméletes gúnyban, melyet csaknem hivatalos csodálat mérsékel, megismerhetjük a nőkkel való angol bánásmódot; a férfi velök szemben mindig világi prédikátor; a nők rá nézve kedves gyermekek vagy hasznos háziasszonyok, de sohasem szaloni királynők vagy egyenrangúak, mint a francziáknál. Midőn ADDISON a legitimista hölgyeket át akarja téríteni a protestáns pártra, csaknem úgy bánik velök, mint a kis leányokkal, kiknek megígérik, hogy ha jók lesznek, visszakapják babájukat vagy kalácsukat.[41]

[40] I looked with as much pleasure upon this little party-coloured assembly as upon a bed of tulips and did not know at first whether it might not be an embassy of Indian queens; but upon my going about in the pit, and taking them in front, I was immediately undeceived and saw so much beauty in every face, that I found them all to be English. Such eyes and lips, cheeks and foreheads could not be the growth of any other country. The complexion of their faces hindered me from observing any farther the colour of their hoods, though I could easily perceive by that unspeakable satisfaction which appeared in their looks, that their own thoughts were wholly taken up in those pretty ornaments they wore upon their heads. (*Spectator*, 265.)

[41] They should first reflect on the great sufferings and persecutions to which they expose themselves by the obstinacy of their behaviour. They lose their elections in every club where they are set up for toasts. They are obliged by their principle to stick a patch on the most unbecoming side of their foreheads. They forego the advantage of the birthday suits... They receive no benefit from the army, and are never the better for all the young fellows that wear hats and feathers. They are forced to live in the country and feed their chickens at the same time that they might show themselves at court and appear in brocade, if they behaved themselves well. In short what must go to the

«Meg kellene gondolniok a nagy szenvedéseket és üldözéseket, melyeknek makacs viseletök által kiteszik magukat. Nem esik többé rájok a választás a clubbokban, midőn a szépek egészségére isznak; elveiknél fogva kénytelenek a szépségtapaszt homlokuk azon részére ragasztani, hol legrosszabbul áll nekik; elvesztik a születésnapi öltözékek előnyét; nincs semmi hasznukra a hadsereg és a sok fiatal ember, kik tollas kalapot viselnek; kénytelenek a vidéken élni és tyúkjaikat tömni, épen oly időben, midőn megjelenhetnének az udvarnál s brocat-ruhájukat mutogathatnák, ha jól akarnák viselni magukat.... A férfi megbotránkozva látja, ha a szép keblet politikai düh emeli, a mi még a durvább és zordonabb nemnél is visszatetsző.... És mégis gyakran kell szomorkodva látnunk, hogy a fűzőt csaknem szétszakítja a lázadó harag ereje, és a legédesebb hangok a legférfiasabb szenvedélyeket fejezik ki....» De szerencsére ritkán ér e bánat; «ott, hol nagy számmal tenyésznek a virágok, a föld messziről egészen virágosnak látszik; előre kell haladnunk s belépnünk, hogy észre vegyük a kevés rossz gyomot, mely kihajtott a színek e szép vegyülete között.»

heart of every fine woman, they throw themselves quite out of the fashion... A man is startled when he sees a pretty bosom heaving with such party-rage, as is disagreeable even in that sex, which is of a more coarse and rugged make. — And yet such is our misfortune, that we sometimes see a pair of stays ready to burst with sedition, and hear the most masculine passions exprest in the sweetest voices... Where a great number of flowers grow, the ground at distance seems entirely covered with them, and we must walk into it before we can distinguish the several weeds that spring up in such a beautiful mass of colours.

(*Freeholder*, 4 et 26.)

Ez udvariasság nagyon komoly; kissé megütközve látjuk, hogy ily meggondolt kezek ily közelről érintik a nőt. A moralista udvariassága ez; hiába van jó modora, mégsem egészen szeretetreméltó, és ha a franczia leczkét vehet tőle a neveléstanból és jó viseletből, neki meg Francziaországban kell keresnie a finom modor és társalgás mintáit.

VII.

Míg a franczia első gondja a társaságban a szeretetreméltóság, az angolé az, hogy méltóságos maradjon. Vérmérséklete mozdulatlanságra bírja, míg a francziát a magáé taglejtésre vezeti. Az angol enyelgése épen oly komoly, a mily vidám a francziáé. A nevetés náluk egészen benső; nem engedik át neki magukat; hallgatva mulatnak. Ha érteni akarjuk a szellem e fajtáját, utoljára oda jutunk, hogy kedvünket találjuk benne. Ha a higgadtság a szelidséggel egyesűl, mint ADDISON-nál, épen olyan kellemes, mint érdekes. Elbájoltan nézzük a jókedvű embert, a ki mégis ura marad önmagának. Egészen elbámulva látunk együtt két ily ellenkező tulajdonságot. Mindegyik emeli és mérsékli a másikat. Nem riaszt vissza a mérges keserűség, mint SWIFT-nél, sem a folytonos bohóskodás, mint VOLTAIRE-nél. Teljes kedvteléssel élvezzük a ritka szövetséget, mely először egyesíti a komoly magatartást és jó kedvet. Olvassuk el például e kis szatirát a szinház és közönség rossz izlése ellen.[42]

[42] There is nothing that of late years has afforded matter *of greater* amusement to the town than signior Nicolini's combat

«Semmi sem mulattatta jobban a várost az utóbbi években, mint a Haymarketben signor Nicolini harcza az oroszlánnal, melyet gyakran adtak elő a nagybritanniai királyság fő és alsó nemességének általános megelégedésére .... Az első oroszlán lámpatisztogató volt, epés és fejes természetű ember, ki túlment szerepén s nem engedte egy könnyen megöletni magát .... A második oroszlán mesterségére nézve szabó volt, ki a színházhoz

with a lion in the Haymarket, which has been very often exhibited to the general satisfaction of most of the nobility and gentry in the kingdom of Great Britain... The first lion was a candle-snuffer, who being a fellow of testy, choleric temper, overdid his part, and would not suffer himself to be killed so easily as he ought to have done... The second lion was a taylor by trade who belonged to the play-house, and had the character of a mild and peaceable man in his profession. If the former was too furious, this was too sheepish for his part; in so much that after a short modest walk upon the stage, he would fall at the first touch of Hydaspes, without grappling with him and giving him an opportunity of showing his variety of Italian tricks. It is said indeed that he once gave him a rid in his flesh-coloured doublet. But this was only to make work for himself, in his private character of a tailor... The acting lion at present is, as I am informed, a country gentleman who does it for his diversion but desires his name may be concealed. He says very handsomely in his own excuse that he does not act for gain; that he indulges an innocent pleasure in it; and that it is better to pass away an evening in this manner than in gaming and drinking... This gentleman's temper is made out of such a happy mixture of the mild and the choleric, that he outdoes both his predecessors, and has drawn together greater audiences than have been known in the memory of man... In the mean time, I have related this combat of the lion to show what are at present the reigning entertainments of the politer part of Great Britain.

(Spectator, 13.)

tartozott, s czéhében a szelid és békés ember hírét élvezte. Az első nagyon dühös, ez meg nagyon jámbor volt, úgy hogy alig tett egy rövid és szerény sétát a deszkákon, már is elesett Hydaspes első érintésére, a nélkül, hogy küzdene vele vagy alkalmat adna különféle olasz fogásainak teljes kifejtésére. Igaz, azt mondják, hogy egy ízben felszakította testszínű ujjasát; de ezt csak szabó minőségében tette, hogy munkát szerezzen magának .... Az oroszlán, mely jelenleg szerepel, vidéki gentleman, mint hallom, ki ezt mulatságból teszi, de titokban kivánja tartatni nevét. Nagyon szépen mentegetőzik azzal, hogy nem nyereségért játszik; hogy ártatlan mulatságot enged meg magának; hogy többet ér így tölteni estéit, mint kártyával és ivással. E gentleman jelleme oly szerencsés vegyüléke a szelidségnek és vadságnak, hogy mindkét elődjét felülmúlja és oly nagy tömeget csődít a színházba, minőt emberemlékezet óta nem láttak .... Különben azért beszéltem el ez oroszlánharczot, hogy megmutassam, micsoda jelenleg Nagy-Britannia finomabb osztályainak uralkodó mulatsága.»

Sok eredetiség van e komoly vidámságban. Általában e népnek hajlama van a különczségre; szeretik az ellentétek erős hatását. A franczia irodalom halványnak látszik előttük; viszont a francziák kevésbbé gyöngédeknek találják őket. A *Spectator* némely száma, melyet a londoni hölgyek csinosnak tartottak, Párisban megütközést szült volna. Például Addison álom formában adja elő egy uracs agyvelejének bonczolását: [43]

[43] The pineal grand, which many of our modern philosophers suppose to be the seat of the soul, smelt very strong of essence and orange-flower, and was encompassed with a kind of

«A kedezmirigy, melyet több újkori bölcsészünk a lélek székhelyének tart, az illatszerek és narancsvirág erős szagát árasztotta, és bizonyos szarúszövetbe volt zárva, mely a puszta szemnek láthatatlan apró lapokra vagy tükröcskékre volt csíszolva, úgy hogy ha volt lelke, az egész idejét saját szépségeinek szemléletével tölthette. Tág barlangot vagy üreget vettünk észre az előagyban, mely tele volt szalagokkal, csipkékkel és himzésekkel .... A szemben semmi figyelemreméltót sem találtunk a *musculi amatorii* kivételével, vagy a mint nyelvünkre fordíthatjuk, a kacsintó izmok nagyon kopottak és elhasználtak voltak, míg az emelő izom, mely a szemet az ég felé fordítja, úgy látszott, mintha soha sem lett volna használatban.»

Ez anatomiai részletek, melyektől a franczia elundorodnék, mulattatják a pozitiv szellemet; a nyerseség rá nézve nem egyéb, mint szabatosság; a határozott képekhez szokva nem érez rossz szagot az orvosi stylben. ADDISON-ban nincs meg a francziák undora. Hogy kigúnyoljon valami bűnt, mathematikus, nemzetgazdász, pedáns, gyógyszerész lesz. Mulattatják a szakszerű kifejezések.

horny substence, cut into a thousand little faces or mirrors, which were imperceptible to the naked eye; in so much that the soul, if there had been any here, must have been always taken up in contemplating her own beauties. We observed a large antrum or cavity in the sinciput thas was filled with ribbonds, lace and embroidery... We did not find any thing very remarkable in the eye, saving only that the musculi amatorii, or as we may translate it into English, the ogling muscles, were very much worn, and decayed with use; whereas on the contrary the elevator or the muscle which turns the eye towards heaven, did not appear to have been used at all. (*Spectator*, 275.)

Törvényszéket állít föl, hogy a krinolinok felett itéljen, s a perrendtartás formuláival kárhoztatja a szoknyákat. Úgy tanítja a legyező kezelését, mint a tizenkét tempós töltést. Összeállítja a szerelemtől beteg vagy meghalt emberek lajstromát, és a nevetséges okokat, melyek e szomorú állapotba hozták.

«William Simple, kit az operában egy másnak szóló pillantás sujtott le.»

«Sir Cristopher Crazy, báró, kit egy halcsontos szoknya könnyű érintése sebzett halálra.»

«Ned Courtly átnyújtja Flaviának elejtett kesztyűjét; Flavia átveszi a kesztyűt s az embert megöli egy bókkal.»[44]

Más statisztikai kimutatások, összegezésekkel és számtáblázatokkal, a leukadiai szikláról való leugrás történetét adják elő.

«Aridoeust, szép epirusi ifjút, ki Praxinoéba, Thespis nejébe volt szerelmes, ép bőrrel húzták ki, csak két foga tört ki s orra kissé lapossá lett.»

«Hipparchus halálosan szerelmes volt feleségébe, ki Bathyllust szerette; leugrott és belehalt; mire felesége nőül ment kedveséhez.» [45]

[44] William Simple, smitten at the Opera, by the glance of an eye that was aimed at one that stood by him.

Sir Christopher Crazy Bast., hurt by the brush of a whalebone petticoat.

Ned Courtly, presenting Flavia with her glove (which she had dropped on purpose), she received it and took away his life with a curtesy.

John Gosselin, having received a slight hurt from a pair of blue eyes, as he was making his escape was dispatched by a smile.

(*Spectator*, 377.)

[45] Aridoeus, a beautiful youth of Epirus, in love with Praxinoe the wife of Thespis, escaped without damage saving only

Az emberi botorságok festésének e különös módját *humor*nak nevezik. Beható józan észt, az önmérséklet szokását, ügyvivői modort, de mindenek fölött jó adag erős leleményességet foglal ez magában. A faj kevésbbé finom, de erősebb, és az élvezetek, melyek kielégítik szellemét és izlését, az italokhoz hasonlítnak, melyek megfelelnek inyének és gyomrának.

VIII.

E hatalmas germán életnedv még Addison-nál is szétrepeszti klasszikus és latin hüvelyét. Hiába van inyére a művészet, még szereti a természetet. Nevelése, mely szabályokkal tömte meg, nem irtotta ki belőle az igaz érzés szűziességét. Francziaországi útjában többre tartotta Fontainebleau vadságát Versailles szabatosságánál. Lerázta magáról a nagyvilági finomságok bilincseit, hogy a régi nemzeti balladák egyszerűségét dicsérje. Megérteti a közönséggel az *Elveszett paradicsom* óriási szenvedélyeit, mély vallásosságát. Érdekes látni, midőn czirkalommal kezében, Bossu-től zabolázva, végtelen okoskodásokba és akadémiai frázisokba bonyolódva, természetes megindulásának erejénél fogva egyszerre eléri a magas járatlan tájakat, hová Milton-t a hit és szellem ihlete emelte. Bizonyára nem mondaná Voltaire-rel, hogy a bűn és halál allegoriája hányásra ingerli az embert. Meg-

that two of his foretheet were struck out, and his nose a little flatted.

Hipparchus, being passionately fond of his own wife, who was enamoured of Bathyllus, leaped and died of his fall; upon which his wife married her gallant. (*Spectator*, 233.)

van benne a nagyszerű képzelem készlete, mely érzéketlenné teszi a nagyvilági polgárosultság apró finnyásságai iránt. Szívesen tartózkodik a túlvilág nagyszerűségei és csodái közt. Át van hatva a Láthatatlan jelenlététől; szüksége van arra, hogy túlemelkedjék e hitvány élet érdekein és reményein.[46] A hitnek e forrása minden oldalon útat tör nála; hiába zárkózik a hivatalos dogma szabályos csatornájába; a szövegeken és érveken keresztűl, melyekkel eltakarja magát, meg lehet látni valódi eredetét. A komoly és termékeny képzelemből fakad, mely csak a túlvilág szemléletében talál kielégítést.

Az ily tehetség az egész embert elfoglalja, és ha az irodalmi kellemek vizsgálatába bocsátkozunk, itt lenn épen úgy észre veszszük, mint oda fenn. Semmi sem változatosabb, gazdagabb Addison-nál, mint a diszítés és jelenetezés. A legszárazabb erkölcstan képekké és elbeszélésekké alakúl át kezében. Vannak itt levelek mindenféle emberektől, papoktól, a nép és az előkelő világ fiaitól, kik mindnyájan megtartják styljöket s tanácsukat egy kis regény színébe burkolják. Majd egy nagykövet gúnyolja Montesquieu módjára az európai fínom modor hazugságait; majd ismét görög vagy keleti regéket találunk, képzeleti útazásokat, egy skót látnok vízióit, egy lázadó emlékiratait, a hangyák történetét, egy majom átalakulásait, egy henyélő naplóját, egy sétát Westminsterben, a humor genealogiáját, a nevetséges clubszabályokat, szóval a kellemes vagy alapos költések kiapadhatatlan gazdagságát.

Legnagyobb számmal vannak az allegoriák. Érezzük, hogy kedvét leli e nagyszerű képzeleti világban; bizonyos operát készít a maga számára; szemének szüksége van

[46] L. a Spectator harmincz utolsó számát.

arra, hogy színeket szemléljen. Itt van például a vallások allegoriája, mely protestáns ugyan, de épen oly ragyogó, mint elmés; a kellem itt nem a hangok élénkségében és változatosságában áll, mint a francziáknál, hanem a lelemény tündöklésében és igazságában.

«A középső alak, mely legelőször vonta magára mindenki szemét s mely sokkal nagyobb volt a többieknél, matrona volt, úgy öltözve, mint a nemes és éltes hölgyek Erzsébet királynő korában. Különösen figyelemreméltó volt öltözetében a kalap toronyalakú koronával,[47] a nyestnél sötétebb öv és a fátyolszövetű kötény, mely fehérebb volt a hermelinnél. Ruhája a legdúsabb fekete bársonyból készűlt és épen a szív tájékán megbecsülhetetlen értékű nagy gyémántok diszítették kereszt-alakban. Magatartása méltóságot és mosolygó derültséget mutatott, s ámbár előhaladt korú volt, arczán oly lelkesedés és élénkség tűnt fel, hogy egyszerre korosnak és halhatatlannak látszott. Láttára oly szeretet és tisztelet hatotta át szívemet, hogy könnyeim arczomra gördültek, és mentől tovább szemléltem, annál inkább eláraszták szívemet a gyöngédség és fiúi engedelmesség érzelmei.»

«Jobbján egy asszony ült, ki annyira el volt borítva ékszerekkel, hogy alakja, arcza és kezei csaknem egészen rejtve voltak. A mi keveset látni lehetett arczából, festve volt, s a mit rendkívül különösnek találtam, mesterséges ránczokat is lehetett rajta észrevenni. Fejdísze igen magasra emelkedett három külön emeletben vagy fokban; ruhája ezer színnel tarkállott, s arany-, ezüst-, selyemkeresztekkel volt kihimezve. Minden, a mi rajta volt, még kesztyűje és papucsa is ezt a jelt viselte; sőt oly baboná-

[47] V. ö. az Erzsébet korabeli fejdíszeket.

san látszott hozzá ragaszkodni, hogy keresztbe vetett lábakkal ült.»

«Valamivel távolabb egy férfi alakja állt, ki rémült szemekkel tekintett egy vizzel tölt ezüst medenczére. Mivel magatartásában olyas valamit vettem észre, mi az őrültséghez hasonlított, eleinte azt képzeltem, hogy az esztelenségnek azt a faját képviseli, melyet az orvosok víziszonynak neveznek; de emlékezetembe idézvén a látvány czélját, azonnal eszembe jutott, hogy ez az anabaptizmus.» [48]

[48] The middle figure which immediately attracted the eyes of the whole company and was much bigger than the rest, was formed like a matron, dressed in the habit of an elderly woman of quality in Queen Elizabeth's days. The most remarkable parts of her dress were the beaver with the steeple crown, the scarf that was darker than sable, and the lawn apron that was whiter than hermine. Her gown was of the richest black velvet, and just upon her heart, studded with large diamonds of an inestimable value disposed in the form of a cross. She bore an inexpressible cheerfulness and dignity in her aspect; and though she seemed in years, appeared with so much spirit and vivacity, as gave her at the same time an air of old age and immortality. I found my heart touched with so much love and reverence at the sight of her, that the tears ran down my face as I looked upon her; and still the more I looked upon her, the more my heart was melted with the sentiments of filial tenderness and duty. I discovered every moment something so charming in her figure that I could scarce take my eyes off it. — On its right hand ere sat the figure of a woman so covered with ornaments, that her face, her body, and her hands were almost entirely hid under them. The little you could see of her face was painted; and what I thought very odd, had something in it like artificial wrinkles. But I was the less surprised at it, when I saw upon her forebead an old fashioned tower of gray hairs. Her hair-dress rose very high by tree several strries or degrees. Her garments had a thousand colours in them and were embroidered with crosses in gold, silver, and silk; she had

Az olvasón áll kitalálni, mit jelentett a két első alak. Inkább fognak az anglikánnak, mint a katholikusnak tetszeni; de azt hiszszük, még a katholikus sem tagadhatja meg elismerését a költés gazdagságától és élénkségétől.

A valódi képzelem természetszerűleg a jellemek leleményére vezet. Mert ha élénken elképzelünk valamely helyzetet vagy cselekvést, ugyanegy lendülettel látni fogjuk kapcsainak egész hálózatát; a szenvedélyek és tehetségek, az összes mozdulatok és hangok, a ruházat, lakás, társaság minden részlete, melyek belőle folynak, egyesülni fognak lelkünkben s maguk után vonják előzményeiket és következményeiket; s az eszmék e lassan szervezkedő sokasága végűl egyetlen egy érzésben fog összpontosulni, melyből mint mély forrásból szökell ki egy teljes egyén festése és története.

Addison-nál több ilyen van: a hallgatag figyelő, William Honeycomb, a tory vidéki nemes, sir Roger de Coverley, kik nem csupán szatirikus tételek, mint La Bruyère alakjai, hanem valódi egyének, kik a jelenkori nagy regények alakjaihoz hasonlítnak s néha egészen egyenlők velök. És valóban, a nélkül hogy sejtené, ugyan-

nothing on, so much as a glove or a slipper, which was not marked with this figure. Nay, so superstitiously fond did she appear of it, that she sat cross-legged... The next to her was a figure which somewhat puzzled me. It was that of a man looking with horror in his eyes upon a silver bason filled with water. Observing something in his countenance that looked like lunacy, I fancied at first that he was to express that kind of distraction which the physicians call the hydrophobia. But considering what the intention of the show was, I immediately recollected myself and concluded it to be Anabaptism. (Tatler, 257.)

akkor és ugyanoly módon találja fel a regényt, mint legkitünőbb kortársai. Alakjait az életből veszi, a korszak erkölcseiből és viszonyaiból; hosszasan és aprólékosan leírja nevelésök és környezetök minden részletét, a pozitiv megfigyelés szabatosságával, rendkívül reális és angol módon. Valódi remekmű s egyszersmind történeti emlék sir Roger de Coverley, a falusi nemes, az alkotmány és egyház hű szolgája, békebíró, egyházi kegyúr, kinek uradalma kivonatban az egész angol föld szerkezetét feltünteti. Ez uradalom kis állam, melyet atyailag ugyan, de mégis kormányoznak. Sir Roger korholja bérlőit, szemlét tart fölöttük a templomban, tudja dolgaikat, utasításokat, segítséget, parancsokat ád nekik; tisztelik, szavát fogadják, szeretik, mert velök él, mert hajlamainak és nevelésének egyszerűsége csaknem az ő színvonalukra állítja, mert mint hatósági személy, régi birtokos, gazdag ember, jótevő és szomszéd, erkölcsi és törvényes, hasznos és szentesített tekintélyt gyakorol.

Addison egyszerre tünteti föl benne a szilárd és sajátságos angol jellemet, tölgy-keménységű szívével, eredeti kérgének egész durvaságával, mely sem megenyhülni, sem kisimulni nem tud; a nagy jóságot, mely az állatokra is kiterjed, a falusi élet és a testi gyakorlatok kedvelését, a parancs és fegyelem iránti hajlamot, az alárendeltség és tisztelet érzését, sok józan észt és kevés finomságot, a sajátságok és különczségek nyilvános feltüntetésének szokását, nem törődve a nevetségességgel, nem gondolva a hetvenkedésre, egyedül csak azért, mert önmagán kívül más birát nem ismer el maga fölött. Száz meg száz vonás festi ezenkívül a korszakot: az olvasottság hiánya, a boszorkányokban való hit nyomai, a pórias és vadász modor, a naiv és hátramaradt szellem tudatlansága. Sir Roger a

gyermekeknek, kik jól felelnek a katechismusból, egy bibliát ajándékoz a maguk számára, anyjuk részére pedig egy oldal szalonnát. Ha valamely vers megnyeri tetszését, félperczczel tovább énekli, miután a gyülekezet már befejezte. Nyolcz kövér disznót ölet karácsonra, s a plebánia minden szegény családjának hurkát és egy csomag kártyát küld. Ha színházba megy, fütykösökkel fegyverzi fel cselédjeit, hogy megvédjék a banditák ellen, kik, véleménye szerint, megmételyezik Londont. Addison húszszor is visszatér öreg lovagjára, mindig valamely új oldalát fedezve föl jellemének, mint az emberi természet elfogulatlan vizsgálója, kitartó tudásvágygyal és éleslátással; valódi teremtő, kinek csak egy lépést kell tennie, hogy, mint Richardson és Fielding, elérje az újkori irodalom nagy művét, az erkölcs-regényt.

IX.

E fölött van a költészet. Ezerszer őszintébb és szebb módon árad prózájában, mint verseiben. Gazdag keleti képzelem képei tárulnak fel itt, nem pattogó szikrákkal, mint Voltaire-nál, hanem derült és teljes világításban, mely hullámzásba hozza biboruk és aranyuk szabályos redőit. A zengzetes és nyugalmas bő mondatok zenéje szelíden vezeti végig a lelket a regényes pompák és varázslatok közt, és az örökifjú természet mély érzése Spenser szerencsés nyugodtságára emlékeztet.[49]

Kiméletes gúnyjain és erkölcsi czélzatain keresztűl érezzük, hogy szerencsés képzelő ereje van, hogy kedv-

[49] *Story of Abdallah and of Hilpa.*

telve szemléli a bérczet ellepő erdők ingását, a völgyek üde forrásoktól éltetett örökzöldjét és a tágas láthatárt, mely a távoli ég szegélyén hullámzik. A nagy és egyszerű érzések önmaguktól csatlakoznak e nemes képekhez, s kimért összhangjok hasonlíthatatlan látványt nyújt, mely méltó arra, hogy komolysága s szelidsége által elbűvölje a tisztességes ember szívét. Ilyen Mirza víziója, melyet csaknem egészen le kell fordítnunk.[50]

[50] On the fifth day of the moon, which according to the custom of my forefathers I always keep holy, after having washed myself, and offered up my morning devotions, I ascended the high hills of Bagdad, in order to pass the rest of the day in meditation and prayer. As I was here airing myself on the tops of the mountains, I fell into a profound contemplation on the vanity of human life; and passing from one thought to another: Surely, said I, man is but a shadow and life a dream. Whilst I was thus musing, I cast my eyes towards the summit of a rock that was not far from me, where I discovered one in the habit of a shepherd, with a little musical instrument in his hand. As I looked upon him, he applied it to his lips, and began to play upon it. The sound of it was exceeding sweet, and wrought into a variety of tunes that were inexpressibly melodious, and altogether different from any thing I had ever heard. They put me in mind of those heavenly airs that are played to the departed souls of good men upon their first arrival in paradise, to wear out the impressions of the last agonies, and qualify them for the pleasures of that happy place. My heart melted away in secret raptures....

Ha then led me to the highest pinnacle of the rock, and placing me on the top of it: Cast thy eyes eastward, said he, and tell me what thou seest. — I see, said I, a huge valley, and a prodigious tide of water rolling trough it. — The valley that thou seest, said he, is the vale of misery, and the tide of water that thou seest is part of the great tide of eternity. — What is the reason, said I, that te tide I see rises out of a thick mist at one end, and again loses itself in a thick mist at the other? —

«A hold ötödik napján, melyet őseim szokása szerint mindig megülök, miután megmosakodtam és elvégeztem reggeli ájtatosságomat, Bagdad magas halmaira mentem,

What thou seest, said he, is that portion of eternity which is called Time, measured out by the sun, and reaching from the beginning of the world to its consummation. Examine now, said he, this sea that is thus bounded with darkness at both ends, and tell me what thou discoverest in it. — I see a bridge, said I, standing in the midst of the tide. — The bridge thou seest, said he, is human life, consider it attentively. — Upon a more leisurely survey of it, I found that it consisted of threescore and ten entire arches, with several broken arches which added to those that were entire, made up the number about an hundred. As I was counting the arches, the genius told me that this bridge consisted at first of a thousand arches; but that a great flood swept away the rest, and left the bridge in the ruinous condition I now beheld it. But tell me further, said he, what thou discoverest on it. — I see multitudes of people passing over it, said I, and a black cloud hanging on each end of it. — As I looked more attentively, I saw several of the passengers dropping through the bridge, into the great tide that flowed underneath it; and upon further examination, perceived there were innumerable trapdoors that lay concealed in the bridge, which the passengers no sooner trod upon, but they fell through them into the tide and immediately disappeared. These hidden pitfalls were set very thick at the entrance of the bridge, so that throngs of people no sooner broke through the cloud, but many of them fell into them. They grew thinner towards the middle, but multiplied and lay closer together towards the end of the arches that were entire.

There were indeed some persons, but their number was very small, that continued a kind of hobbling march on the broken arches, but fell trough one after another, being quite tired and spent with so long a walk.

I passed some time in the contemplation of this wonderful stucture, and the great variety of objects which it presented. My heart was filled with a deep melancholy to see several drop-

hogy a nap többi részét imádság és elmélkedés között töltsem. Míg itt a hegy ormán üde levegőt szívtam, mély elmélkedésbe merültem az emberi élet hiúsága fölött; s

ping unexpectedly in the midst of mirth and jollity, and catching at every thing that stood by them to save themselves. Some vere looking up towards the heavens in a thoughtful posture, and in the midst of a speculation stumbled and fell out of sight. Multitudes were very busy in the pursuit of bubbles that glittered in their eyes and danced before them; but often when they thought themselves within the reach of them, their footing failed and down they sunk. In this confusion of objects, I observed some with scimetars in their hands, and others with urinals, who ran to and fro upon the bridge, thrusting several persons on trap-doors which did not seem to lie in their way, and which they might have escaped, had they not been thus forced upon them.

I here fetched a deep sigh. Alas, said I, man was made in vain! How is she given away to misery and mortality! tortured in life, and swallowed up in death! — The genius being moved with compassion towards me, bid me quit so uncomfortable a prospect: look no more, said he, on man in the first stage of his existence, in his setting out for eternity; but cast thine eye on that thick mist into which the tide bears the several generations of mortals that fall into it. — I directed my sight as I was ordered, and (whether or no the good genius strengthened it with any supernatural force, or dissipated part of the mist that was before too thick for the eye to penetrate) I saw the valley opening at the further end, and spreading forth into an immense ocean that had a huge rock of adamant running through the midst of it, and dividing it into two equal parts. The clouds still rested on one half of it, insomuch that I could discover nothing in it: But the other appeared to me a vast ocean planted with innumerable islands, that were covered with fruits and flowers, and interwoven with a thousand little shining seas that ran among them. I could see persons dressed in glorious habits with garlands upon their heads, passing among the trees, lying down by the sides of fountains, or resting on beds of flowers; and could hear a confused harmony of singing birds, falling waters, human

egy gondolatról a másikra térve: «Bizonyára — mondám — az ember csak árnyék s az élet álom. Mialatt így töprengék, egy nem messze eső szikla orma felé vetém tekintetemet, hol egy alakot vettem észre, pásztori öltözetben, kicsiny hangszerrel kezében. Midőn rá tekintėk,

voices, and musical instruments. Gladness grew in me upon the discovery of so delightful a scene. I wished for the wings of an aagle, that I might fly away to those happy seats, but the genius told me there was no passage to them, except through the gates of death that I saw opening every moment upon the bridge. The islands, said he, that lie so fresh and green before thee, and with which the whole face of the ocean appears spotted as far as thou canst see, are more in number than the sands on the sea shore; there are myriads of islands behind those which thou here discoverest, reaching farther than thine eye, or even thine imagination can extend itself. These are the mansions of good men after death, who according to the degree and kinds of virtue in which they excelled, are distributed among these several islands, which abound with pleasures of different kinds and degrees, suitable to the relishes and perfections of those who are settled in them: every island is a paradise accomodated to its respective inhabitants. Are not these, O Mirza, habitations worth contending for? Does life appear miserable, that gives the opportunities of earning such a revard? Is death to be feared, that will convey thee to so happy an existence? Think not man was made in vain, who has such an eternity reserved for him. — I gazed with inexpressible pleasure on these happy islands. At length, said I, shew me now, I beseech thee, the secrets that lie hid under those dark clouds which cover the ocean on the other side of the rock of adamant. The genius making me no answer, I turned about to adress myself to him a second time, but I found that hd had left me; I then turned again to the vision which I had been so long contemplating; but instead of the rolling tide, the arched bridge, and the happy islands, I saw nothing but the long hollow valley of Bagdad, with oxen, sheep, and camels grazing upon the sides of it.

ajkához illeszté a hangszert s játszani kezdett rajta. Hangja rendkívül édes volt s különféle változatokba ment át, melyek kimondhatatlanúl zengzetesek valának és egészen különbözők mindentől, mit valaha hallottam. Eszembe juttatá ama mennyei dalokat, melyekkel a jó emberek elköltözött lelkeit fogadják megérkezésökkor a paradicsomban, hogy elmossák végső halálküzdelmök benyomásait s képesekké tegyék őket e boldog hely gyönyöreinek élvezésére. Szívem titkos elragadtatástól olvadozott.....

Azután a szikla legmagasabb csúcsára vezetett s annak ormára helyezve így szólt hozzám: Vesd szemedet kelet felé s mondd, mit látsz. — Nagy völgyet látok, felelék, s roppant vízárt, mely átömlik rajta. — A völgy, melyet látsz, mondá, a siralom völgye, és a vízár, melyet látsz, az örökkévalóság özönének egy része. — Mi az oka, mondám, hogy az ár, melyet látok, sűrű ködből ered az egyik oldalon, és ismét sűrű ködben vész el a másikon? — A mit látsz, mondá, az örökkévalóságának azon része, melyet időnek neveznek; a nap által van kimérve s a világ kezdetétől végeig tart. Tekintsd most — folytatá — a tengert, melyet mindkét végén sötétség határol, és mondd, mit látsz ott. — Hidat látok, mondám, mely az ár közepén áll. — A híd, melyet látsz — mondá — az emberi élet; vizsgáld meg figyelmesen. — Hosszasabb vizsgálat után észrevettem, hogy hetven egész és több törött ívből állt, melyek az ép ívekkel együtt mintegy százra mentek, A mint az íveket számláltam, a szellem azt mondá, hogy e híd eleinte ezer ívből állt; hanem a nagy árvíz elmosta a többit s e rongált állapotban hagyta a hídat, melyben most látom. — De mondd csak tovább — folytatá — mit veszesz észre a hídon? — Sok embert látok áthaladni rajta, mondám, és fekete felhő nehezűl mindkét végére.—

Figyelmesebben nézve több áthaladót láttam lebukni a hídról s az alant ömlő árba esni, s még további vizsgálat után számtalan sülyesztő ajtót vettem észre, melyek el voltak rejtve a hídon, s alig léptek rájok az átmenők, tüstént alábuktak az árba s abban a nyomban eltűntek. E rejtett sülyesztők nagyon sűrűn voltak a híd bejáratánál, úgy hogy számosan alig törtek elő a felhőből s máris beléjök estek. Közepe felé megritkultak, de ismét megszaporodtak és sűrűn voltak egymás mellett az ép ívek vége felé.

Igaz, hogy voltak nehányan, de nagyon kevesen, kik tovább vánszorogtak a törött íveken, de egymásután lebuktak, egészen elfáradva és bágyadtan a hosszú úttól.

Némi időt töltöttem e csodálatos szerkezetnek s az elém tűnő tárgyak nagy változatosságának szemléletével. Mély szomorúság tölté el szívemet, látva, hogy többen az öröm és jó kedv közepett váratlanúl buktak alá s mindenfelé kapkodtak, hogy megmeneküljenek. Nehányan elgondolkozva néztek az egek felé s szemlélkedésök közben egyszerre megbotlottak és eltűntek a szem elől. Sokan igen szorgalmasan kergették a szemök előtt csillogó és tánczoló buborékokat; de mikor már azt hitték, hogy elérik, elveszett a föld lábuk alól és lesülyedtek . . . . .

Mélyen sóhajték. Ah! mondám, mily hiábavaló az ember! Mennyire ki van téve a nyomornak és halálnak! életében kinlódik s elnyeli a halál! — A szellem részvétre gerjedve irántam azt mondá, hogy forduljak el e vigasztalan látványtól: Ne nézd — mondá — az embereket lételök első fokán, az örökkévalóság felé vezető útjokban; hanem fordítsd szemedet a sűrű ködre, hová az ár viszi a beléje húllt nemzedékeket. Arra fordítám szememet és . . . . láttam, hogy a völgy kitárult túlsó oldalán és

véghetetlen tengerré tágult, melyen roppant gyémántszikla vonult végig s két egyenlő részre osztotta. Egyik felére még mindig felhők nehezedtek, úgy hogy semmit sem tudtam megkülönböztetni benne; de másik fele nagy óczeán gyanánt tűnt szemembe, számtalan szigettel, melyek virágokkal és gyümölcsökkel voltak fedve s ezernyi csillogó tó által átszőve. Ragyogó ruhás, koszorús fejű alakokat láttam, kik a fák között haladtak, a források partjára hevertek vagy virágágyak mellett pihentek, s daloló madarak, hulló vizek, emberi szó és hangszerek egybefolyó összhangját hallottam. Felvidámult szívem e gyönyörű jelenet láttára. Sasszárnyakat óhajték, hogy e boldog hazába repülhessek; de a szellem azt mondá, hogy ide nem vezet más út, csak a halál kapuja, melyet minden pillanatban megnyilni láttam a hídon. A szigetek — mondá — melyek oly üdén és zöldelve fekszenek előtted, s melyekkel, a meddig szemed lát, be van hintve a tenger tükre, nagyobb számúak, mint a tengerpart fövénye; millió meg millió sziget van ezeken túl, melyeket látsz, s tovább terjednek, mint a meddig szemed, sőt képzeleted is érhet. Ezek a jó emberek lakhelyei a halál után, a kik erényeik minőségéhez és fokához képest, melyekben kitűntek, el vannak helyezve e különböző szigeteken, melyek különféle nemű és fokú gyönyörökkel bővelkednek...... Oh Mirza! nem méltó-e ily lakhely után törekedni? Nyomorúságosnak látszik-e az élet, mely alkalmat nyújt ily jutalom elnyerésére? Kell-e félni a haláltól, mely ily boldog életre vezet? Ne gondold hiábavalónak az embert, kinek számára ily örökkévalóság van fentartva. — Kimondhatatlan gyönyörűséggel tekinték e boldog szigetekre. — Kérlek, mondám, mutasd meg végül a titkokat, melyek a gyémántszikla túlsó oldalán a tenger másik fe-

lét borító sötét felhők alatt rejteznek. A szellem semmit sem felelt, s megfordultam, hogy még egyszer ismételjem kérésemet, de láttam, hogy elhagyott; azután ismét a látomány felé fordultam, melyet oly sokáig szemléltem; de az özönlő ár, az íves híd, a boldog szigetek helyett nem láttam egyebet, mint a mély bagdadi völgyet, melynek lejtőin ökrök, juhok és tevék legelésztek.»

E fölékesített erkölcstan, e szép, szabatos és ékesszóló ész, ez elmés és nemes képzelem kivonatban feltűnteti ADDISON minden vonását. Az angol árnyalatok különböztetik meg az angolok klasszikus korszakát a francziától: a szűkebb és gyakorlatiabb ész, a költőibb és kevésbbé ékesszóló finomság, a leleményesebb és gazdagabb, de kevésbbé társulékony és kevésbbé gyöngéd szellem.

V. FEJEZET.

SWIFT.

I. Swift első fellépése. — Jelleme. — Büszkesége. — Érzékenysége. — Élete sir W. Templenél, lord Berkeleynél. — Politikai szereplése. Befolyása. — Sikertelensége. — Magánélete. — Szerelmei. — Kétségbeesése és őrültsége.

II. Szelleme. — Hatalma és határai. — A prózai és pozitiv szellem. Hogyan áll középhelyen a köznapiasság és lángész között. — Miért romboló?

III. A pamphletiró. — Hogyan tér át ez időben az irodalom a politikára. — A franczia és angol pártok különbsége. — A franczia és angol pamphletek különbsége. — Az irodalmi pamphlet föltételei.— A hatásos pamphlet föltételei. — E pamphletek részletesek és gyakorlatiak. — *Az Examiner.* — *The Drapiers Letters.* — *A short Character of Thomas, Earl of Wharton.* — *An Argument against Abolishing Christianity.* — A politikai becsmérlés. — A személyes rágalmazás. A beható józan ész. — A komoly gúny.

IV. A költő. — Swift és Voltaire összehasonlítása. — Enyelgéseinek komolysága és durvasága. — *Bickerstaff.* — Udvariasságának nyersesége. — *Cadenus and Vanessa.* — Prózai és realisztikus költészete. *The grand Question Debated.* — Apró költeményeinek ereje és szomorúsága. — Versei saját haláláról. — Mily túlságokra jut.

V. Az elbeszélő és a bölcsész. — *A Tale of a Tub.* — Itéletei a vallás, tudomány, bölcsészet és ész fölött. — Hogyan becsmérli az emberi értelmet. — *Gulliver's Travels.* — Itéletei a társadalom, kormány, rangok és állások felett. — Hogyan becsmérli az emberi természetet. — Utolsó pamphletek. — Jellemének és szellemének alkata.

1685-ben a dublini egyetem nagy termében különös látvány tárult a baccalaureusi fokot osztogató tanárok elé: egy szegény, furcsa, ügyetlen tanuló, merev kék szemekkel, a ki baráttalan árva volt s nyomorúságosan tengődött egy nagybátyjának irgalmából, s kit már egyszer visszavetettek a logikában való tudatlansága miatt, másodszor jelent meg a nélkül, hogy méltónak tartotta volna elolvasni a logikát. Hiába rakta eléje *tutor*-a a legtiszteletreméltóbb foliánsokat: Smeglesiust, Keckermannust, Burgersdiciust. Átforgatott három lapot és hamarosan becsapta a könyvet. Midőn az érvelésre került a sor, a *proctor* volt kénytelen formába önteni érveit. Kérdék tőle, hogyan tudna jól okoskodni a szabályok nélkül, s ő azt felelé, hogy nagyon jól tud okoskodni a szabályok nélkül. E túlságos butaság általános megbotránkozást gerjesztett; de mégis elfogadták, hanem csak nagy nehezen, *speciali gratia*, mint a lajstrom mondja, és a tanárok kétségkívül sajnálkozó mosolylyal távoztak, szánakozva Swift Jonathán gyönge agyveleje fölött.

I.

Ez volt első megalázása és első lázadása. Egész élete hasonló volt e pillanathoz; fájdalom és gyűlölet töltötte el és pusztította. Mily túlságig emelkedett benne mindkettő, egyedül jellemrajza és története mutathatja meg. Kevélysége túlságos és borzasztó volt, s gőgje előtt meghajolt a mindenható miniszterek és a legnagyobb urak

büszkesége. Az egyszerű hirlapíró, kinek minden vagyona egy kis irlandi javadalomból állt, úgy bánt velök, mint egyenrangúakkal. Midőn Harley, a miniszterelnök, első czikkeiért egy bankjegyet küldött neki, sértést talált abban, hogy fizetett embernek tekinti, visszaküldte a pénzt és követelte, hogy bocsánatát kérje. S midőn megtörtént, ezt írta naplójába: «Ismét kegyelmembe fogadtam Mr. Harleyt.»[1] Más alkalommal észrevevén, hogy Saint-John, az államtitkár, hidegen bánik vele, durván megrótta:

«Figyelmeztetém, hogy ne mutatkozzék irántam hidegnek, mert nincs arra kedvem, hogy iskolás fiú módjára bánjanak velem; elvárom mindama nagy miniszterektől, kik bizalmukkal megtisztelnek, hogy ha reám nézve valami kedvezőtlent látnak vagy hallanak, adják tudtomra világos szavakkal, s ne fáraszszanak azzal, hogy arczuk vagy modoruk változásából vagy hidegségéből találjam ki; ilyesmit koronás főtől is alig viselnék el, de az alattvaló kegyét nem tartom méltónak ily árra; és szándékom így nyilatkozni a lord pecsétőr és Mr. Harley iránt is, hogy ehhez képest bánjanak velem.»[2]

[1] I have taken Mr. Harley into favour again.

[2] I will not see him (M. Harley) till he makes amends ... I was deaf to all entreaties, and have desired Lewis to go to him, and let him know that I expected further satisfaction. If we let these great ministers pretend too much, there will be no governing them...

One thing I warned him of, never to appear cold to me, for I would not be treated like a school-boy; that I expected every great minister who honoured me with his acquaintance, if he heard or saw anything to my disadvantage, would let me know in plain words, and not put me in pain to guess by the change or coldness of his countenance or behaviour; for it was what I would hardly bear from a crowned head; and I thought no sub-

Saint-John igazat adott neki, kimentette magát, azt mondá, hogy több éjszakát töltött munkában s egy éjszakán át ivott, és talán fáradsága látszott rossz kedvnek. Az elfogadó teremben Swift valami ismeretlen emberrel kezdett beszélgetni, s kényszeríté a lordokat, hogy üdvözöljék és megszólítsák.

«Az államtitkár úr azt mondá, hogy Buckingham herczeg óhajtana velem megismerkedni; azt felelém, hogy ez lehetetlen, hogy nem tanusított elég előzékenységet. Shrewsbury herczeg ekkor azt mondá, hogy véleménye szerint a herczegnek nem szokása első lépést tenni az ismeretségre. Mondám, hogy nem segíthetek rajta, mert én mindig előzékenységet várok, az emberek rangjának arányában, sokkal inkább egy herczeg részéről, mint más embertől.» [3]

ject's favour was worth it; and that I designed to let my lord Keeper and M. Harley know the same thing, that they might use me accordingly.

[3] Mr. secretary told me the duke of Buckingham had been talking much to him about me, and desired my acquaintance. I answered it could not be, for he had not made sufficient advances. Then the duke of Shrewsbury said he thought the duke was not used to make advances. I said I could not help that. For I always expected advances in proportion to men's quality, and more from a duke than from any other man.

I saw lord Halifax at court, and we joined and talked, and the duchess of Shrewsbury came up and reproached me for not dining with her. I said that was not so soon done, for I expected more advances from ladies, especially duchesses. She promised to comply... Lady Oglethorp brought me and the duchess of Hamilton together to day in the drawing-room, and I have given her some encouragement, but not much.

(*Journal*, 19 mai et 7 octobre.)

Diadalmaskodott gőgje, s elfojtott kárörömmel mondá: «Elég kellemes félórát lehet itt tölteni.» [4] Egész a durvaságig és zsarnokságig ment. Queensbury herczegnőhöz így írt:

«Nagyon örülök, hogy ismeri kötelességét; mert több mint húsz év óta ismert és megállapított szabály Angliában, hogy minden hölgy, ki ismeretségemet óhajtja, maga tegye meg az első lépéseket, s mennél magasabb volt a rangjuk, annál nagyobb volt az előzékenységök.» [5]

A dicső hírű Webb tábornok két emeletre biczegett fel, hogy üdvözölje s meghívja magához. Swift elfogadta a meghívást s egy óra mulva lemondott róla, mert kedve jött másutt ebédelni. Úgy látszott, mintha magasabb fajta lénynek tartaná magát, ki fel van mentve a mások iránti figyelem alól, kinek joga van a hódolathoz, ki nem köteles számba venni sem a nemet, sem a rangot, sem a dicsőséget, s csak az a foglalkozása, hogy pártfogoljon és romboljon, kegyelmeket, sebeket és bocsánatokat osztogasson. Midőn Addison, s azután lady Giffard, húszévi barátnője, figyelmetlenséget követtek el iránta, nem akarta visszafogadni őket kegyelmébe, ha bocsánatot nem kérnek tőle. Midőn lord Landsdowne, a hadügyminiszter, sértést talált az *Examiner* egy szavában, Swift így szólt:

«Nagyon felingerültem, hogy panaszkodott ellenem,

[4] I generally am acquainted with about thirty in the drawing-room, and am so proud that I make all the lords come up to me. One passes half an hour pleasant enough.

[5] I am glad you know your duty; for it has been a known and established rule above twenty years, that the first advances have been constantly made me by ladies who aspired to my acquaintance, and the greater their quality, the greater were their advances.

mielőtt velem beszélt volna. Többé egy szót sem szólok hozzá, míg bocsánatot nem kér tőlem.»[6]

A művészettel úgy bánt, mint az emberekkel. Egyfolytában írt, megvetette «a megírt dolgok átolvasásának undorító munkáját» ; egy könyvén sem tette ki nevét; rábízta minden művére, hogy egyedül tegye meg útját, mások segítsége és ajánlása, nevének pártfogása nélkül. Diktátori lelke volt, hatalomra szomjazott, s nyiltan mondá, hogy «minden törekvése a kitüntetés után csak azon vágyából származik, hogy úgy bánjanak vele, mint egy lorddal.» [7]

«Nem az a kérdés, igazam van-e vagy nincs. A szellem vagy nagy tudomány híre pótolja a kék szalagot vagy a hatlovas fogatot.»

De azt hitte, hogy e hatalom és rang megilleti őt; nem kérte, hanem elvárta. «Soha sem fogok magam számára kérni; ámbár gyakran teszem ezt másokért.» Uralkodásra törekedett, s úgy cselekedett, mintha az kezében volna. A gyűlölet és boldogtalanság honi földjükre találnak e zsarnoki szellemekben. Bukott királyok módjára élnek, mindig sértenek és bántalmat tapasztalnak, megvan bennök a büszkeség minden nyomorúsága, a büszkeség minden vigasztalása nélkül, képtelenek élvezni a társaságot és a magányt, sokkal nagyravágyóbbak, hogysem megelégednének a hallgatással, sokkal gőgösebbek, hogysem felhasználnák a világot, lázadásra és vereségre szület-

[6] This I resented highly that he should complain of me before he spoke to me. I sent him a peppering letter, and would not summon him by a note as I did the rest. Nor ever will have any thing to say to him till he begs my pardon.

[7] Bolingbrokehoz írt levele.

tek, szenvedélyök és tehetetlenségök által a kétségbeesésre és tehetségre vannak szánva.

Az érzékenység elmérgesítette itt a gőg sebeit. Az arcz és styl higgadtsága alatt dühös szenvedélyek forrongtak. A harag és vágy szakadatlan viharja dúlt benne.

«Egy magas rangu egyén Irlandban (ki méltóztatott annyira leereszkedni, hogy lelkembe tekintsen) azt szokta mondani, hogy e lélek olyan, mint a megigézett ördög, mely mindent elpusztítna, ha nem adnék neki foglalkozást.» [8]

A bosszúvágy mélyebb és izzóbb volt nála, mint más embereknél. Hallgassuk a gyűlöletes öröm mély sóhaját, melylyel ellenségeit szemléli lábai alatt.

«A whigek mind el voltak ragadtatva látásomtól; fuldokolnak és szeretnének belém kapaszkodni, mint az ágba; nagy embereik otrombául védekeztek előttem. Jól esik látni a siralmas gyónást, melyet botorságukról tesznek.» [9]

S kissé alább:

«Dögöljenek meg és rothadjanak el a hálátlan kutyák! Mielőtt távoznám innen, meg fogják még keserülni viseletöket.... Húsz ellenséget nyertem két barát helyett, de legalább kitöltöttem bosszúmat.»

[8] A person of great honour in Ireland (who was pleased to stoop so low as to look into my mind) used to tell me that my mind was like a conjured spirit, that would do mischief, if I would not give it employment.

[9] All the whigs were ravished to see me, and would have laid hold on me as a twig, to save them from sinking; and the great men were all making me their clumsy apologies. It is good to see what a lamentable confession the whigs all make of my ill usage.

Jóllakott és tele van; mint a farkas vagy oroszlán többé nem törődik semmivel.

E hév mindenféle vakmerőségre és erőszakosságra ragadta. A «*Drapier's Letters*» egész Irlandot fellázította a kormány ellen s ez hirdetést tett közzé, jutalmat igérve annak, ki följelentené a *Drapiert*. Swift hirtelen belépett a nagy elfogadó terembe, áttört a csoportokon, s a lord helytartó elé érve, lángoló arczczal, dörgő hangon felkiáltott:

«Nagyon jó, mylord helytartó! valóban dicső hőstett volt tegnapi kiáltványa egy szegény boltos ellen, kinek minden bűne az, hogy meg akarta menteni a romlástól hazáját!» [10]

És szidalmakban tört ki a csend és álmélkodás közepett. A lord szellemes ember létére szeliden válaszolt. E zuhatag elől kitértek az emberek. E feldúlt és szétmarczangolt szív nem volt képes megérteni barátjai nyugalmát. Azt kérdé tőlök, «vajjon a hatalom embereinek romlottsága és gonoszsága nem rágja le húsukat, nem szárítja ki véröket?» A lemondás fellázította. Heves, különcz tettei villámok gyanánt törtek ki hallgatásából. Különös és erőszakos volt mindenben, enyelgésében, magánügyeiben, barátjaival, az ismeretlenekkel; gyakran eszelősnek tartották. Addison és barátjai több napon át észrevettek kávéházukban egy sajátságos papot, ki az asztalra tette kalapját, nagy lépésekkel járt fel s alá egy órán át, fizetett és távozott, nem ügyelve semmire, nem

[10] So, my lord lieutenant, this is a glorious exploit that you performed yesterday, in issuing a proclamation against a poor shopkeeper, whose only crime is an honest endeavour to save his country from ruin.

szólva egy szót sem. Elnevezték a *bolond plébánosnak.* Egy este e plébános észrevesz egy ujonan érkezett nemes urat, egyenesen hozzá megy s a nélkül, hogy üdvözölné, ezt kérdi tőle: «Mondja uram, emlékszik-e oly napra e világon, midőn jó idő volt?» A másik nehány pillanat mulva álmélkodva azt feleli, hogy sok ilyen napra emlékszik. «Ez több, mint a mennyit én mondhatnék; nem emlékszem olyan időre, mely nagyon meleg vagy nagyon hideg, nagyon nedves vagy nagyon száraz ne lett volna; de azért az Uristen úgy intézi mindezt, hogy az esztendő végén mégis minden nagyon jó.» S gúnynyal megfordul sarkán és távozik. Swift volt.

Máskor Burlington grófnál, fölkelvén az asztaltól, így szólt a háziasszonyhoz: «Lady Burlington, hallom, hogy ön énekel, daloljon nekem valamit.» A bosszankodó hölgy vonakodik. «Énekelni fog vagy rá kényszerítem. Nos, asszonyom, azt hiszem, hogy afféle kolduspapnak tart engem. Énekeljen, ha parancsolom.» A gróf elneveti magát, a hölgy sírva fakad és távozik. Midőn Swift újra találkozott vele, ez volt első szava: «Mondja asszonyom, ma is oly büszke és rossz természetű, mint utószor volt?»

Az emberek csodálkoztak vagy mulattak e kifakadásokon; de én csak zokogást és sikoltást látok bennök, hosszú, erőszakos vagy keserű elmélkedések kitöréseit; a zabolátlan lélek szökellései ezek, mely megremeg, ágaskodik, széttöri a korlátokat, megsebesül, és szétzúzza vagy eltiporja azokat, kik utjába kerülnek vagy fel akarják tartóztatni. A vége őrültség lett; érezte közeledtét, borzalmasan írta le; előre megizlelte undorát és seprejét; tragikus arczán hordozta, rettenetes bősz tekintetében. Ime a hatalmas és fájdalmas szellem, melyet a természet zsákmányul dobott oda a társadalomnak és az életnek; s

a társadalom és az élet elárasztotta őt minden mérgével.

Szegénységet és megvetést tapasztalt már azon korában, midőn a lélek megnyílik, azon korban, midőn a szív oly büszke; [11] alig tudott tengődni családja sovány alamizsnáiból, komoran és reménytelenül, érezve erejét és erejének veszélyeit. [12] Huszonegy éves korában, mint sir Willian Temple titkárjának kétszáz font sterling évi bére volt, az elsőrangú cselédek asztalánál evett, pindarikus ódákat írt ura tiszteletére, tíz éven át rakta zsebre a szolgaság megalázásait és a cselédnép bizalmasságait, kénytelen volt hizelegni egy köszvényes, hiú udvaroncznak s eltűrni nővére szeszélyeit, aggodalmaktól gyötörtetve, mihelyt «egy kis hidegséget vett észre» [13] sir William szemeiben, hiú remények áltatták s függetlenségének megkisértése után kénytelen volt ismét felölteni a szolgaruhát, mely fojtogatta.

[11] Már e korban tervezte a Hordó meséjét.

[12] A múzsához így szól:

Werth thou right woman, thou should'st scorn to look
On an abandon'd wretch by hopes forsook,
Forsook by hopes, ill fortune's last relief,
Assign'd for life to unremitting grief,
To the I owe that fatal bend of mind
Still to unhappy restless thoughts inclined;
To the what oft I vainly strive to hide,
That scorn of fools, by fools mistook for pride.

[13] Don't you remember how I used to be in pain when sir William Temple would look cold and out of humour for three or four days, and I used to suspect a hundred reasons? I have plucked up my spirit since then, faith. He spoiled a fine gentleman.

Mi, az ég legifjabb szegény sarjadéka,
Jó, ha jut számunkra asztal maradéka.[14]

«Azért ha látjátok, hogy mulnak az évek s nincs reményetek állást kapni, tanácslom, menjetek az országútra; ez az egyetlen rangfokozat, mely megmaradt számatokra; rövid és víg életet fogtok ott élni.» Ezután következnek az útasítások, hogyan viseljék magukat, mikor az akasztófára viszik.

Ezek az utasítások a szolgák számára; azt beszélte el ezekben, a mit maga szenvedett. Harminczegy éves korában hivatalt remélve III. Vilmos királytól, kiadta pártfogója műveit, az uralkodónak ajánlotta, kérelmező iratot nyujtott be; de semmit sem kapott és visszaesett a titkári állásba lord Berkeleynél; itt egyszersmind házi káplán volt s átérezte mindazt az undort, melylyel az ily egyházi inas szerepe eltöltötte akkoriban az önérzetes ember szivét. Harris szolgáló így szól:[15]

Tisztelem a talárt, papné vágyom lenni.....
Excellentiátok adjon hát levelet:
Vegyen el a káplán vagy más jobb e helyett.[16]

Ő excellentiáik megigérték neki a derryi dékánságot, de másnak adták.

A politikára vetve magát whig pamphletet irt: «*A Discours on the Contests and Dissensions in Athens and Rome*» czím alatt. Lord Halifaxtól és a pártvezérektől ezernyi szép igéretet kapott, és ebben maradt. Húsz

[14] Poor we! cadets of Heaven, not worth her care,
Take up at best with lumber and thee lavings of a fare.

[15] Mistress Harris's petition.

[16] You know I honour the cloth; I design to be a parson's wife.....
And over and above, that I may have your excellencies letter
With an order for the chaplain aforesaid, or instead of him a better.

évi bosszúlatlan bántalmak és szakadatlan megalázások, a szívben táplált, aztán eltiport remények benső vihara, heves és nagyszerű ábrándok, melyeket hirtelen elhervasztott a gépies mesterség kényszere, a szenvedés és gyűlölet megszokása, a gyűlölet és szenvedés eltitkolásának szüksége, a felsőbbség bántó öntudata, a lángész és büszkeség elszigeteltsége, a felhalmozott harag és elfojtott megvetés keserűsége — ezek voltak a tüskék, melyek felbőszítették, mint a bikát. Ezernél több pamphlet járult ezekhez négy év alatt, melyek még jobban felingerelték, a *renegát, áruló, istentagadó* neveivel. Valamennyit eltiporta, pártjukra hágott lábával és magába szívta a diadal metsző örömét. Ha volt valaha lélek, mely jóllakott a szaggatás, bántalmazás, rombolás gyönyörével, az az övé volt. A megvetés túláradása, a kérlelhetetlen gúny, a lesujtó logika, a harczos kegyetlen mosolya, ki előre megjelöli a helyet, melyen halálosan találja ellenségét, neki megy és kényelmesen, megátalkodottan és kedvteléssel kinozza — ezek amaz érzések, melyek áthatották s melyek oly zordonan törtek ki belőle, hogy maga zárta el pályáját, [17] és annyi magas állásból, mely felé kezét nyujtá, nem maradt számára más hátra, mint egy dékánság a nyomorult Irlandban.

I. György trónralépte oda száműzte; II. György trónralépte, melyre számított, oda szegezte. Itt feltámadt először a nép gyűlölete, azután a diadalmas miniszterium, végre az egész emberiség ellen, maró pamphletekkel, két-

[17] A *Hordó meséjé*vel a papságnál, a *Windsori jóslat*tal a királynőnél.

[18] Drapiers Letters, Gulliver's Travels, Rhapsody on Poetry, A Modest Proposal, s más pamphletek Irlandról.

ségbeesett szatirákkal; még egyszer élvezte a harcz és sebzés gyönyörét;[18] s egész végig szenvedett, mindinkább elsötétülve a haladó kor, az elnyomás és nyomor látványa, tehetetlenségének érzése által; dühöngve, hogy «rabszolgák között kell élnie», lebilincselve és legyőzve.

«Minden évben — úgymond — vagy inkább minden hónapban hajlandóbbnak érzem magamat a gyűlöletre és bosszúra, és dühöm oly nemtelen, hogy még arra is lealjasul, hogy megbosszulja őrültségét és gyávaságát a rabszolga népnek, melynek közepette élek.»[19]

E sikoltás kivonata egész nyilvános életének; ez érzelmek képezik az anyagot, melyet a közélet nyujtott tehetsége számára.

Még erősebb és még bensőbb módon találta meg ezt magán életében. Fölnevelt és tiszta érzelemmel szeretett egy kedves, tanult, tisztességes fiatal leányt, Johnson Esztert, ki gyermeksége óta egyedül őt szerette és tisztelte. Vele lakott és meghittje volt. Swift Londonból, politikai harczai alatt, legcsekélyebb tetteiről kimerítő naplót küldött neki; naponkint kétszer írt hozzá, rendkívüli bizalommal és odaadással, enyelegve, élénken, a leggyöngédebb ömlengés beczéző megszólításaival. De egy más ifju és gazdag leány, miss Vanhomrigh, belé szeretett, megvallotta előtte szerelmét, több jelét nyerte az ő szerelmének, Irlandba követte, majd féltékeny, majd alázatos volt, de oly szenvedélyes, oly boldogtalan, hogy levelei megtörték volna a legkeményebb szivet.

[19] I find myself disposed every year or rather every month to be more angry and revengeful; and my rage is so ignoble that it descends even to resent the folly and baseness of the enslaved people among whom I live.

«Ha továbbra is úgy fogsz velem bánni, mint eddig, nem leszek sokáig terhedre..... Azt hiszem, szívesebben elviseltem volna a kínhalált, mint e gyilkos, gyilkos szavaidat..... Oh! bár maradt volna annyi érdeklődés irántam benned, hogy e panaszom szánalomra gerjeszthetné szívedet!» [20]

Elhervadt és meghalt. Johnson Eszter, ki oly sokáig bírta SWIFT egész szivét, még többet szenvedett. Minden megváltozott SWIFT házában. «Megérkezve azt hittem — úgymond — hogy meghalok bánatomban, és az egész idő alatt, míg beiktattak, borzasztóan szomorú voltam.» Könnyeket, bizalmatlanságot, bosszúságot, fagyos hallgatást talált a bizalom és gyöngédség helyett. De mégis nőül vette őt kötelességérzetből, hanem titokban és azon föltétel alatt, hogy csak név szerint lesz neje. A nő tizenkét évig sorvadott; SWIFT, mikor csak lehetett, Angliába ment. Háza pokol volt rá nézve; azt gyanítják, hogy testi betegsége volt ártalmára szerelmének és házasságának. Életírója, DELANY, egy napon beszélgetésben találta őt King érsekkel; az érsek könnyezett, SWIFT dúlt arczczal futott el. «*A föld legboldogtalanabb emberét* látta ön, mondá a főpap; de boldogtalanságának okáról soha sem szabad kérdést tennie.»

Johnson Eszter meghalt. Mily gyötrelmeket szenvedett SWIFT, mily kisértetek üldözték, mily borzadással tölté el a két nő emléke, kiket saját hibája tett tönkre és ölt meg, csak életének vége mondhatja meg, «Itt az ideje,

[20] If you continue to treat me as you do, you will not be made uneasy by me long... I am sure I could have born the rack much better than those killing, killing words of you... O, that you may have but so much regard for me left, that this complaint may touch your soul with pity!

hogy végezzek a világgal....; de úgy fogok itt meghalni dühömben, mint a megmérgezett patkány odújában...»[21] A túlságos munka és izgatottság már ifjúságában beteggé tette; szédülései voltak; nem hallott többé. Régóta érzé, hogy elhagyja esze. Egyszer látták, hogy megállt egy szilfa előtt, mely elveszté koronáját, sokáig szemlélte s így szólt: «Én is olyan leszek, mint e fa; először fejem fog elhalni.»[22] Emlékező tehetsége elhagyta, mások figyelmét undorral, néha dühvel fogadta. Egyedűl, mogorván élt, nem tudott többé olvasni. Mondják, hogy egy egész évig egyetlen szót sem ejtett ki, irtózott az emberi alaktól, tíz órát gyalogolt egy nap, maniakus, aztán hülye lett. Szemén daganat támadt, úgy hogy egy hónapig nem aludt, s öt embernek kellett őt tartani, hogy körmével ki ne tépje szemét. Egyike utolsó szavainak ez volt: «Megőrültem.» Midőn végrendeletét felnyitották, kitünt, hogy egész vagyonát őrültek házának építésére hagyta.

II.

Ily szenvedélyek és nyomorúságok kellettek, hogy *Gulliver utazásait* és a *Hordó meséjét* ihlessék.

Szükséges volt még egy sajátságos és hatalmas szellemi forma is, mely épen oly angol volt, mint büszkesége és szenvedélyei. Sebészi és birói stylje van, hideg, komoly, alapos, ékesség, élénkség, szenvedély nélkül, egészen fér-

[21] It is time for me to have done with the world... And so I would... and not die here in a rage, like a poisoned rat in a hole.

[22] I shall be like that tree. I shall die at the top.

fiás és gyakorlati. Nem akar sem tetszeni, sem mulattatni, sem elragadni, sem megindítni. Soha sem fordul elő nála, hogy ingadoznék, ismételne, föllelkesülne vagy erőlködnék. Egy hangon, határozott, szabatos, néha nyers kifejezésekkel, mindennapi hasonlatokkal adja elő gondolatát, mindent kézzelfoghatóvá tesz, még a legmagasztosabb dolgokat is, sőt leginkább a legmagasztosabb dolgokat, baromi és mindig gőgös hidegvérrel. Ugy ismeri az életet, mint a bankár számadásait, és ha egyszer elkészült összeadása, megveti vagy agyon üti a fecsegőket, kik körülötte czivódnak.

De az összeggel együtt ismeri a részeket is. Nem csak fesztelenül és erősen ragad meg minden tárgyat, hanem fel is bontja, és kezében tartja részleteinek lajstromát. Épen oly aprólékos, mint erős képzelete van. Minden eseményről és minden tárgyról a száraz körülményeknek oly összefüggő és oly valószinű jegyzőkönyvét képes nyújtani, hogy illuziót támaszt. Gulliverje útazásai hajónaplóhoz hasonlítnak, Bickerstaffja jövendöléseit a portugalliai inquisitio szó szerint venné. *Du Baudrier* elbeszélése hiteles fordításnak látszik. A túlcsapongó regénynek az igaz történet szinét adja. E részletes és alapos tudomány által beviszi az irodalomba a gyakorlati és üzleti emberek pozitiv szellemét. Nincs ennél erősebb, korlátoltabb, boldogtalanabb, mert egyik sem rombolóbb. Semmi igaz vagy álnagyság sem képes megállni előtte; az átvizsgált és kezébe vett dolgok azonnal elvesztik nimbusukat és értéköket. Midőn felbontja, megmutatja valódi rútságukat és elveszi költött szépségöket. Feltünteti minden durva vonásukat, s csak a durva vonásokat tünteti fel. Tekintsük, mint ő, a tudomány, vallás, állam physikai részleteit, és szorítsuk, mint ő, a mindennapi események aljasságára

a tudományt, vallást, államot: vele együtt elfonnyadt álmadozók, szűk és chimerikus agyak Bedlamját fogjuk itt látni, hol azzal foglalkoznak, hogy ellenmondjanak egymásnak, üres frázisokat szedjenek össze a penészes vén könyvekből, konjekturákat találjanak fel, melyeket igazságok gyanánt kiáltanak ki; amott rajongók bandáját látjuk, kik frázisokat dünnyögnek, melyeket nem értenek, stylképleteket imádnak mysteriumok gyanánt, ruhaujjaktól vagy testtartásoktól teszik függővé a szentséget vagy istentelenséget, üldözésekben és térdhajtásokban fecsérlik el a birkajámborságu vagy vad őrültség túlságát, melylyel a gonosz véletlen megtömte agyvelejöket; amott ismét hülyék falkáját fogjuk látni, kik vérüket és vagyonukat adják egy hintós uraság szeszélyeért és érdekeért, tiszteletből a hintó iránt, melyet ők szereztek neki.

A természet vagy emberi élet melyik része maradhat nagy és szép oly szellem előtt, mely behatolva minden részletbe, asztalnál, ágyban, öltöző szobában, minden lapos és aljas cselekedetében látja az embert, és mindent a köznapi események, a ruhatár és konyha legsilányabb körülményeinek színvonalára szállít alá? Nem elég a pozitiv szellemnek, ha látja a gépeket, hengereket, lámpákat s mindazt, a mi rút van az operában, melyben részt vesz; ráadásul el is csúfítja; nem elég, hogy mindent tud, csodálni sem akar benne semmit. Házi eszközök gyanánt bánik a dolgokkal; megszámlálva az anyagokat, aljas nevet is ad nekik; rá nézve a természet csak üst, hol a különféle alkatrészek főnek, melyeknek ismeri arányát és számát. Ez erőben és e gyöngeségben előre lehet látnunk Swift embergyűlöletét és tehetségét.

Mert csak két módon lehet a világhoz alkalmazkodni: a szellem középszerűsége vagy az értelem felsőbbsége

által; az egyik a nagy tömegnek és a balgáknak, a másik a művészeknek és a bölcseknek áll használatára; az egyik abban áll, hogy semmit sem látunk, a másik abban, hogy mindent látunk. Tisztelni fogjuk a tiszteletreméltó dolgokat, ha csak felszínöket tekintjük, ha úgy veszszük, a mint kinálkoznak, ha elámíttatjuk magunkat a szép látszat által, melyet soha sem mulasztanak el magukra ölteni. Köszönteni fogjuk uraink aranyos ruháját, melylyel pompáznak, és soha sem gondolunk a foltok kutatására, melyeket a himzés eltakar. El fogunk érzékenyülni a nagy szavakra, melyeket magasztos hangon ismételnek, és soha sem veszszük észre zsebökben az örökölt kézi könyvet, honnan merítették. Áhítattal lábaikhoz rakjuk pénzünket és szolgálatunkat; jogosnak fogjuk tartani e szokást, és elfogadjuk azt a liba-tant, hogy a liba kötelessége pecsenyévé lenni.

De másrészről elviseljük, sőt szeretjük a világot, ha természetébe hatolva, gépezetének magyarázatával vagy utánzásával foglalkozunk. Érdeklődünk a szenvedélyek iránt, a művész rokonszenvével vagy a bölcsész értelmével; természeteseknek fogjuk találni, mert erejöket érezzük, vagy szükségeseknek, mert kiszámítjuk összefüggésöket; megszününk méltatlankodni a hatalmak ellen, melyek ily szép látványokat hoznak létre, vagy nem fogunk boszszankodni az ellenhatások miatt, melyeket az okok geometriája előre megjövendölt; bámulni fogjuk a világot, mint nagyszerű drámát vagy mint győzhetetlen fejlődést, s a képzelem vagy a logika meg fog óvni, hogy befeketítsük vagy undorodjunk tőle. Ki fogjuk válogatni a vallásból a nagy igazságokat, melyeket a dogmák elhomályositnak, és a nemes ösztönöket, melyeket a babona eltakar. Észre fogjuk venni az államban a végtelen jótéteményeket,

melyeket semmi zsarnokság sem törül el, és a társulási hajlamokat, melyeket semmi gonoszság sem irt ki. Meg fogjuk különböztetni a tudományban a szilárd tanokat, melyeket a vitatás nem ingat meg többé, a nagy eszméket, melyeket a rendszerek összeütközése megtisztít és kifejleszt, és a dicső igéreteket, melyeket a jelen haladása a jövő nagyravágyásának nyujt.

Ily módon kikerülhetjük a gyűlöletet, a perspectiva hiánya vagy nagysága által, a mennyiben vagy képtelenek vagyunk fölfedezni az ellentéteket, vagy képesek vagyunk fölfedezni az ellentétek összhangját. Az egyiknek fölötte, a másiknak alatta állva, látva a rosszat és a rendetlenséget, nem ismerve a jót és az összhangot, kizárva a szerelemből és nyugalomból, átadva magát a méltatlankodásnak és keserűségnek, Swift nem talál sem oly ügyet, melyet szerethetne, sem oly tant, melyet felállíthatna;[23] a legjobban fegyverzett szellem és a legedzettebb jellem minden erejét piszkolódásra és rombolásra használja: minden munkája pamphlet.

III.

Eż időtájt és kezei közt érte el a hirlap Angliában sajátos jellemét és legnagyobb erejét. Az irodalom belépett a politikába. Hogy megérthessük, mivé lett az egyik,

[23] A hit hiánya oly hiba, melyet el kell rejteni, ha nem tudjuk legyőzni. Papi minőségemben olyannak tekintem magamat, kit a gondviselés arra rendelt, hogy a rábízott állást megvédje s minél több ellenséget áttérésre birjon.

(Thought on Religion.)

meg kell értenünk, mi volt a másik: a művészet a közügyektől függött, s a pártok szelleme hozta létre az írók szellemét.

Francziaországban föllép valami ékesszóló, összefüggő, nemes elmélet; a fiatal emberek belé szeretnek, valami kalapot viselnek és dalokat énekelnek tiszteletére; a polgárok este emésztés közben olvassák és kedvöket találják benne; több heves fejű ember elfogadja s önmaga előtt bizonyítja szellemi erejét, midőn a hátramaradók fölött gúnyolódik. Más részről az elhelyezkedett, okos és félénk emberek bizalmatlankodnak; jól érezve magukat az hiszik, hogy minden jól van, s azt kivánják, hogy a dolgok úgy maradjanak, a mint vannak. Ime a két franczia párt; nagyon régiek, mint mindenki tudja, nagyon jelentéktelenek, mint mindenki látja. A francziának szüksége van arra, hogy csevegjen, föllelkesüljön, okoskodjék a speculativ vélemények fölött, s mindezt nagyon könnyedén, körülbelül egy óráig naponkint, csak felületesen adva át önmagát e hajlamnak; különben oly egyformák, hogy alapjában véve mindnyájan egyenlőn gondolkoznak, s helyesen tekintve a dolgokat, csak két pártot találunk ez országban: a húszéves és a negyvenéves emberek pártját.

Ellenben az angol pártok mindig tömör és élő testületek voltak, melyeket a pénz, rang és lelkiismeret érdekei kötöttek össze, s melyek az elméleteket csak zászló vagy kiegészítés gyanánt használták; mintegy másodrendű államok voltak, melyek, mint hajdan a két római rend, törvényesen magukhoz igyekeztek ragadni az államot. Hasonlókép az angol alkotmány soha sem volt más, mint egyezkedés két külön hatalom közt, melyek kénytelenek egymást eltűrni, hajlandók egymást megkárosítni, s folytonosan alkudoznak egymással. A politika rájok nézve

házi érdek, a francziára nézve szellemi foglalkozás; ők dolgot, a francziák vitatkozást csinálnak belőle.

Innen van, hogy pamphletjeik s névszerint SWIFT-éi a franczia szemében csak félig látszanak irodalmiaknak. Hogy az okoskodás irodalmi legyen, szükséges, hogy ne egy vagy más érdekhez vagy párthoz, hanem a tiszta észhez szóljon, hogy általános igazságon alapuljon, hogy az abszolut jogosságra támaszkodjék, hogy megindíthasson minden emberi szellemet; különben mint helyi érdekű csupán hasznos lesz; csak az szép, a mi általános. Szükséges továbbá, hogy elemzések és szabatos osztályozások által szabályosan fejlődjék, hogy elrendezése a tiszta ész képét nyujtsa, hogy az eszmék rendje sérthetetlen legyen, hogy minden szellem könnyen meríthessen belőle teljes meggyőződést, hogy módszere és elvei minden helyen és minden időben észszerűek legyenek. Szükséges végre, hogy a jó bizonyításra való törekvés a jó bizonyítás művészetével egyesüljön, hogy a szónok hirdesse, emlékezetbe hozza, minden oldalról feltüntesse bizonyítékát, hogy a szellemekbe akarjon hatolni, hogy kitartóan üldözze őket mindenfelé, a merre futnak; de egyszersmind úgy bánjék hallgatóival, mint oly emberekkel, kik méltók megérteni és alkalmazni az általános igazságokat; beszédje legyen élénk, nemes, finom és tüzes, a mint ily tárgyakhoz s ily szellemekhez illik. Ezért ékesszóló az antik és a franczia próza; ezért maradtak művészeti minták a politikai értekezések és a vallási vitatkozások.

E jó izlés és e bölcsészet hiányzik a pozitiv szellemben, mely nem az örök szépséget, hanem a tényleges sikert akarja elérni. SWIFT nem az emberhez általában, hanem bizonyos emberekhez szól. Nem gondolkodókhoz, hanem párthoz beszél; rá nézve nem az a kérdés, hogy igazságot

tanítson, hanem hogy benyomást tegyen; nem az a czélja, hogy felvilágosítsa az embernek azt az elszigetelt részét, melyet szellemnek neveznek, hanem hogy felizgassa az érzelmek és előitéletek ama tömegét, mely maga a valódi ember. Mialatt ír, szeme előtt van közönsége: a portói bortól és marhahústól felpuffadt vastag *squire*, ki a lakoma végén loyalis orditozásokat szokott megereszteni az egyház és király mellett; a nemes bérlő, ki el van keseredve a londoni fényűzés és a kereskedők emelkedő fontossága ellen; a pap, ki pedans prédikácziókból és a dissidensek és pápisták elleni régi gyűlöletből táplálkozik. Ez embereknek nincs elég szellemök, hogy valami szép következtetést felfogjanak vagy valami elvont elvet megértsenek. Ki kell számítni a tényeket, melyeket tudnak, az eszméket, melyeket nyertek, az érdekeket, melyektől sarkaltatnak, s csak ezen tényeket kell megemlítni, csak ezen eszmékből kell kiindulni, csak ezen érdekekért kell aggódni.

Így beszél Swift, fejlesztések, logikai fogások, stylhatások nélkül, de rendkívüli erővel és sikerrel, oly sententiákban, melyeknek helyességét az egykorúak bensőleg érezték s melyeket azonnal elfogadtak, mert csak azt mondták ki tisztán és hangosan, a mit ők maguk homályosan és halkan dadogtak. Ebben állt az *Examiner* hatalma, mely egy év alatt megváltoztatta három ország közvéleményét, és különösen a *Drapier* hatalma, mely hátrálásra birt egy kormányt.

Az apró pénz hiányzott Irlandban, és az angol miniszterium William Woodnak szabadalmat adott, hogy száznyolczezer font sterlinget verjen rézből. Egy bizottság, melynek Newton is tagja volt, megvizsgálta az elkészült pénzeket, jóknak találta, s több illetékes biró ma is azt hiszi, hogy e rendszabály épen oly törvényes volt, mint

hasznos az országra nézve. SWIFT fellázította ellene a népet, saját nyelvén beszélve, s diadalmaskodott a józan ész és az állam fölött.» [24]

«Testvérek, barátok, honfiak, polgártársak, a mit most fogok nektek mondani, az isten iránti kötelességtek és saját üdvösségtek után a legfontosabb rátok és gyermekeitekre nézve; kenyeretek, ruhátok, éltetek minden szükséglete tőle függ. Azért esengve intelek, mint embereket, mint keresztényeket, mint atyákat, mint hazafiakat, olvassátok e lapot legnagyobb figyelemmel vagy olvastassátok fel mások által. S hogy kevesebb költséggel tehessétek, meghagytam a könyvnyomtatónak, hogy a legolcsóbban árulja.» [25]

Első pillanatra látjuk, mint születik meg a nép nyugtalansága; ez az a styl, mely meghatja a munkásokat és pórokat; ez egyszerűségre, e részletekre van szükség, hogy megnyerjük hitöket. A szerző posztóárusnak látszik; ez emberek csak abban bíznak, ki egy rangban van velök. SWIFT tovább folytatja és rágalmazza Woodot, erősítve, hogy rézpénz-darabjai nyolczadrészét sem érik névsze-

[24] Akármit mondtak, nem hiszszük, hogy akkor rosszhiszeműleg járt volna el. Lehetséges volt a miniszterekről csalást tenni föl, és Swiftre nézve ez inkább lehetséges volt, mint bárki másra. Alapjában véve Swiftet tisztességes embernek tartjuk.

[25] Brethren, friends, countrymen, and fellow-subjects, what I intend now to say to you, is, next to your duty to God and the care of your salvation, of the greatest concern to you and your childern; your bread and clothing and very common necessary of life depends upon it. Therefore I do most earnestly exhort you, as men, as christians, as parents, and as lovers of your country, to read this paper with the utmost attention, or get it read to you by others; which that you may do at the less expense, I have ordered the printer to sell it at the lowest rate.

rinti becsöknek. Bizonyítéknak nyoma sincs; nincs szükség bizonyítékra, hogy a népet meggyőzzük; elég ha többször ismételjük ugyanazon vádat, tele vagyunk kézzelfogható példákkal, s a nép szemét és fülét verdessük. Ha egyszer meg van ragadva a képzelem, zajongva tovább fog menni, saját kiabálása által beszélve rá önmagát és többé nem lehet vele bírni. SWIFT így szól ellenfeleihez:

«Paragrafustok még azt is jelenti, hogy sir Isaac Newton számot adott a kisérletről, melyet Wood érczével tettek a Towerben, a miből az tünnék ki, hogy Wood minden tekintetben eleget tett szerződésének. Szerződésének? Kivel? Talán a parlamenttel vagy az irlandi néppel? Hát nem ők lesznek a vevők? De hiszen ők irtóznak tőle, utálják, mint romlott, hamis pénzt; elvetik, mint sarat és szemetet.» [26]

És valamivel alább:

«Mr. Wood — úgymond — azt ajánlja, hogy egyelőre csak negyvenezer fontot veret pénzéből, hacsak a forgalom igényei nem kivánnak többet, ámbár szabadalma szerint joga volna sokkal nagyobb mennyiséget gyártani.... Ha erre felelnem kellene, ilyformán tenném: Wood úr s rézöntő és üstfoltozó bandája hadd verjen pénzt egész addig, míg egy ócska üstöt lehet az országban találni; hadd verjék a pénzt ócska bőrből, pipa-agyagból vagy utczasárból, s nevezzék úgy e szemetöket, a mint

[26] Your paragraph relates farther that sir Isaac Newton reported an essay taken at the Tower of Wood's metal, by which it appears that Wood had in all respects performed his contract. His contract! With whom? Was it with the Parliament or people of Ireland? Are not they to be purchasers? But they detest, abhor, and reject it as corrupt, fraudulent, mingled with dirt and trash.

akarják, guineának vagy fillérnek: mi egy cseppet sem törődünk azzal, hogyan töltik idejöket ő és czimborái; de bizton remélem, hogy mi mindnyájan, a legutolsó emberig, el vagyunk szánva, hogy nem lesz közünk sem hozzá, sem portékájához.» [27]

Swift tűzbe jő, nem felel. Valóban ez a legjobb módja a feleletnek; ily hallgatók felizgatására szükséges mozgásba hozni véröket és idegeiket; ekkor felgyürkőznek a boltosok és bérlők, ökölre szorítják kezeiket, s ellenségeik bölcs okoskodása csak növelni fogja abbeli vágyukat, hogy leüssék őket.

Lássuk most, a kézzelfogható példák halmaza hogyan teszi valószínűvé az önkényes állítást. «Hirlapotok azt mondja, hogy megvizsgálták a pénzt. Mily szemtelen és elviselhetetlen ez! Woodnak gondja van arra, hogy egy vagy két tuczat félpennyt jó érczből veressen, elküldi ezt a Towerbe, s ott helyben hagyják; és e pár darabnak kell jótállnia mindazokról, melyeket eddig gyártott vagy a jövőben gyártani fog! Kétségkívül igaz, hogy az urak gyakran küldenek boltomba s mustrát kérnek valami szövetből; én becsületesen levágom, s a kinek a mustra ked-

[27] His first proposal is that he will be content ho coin no more (than forty thousand pounds), unless the exigencies of the trade require it, although his patent empowers him to coin a far greater quantity... To which if I were to answer, it should be thus: let Mr. Wood and his crew of founders and tinkers coin on, till there is not an old kettle left in the kingdom; let them coin old leather, tobacco-pipe clay, or the dirt in the street, and call their trumpery by what name they please, from a guinea to a farthing; we are not under any concern to know how he and his tribe of accomplices think fit to employ themselves; but I hope and trust that we are all, to a man, fully determined to have nothing to do with him or his ware.

vére van, eljön vagy elküld értte, összehasonlítja a darabot az egész vég posztóval s valószinűleg meglesz a vásár. De ha száz birkát akarnék vásárolni, és a tenyésztő egyetlen egy kövér és gyapjas birkát hozna el mutatóba, de ugyanazon árt kivánná száz más darabért is, a nélkül, hogy megmutatná, mielőtt kifizetem, vagy jó biztosítékot nyujtana, hogy visszaadja pénzemet azokért, melyek soványak, nyirottak vagy rühesek: az ilyen embernek nem lennék vevője. Hallottam egy emberről, ki el akarta adni házát, s e czélból egy tégladarabot hordott zsebében, hogy vele, mint mustrával, kedvet szerezzen a vevőknek; és épen így áll a dolog Wood úr vizsgálataival is.» [28]

Durva kaczagás tör ki; a mészárosok, kőmivesek meg vannak nyerve. Befejezésül Swift oly gyakorlati kisegítő módot mutat nekik, mely arányban áll értelmökkel és állapotukkal:

[28] Your newsteller says that an essay was made of the coin. How impudent and insupportable is this! Wood takes care to coin a dozen or two halfpence of good metal, sends them to the Tower, and they are approved; and these must answer all that he has already coined or shall coin for the future. It is true, indeed, that a gentleman often sends to my shop for a pattern of stuff. I cut it fairly off, and if he likes it, he comes or sends and compares the pattern with the whole piece, and probably we come to a bargain. But if I were to buy a hundred sheep, and the grazier should bring me one single wether fat and well fleeced by way of pattern, and expect the same price for the whole hundred, without suffering me to see them before he was paid or giving me good security to restore my money for those that were lean, or shorn or scabby, I would be none of his customers. I have heard of a man who had a mind to sell his house, and therefore carried a piece of brick in his pocket, which he showed as a pattern to encourage the purchasers; and this is directly the case in point with Mr. Wood's essay.

«A közkatona, ha a piaczra vagy kocsmába megy, ezzel a pénzzel akar majd fizetni; ha nem fogadják el, káromkodni, hetvenkedni fog, veréssel fenyegeti a mészárost vagy kocsmárost, vagy erőszakkal veszi el a portékát s oda dobja nekik a hamis pénzt. Ebben és hasonló esetekben a boltosnak, ételárusnak vagy bárminő kereskedőnek nincs más tennivalója, mint portékájáért tizszeres árt kérni, ha Wood pénzével akarják kifizetni, — például húsz pencet egy meszely sörért — és így minden más esetben, s addig ki ne adja kezéből portékáját, míg meg nem kapta az árát.» [29]

A közönség zúgása legyőzte az angol kormányt; visszavonta a pénzt és Woodnak nagy kártérítést fizetett. Ez az érdeme SWIFT okoskodásainak; jó, éles és könnyen forgatható szerszámok ezek, nem finomak, nem is ragyogók, de hatásukkal bizonyítják értéköket.

E pamphletek minden szépsége a hangban van. Nincs meg bennök sem PASCAL nemes heve, sem BEAUMARCHAIS kábító vidámsága, sem COURIER csiszolt finomsága, hanem a lesujtó felsőbbség s a rettentő keserű harag szinét viselik magukon. A roppant gőg és szenvedély, valamint az előbb leirt pozitiv szellem tette súlyossá minden csapását. Olvassuk a *whigek közszellemét,* melyet Steele ellen irt. Lap-

[29] The common soldier, when he goes to the market or alehouse will offer his money; and if be refused, he perhaps will swagger and hector, and threaten to beat the butcher or alewife, or take the goods by force, and throw them the bad half-pence. In this and the like cases, the shop-keeper or victualler, or any other tradesman, has no more to do than to demand ten times the price of his goods, if it is to be paid in Wood's money; for example twenty pence of that money for a quart of ale, and so in all things, and never part with the goods till he gets he money.

ról lapra oly nyugalommal és megvetéssel tépi széjjel Steelet, melyet senki sem ért utól. SWIFT szabályosan halad előre, egy oldalt sem hagy sértetlenül, sebet sebre oszt, biztos minden csapásáról s mindegyikről előre tudja, mily messzire és mélyre hat. A szegény Steele, a szeles dicsekvő, olyan lesz kezei közt, mint Gulliver az óriásoknál; siralmas, ily egyenetlen harczot látni, és e harcz irgalmatlan: SWIFT gondosan és kényelmesen tiporja szét, mint a férget. A boldogtalan STEELE, a félműveltségü hajdani tiszt, ügyetlenül használta az alkotmányos kifejezéseket:

«E szirten mindig hajótörést szenved, valahányszor ki mer lépni irodalmi ismereteinek szűk határai közül. Zavarosan emlékszik a szavakra, mióta elhagyta az egyetemet, de félig elfeledte értelmöket, s úgy állítja össze, hogy csupán az összhangzatra van tekintettel; mint az az inas, a ki ura szobájában térképeket szegzett a falra, némelyeket oldalvást, másokat felfordítva, hogy jobban a faltáblázathoz illeszsze.» [30]

Mikor itél, még gonoszabb, mint mikor bizonyít; tanúságot tehet erről *Lord Wharton rövid jellemzése*. A hivatalos udvariasság formuláival keresztül szúrja; csak az angol képes ily higgadtságra s ily gőgre:

«Sokszor volt szerencsém ő lordságával társalogni, és tökéletesen meg vagyok győződve, mily közömbös a tapsok, s mily érzéketlen a korholás iránt.... Hiányzik

[30] Upon this rock the author is perpetually splitting, as often as he ventures out beyond the narrow borns of his literature. He has a confused remembrance of words since he left the university, but has lost half their meaning, and puts them together with no regard except to their cadence; as I remember a fellow nailed up maps in a gentleman's closet, some sidelong, other upside down, the better to adjust them to the pannels.

belőle a szégyen és dicsőség érzéke, mint némely embereknél hiányzik a szaglási érzék; azért rá nézve nem több a jó hírnév, mint ezekre nézve valami becses illatszer. Ha valaki mások kedvéért leírná a kigyó, farkas, krokodil vagy róka természetét, föl kell róla tenni, hogy ezt amaz állatok iránt minden személyes szeretet vagy gyűlölet nélkül teszi. Igy ő excellentiája is olyan, a kit én személyesen sem nem szeretek, sem nem gyűlölök. Látom őt az udvarnál, saját házában, vagy néha az enyémben, mert meg szokott tisztelni látogatásaival; és ha ez irat nyilvánosságra jő, nagy valószínűséggel azt fogja nekem mondani, a mit egy ily alkalommal már mondott, hogy «átkozottul el van döngetve,» s azután a legkönnyedebb átmenettel beszélgetést fog kezdeni az időről, vagy arról, hogy hány óra van. Azért jobb kedvvel is fogok a munkához, mert biztos vagyok, hogy nem bosszantom fel, és semmikép sem sértem meg jó hírét; a boldogság és biztosság oly csúcsát érte el ő excellentiája, melyre egy bölcs sem juthatott előtte.... Wharton Tamás gróf, Irland alkirálya, csodálatos szervezeténél fogva már nehány év óta átlépett a nagy válságos esztendőn (a hatvanharmadikon), a nélkül, hogy az aggkornak látható jelei mutatkoznának testén vagy lelkén s daczára annak, hogy egész életén át neki adta magát mindama bűnöknek, melyek mindkettőt elpusztítják. Akár sétál vagy fütyöl, akár káromkodik, szitkozódik vagy trágárságokat beszél, mindezt jobban elvégzi, mint egy harmadéves diák. Épen olyan kellemmel és épen olyan hangon szidja össze kocsisát az utcza közepén, azon országban, melynek kormányzója, még pedig minden következmény nélkül, mert ilyen a jelleme s mindenki ezt várja tőle.... A sikerek, melyeket hazugságai által elért, inkább ezek szaporaságának, mint művészetének kö-

szönhetők, mert hazugságai néha egy óra alatt, gyakran egy nap alatt, de egy hét alatt mindig kisültek... Ünnepélyesen megesküszik, hogy szeret minket és szolgálatunkra akar lenni, de alig fordítunk hátat, mások előtt azonnal kutyának és gazembernek nevez. Szorgalmasan eljár a templomba, mint állása megkivánja, és a templomajtóban trágárságokat mond és káromkodik. A politikában presbyteriánus, a vallásban atheista; de jelenleg kedve telik abban, hogy egy pápista nővel paráználkodjék. Az emberekkel való érintkezésben általános szabályul az ámítást követi, mire nézve csak egy eszközt ismer, a hazugságok és esküvések vegyülékét..... Soha sem hallották róla, hogy megtagadott vagy megtartott valami igéretet, s emlékszem, hogy ezt önmaga mondta egy hölgynek, csak akkor tett igéretét véve ki, mely abból állt, hogy évdíjat fog neki szerezni. Hanem ezt is megszegte, s megvallom, mindkettőnket rászedett. De különbséget teszek igéret és alku között; mert bizonyosan meg fogja tartani ez utóbbit azzal szemben, ki a legjobb ajánlatot teszi neki. Ennyi elég ő excellentiája arczképéből.»

Erre jeles cselekedeteinek részletes lajstroma következik. «Valóban nem tudtam ezeket illőképen elrendezni, mint szerettem volna. Mert többféle okokból hasznosnak véltem, hogy a világ lehető leggyorsabban tudomást nyerjen ő excellentiája érdemeiről. Ugy a mint vannak, anyagul szolgálhatnak mindenkinek, kinek kedve jönne, emlékiratokat készítni ő excellentiája életéről.» [31]

[31] I have had the honour of much conversation with his lordship, and am thorougly convinced how indifferent he is to applause and how insensible of reproach... He is without the sense of shame or glory, as some men are without the sense of smelling; therefore a good name to him is no more than a pre-

Ez egész darabban nyugodt maradt SWIFT hangja; arczának egy izma sem mozdult meg; nem látszik rajta sem elfutó mosoly, sem a szem villáma, sem valami moz-

cious ointment would be to these. Whoever, for the sake of others, were to describe the nature of a serpent, a wolf, a crocodile or a fox, must be understood to do it without any personal love or hatred for the animals themselves. In the same manner his Excellency is one whom I neither personally love or hate. I see him at court, at his own house, or sometimes at mine, for I have the honour of his visits; and when these papers are public, it is odds but he will tell me, as he once did upon a like occasion, «that he is damnably mauled», and then with the easiest transition in the world, ask about the weather, or time of the day. So that I enter on the work with more cheerfulness, because I am sure neither to make him angry, nor any way to hurt his reputation; a pitch of happiness and security to which his Excellency has arrived, and which no philosopher before him could reach. — Thomas, Earl of Wharton, lord lieutenant of Ireland, by the force of e wonderful constitution, has some years passed his grand climacterick without any visible effects of old age, either on his body or his mind and in spite of a continual prostitution to those vices which usually wear outh both ... Whether he walks or whistles, or swears, or talks bawdy, or calls names, he aquits himself in each beyond a templar of three years standing. With the same grace and in the same style, he will rattle his coachman in the midst of the street, where he is governor of the kingdom; and all this without consequence, because it is his character, and what every body expects ... The ends he has gained by lying appear to be more owing to the frequency than the art of them, his lies being sometimes detected in an hour, often in a day, and always in a week ... He swears solemnly he loves and will serve you, and your back is no sooner turned, but he tells those about him you are a dog and a rascal. He goes constantly to prayers in the forms of his place, and will talk bawdy and blasphemy at the chapel door. He is a presbyterian in politics, and an atheist in religion, but he choses at

dulat; szobor módra beszél; de haragja egyre növekszik ez önuralom következtében s annál erősebben ég, mert nem jut kitörésre.

Ezért rendes stylje a komoly ironia. Ez a büszkeség, elmélkedés és erő fegyvere. Az ember, ki ezt használja, a benső vihar leghevesebb tombolása alatt is uralkodik magán; sokkal büszkébb, hogysem szenvedélyét közszemlére állítsa: nem teszi meghittjévé a közönséget; egyedül akar lenni lelkében; szégyelné oda adni magát; akarja és tudja megőrizni absolut önuralmát. Így összpontosulva jobban árt és többet szenved; a felindulás nem enyhíti meg haragját, nem oszlatja el figyelmét; érez minden élt és behatol a közvélemény mélyébe, melyet utál; gyarapítja fájdalmát és ismeretét, s nem kiméli meg magát sem a sebektől, sem az elmélkedéstől. Ily állásban kell látnunk SWIFT-et, a mint látszólag érzéketlenül, de görcsösen

present to whore with a papist. In his commerce with mankind general rule is to endeavour to impose on their understandings, for which he has but a receipt, a composition of lies and oaths. He bears the gallantries of his lady with the indifference of a stoic, and thinks them well recompensed by a return of children to support his family, without the fatigues of being a father... He was never known to refuse or to keep a promise, as I remember he told a lady, but with an exception to the promise he then made, which was to get her a pension. Yet he broke even that, and, I confess, deceived us both. But here I desire to distinguish between a promise and a bargain; for he will be sure to keep the latter, when he has the fairest offer... But here I must desire the reader's pardon, if I cannot digest the following facts in so good a manner as I intended; because it is thought expedient for some reasons, the world should be informed of his Excellency's merits as soon as possible... As they are, they may serve for hints to any person who may hereafter have a mind to write memoirs of his Excellency's life.

összehúzódó izmokkal, gyűlölettől lángoló szívvel, rettentő mosolylyal ír afféle pamphleteket, mint a következő:

«Talán nem veszélytelen, nem is nagyon okos dolog, a kereszténység eltörlése ellen okoskodni oly pillanatban, midőn minden párt egyhangúlag el van határozva e kérdést illetőleg. De mégis, akár a különczség szenvelgéséből, akár az emberi természet ferdeségéből oly szerencsétlen vagyok, hogy nem lehetek egészen e véleményen. Sőt ha biztosan is tudnám, hogy az államügyész ebben a pillanatban parancsot ád üldözésemre, még akkor is meg kell vallanom hogy bel- vagy külügyeink jelen állapotában nem látom annak föltétlen szükségességét, hogy kiirtsuk nálunk a keresztény vallást. Ez talán nagyon erős paradoxnak látszanék, még a mi bölcs és paradox korszakunkban is, azért a lehető legnagyobb tartózkodással s az ellenkező véleményen levő nagy és tudós többség iránti legmélyebb tisztelettel fogom megmagyarázni. Különben remélem, egy olvasó sem fog oly gyöngének tartani, hogy a valódi kereszténységet akarnám védelmezni, mely az ősidőkben — mint mondják — némi befolyással volt az emberek hitére és tetteire; ez valóban eszeveszett terv volna; ily módon egy csapással lerombolnók az ország fél tudományát és egész szellemét. A jóhiszemű olvasó könnyen meg fogja érteni, hogy szavaim csak a névleges kereszténység védelmét czélozzák, mert a másikat már régóta a sutba dobták általános megegyezéssel, mint a mely teljesen megférhetetlen a gazdagságra és hatalomra való jelen törekvéseinkkel.» [32]

[32] It may perhaps be neither safe nor prudent, to argue against the abolishment of christianity, at a juncture, when all parties appear so unanimously determined upon the point...

Vizsgáljuk meg hát, mily előnyökkel járna a keresztény czím és név megszüntetése:

«Ellenvetik, hogy számítás szerint több mint tízezer pap van az országban, kiknek jövedelme a püspök urakével együtt elég lenne legalább kétszáz fiatal uracs ellátására, kik mint szellemes és élvvágyó emberek, szabad gondolkodók, a papok, szűklelkű elvek, pedanteria és balitéletek ellenségei, diszére válhatnának a városnak és udvarnak.» [33]

However I know not how, whether from the affectation of singularity, or the perverseness of human nature, but so it unhappily falls out, that I cannot be entirely of this opinion. Nay, though I were sure an order were issued for my immediate prosecution by the attorney-general, I should still confess, that in the present posture of our affairs, at home or abroad, I do not yet see the absolute necessity of extirpanting the christian religion from among us. This perhaps may appear too great a paradox even for our wise and paradoxical age to endure; therefore I shall handle it with all tenderness, and with the utmost deference to that great and profound majority which is of another sentiment... I hope no reader imagines me so weak as to stand up in the defence of real christianity, such as used in primitive times (if we may believe the authors of those ages), to have an influence upon men's belief and actions. To offer at the restoring of that would indeed be a wild project; it would be to dig up foundations; to destroy at one blow all the wit, and half the learning of the kingdom... Every candid reader will easily understand my discourse to be intended only in defence of nominal christianity; the other having been for some time wholly laid aside by general consent, as utterly inconsistent with our present schemes of wealth and power.

[33] It is likewise urged, that there are by computation in this kingdom above ten thousand parsons, whose revenues, added to those of my lords the bishops, would suffice to maintain at least two hundred young gentlemen of wit and pleasure, and

«Azt is felhozzák, mint nagy előnyt a közönség számára, hogy ha egyszer megszüntetjük az evangeliom intézményét, minden vallás természetesen örökre számüzve lesz s következőleg vele együtt a nevelés mindazon balfogalmai, melyek erény, lelkiismeret, becsület, igazság s más efféle nevek alatt nem valók egyébre, mint hogy megzavarják az emberi lélek békéjét.» [34]

S aztán kettőztetett gúnynyal így fejezi be:

«Miután megvizsgáltam a legerősebb ellenvetéseket a kereszténység ellen és a legkiválóbb előnyöket, melyeket megszüntetéséből remélnek, most nem kevesebb alázattal és hódolattal a bölcsebb itélet iránt, meg fogok említni némely kellemetlenséget, mely az evangeliom megdöntéséből származhatnék, s melyet a fölfedezők talán nem vizsgáltak meg eléggé.

Először is nagyon élénken érzem, hogy a szellemes és élvvágyó urak mennyire megbotránkoznak és morognak annyi sáros pap láttára, kik utjokba kerülnek és szemeiket sértik; de ugyanakkor nem gondolják meg e bölcs reformátorok, mily előny és szerencse az a nagy szellemekre, hogy mindig van kezük ügyében valami tárgya a megvetésnek és utálatnak, s így rossz kedvök nem hárul vissza önmagukra vagy hozzájok hasonlókra, különösen

freethinking, enemies to priestcraft, narrow principles, pedantry and prejudices, who might be an ornament to the court and town.

[34] It is likewise proposed as a great advantage to the public that if we once discard the system of the Gospel, all religion will of course be banished for ever, and consequently along with it, those grievous prejudices of education, which under the names of virtue, conscience, honour, justice, and the like, are so apt to disturb the peace of human minds, and the notions thereof are so hard to be eradicated by right reason, or free-thinking.

ha mindezt a képzelhető legcsekélyebb veszedelem nélkül tehetik. S hogy egy másik, hasonló természetű okot hozzak fel: ha a kereszténységet eltörülnék, hogy találnának a szabad gondolkodók, a hatalmas okoskodók, a mély tudományú emberek más tárgyat, mely minden tekintetben oly alkalmas volna tehetségök kifejlesztésére? Mily csodálatos szellemi termékektől lennénk megfosztva, ha elvesztenők amaz emberekéit, kiknek lángesze a folytonos gyakorlat által egészen a vallás gúnyolása és támadása felé fordult, s a kik képtelenek lennének más valami tárgyban tündökölni vagy kitünni! Naponkint panaszkodunk a szellem hanyatlása fölött, s el akarnók fojtani a legnagyobb, talán egyedüli forrást, mely megmarad számára.» [35]

«De most jön a legerősebb ok, mely tökéletesen

[35] I am very sensible how much the gentlemen of wit and pleasure are apt to murmur and be shocked at the sight of so many daggle-tail parsons, who happen to fall in their way, and offend their eyes; but at the same time, those wise reformers do not consider what an advantage and felicity it is for great wits to be always provided with objects of scorn and contempt, in order to exercise and improve their talents, and divert their spleen from falling on each other, or on themselves; especially when all this may be done without the least imaginable danger to their persons. And to urge another argument of a parallel nature: if christianity were once abolished, how could the freethinkers, the strong reasoners, and the men of profound learning, be able to find another subject so calculated in all points whereon to display their abilities? What wonderful productions of wit should we be deprived of from those whose genius, by continual practice, hath been wholly turned upon raillery and invectives against religion, and would, therefore, be never able to shine or distinguish themselves on any other subject? We are daily complaining of the great decline of wit among us, and would we take away the greatest, perhaps the only topic we have left?

győzhetetlen. Attól lehet félni, hogy hat hónappal az evangeliom-irtó törvény után legalább egy százalékkal esnének a keletindai és bankrészvények. És mivel ez ötvenszerte több, mint a mennyit korunk bölcsesége jónak tart megkoczkáztatni a kereszténység fentartására, semmi ok sincs arra, miért viselnénk el ily nagy veszteséget csupán azért, hogy kiirtsuk.» [36]

Swift csak harczos volt, megengedjük; de ha egy szempillantással újra áttekintjük e józan észt és e büszkeséget, ez uralmat mások szenvedélyei és önmaga fölött, a gyűlöletnek ez erejét és ez alkalmazását, azon következtetésre jutunk, hogy nem igen vannak hozzá hasonló harczosok. Olyan pamphletiró Swift, a milyen *condottiere* volt Hannibal.

IV.

A harczot követő estén rendesen pihenni szoktak; enyelegnek, gúnyolódnak, csevegnek, prózában, versben; de ez az este folytatása a napnak, és a szellem, mely hátra hagyta nyomait a napi dolgokban, nyomot hagy a mulatságokban is.

Van-e valami vidámabb, mint Voltaire estéi? Gúnyolódik; de veszünk-e észre gyilkos szándékot gúnyjában? Fellobban; de látjuk-e haragjában a gyűlölködő

[36] I do very much apprehend that in six months time after the act is passed for the extirpation of the Gospel, the Bank and East-India stock may fall at last one per cent. And since that is fifty more than ever the wisdom of our age thought fit to venture for the preservation of christianity, there is no reason why we should bear so great a loss, merely for the sake of distroying it.

és gonosz természetet? Minden szeretetreméltó nála. Egy pillanat alatt, cselekvési szükségből sujt, czirógat, százszor megváltoztatja arczát, hangját, hirtelen mozdulatokkal, rohamos ötletekkel, néha gyermek, mindig nagyvilági férfi, kinek izlése és társalgási tehetsége van. Mulatságot akar nekünk szerezni; egy pillanat alatt átvezet ezer eszmén, erőlködés nélkül, hogy mulasson, hogy minket mulattasson. Kedves házigazda, ki akar és tud tetszeni, ki semmitől sem borzad, csak az unalomtól, ki nem bizalmatlankodik irántam, nem korlátozza magát, ki mindig önmaga marad s szikrázik az eszméktől, természetességtől, vidámságtól. Ha vele volnánk s gúnyolódnék velünk, nem haragudnánk; mi is azt a hangot vennők fel, nevetnénk önmagunkon, éreznők, hogy nincs más vágya, mint kellemesen tölteni egy órát, hogy nem haragszik ránk, hogy úgy bánik velünk, mint hozzá hasonlóval és asztaltárssal, hogy a tréfák úgy pattognak nála, mint télen a tűzhely szikrái, és azért nem kevésbbé kedves, nem kevésbbé jótékony, nem kevésbbé vidámító.

De isten őrizzen, hogy Swift enyelegjen rovásunkra! A pozitiv szellem sokkal alaposabb és szárazabb, hogysem szeretetreméltó és vidám lehetne. Ha valami nevetségesre akad, nem érinti felületesen, hanem tanulmányozza; komolyan belehatol, alaposan megismeri, tudja minden alosztályát és bizonyitékát. Ez alapos ismeret csak lesujtó enyelgést hozhat létre. Swift enyelgése lényegileg nem egyéb, mint egészen tudományos czáfolat a képtelenségre való vezetés által. Például a «*Politikai hazugság mestersége*» oly didaktikus értekezés, melynek tervezete mintául szolgálhatna.

«E kitünő értekezés első fejezetében a szerző bölcsészileg vizsgálja az emberi lélek természetét és azon

tulajdonságait, melyek képessé teszik a hazugságra. Fölteszi, hogy a lélek speculumhoz vagyis lapos és hengeralaku tükörhöz hasonlít, melynek lapos oldala úgy tünteti fel a dolgokat, a mint vannak, a hengeroldalnak pedig, a katoptrika szabályai szerint, az igaz dolgokat hamisaknak, a hamisakat igazaknak kell mutatnia. A második fejezetben a politikai hazugság természetét tárgyalja, a harmadikban a politikai hazugság jogosultságát. A negyedik fejezet csaknem egészen e kérdés megoldásával foglalkozik: vajjon a politikai hazugságok gyártása egyedül a kormányt illeti?»

Másutt ismét alig van valami találóbb, mi méltóbb volna egy régészeti társulathoz, mint az az okoskodása, melylyel bebizonyítja, hogy Pope-nak egy tréfás költeménye [37] agyarkodó pamphlet a vallás és állam ellen. A «*Költészeti sülyedés mestersége*» egészen a jó rhetorika szinét viseli; felállítja az elveket, igazolja az osztályozásokat, s renkivüli szabatossággal és módszerrel sorolja fel a példákat: a tökéletes ész ez, az esztelenség szolgálatában.

Szenvedélyei, mint szelleme, nagyon erősek. Karczolás helyett tép; enyelgése gyászos; tréfából végig hurczolja az olvasót a betegség és halál minden undorán. Midőn egy Partridge nevü hajdani csizmadia csillagászszá lett, Swift zavartalan higgadsággal csillagvizsgáló nevet vett föl, elmélkedéseket írt e hivatás kötelességeiről és hogy bizalomra gerjeszsze az olvasót, maga is jövendölni kezd:

«Első jövendölésem csak kicsinység; de mégis megemlítem, hogy bebizonyítsam, mennyire járatlanok saját ügyeikben e balga állítólagos csillagászok. Partridgeot illeti, a kalendáriom-csinálót. Megkérdeztem saját szabá-

[37] *Az orzott hajfürt.*

lyaim szerint születési csillagát és rájöttem, hogy csalhatatlanul meg fog halni a legközelebbi márczius 29-kén, mintegy esteli tizenegy órakor, forró lázban; azért tanácslom, gondolja meg ezt s szedje idején rendbe ügyeit.»[38]

Elmulván márczius 29-ke, elbeszéli, mint jelent meg a temetés-rendező, hogy fekete posztóval vonja be Partridge lakását, azután Ned, a sírásó, kérdezve, hogy a sír egyszerű lesz-e vagy téglával kirakva, azután Mr. White, az ács, hogy beszegezze a koporsót; majd a kőfaragó számlájával. Végre utódja is megjön s a környéken település meg, «azt mondva hirdetésében, hogy a boldogult Mr. John Partridge házában lakik, kinek oly kitünő gyakorlata volt a bőrben, orvostudományban és csillagászatban.» Előre halljuk már a szegény Partridge tiltakozásait. Swift feleletében bebizonyítja, hogy meghalt, és csodálkozik szidalmai fölött.

«Bolondnak, gazembernek, szemtelen ficzkónak nevezni valakit, mert egy *tisztán elméleti kérdésben* más véleményen van, ez az én alázatos nézetem szerint nem illik oly nevelésű emberhez, mint Partridge úr. Magára Partridge urra hivatkozom, valószinű-e, hogy oly oktalan voltam s jövendöléseimet az egyetlen hazugsággal kezdtem, melyet valaha bennök találni véltek», oly közel álló családi eseményről, melyben a csalás fölfedezése oly köny-

[38]) My first prediction is but a trifle; yet I will mention it to show how ignorant those sottisch pretenders to astrology are in their own concerns. It relates to Partridge the almanack-maker. I have consulted the star of his nativity by my own rules and find he will infallibly die upon the 29-th March next, about eleven at night of a raging fever; therefore I advise him to consider of it, and settle his affairs in time.

nyű volt? Partridge úr csalódik, vagy a közönséget akarja megcsalni, vagy rá akarja szedni örököseit. [39]

A gyászos enyelgés még gyászosabb lesz másutt. Swift fölteszi, hogy ellenségét, Curl könyvárust megmérgezték, s elbeszéli halálküzdelmét. A kórházi orvos nem irhatna hidegebben visszataszítóbb naplót. A Hogarth alaposságával kidolgozott részletek szabatossága csodálatos, de iszonyú. Nevetünk, vagy inkább vigyorgunk, elszorult szivvel, mint valami kórházi őrült hóbortjainak láttára. Swift vidámságában is mindig tragikus marad; semmi sem hangolja le; akkor is sebez, mikor szolgálatunkra van. Még Stellához írt naplójában is bizonyos parancsoló zordonság van; nyájassága olyan, mint a tanítóé a gyermek iránt.

Nem lágyítja el a tizenhatéves leánynak sem kelleme, sem boldogsága. [40] Nem rég ment férjhez, s azt mondja neki, hogy a szerelem nevetséges szenvedély; [41] azután teljes otrombasággal hozzá teszi:

«Az önök fajtája több gondolatot, emlékezetet és figyelmet fordít arra, hogy hóbortos legyen, mint a menynyi szükséges volna, hogy bölcscsé és hasznossá váljék. Ha ezt meggondolom, fel nem foghatom, hogy önök emberi teremtmények; fajtájuk alig áll valamivel fölebb a

[39]) To call a man a fool and villain, and an impudent fellow, only for differing from him in a point merely speculative is, in my humble opinion, a very improper style for a person of his education. I will appeal to Mr. Partridge himself, whether it be probable I could have been so indiscret to bogin my predic, tion, with the only falsehood that ever was pretenned to be in them, and this in an affair at home?

[40]) *Letter to a very young lady.*

[41]) That ridiculous passion which has no being but in playbooks and romances.

majomnál. Sőt a majom sokkal mulatságosabb, kevésbbé gonosz és költséges állat; idővel tűrhető bírálóvá lehetne a bársony és brokát dolgában, és e pipere, a mennyire tudom, épen oly jól illenék neki, mint önöknek.»[42]

Az ily szellemet lecsillapítja-e a költészet? Itt is, mint másutt, boldogtalanabb mint akárki. Ki van zárva a képzelem nagy elragadtatásaiból, valamint a társalgás élénk szökdeléseiből. Nem tudja elérni sem a magasztost, sem a kellemest; nincs meg benne sem a művész elragadó lelkesülése, sem a nagyvilági ember mulattató társalgása. Két hasonló hang két egyenlő sor végén mindig megvigasztalta a legégetőbb fájdalmakat; az agg Múzsa, háromezer év mulva is ifjú és isteni dajka marad, és éneke elringatja a sorvadó nemzeteket, melyeket még meglátogat, valamint a viruló nemzedékeket, melyek közt megjelent. Az önkénytelen zene, melybe a gondolat burkolózik, elrejti a rútságot és leleplezi a szépséget. A lázas ember az esteli munka és éjjeli aggodalmak után megpillantja reggel a nyiló ég ragyogó fehérségét; kiemelkedik önmagából, s a feledéssel együtt mindenfelől a természet öröme hatol szivébe. Ha nyomorúság üldözi, a költői ihlet nem törölheti ugyan el, de átalakítja; megszépül, s ő szereti és ettől fogva elviseli; mert az egyetlen dolog, a miben nem tud megnyugodni, a kicsinyesség.

[42]) I never yet knew a tolerable woman to be fond of her sex.... your sex employ more thought, memory and application to be fools than would serve to make them wise and useful.... When I reflect on this, I cannot conceive you to be human creatures, but a sort of species hardly a degree above a monkey; who has more diverting tricks than any of you, is an animal less mischievous and expensive, might in time be a tolerable critick in velvet and brocade, and or aught I know, would equally become them.

Sem Manfred, sem Faust nem ürítette fenékig az emberi fájdalmat; nem ittak mást a keserű kehelyből, mint a nemes bort; nem jutottak seprejéig. Élvezték önmagukat és a természetet; megizlelték a nagyságot, mely bennök, és a szépséget, mely a dolgokban volt; fájó kezeikbe szorították mindazt a tüskét, melyet a szükség útunkba hintett, de rózsákat is láttak ott virulni, melyeket nemes vérök legtisztább cseppjei éltettek.

Mindebből semmi sincs Swift-nél: verseiből leginkább a költészet hiányzik. A pozitiv szellem nem képes ezt sem szeretni, sem megérteni; nem lát benne mást, mint gépet vagy divatot, s csak hiuságból vagy alkalmazkodásból használja. Midőn ifjú korában pindarikus ódákban tett kisérletet, siralmasan megbukott. Nem emlékszünk egyetlen sorára sem, melyből a természet iránti valódi érzés tünnék ki; az erdőkben csak tuskókat, a mezőkön csak buzás zsákokat látott. Ugy használta a mythologiát, mint a parókával szoktuk felcziczomázni magunkat, nem a maga helyén, kelletlenül vagy megvetéssel.

Legjobb munkája, *Cadenus és Vanessa*, szegényes, kopott allegoria. Hogy Vanessát magasztalja, fölteszi, hogy a nymphák és pásztorok Venus előtt perlekednek, amazok a férfiak, ezek a nők ellen, és hogy Venus, véget akarva vetni e vitáknak, Vanessában megalkotja a tökéletesség mintáját. Mi egyebet nyujthat ily eszme, mint lapos apostrophákat és iskolai hasonlatokat? Swift, ki valahol megirta az epikus költemény receptjét, itt először is maga használja fel. Azonkívül durva prózai ötletei minden pillanatban széttépik e görög cziczomát. Törvényszéki eljárást visz az égbe, szakkifejezéseket ad Venus szájába. Tanúkat vezet elő, «tényálladékot s a költségekben való elmarasztalást» emleget. Oly hangosan kiabál-

nak, hogy az istennő attól fél, kegyvesztésbe esik, elűzik az Olympról, visszaküldik hazájába, a tengerbe, «hogy ott éljen beékelve a sáros szirénekkel, s örökös böjtre kárhoztatva csak halat egyék».

Ha másutt elbeszéli Philemon és Baucis megható legendáját, travestiává aljasítja. Nem kedveli az antik nemességet és szépséget; a két isten kezei közt kolduló baráttá, Philemon és Baucis kenti parasztokká lesznek. Jutalmul templommá változik házuk, és Philemon plébános lesz, «a ki tizedről és papbérről beszél, pipáját szívja és ujságot olvas, agyarkodik a dissenterek ellen s erősen védi az isteni jogot». [43]

A rövid, tömör versek tele vannak éles szellemmel, rendkívül világosak, könnyedek, szabatosak; de La Fontaine mellett olyanok, mint az eczetté vált bor. Még mikor a bájos Vanessára kerül a sor, akkor is olyan marad költői ere; hogy gyermekségét magasztalja, iskolamester módjára mint valami mintaszerű gyermeket a díszpadba ülteti.

«Elhatározták, hogy a többiek viseletét az övé szerint fogják megitélni, csalhatatlan kalauz gyanánt. A rossz leányok fülében gyakran csengett Vanessa dicsérete. Ha miss Betty hibát követ el, vagy leejti kését, vagy feldönti a sótartót, anyja így szidja meg: Ezt Vanessa soha sem tenné!» [44]

[43] His talk was now of tithes and dues;
He smok'd his pipe and read the news.....
Against dissenters would repine,
And stood up firm for right divine.

[44] And all their conduct would be try'd
By her, as an unerring guide.
Offending daughters oft would hear
Wanessa's praise rung in their ear.

Különös módja Vanessa bámulásának s e bámulás bebizonyításának. Nymphának nevezi, s úgy bánik vele, mint iskolás leánynyal! «Cadenus tudott dicsérni, becsülni, helyeselni, de nem értett a szerelemhez.» [45] Nagyon igaz, és Stella úgy érezte ezt, mint a többiek. A versek, melyeket születésnapjára ír minden évben, olyanok, mint a nevelő korholásai és dicséretei; s ha jó kalkulust ad neki, ezt csak megszorításokkal teszi. Egyszer rövid prédikácziót olvas rá a türelem hiányáról; máskor bók fejében e gyöngéd figyelmeztetést dobja oda: «Stella, e születésnapod a harmincznegyedik; egygyel több vagy kevesebb, azon nem vitázunk. De azért ne búsulj Stella, bár termeted és korod meg lett kettőztetve azóta, hogy tizenhatéves korodban először láttalak, mint a legszebb szűzet a pázsiton. A mit szépséged veszített, bőven kárpótolja azt szellemed.» [46]

És kiváló izléssel folytatja:

«Oh ha az istenek ketté vágnák szépségedet, terme-

Miss Betty, when she does a fault,
Lets fall her knife or spills the salt,
Will then by her mother be chid:
«'Tis what Vanessa never did!»

[45] He now could praise, esteem, approve,
But understood not what was love.

[46] Stella, this day is thirty-four
(We sha'n't disoute a year or more).
However, Stella, be not troubled,
Although thy size and years are doubled,
Since first I saw thee at sixteen,
The brightest virgin on the green;
So little is thy form declin'd,
Made up so largely in thy mind.

tedet, éveidet és szellemedet, egy század sem mutathatna fel oly kecses, bölcs és szép egy pár nymphát!» [47]

Határozottan, ez az ember erős karú ács, a ki rettentő a munkában és verekedésben, de korlátolt, és úgy bánik a nővel, mintha gerenda volna. A rím és rhythmus nála csak hivatalos gépek, melyeket arra használ, hogy gondolatát tömörítse és útnak indítsa; de csak prózát illeszt belé, a költészet sokkal finomabb, hogysem e durva kezek megragadhatnák.

De mily igazságot és erőt fejt ki a prózai tárgyakban! Mennyire leszállítja e férfias meztelenség Addison és Pope keresett előkelőségének és mesterkélt költészetének értékét! Soha sem használ jelzőket; úgy hagyja gondolatát, a mint van; annyira becsüli, a mennyit maga, egyedül maga ér, s nincs szüksége sem ékesítésekre, sem előkészítésre, sem kibővítésre. Felül áll a mesterségszerű eljáráson, az iskolai elfogadott szabályokon, a rimelő hiuságán, a művészet nehézségein; uralkodik tárgyán és önmagán. Bámulatra készt ez egyszerűség és természetesség a versekben. Itt is, mint másutt, teljesen feltünik eredetisége és teremtő szelleme; túlhaladja klasszikus és félénk századát; igájába hajtja és megtöri a formát, mindent ki mer mondani, nem riad vissza semmi nyerseségtől. Ismerjük el a nagyságot e leleményben és merészségben; csak az a fensőbb rendű ember, ki mindent maga talál fel és semmit sem másol. Mily maró komikum van a *Vitás nagy kérdésben!* Egy kapitány fellépését a kastélyban, modorát, arczátlanságát, butaságát festi, és azt a bá-

[47] O, would it please the Gods to split
Thy beauty, size, vears and wit!
No age could furnish out a pair
Of nymphes so graceful, wise, and fair.

mulatot, melyet arczátlansága és butasága által érdemel. Először a háziasszony szolgál neki, a cselédek bedugják orrukat az ajtó hasadékán, hogy himzett ruháját lássák.

Irigységtől majd megpukkadnak a papok;
A cseléd bámulva szemét-száját tátja,
Mikor a tállal az asztalt körüljárja;
Én pedig Mollyval be-bekandikáltam,
Néztük a kapitányt finom ruhájában.
Higyje el, asszonyom, szépen jár a szája,
Hallja, a papokat hogy leszólja, rágja:
«Asszonyom», azt mondja, «ily ebédek mellett
Papok hiányában, a míg él, nem szenved;
Soha sem láttam még papot jó orr nélkül;
Az ördögöt inkább fogadnák vendégül.
Teringettét! erényt prédikálnak váltig,
De rajtok a böjtnek még nyoma se látszik.
Plébános ur sokat ád a komolyságra,
Mégis, félek, szemet vet a szobalányra;
Bárcsak szép kis keze legalább azt tenné,
Hogy rongyos csuháját megfoltozná kissé.
A hol papruhát látsz, százat tehetsz egyre,
Hogy otromba paraszt ficzkó lakik benne.
Nézd a papot, mikor belép a szobába,
Mennykőbe! ügyesebb a lovászom lába....
Noved, *Bluturk*, *Omur*,[48] és az egész csorda,
Lelkemre! nem méltó egy csipet burnótra!
A jó nevelésnek urfiak számára
A hadseregnél van legjobb iskolája.»[49]

[48] Ovid, Homer, Plutarch.

[49] The parsons for envy are ready to burst;
The servants amazed are scarce ever able
To keep off their eyes, as they wait at the table;
And Molly and I have thrust in our nose
To peep at the captain in all his fine clothes;
Dear madam, be sure he's a fine spoken man,
Do but hear on the clergy how glib his tongue ran;
«And madam, says he,» if such dinners you give,

Ezt «*látták*», és ebben áll SWIFT verseinek szépsége; egyéniek: nem kifejtett elméletek, hanem átérzett benyomások és összegyüjtött megfigyelések. Olvassuk el a *Divatos hölgy naplóját*, a *Női szellem bútorzatát* és annyi más darabját; kiirt párbeszédek ezek, vagy a szalonból való távozáskor följegyzett itéletek. Az «*Egy házasság története*» egy ötvenkét éves dékánt rajzol, ki fiatal és kaczér divathölgyet vesz nőül; nem veszszük-e észre már magában a czímben szent Patrik nőtlen hivének minden aggodalmát? Hol van bensőbb és keserőbb napló, mint *saját halálára* írt versei?

S a dékán? Még alighogy él,
Imádkoznak már lelkeért.
Alig piheg. Mennyekbe tért.
Még a lélekharang se szól,

You'll never want parsons as long as you live;
I ne'er knew a parson without a good nose,
But the devil's as welcome wherever he goes;
G—d—me, they bid us reform and repent,
But, z—s, by their looks they never keep lent;
Mister curate, for all your grave looks, I'm afraid
You cast a sheep's eye on her ladyship's maid;
I wish she would lend you her pretty white hand
In mending your cassock, and smoothing your band;
(For the dean was so shabby, and looked like a ninny,
That the captain supposed he was curate to Jenny.)
Whenever you see a cassock and gown,
A hundred to one but it covers a clown;
Observe how a parson comes into a room,
G—d—me, he hobbles as bad as my groom;
A scholar, when just from his college broke loose,
Can hardly tell how to cry bo to a goose;
Your Noveds, ant Bluturks, and Omurs, and stuff,
By G—, they don't signify this pinch of snuff;
To give a young gentleman right education,
The army's the only good school of the nation.

S a hirt már tudják mindenhol.
«Készen kell várnunk a halált!»
«Vagyona vajjon kire szállt?»
«Mindenfelé azt hirlelék,
Közczélra hagyta mindenét.»
«Közczélra! mily szeszély! nevetség!
Mit tett érette a közönség?
Merő hiúság! Mindenét
Od'adta — de meghalt elébb.
Hát nem tehette máshova?
Nem volt barátja, rokona?
Az idegennel kész jót tenni,
És önnön vérét elfelejti!».....
Szegény Pope gyászol egy hónapig,
Gay egy hétig, Arbuthnot egy napig.....
A nők gyöngédebb lelküek,
Fájdalmat jobban szinlenek,
Könnyeznek a hír hallatára:
«Meghalt a dékán — (mily szin járja?)»
«Nyugodjék békében szegény!
(Volátot mondok hölgyeim.)»
«Hat dékán fogja tartani
A szemfedőt — (mit hivjak ki?)»
«Bizonynyal el fog menni férje
Ily jó barát temetésére?»
«Nem, ilyesmit ő nem szeret,
S holnapra eligérkezett,
Mylady Clubot bántaná,
Ha tánczát elmulasztaná.
Két jó barát volt — (coeurt hivok) —
De hát el kellett válniok.
Megjött a dékán ideje,
Reméljük, most jobb a helye.

How is the dean? he's just alive.
Now the departing prayer is read.
He hardly breathes. The dean is dead.
Before the passing-bell begun,

Ilyen az emberi barátságok lajstroma. Minden költészet fölemeli a lelket, de ez lenyomja; a helyett, hogy elrejtené a valót, föltárja; nem ad illuziót, hanem elveszi. Ha a hajnalt akarja festeni, «az utczaseprőket, éji őröket» mutatja és a kofák kiabálását. Ha az esőt akarja rajzolni, leírja a megdagadt utczacsatornák «minden szinű és bűzű

The news through half the town has run;
Oh; may we all for death prepare!
What has he left? and who's his heir?
I know no more than what the news is;
'Tis all bequeated to public uses.
To public uses! there s a whim!
What had the public done for him?
Mere envy, avarice, and pride:
He grave itt all—but firs he died.
And had the dean in all the nation
No worthy friend, no poor relation?
So ready to do strangers good,
Forgetting his own flesh and blood!
Poor Pope will grieve a month, and Gay
A week, and Arbuthnot a day....
My female friends, whose tender hearts
Have better learned to act their parts,
Receive the news in doleful dumps:
«The dean is dead (pray, what is trumps?)
Then, Lord, have mercy on his soul!
(Ladies, I'll venture for the vole.)
Six deans, they say, must bear the pall.
(I wish I knew what king to call.)
Madam, your husband will attend
The funeral of so good a friend?
No, madam, 'tis a shocking sight;
And he's engaged to-morrow night:
My Lady Club will take it ill,
If he should fail her at quadrille.
He loved the dean—(I lead a heart)
But dearest friends, they say, must part.
His time was come, he ran his race;
We hope he's in a better place.'

sarát,» «a döglött macskákat, répaleveleket, rothadt halakat,» melyek össze-vissza keverve hömpölyögnek a pocsolyában. Hosszú versei magukkal hurczolják redőikben mindezt a szennyet. Mosolyognunk kell, látva, hogy a költészetet ily használatra aljasítják le; úgy látszik, mintha álarczos játékban vennénk részt; olyan ez, mintha a királynő kofának öltözném át. Megállunk s azzal az élvezettel szemléljük mindezt, melyet a keserű italnál szoktunk érezni. Az igazságot mindig jó megismerni, és a pompás darab mellett, melyet a művészek elénk tárnak, szükségünk van a rendezőre is, a ki tudtunkra adja a tapsonczok és statisták számát.

Szerencse volna, ha csak e számadásra szorítkoznék! A számok rútak, de csak a szellemet sértik; hátra van még más dolgok leirása, a lámpaolaj, a kulisszák bűze s mindaz, a mit nem lehet megnevezni. Nem tudjuk, hogyan jelezni, mennyire megy Swift; de mégis meg kell tennünk, mert e végletek mutatják kétségbeesésének és szellemének legnagyobb erőfeszítéseit. Hozzájuk kell nyulnunk, hogy megmérhessük és megismerhessük. Nem csak a sárba, hanem a piszokba rántja a költészetet; dühös őrült módjára hentereg benne, ott trónol és befecskendezi vele az áthaladókat. Az övéhez hasonlítva minden nyerseség illendőnek és kellemesnek látszik. Aretino és Brantôme, Lafontaine és Voltaire műveiben megvan a gyönyörnek valami gondolata. Az egyiknél a zabolátlan érzékiség, a többieknél a gonosz vidámság szolgál mentségül; megbotránkozunk, de nem undorodunk; nem szívesen látjuk az emberben a bika dühét vagy a majom pajzánságát; de a bika oly erős és tüzes, a majom oly szellemes és fürge, hogy utoljára is megnézzük vagy mulatunk rajtok. Aztán akármilyen durvák e festéseik, min-

dig csak oly dolgokról szólnak, melyek a szerelem kiséretéhez tartoznak.

De SWIFT csupán az emésztés következményeihez nyúl, s csak undorral és bosszúból nyúl hozzájok; borzalommal és gúnykaczajjal önti ki a nyomorultakra, kiket leír. Ne hasonlítsuk őt ebben Rabelaishez; ez a derék óriás, e részeges orvos vidáman nyujtózkodik szemétdombján, a nélkül, hogy valami rosszra gondolna; a szemétdomb meleg, kényelmes, nagyon jól lehet ott bölcselkedni és kialudni mámorunkat. Ily szörnyüséggé emelve és ily gondatlansággal élvezve, a testi működések költőiekké lesznek. Mikor a hordók torkába ürülnek és az ételek gyomrába merülnek, rokonszenvező részt veszünk e jólétben; ez óriási has döczögésében, e száj homéri kaczagásában mintegy füstön keresztül a bacchantikus vallások emlékeit, a termékenységet, a természet roppant örömét veszszük észre; első szüléseinek nagyszerűségei és kicsapongásai ezek. Ellenben a kegyetlen pozitiv szellem csak az aljasságokhoz ragaszkodik; nem akar mást látni, csak a dolgok visszáját; fájdalommal és merészséggel fegyverezve nem tartózkodik semmi aljas részlettől, semmi nyers kifejezéstől. Belép az öltöző szobába,[51] elbeszéli a szerelem kiábrándulásait,[52] megbecsteleníti valami gyógyszertári és orvosi keverékkel,[53] leírja az arczfestéket és a többit.[54] Estenkint a magányos falak hosszában sétál,[55] és e siralmas kutatásainál mindig ke-

[51] The lady's dressing room.
[52] Strephon and Chloe.
[53] A Love-poem from a Physician.
[54] The Progress of Beauty.
[55] The problem. — Examination of certain abuses.

zében tartja nagyító üvegét. Elgondolhatjuk, mit lát és mit szenved; ez az ő eszményi szépsége és enyelgő társalgása; és sejthetjük, hogy bölcsészetének, valamint költészetének és politikájának tárgya az irtózat és az undor.

V.

A *Hordó meséjét* sir William Temple házában irta, mindennemű olvasmányok közepett, mintegy az igazság és tudomány kivonatául. Azért ez elbeszélés szatirája minden tudománynak és minden igazságnak.

Először is a vallás szatirája. Úgy látszik, mintha védelmezné az angol egyházat; de mily egyház és mily hitvallás nincs befoglalva támadásába? Hogy tárgyát élénkítse, megszentségteleníti és a dogmatikus kérdéseket ruha-kérdéssé teszi. Egy atyának három fia volt, Péter, Márton és János; halálos ágyán mindegyiknek egy ruhát[56] hagyott, azon figyelmeztetéssel, hogy tisztán tartsák és gyakran keféljék. A három testvér egy ideig szavát fogadta és tisztességesen útazott, megölve «meglehetős számú óriásokat és sárkányokat».[57] Szerencsétlenségökre a városba kerültek, fölvették a városi szokásokat, beleszerettek több előkelő hölgybe, *Pénz* herczegnőbe, *Rang*-né ő nagyságába, *Gőg* grófnőbe, s hogy elnyerjék kegyöket, uracs módra kezdtek élni, dohányoztak, káromkodtak, verseket és adósságokat csináltak, voltak lovaik, párbajaik, szeretőik és törvényszolgáik. Egy felekezet támadt, melynek alapelve az volt, hogy a világ ruhatár; «mert a

[56] A keresztény igazságot.
[57] Az ősegyház üldözései és küzdelmei.

mit földnek neveznek, mi egyéb, mint zöldszegélyű kabát? és mi más a tenger, ha nem vízszintű mellény? A bikkfa igen előkelő parókát visel fején, és senkinek sincs szebb fehér ujjasa, mint a nyirfának.» Épen így áll a dolog a lelki tulajdonságokkal is: «a vallás vajjon nem köpenyeg és a lelkiismeret nem nadrág, melyet, ámbár a piszkosság és fajtalanság eltakarására való, igen könnyen le lehet vetni, hogy ezeknek szolgálatára álljon?..... A ruha teszi az embert; szépséget, szellemet, modort, nevelést, befolyást ad neki. Ha nehány darab hermelint és prémet bizonyos helyre tesznek, ezt birónak nevezzük; hasonlóképp a gyolcs és fekete selyem megfelelő egyesülését püspöknek mondjuk. [58] Azt is bebizonyították, hogy a ruha «a lélek, még pedig a szentirásból, mert benne van mozgásunk, életünk és lételünk».

Ezért a három testvér, csak igen egyszerű ruhával bírván, nagy zavarba jött. Például e pillanatban épen a váll-csokrok (*shoulder-knots*) voltak divatban, s atyjok

[58]) They held the universe to be a large suit of clothes which invests every thing: that the earth is invested by the air, the air is invested by the stars, and the stars are investee by the primum mobile.... What is that which some call land, but a fine coat laced with green? Or the sea but a waistcoat of water-tabby... You will find how curious journeyman nature has been to trim up vegetable beans. Observe how sparkish a periwig adorns the head of the beech, and what a fine doublet of white satin is worn by the birch.... Is not religion a cloak, honesty a pair of shoes worn out in the dirt, self-love a surtout, vanity a shirt, and conscience a pair of breeches, which, thoug a cover for lewdness as well as nastiness, is easily slipt down for the service of both?... If certain hermines and furs be placed in a certain position, we style them a judge; and so an apt conjunction of lawn and black satin, we intitle a bishop.

végrendelete határozottan megtiltotta, hogy ruháikhoz valamit hozzá tegyenek, vagy változtassanak rajtok vagy elvegyenek belőlök valamit.

«Hosszú gondolkozás után az egyik testvér, ki tudósabb volt a többinél, azt mondá, hogy talált valami kisegítőt. Igaz, mondá, hogy e végrendelet nem tesz említést, *totidem verbis,* a váll-csokrokról; de merem sejteni, hogy benne fogjuk találni *totidem syllabis.* E megkülönböztetést azonnal helyben hagyták valamennyien.»

De szerencsétlenségre az első szótagot sehol sem lehetett a végrendeletben feltalálni.

«E felsülés után az első testvér, ki az előbbi kibúvó ajtót fölfedezte, összeszedte bátorságát és így szólt: Testvérek, van még remény, mert bár nem találhattuk meg a váll-csokrokat *totidem verbis,* sem *totidem syllabis,* merem hinni, hogy fel fogjuk találni *tertio modo,* vagyis *totidem litteris.* Ez ötletet fennen helyeselték, s ekkor kutatni kezdtek a kéziratban és kiböngészték belőle az első szót *(shoulder)*; de ellenséges csillagzatuk azt a csodát tette, hogy *K* betűt nem tudtak találni. Ez nagy nehézség volt. De a megkülönböztető testvér, most hogy már munkába fogott, nagyon jó érveléssel bebizonyította, hogy a *K* új betű, törvénytelen, ismeretlen volt a tudósok korában s hogy egy régi kéziratban sem található. Erre megszünt minden nehézség; világosan bebizonyították, hogy a vállcsokrok apai rendeleten, *jure paterno,* alapulnak, és a mi három úri emberünk épen oly nagy és diszes csokrokkal parádézott, mint akárki.» [59]

[59] In this unhappy case they went immediately to consult their father's will, read it over and over, but not a word of a Shoulder-Knot.... After much thought, one of the brothers who

Más magyarázatok megengedték az arany paszományt, s egy pótvégrendelet helyben hagyta a lángszínű selyem bélést.

Szerencsétlenségre «a következő télen egy szinész, kit a paszományosok czéhe felbérelt, ezüst rojtos ruhában játszotta szerepét az új színdarabban, s dicséretes szokás szerint ez által divatba hozta az ezüst rojtokat. Erre a testvérek elővették atyjok végrendeletét s nagy bámulatukra e szavakat találták benne: «*Item,* lelkére kötöm és parancsolom fennevezett három fiamnak, hogy soha semmiféle *ezüst rojtot* se hordjanak fennevezett ruhájokon.» — Szünet után azonban a tudománya miatt már többször

happened to be more book-learned than the other two, said he had found an expedient. «It is true, said he, there is nothing in this will, *totidem verbis*, making mention of Shoulder-Knot; but I dare conjecture we may find them inclusive, or *totidem syllabis.* — Thus distinction was immediately approved by all; and so they fell again to examine; but their evil star had so directed the matter that the first syllable was not to be found in the whole writings. Upon which disappointment, he, who found the former evasion, took heart and said: Brothers, there is yet hopes, for though we cannot find them *totidem verbis*, nor *totidem syllabis*, I dare engage we shall make them out *tertio modo, or totidem litteris.* This discovery was also highly commended; upon which they fell once more to the scrutiny, and picked out SHOULDER; when the same planet, enemy to their repose, had wonderfully contrived that a K was not to be found. Here was a weighty difficulty; but the distinguishing brother, now his hand was in, proved by a very good argument that K was a modern illegitimate letter; unknown to the learned ages, nor any where to be found in ancient manuscripts.... Upon which all difficulty vanished: shoulder-knots were made clearly out to be jure paterno, and our three gentlemen swaggered with as large and flaunting ones as the best.

említett testvér, ki igen jártas volt az itészetben, kijelenté, hogy egy bizonyos szerzőnél, kit nem akar megnevezni, úgy olvasta, hogy e végrendeletben előforduló *rojt* szó *seprőnyelet* is jelent, és e helyen kétségtelenül ily értelemben kell venni. Az egyik testvérnek nem tetszett ez, az *ezüst* jelző miatt, melyet szerény véleménye szerint, legalább a közönséges beszédmód szerint, nem lehetett észszerűleg a seprőnyélre alkalmazni; de erre azt válaszolták, hogy e jelzőt mythologikus és allegorikus értelemben kell venni. Mindamellett még ezt az ellenvetést tevé: miért tiltotta volna meg atyjok, hogy seprőnyelet viseljenek ruhájokon, holott a figyelmeztetés sem természetesnek, sem illőnek nem látszik? De erre rövid uton letorkolták, mint a ki tiszteletlenül beszél oly mysteriumról, mely igen hasznos és értelemmel teljes, de nem szabad kiváncsian vizsgálni s nagyon aprólékos okoskodás alá vetni.» [60]

[60]) Next winter a player hired for the purpose by the corporation of fringe-makers, acted his part in a new comedy all covered with silver fringe, and according to the laudable custom gave rise to that fashion. Upon which the brothers consulting their father's will, to their great astonishment fohnd these words. «Item, I charge and command my said three sons to wear no sort of silver upon or about their said coat.» However, after some pause the brother so often mentioned for his erudition, who was well skilled in criticisms, haud found in a certain author, which he said would be nameless, that the same word which in the will is called *fringe* does also signify a *brcomstick* and doubtless ought to have the same interpretation in this paragraph. This another of the brothers disliked, because of that epithet *silver* which could not, he humbly conceived, in propriety of speech be reasonably applied to a broomstick; but it was replied upon him that this epithet was understood in a mythological and allegorical sense. However he objected again, why their father sho-

Végre a scholastikus testvér beléunt a megkülönböztetések keresésébe, jól elzárt szekrénybe tette a régi végrendeletet, és a hagyomány által szentesítette a divatokat, melyek kedvére voltak; azután valami örökséghez jutván, *Mylord Péter*nek neveztette magát. Testvérei, kikkel úgy bánt, mint szolgáival, megszöktek. Ismét felnyitották a végrendeletet s meg kezdték érteni atyjok akaratát. Márton, az anglikán, hogy visszaszerezze ruhája eredeti egyszerűségét, egymásután levágta az arany paszományokat, melyeket a tévedések korában rá raktak, de nehány himzést okosságból megtartott, nehogy eltépje a szövetet. János, a puritán, lelkesedésében mindent letépett, rongyokban maradt, annál irigyebb lett Márton ellen és félig megőrült. Ekkor az æolisták vagy ihlettek felekezetébe lépett, kik a szelet imádják, s azt állítják, hogy a szellem, vagy lehellet, vagy szél mennyei eredetű és minden tudományt magában foglal.

«Mert először is általában el van ismerve, hogy a tudomány felfujja az embereket, s másodszor a következő syllogismussal bizonyították be véleményöket: a szó nem egyéb, mint szél, a tudomány pedig szavakból áll, *ergo* a tudomány nem más, mint szél. De ezt a szelet nem szabad a véka alá rejteni, hanem szabadon kell közölni az emberi nemmel. Ezen és más hasonló súlyú okokból az æolisták azt állították, hogy a böfögés adománya az eszes teremtménynek legmagasztosabb cselekedete. Ezért lehet

uld forbid them to wear a broomstick on their coats, a caution that seemed unnatural and impertinent; upon which, he was taken up short, as one that spoke irreverently of a mystery, which doubtless was very useful and significant, but ought no to be over-curiously pried into, or nicely reasoned upon.

látni papjaikat, a mint százával egymásba kapaszkodnak s mintegy köralakú lánczot formálnak, mindegyikök fúvót tartva kezében, melyet szomszédja nadrágjához illeszt; ily módon annyira felfujják egymást, hogy hordóalakot öltenek, s ezért nevezik testöket igen megfelelő módon «az Ur edényeinek». És hogy még tökéletesebbé tegyék e dolgot, mivel az ember életlehellete orrlyukaiban rejtőzik, a legválasztékosabb, legépületesebb és legéltetőbb böfögéseket eresztették e nyiláson keresztül, hogy a mint kibocsátották, bizonyos szinezetet adjanak nekik.» [61]

A theologia, vallási viták és mystikus ihlettség ily magyarázata után mi marad fenn, még az anglikán egyházból is? Okos, hasznos, politikai köpenyeg, de mi egyéb? A bohózatosság, mint a nagyon erős kefe, a pecsétekkel együtt a ruhaszövetet is elvitte. Swift eloltotta

[61]) Czélzás a puritánok gyülekezeteire, orrhangú kiejtésökre. First, it is generaly affirmed or confessed that learing puffeth men up; and secondly they proved it by the following syllogism: words are but wind; and learning is nothing but words; ergo learning is nothino but wind. — .... This, when blown upto its perfection, ought not to be covetously hoarded up, stifled, or hid under a bushel, but freely communicated to mankind. Upon these reasons and others of equal weight, the wise aeolists affirm the gift of *belching* to be the noblest act of a rational.... creature.... At certain seasons of the year you might behold the piestrs among them in vast number.... linked together in a circular chain, wit every man a pair of bellows applied to his neighbour's breech, by which they blew each other to the shape and size of a tun; and for that reason with great propriety o speech did usually call their bodies their vessels.... and to render these yet more compleat, because the breat of man's life is in his nostrils, therefore the choicest, most edifying, and most enlivening belches were very wisely conveyed through that vehicle, to give them a tincture as they passed.

a tűzvészt, megengedjük; de csak úgy, mint Gulliver Lilliputban: a megmentett emberek megfúlnak menekvésökben, s a birálónak be kell fognia orrát, hogy a folyadék helyes alkalmazását és a mentő gép erejét bámulja.

Miután a vallást megfulasztotta, a tudomány ellen fordul; mert a kitérések, melyekkel elbeszélését félbeszakítja, hogy az újkori tudósokat utánozza és gúnyolja, szoros kapcsokkal vannak elbeszéléséhez fűzve. A könyv bevezetésekkel, előszavakkal, ajánlásokkal s más függelékekkel kezdődik, melyeket rendesen arra használnak, hogy vastagabbá tegyék a könyvet; hatalmas torzképek ezek az irók hiusága és fecsegése ellen. Azt mondja, hogy czéhökbe tartozik s fölfedezéseiket hirdeti. Csodálatos fölfedezések! Első kommentárjok «*Babszem Jankó*ról [62] lesz, melynek szerzője egy pythagoræus bölcsész volt. E mélységes értekezés magában foglalja a lélekvándorlás egész titkát és kifejti a lélek történetét minden állapotában. — *Whittington és macskája* ama rejtelmes Rabbi Jehuda Hannasi munkája, s a jeruzsálemi Misna Gemarájának védelmét tartalmazza és azon okokat, melyeknél fogva a babyloni fölé kell helyezni, az elfogadott vélemény ellenére.»

Ő maga jelenti, hogy ki fogja adni «a fülek egyetemes történetét, dicsbeszédet a hármas szám fölött, a minden korbeli csőcselék eljárásának alázatos védelmét, biráló tanulmányt a képmutató vinnyogás művészetéről, bölcsészeti, természettani és zenei szempontból,» s felhívja az olvasókat, hogy csalják ki tőle sürgetéseikkel e megbecsülhetetlen értekezéseket, melyek meg fogják vál-

[62] Könyvecske a gyermekek használatára, valamint *Whittington és macskája*, melyről alább lesz szó.

toztatni a világ arczulatát; azután a tudósok és szöveg-tisztogató itészek ellen fordulva, saját módjuk szerint bebizonyítja, hogy a régiek róluk beszéltek. Hol van ennél kegyetlenebb parodia az erőszakolt magyarázatokra?

«A régiek — úgymond — már beszéltek a kritikusokról, igaz, hogy képletes kifejezésekkel és a legfélénkebb óvatossággal; de a jelképek oly átlátszók, hogy nehéz felfogni, miként kerülhették el a modern izléses olvasó figyelmét?.... Így Pausanias azt mondja, hogy volt egyszer egy emberi fajta, mely gyönyörűségét találta abban, ha a könyvek fölösleges kinövésein rágódhatott, a mit a tudósok észrevevén, önmaguktól levagdosták munkáikról a holt és fölösleges ágakat. Csakhogy Pausanias ügyesen elrejti eszméjét a következő allegoria alá: a naupliaiak Argosban abból tanulták meg a szőlőtövek nyesését, mert észrevették, hogyha valami *szamár* rágódott egy szölőtöven, ez mindjárt jobban tenyészett és szebb gyümölcsöket termett.[63] Herodot ugyanazon hieroglyphekkel még sokkal

[63] The types are so apposite and the applications so necessary and natural, that it is not easy to conceive how any reader of a modern age or taste, could overlopk them.... For first: Pausanias is of an opinion that the perfection of writing correct was entirely owing to the institution of criticks; and that he can possibly mean no other than the true critick is, I think, manifest from the following description. He says they were a race of men, who delighted to nibble at the superfluities and excressencies of books, which te learned at length observing took warning, of their own accord, to lop the luxuriant, the rotten, the dead, the sapless, and the overgrown branches from their works. But now all this he cunningly shades under the following allegory: that the Nauplians in Argos learned the art of pruning their vines, by observing that when an *ass* had browsed upon one of them, it thrived the better and bore fairer fruits.

világosabban s csaknem *in terminis* beszél; olyan merész volt, hogy az igazi kritikusokat tudatlanságról és gonoszságról vádolta s ezt nyiltan ki is mondta; mert más értelmet nem lehet azon mondásának adni, hogy Libya nyugati részén szarvas *szamarak* vannak.[64]

Erre egész tömeg vérengző gúny jő. SWIFT-ben megvan a bántalmazás genialitása; oly leleményes a gúnyban, mint SHAKSPEARE a költészetben; s a mi jellemző vonása a legnagyobb erőnek, gondolatának és művészetének legvégső határáig megy. A tudomány után az észt ostorozza s nem hagy fennállni semmit az egész emberi szellemből. Orvosi komolysággal megállapítja, hogy az egész testből párák szállnak fel, melyek az agyvelőig emelkednek, s ezt épen hagyják, ha kevésbbé számosak, de felizgatják, ha nagy bőségben vannak; az első esetben békés polgárokat hoznak létre, a másodikban nagy politikusokat, vallásalapítókat és mély gondolkozású bölcseket, azaz bolondokat, úgy hogy az őrültség forrása az egész emberi szellemnek és a mindenség valamennyi intézményének. Ezért nagy igazságtalanság bezárva tartani a Bedlam *gentleman*jeit, s ha valami bizottságot küldenének ki megrostálásukra, ez sok rejtett tehetséget találna ez akadémiában, melyek képesek volnának a legmagasabb helyeket betölteni a hadseregben, államban és egyházban.

«Itt van egy tanuló, ki széttépi szalmáját, káromkodik, szitkozódik, tajtékzik, rácsozatát harapja s a nézők arczába üríti éjjeli edényét: állítsák őt a bölcs és érde-

[64] Herodotus holding the same hieroglyph speaks much plainer and almost in terminis; he has been so bold as to tax the true criticks of ignorance and malice, telling us openly (for I think nothing can be plainer), that in the western part of Libya there were asses with horns.

mes felügyelő biztosok egy dragonyos ezred élére és küldjék Flandriába a többiekkel. — Itt van a másik, a ki komolyan méregeti kutya-ólját, látnoki szellemű férfiú, ki ünnepélyesen járkál, mindig egyforma léptekkel, sokat beszél az idők nehézségéről, az adókról és a babyloni szajháról, nyolcz órakor pontosan bezárja ablakának fatábláit és tűzről álmodik..... Mily értékre emelkednének mind e tökéletességek, ha tulajdonosukat a citybe küldenék testvérei közé![65]...... Nem akarok hosszasan kiterjeszkedni a nagyszámú gavallérokra, zenészekre, költőkre, politikusokra, kiket e reform visszaadna a világnak...... Én magam, e jelentékeny igazságok szerzője, szintén például szolgálhatok, mert képzelő erőm könnyen megbokrosodik s rendkívül hajlandó elfutni eszemmel, mely, a mint hosszú tapasztalásból megfigyeltem, nagyon rossz lovas és könnyen kidobható nyergéből, s innen van, hogy barátaim soha sem akarnak magamra hagyni, míg ünnepélyesen meg nem igérem, hogy eszméimnek ilyen vagy amolyan módon szabad folyást engedek az emberi nem egyetemes hasznára.»[66]

[65] A következő leírások olyanok, hogy nem merjük lefordítni.

[66] Is any student tearing his straw in piece-meal, swearing and blaspheming, biting his grate, foaming at the mouth, and emptying his piss-pot in the spectator's faces? Let the right worshipfull commissioners of inspection give him a regiment of dragoons, and send him into Flanders among the rest.... You will find a third taking gravely the dimensions of his kennel; a person of foresight and insight, though kept quite in the dark.... He walks duly in one pace.... talks much of hard times and taxes and the whore of Babylon, bars up the wooden window of his cell constantly at eight o'clock, dreams of fire.... Now what a figure would all those acquirements make if the owner

Hogy ismeri és gúnyolja magát a boldogtalan! Mily őrült nevetés! mily zokogás van e rekedt vidámságban! Mi más marad hátra számára, mint megfojtani az emberi alkotás maradványát? Ki nem látja itt a kétségbeesést, melyből a laputai akademia származott? Nincs e az őrültség előize a képtelenség ez intensiv átgondolásában? Itt van mathematikusa, ki úgy tanítja a geometriát, hogy növendékeivel lepényeket nyelet el, melyekre tételeit írta; ott a moralista, ki a politikai pártok kibékítésére azt indítványozza, hogy az ellenséges agyakat ketté hasítja, s mindegyiknek felét kicseréli a másikkal; amott a nemzetgazda, ki az emberi kiürülésekből újra ki akarja vonni a

were sent into the city among his brethren! . . . Accost the hole of another kennel (first stopping your nose), you will behold a surly, gloomy, nasty, slovenly mortal, raking in his own dung, and dabbling in his urine; the best parts of his diet is the reversion of his own ordure, which, expiring into steams, whirls perpetually about, and at last reinfunds. His complexion is of a dirty yellow, with a thin scattered beard, exactly agreeable to that of his diet upon its first declination; like other insects who having their birth and education in a excrement, from thence borrow their colour and their smell . . . . Now is it not amazing the society of Warwick-lane should have no more concern for the recovery of so useful a member? . . . . I shall not descend so minutely, as to insist upon the vast number of beaux, fiddlers, poets, and politicians, that the world might recover by such a reformation . . . . Even I myself, the author of these momentous truths, am a person whose imaginations are hard-mouthed, and exceedingly disposed to run away with his reason, which I have observed from long experience to be a very light rider, and easily shaken off; upon which account my friends will never trust me alone, without a solemn promise tc vent my speculations in this or the like manner, for the universal benefit of mankind.

tápláló elemet! Swift szobája mellettök van, s mindnyájuk közt ő a legnyomorultabb, mert ő is, mint azok, szenynyel és őrültséggel táplálja szellemét, s azonfelül megvan benne az öntudat és undor is.

Szomorú ugyan az emberi őrültségre mutatni, de még szomorúbb az emberi elfajulás látványa: a szív közelebb van hozzánk, mint az ész; kevesebbet szenvedünk a badarság vagy butaság, mint a gonoszság vagy aljasság láttára, s úgy találjuk, hogy Swift enyhébb a *Hordó meséjében*, mint *Gulliver*ben.

Egész tehetsége és minden szenvedélye összetorlódott e könyvben; a pozitiv szellem rányomta alakját és erejét. Nincs semmi kellemes a költeményben vagy a stylben; egy közönséges ember, sebész, később kapitány naplója ez, ki hideg vérrel és józan észszel írja le az eseményeket és dolgokat, melyeket látott; nincs benne semmi érzék a szép iránt, semmi látszata a csodálkozásnak vagy szenvedélynek, semmi hang. Banks és Cook épen így beszélnek el. Swift csak a valószinűt keresi s el is éri. Művészete abból áll, hogy fölállít egy képtelen föltevést s ebből vonja le komolyan a következtetéseket.

A gépész logikus és technikus szelleme ez, mely elképzelve a gépezet megkisebbítését vagy megnagyobbítását, kiszámítja és följegyzi e változás következményeit. Egész gyönyörűsége abból áll, hogy világosan és alapos okoskodással látja e következményeket. Jó mérnök és statistikus módjára kimutatja az arányokat és a többit, nem hagyva el semmi triviális és pozitiv részletet; megmagyarázza a konyhát, istállót, a politikát; De Foe kivételével ebben nincs párja. A bolygó sziget delejtűs gépje, Gulliver átkelése Lilliputba, megérkezése és táplálkozása a lovaknál, mind olyan, hogy csalódásba ringat; egy szel-

lem sem ismerte jobban a természet és az emberi élet rendes törvényeit; egy szellem sem zárkózott oly szorosan ez ismeretébe; egy sem volt szabatosabb és korlátoltabb.

De mily hevesség van e szárazság alatt! Mily nevetségesekül tünnek fel érdekeink és szenvedélyeink, a lilliputi kicsinyes színvonalra szállítva, vagy összehasonlítva a roppant Brodingnaggal! Mi hát a szépség, ha a legszebb test is rútnak látszik az átható szemek előtt? Micsoda a mi hatalmunk, mikor egy féreg, a hangyaboly királya, fejedelmeink módjára «legmagasabb felségnek, a mindenség gyönyörüségének és rémületének» hivathatja magát? Mit ér a mi hódolatunk, mikor egy pygmeus, «ki a többieknél csak egy körömnyivel magasabb,» csupán ez okból félelemre és tiszteletre gerjeszti őket? Érzelmeink három negyedrésze balgaság, és szerveink gyámoltalansága egyedüli oka tiszteletünknek vagy szeretetünknek.

A társadalom még visszataszítóbb, mint az ember. Laputában, Lilliputban, a lovaknál, az óriásoknál, SWIFT egyaránt agyarkodik ellene, és soha sem fárad el abban, hogy lerántsa és lealjasítsa. Szemében «a tudatlanság, restség és a bűn ismertető jelei és érdemei a törvényhozónak. A törvények magyarázatára, értelmezésére s alkalmazására olyanokat választanak, kiknek tehetsége és érdeke azok elcsavarásában, megzavarásában és kijátszásában áll». A nemes ember testileg és lelkileg rothadt nyomorult, ki minden betegséget és bűnt egyesít magában, melyet a kicsapongók és gazemberek tíz nemzedéke hagyott rá. A törvénytudós felbérelt hazug, ki húsz évi gyakorlat által megszokta elcsavarni az igazságot, ha ügyvéd, eladni, ha biró. A miniszter kerítő, a ki megbecstelenítve nejét vagy a közjóért kiabálva, urává lett minden hivatalnak, és hogy jobban ellophassa a nemzet pénzét, megvásárolja a képviselőket *a nemzet* pénzén. A fejedelem végrehajtója min-

den bűnnek, képtelen a tisztességes embert felhasználni vagy szeretni, «meg van győződve, hogy trónja nem állhat fenn romlottság nélkül, mert az a bátor, hajthatatlan és büszke érzület, melyet az erény önt az emberbe, örökös békó a közügyekre nézve». Lilliputban azokat teszi miniszterekké, kik legjobban tánczolnak a kötelen. Laputában mindenkit, a ki megjelen előtte, arra kényszerít, hogy hasán csúszszék és a padozat porát nyalja.

Egyéb dicséretek között Swift ezeket mondja:

«Ha nemeseinek valamelyikét szelid és gyöngéd módon akarja kivégezni, bizonyos mérgezett barna porral hinteti be a padozatot, melyet amaz felnyalván, huszonnégy óra alatt bizonyosan belehal. De mindamellett, hogy igazságosak legyünk e fejedelem nagy kegyessége és azon gond iránt, melylyel alattvalóinak élete iránt viseltetik, (a miben Európa uralkodói is utánozhatnák) meg kell becsületére jegyeznünk, hogy szigorú parancsot szokott adni ily kivégzések után a padozat mérgezett részének derekas felmosására. Magam hallottam egykor, midőn parancsot adott, hogy megkorbácsolják egyik apródját, ki ez alkalommal meg volt bízva a padozat felmosásával, s ki gonosz indulatból elmulasztotta. E hanyagság miatt egy nagy reményű fiatal úr a kihallgatáson szerencsétlenségre meg lett mérgezve, ámbár a királynak e pillanatban semmi szándéka sem volt élete ellen; *de a kitűnő fejedelem megható jósággal elengedte a korbácsot a szegény apródnak, oly föltétel alatt, ha megigéri, hogy máskor különös rendelet nélkül soha sem fogja ezt tenni.*» [67]

[67] When the king has a mind to put any of his nobles to death in a gentle, indulgent manner, he commands the floor to be strewed with a certain brown powder of a deadly composition, which being licked up, infailliply kills him in twenty-four hours.

Mindez óriások, pygmeusok, bolygó szigetek arra valók, hogy megfoszszák az emberi természetet a fátyoltól, melylyel a szokás és képzelő erő befödte, s hogy egész valóságában és rútságában tüntessék föl. Még egy takarót kell fölemelni, a legcsalékonyabbat és legbensőbbet. El kell távolítni az ész ama látszatát, melybe burkolózunk. El kell nyomni a tudományokat, művészeteket, társadalmi összeköttetéseket, ipar-találmányokat, melyeknek fénye elvakít. Föl kell fedezni az emberben a *Yahoot*. Mily látvány!

«Több állatot láttam a mezőn, s egy-kettő ugyanazon fajtából, fákon kuporgott. Testök különös és idomtalan volt.... Fejöket és mellöket sűrű szőr fedte, mely némelyiknél göndör, másnál sima volt. Szakálluk volt, mint a kecskéknek, s hátukon hosszú vörös csík húzódott végig, valamint elül lábaikon; többi testök meztelen volt [68].... úgy hogy látni lehetett bőrüket, mely cserzett barna volt; oly fürgén mászkáltak a fák tetején, mint a mókusok, mert első és hátulsó lábaikon hosszú, hegyes és horgas karmaik voltak. A nőstények fejét hosszú, síma haj fedte, de

But in justice to this prince's great clemency and the care he has of his subjects' lives (wherein it were much to be wished that the monarchs of Europa would imitate him) it must be mentioned for his honour that strict orders are given to have the infected parts of the floor well washed after every such execution.... I myself heard him give directions that one of his pages should be whipped, whose turn it was to give notice about washing the floor after an execution, but who maliciously had omitted it; by which neglect, a young lord of great hopes coming to an audience, was unfortunately poisoned, although the prince at that time had no design against his life. But this good prince was so gracious as to forgive the poor page his whipping, upon promise that he would do so nom ore, without special orders.

[68] Kénytelenek vagyunk a leírás több vonását kihagyni.

arczukon és egész testükön csak bizonyos pehely volt. Emlőik első lábaik közt csüggtek, és járás közben gyakran csaknem a földet érték. Általában egész útazásom alatt sehol sem láttam ily visszataszító állatot, mely iránt ösztönszerüleg oly nagy ellenszenvet éreztem volna.»[69]

Swift szerint ezek a mi testvéreink. Minden ösztönünket megtalálja bennök. Gyűlölik és karmaikkal tépik egymást, undok vonaglások és üvöltések közt. Ime viszályaink forrása. Ha egy döglött tehenet találnak, mely ötvennek is elég volna, fojtogatják és véresre marják egymást, ámbár csak öten vannak; íme kapzsiságunk és háborúink képe. Ragyogó köveket ásnak ki, melyeket odvaikba rejtenek, szakadatlanul legeltetik rajtok szemeiket, s üvöltenek és oda vannak, ha elveszik tőlök; ez a mi pénzvágyunk eredete. Válogatás nélkül felfalnak mindent, füveket, bogyókat, gyökereket, rothadt húst, s kivált azt,

[69] At last I beheld several animals in a field, and one or two of the same kind sitting in trees. Their shape was very singular and deformed.... Their heads and breasts were covered with a thick hair, somme frizzled, and others lank. They had beards like goats, and a long ridge of hair behind their back, and the forepart of their legs and feet. But the rest of the body was bare so that I might see their skins, which were of a brown buff colour. They had no tails, nor any hair at all on their buttocks, except about the anus.... They climbed high trees as nimbly as a squirrel, for they had strong extended claws before and behind, terminated in sharp points and hooked.... The females had long lank hair on their head but none on their faces, nor any thing more than a sort of down on the rest of their bodies, except about the anus and pudenda. The dugs hung between their forefeet, and often reached almost to the ground as they walked.... Upon the whole I never beheld in all my travels so desagreeable an animal, or one against which I naturally conceived so great an antipathy.

a mit loptak, addig zabálva, míg hánynak vagy megpukkadnak; íme az emberi torkosság és hamisság képe. Van valami zamatos és egészségtelen gyökerök, melyet addig szopnak, míg ordítnak és fogaikat csikorgatják, megölelik vagy összekarmolják egymást, tántorognak és a sárban fetrengenek; íme a mi iszákosságunk képe. Minden falkának egy főnöke van, a leggonoszabb és legidomtalanabb valamennyi közt, s ezt egy kegyencz szolgálja, «kinek hivatala abból áll, hogy lábait és alfelét nyalja, vagy odvába vigye a nőstény yahookat; időnként egy-egy darab szamárhúst kap jutalmul, de végre elkergetik, ha a gazda rosszabb barmot talál; de mihelyt leteszik hivatalából, utódja az összes hím és nőstény kerületi yahook élén neki megy, s az egész banda rázúdítja kiürülését és tetőtől talpig bemocskolja vele.» [70] Ime az emberi kormányzat kivonata.

Sőt a yahooknak előnyt ad az emberek fölött, azt mondva, hogy a mi nyomorult eszünk rosszabbá tette és gyarapította mind e bűnt, s a Brodingnag királyával azon következtetésre jut, hogy az emberi nem «a legkártéko-

[70] In most herds there was a sort of ruling yahoo, who was always more deformed in body and mischievous in disposition than any of the rest; this leader had usually a favourite as like himself as he could get, whose employment was to lick his master's feet and posteriors, and drive the female yahoos to his kennel; for which he was now and then rewarded with a piece of ass flesh.... He usually continues in office till a worse can be found; but the very moment he is discarded, his successor, at the head of all the yahoos in that district, male and female, come in a body and discharge their excrements upon him from head to foot.

nyabb undok kis féregfajta, melyet a természet valaha a föld szinén engedett mászni.»[71]

Öt évvel azután, hogy ez értekezést irta az emberről, pamphletet adott ki a szerencsétlen Irland érdekében, mely mintegy legnagyobb erőfeszítése kétségbeesésének és szellemének.[72] Méltó, hogy egészen lefordítsuk. Egy irodalomban sem ismerünk hozzá foghatót.

«Azokra nézve, kik e nagy városban sétálnak vagy a vidéken utaznak, szomorú látványt nyujtanak az utczák, útak, kunyhó-ajtók, melyeket koldusnők lepnek el, kiket három, négy vagy hat gyermek kisér, mindnyájan rongyokban, s alamizsnáért alkalmatlankodnak minden útasnak..... Gondolom, minden párt megegyezik abban, hogy a gyermekek e bámulatos nagy száma az ország mai siralmas állapotában igen nagy szaporítása a terheknek; s azért a ki valami tisztességes, könnyű, nem költséges módot találna, melylyel e gyermekeket a közállam hasznos tagjaivá lehetne átalakítni, oly nagy szolgálatot tenne a közönségnek, hogy szobrot érdemelne, mint a nemzet megváltója. Ennélfogva alázattal előadom eszmémet, mely remélem, a legkisebb ellenvetésre sem fog találni.»[73]

[71] I cannot but conclude the bulk of your natives to be the most pernicious race of little odious vermin, that nature ever suffered to crawl upon the surface of the earth.

[72] «Szerény indítvány annak kivitelére, hogy a szegények gyermekei ne legyenek szüleik vagy az ország terhére, s hasznossá váljanak a közönségre. 1729». — Swift nehány évvel ezután megőrült.

[73] It is a melancholy object to those who walk through this great town, or travel in the country, when they see the streets, the roads, and cabin-doors, crowded with beggars of the female sex, followed by three, four, or six children, all in rags, and importuning every passenger for an alms .... I think it is agreed

A ki SWIFT-et ismeri, meg fog rémülni az ily kezdettől.

«Londonban hallottam egy igen értelmes amerikai ismerősömtől, hogy a fiatal, egészséges, jól dajkált gyermek egy éves korában a legízletesebb, legtáplálóbb és legegészségesebb eledel, sütve, kirántva vagy főzve; s nem kételkedem, hogy épen úgy lehetne fricasséenak vagy ragoutnak is elkészítni.

Alázattal kérem tehát a közönséget annak megfontolására, hogy a százhúszezer összeszámlált gyermekből húszezeret fenn kellene tartani a faj további szaporítására, kik közül a negyedrész lenne csak fiú, ... a többi százezret pedig egy éves korában el kellene adni az ország előkelő és gazdag embereinek; az anyát mindig arra figyelmeztetve, hogy az utolsó hónapban bőven szoptassa gyermekét, hogy így elég vastag és kövér legyen a finom asztalok számára. Egy gyermekből két tál étel telnék ki vendégségek alkalmával, ha pedig a család egyedül ebédel, az első vagy hátulsó negyed tisztességes tál ételt adna ki, s egy kis borssal vagy sóval fűszerezve nagyon jól meg lehetne főzni negyednapra, kivált télen.

Kiszámítottam, hogy az ujszülött gyermek egyremásra tizenkét fontot nyom, s tűrhető dajkálás mellett egy év alatt huszonnyolcz fontra nőhet.

by all parties that this prodigious number of children .... is in the present deplorable state of the kingdom, a very great additional grievance; and therefore, whosoever could find out a fair, cheap and easy method of making these children sound, easy members of the Commonwealth, would deserve so well of the public, as to have his statue set up for a preserver of the nation .... I shall now, therefore, humbly propose my own thoughts; which I hope will not be liable to the least objection.

Kiszámítottam azt is, hogy egy koldusgyermek (ideszámítva minden *cottagert*, munkást és a bérlők négy ötödrészét) dajkálási költsége mintegy két shillinget tenne évenkint, hozzászámítva a rongyokat is; s azt hiszem, egy *gentleman* sem vonakodnék, tiz shillinget fizetni egy jó kövér gyermek husáért, melyből, a mint mondám, négy tál kitünően tápláló étel telnék ki.

A takarékosabbak (s megvallom, oly időket élünk, melyek takarékosságot kivánnak) megnyúzhatják a testet, s a bőr, művészileg elkészítve, pompás kesztyűket szolgáltatna a hölgyeknek, és nyári csizmákat a finom urak számára.

A mi Dublin városunkat illeti, mészárszékeket lehetne felállítni a legalkalmasabb helyeken; s biztosak lehetünk, hogy mészárosok nem fognak hiányozni; ámbár inkább azt ajánlanám, hogy elevenen vegyék meg a gyermekeket, s a frissen vágott húst készítsék el, mint a malaczokkal szoktuk tenni.

Gondolom, inditványom előnyei épen oly világosak, mint számosak, s egyszersmind a legnagyobb fontosságuak. Először is, mint már említém, nagyban megcsökkentené a pápisták számát, kik minden évben nyakunkra nőnek, mert nemcsak legveszélyesebb ellenségeink, hanem egyszersmind legfőbb szaporítói a nemzetnek.... Másodszor, mivel százezer gyermek eltartása két éven felül egy év alatt fejenkint legalább is tiz shillingbe kerülne, a nemzeti vagyon ily módon ötvenezer fonttal gyarapodnék évenkint, nem számítva, hogy a finom izlésű urak asztalára egy új tál étel kerülne. És mind e pénz köztünk lenne forgalomban, mert a portéka egészen saját termelésünk és gyártmányunk..... Harmadszor, nagy biztatás lenne ez a házasságra, melyre minden bölcs nemzet vagy

jutalmakkal csábítja, vagy törvények és büntetések által kényszeríti alattvalóit. Növelné az anyák gondosságát és gyöngédségét gyermekeik iránt, ha biztosak lennének, hogy szegény kicsinyeik egész életökre el lesznek látva bizonyos tekintetben a közönség által.... Egyéb előnyöket is föl lehetne sorolni, például páczolt marhahús-kivitelünk gyarapodását, a disznóhús nagyobb elterjedését s a szalonnakészítés javítását.... De rövidségre törekedvén, mellőznöm kell ezeket és másokat.

Nehány kislelkű ember igen nyugtalankodik az élemedett, öreg vagy béna szegény emberek nagy tömege miatt; azt kivánják tőlem, gondoljak ki valamit, mily módon lehetne a nemzetet legkönnyebben megszabadítni e súlyos tehertől. De én cseppet sem aggódom e miatt, mert jól tudjuk, hogy a hidegtől és éhségtől, piszoktól és férgektől mindennap oly gyorsan pusztulnak és rothadnak, a mint okosan csak várni lehet. S a mi a fiatal munkásokat illeti, ezek most csaknem hasonló reménynyel biztatnak; nem tudnak munkát kapni, s következőleg a táplálék hiányában oly mértékben pusztulnak, hogy ha valamikor véletlenül közmunkára fogadják fel őket, nincs rá elég erejök. És így mind maguk, mind az ország szerencsésen megszabadulnak a jövendő bajoktól.» [74]

[74] I have been assured by a very knowing American of my acquaintance in London, that a young healthy child, well nursed, is, at a year old, a most delicious, nourishing, and wholesome food, whether stewed, roasted, baked, or boiled; and I make no doubt that it will equally serve in a fricassee or a ragout.

I do therefore humbly offer it to public consideration that of the hundred and twenty thousand children already computed, twenty thousand may be reserved for breed, whereof one-fourth part to be males.... that the remaining hundred thousand may, at

És e kannnibáli gúnynyal fejezi be:

«Őszinte szívvel kijelentem, hogy a legkisebb személyes érdekem sincs ez üdvös munka végrehajtásában, s

a year old, be offered in sale to the persons of quality and fortune thıough the kingdom; always advising the mother to let them suck plentifully in the last month, so as to render them plump and fat for good tables. A child will make two dishes at an entertainment for friends, and when the family dines alone, the fore or hind quarter will make a reasonable dish, and seasoned with a little pepper or salt, will be very good boiled on the fourth day, especially in winter.

I have reckoned, upon a medium, that a child just born will weigh twelve pounds, and in a solar year, if tolerably nursed, will increase to twenty-eight pounds.

I have already computed the charge of nursing a beggar's child (in which list I reckon all cottagers, labourers, and four-fifths of the farmers), to be about two shillings per annum, rags included; and I believe no gentleman would repine to give ten shillings for the carcass of a good fat child, which, as I have said, will make four dishes of excellent nutritive meat.

Those who are more thrifty (as I must confess the times require), may flay the carcass: the skin of which, artificially dressed, will make admirable gloves for ladies, and summer boots for fine gentlemen.

As to our city of Dublin, shambles may be appointed for this purpose, in the most convenient parts of it; and butchers we may be assured will not be wanting; although I rather recommend buying the children alive then dressing them hot from the knife, as we do roasted pigs....

I thing the advantages by the proposals which I have made are obvious and many, as well as of the highest importance. For first, as I have already observed, it would greatly lessen the number of papists, with whom we are yearly overrun, being the principal breeders of the nation, as well as our most dangerous enemies.... Thirdly, whereas the maintenance of a hundred thousand children, from two years old and upwards, cannot be

nem vezet más ok, mint hazám java. Nincsenek oly gyermekeim, kik által ily módon nehány fillért szerezhetnék, mert a legfiatalabb kilencz éves, feleségem pedig már túl van azon, hogy teherbe eshetnék.» [75]

computed at less than ten shillings a piece per annum, the nation's stock will be thereby increased fifty thousand pounds per annum, beside the profit of a new dish introduced to the tables of all gentlemen of fortune in the kingdom, who have any refinement in taste. And all the money will circulate among ourselves, the goods being entirely of our own growth and manufacture... Sixthly, this would be a great inducement to marriage, which all wise nations have either encouraged by rewards or enforced by laws and penalties. It would increase the care and tenderness of mothers toward their children, when they were sure of a settlement for life to the poor babes, provided in some sort by the public, to their annual profit or expense .... Many other advantages might be enumerated, for instance, the addition of some thousand carcasses in our exportation of barrelled beef; the propagation of swine's flesh, and improvement in the art of making good bacon.... But this, and many others, I omit, being studious of brevity.

Some persons of desponding spirit are in great concern about that vast number of poor people who are aged, diseased, or maimed; and I have been desired to employ my thoughts, what course may be taken to ease the nation of so grievous an encumbrance. But I am not in the least pain upon that matter, because it is very well known, that they are every day dying and rotting by cold and famine and filth and vermin, as fast as can be reasonably expected. And as to the young labourers, they are now in almost as hopeful a condition; they cannot get work, and consequently pine away for want of nourishment to a degree that, if at any time they are accidentally hired to common labour, they have not strength to perform it. And thus the country and themselves are happily delivered from the evils to come.

[75] I profess in the sincerity of my heart that I have not the least personal interest in endeavouring to promote this necessary

Sokat beszéltek a boldogtalan nagy emberekről, például PASCAL-ról. De mi azt véljük, hogy sikoltásai és gyötrelmei enyhék voltak e nyugodt értekezéshez képest.

Ilyen volt e nagy és boldogtalan lángész, a klasszikus korszak legnagyobb, a történelem legboldogtalanabb szelleme. Minden izében angol, kit angol tulajdonságainak túlsága ihletett és emésztett; megvolt benne a vágyak ama mélysége, mely alapvonása a fajnak, ama roppant büszkeség, melynek bélyegét a szabadság, uralom és siker megszokása nyomta a nemzetre, a pozitiv szellem ama szilárdsága, melyet az üzleti gyakorlat vitt be az országba. Zabolátlan szenvedélyei és hajthatatlan büszkesége kizárták a hatalomból és tevékenységből; józan eszének éles látása és korlátoltsága kizárta a költészetből és bölcseletből; meg volt fosztva a vigasztalástól, melyet a szemlélkedő élet nyujt, s a foglalkozástól, melyet a gyakorlati élet ad; magasabban állt, hogy szívvel-lélekkel egy vallási felekezethez vagy politikai párthoz csatlakozzék; sokkal korlátoltabb volt, hogy megnyugvást találjon a magasztos tanokban, melyek minden vallást kiegyeztetnek, vagy a nagy rokonszenvben, mely átölel minden pártot. Természete és környezete arra kárhoztatta, hogy harczoljon, a nélkül, hogy szeretne valami ügyet, írjon, a nélkül, hogy lelkesülne a művészetért, gondolkozzék, a nélkül, hogy elérjen valami dogmát, *condottiere* legyen a pártok ellen, embergyűlölő az emberrel szemben, sceptikus a szépség és igazság iránt. De ugyanezen környezet és ter-

work, having no other motive than the public good of my country, by advancing our trade, providing for infants, relieving the poor, and giving some pleasure to the rich. I have no children by which I can propose to get a single penny; the youngest being nine years old, and my wife past child-bearing.

mészet, mely kiűzte a boldogságból, szerelemből, hatalomból és tudományból, a franczia utánzás és klasszikus mérséklet e korszakában oly rendkivüli magaslatra emelte, hol leleményének eredetisége és hatalma által egyenrangú BYRON-nal, MILTON-nal, SHAKSPEARE-rel, s határozott vonásokkal nyilatkoztatja ki nemzetének jellemét és szellemét. Az érzékenység, pozitiv szellem és büszkeség páratlan stylt kovácsolt számára, melynek hevessége borzasztó, hidegvére lesujtó, hatása gyakorlati, melyet megvetés, igazság és gyűlölet edzett, mely a bosszú és harcz tőre lett kezében, s élétől és mérgétől felsikoltottak és meghaltak ellenségei. Mint pamphlet-iró a kormány és ellenzék ellen, a biró, uralkodó és hóhér hangján tépte szét vagy tiporta össze ellenfeleit. Mint nagyvilági ember és költő feltalálta a kegyetlen tréfát, a gyászos kaczagást, a keserű ellentétek görcsös vidámságát, s míg a mythologiai fegyverzetet kénytelen rongy gyanánt magával hurczolta, egész egyéni költészetet teremtett magának a köznapi élet nyers részleteinek festése, a fájdalmas bohózatosság ereje, a rejtegetett piszok irgalmatlan kinyilatkoztatása által. Mint bölcsész minden bölcsészet ellen, megteremtette a realisztikus epost, a komoly parodiát, mely mértanilag levonva, képtelen, mint az álom, hiteles, mint a jegyzőkönyv, vonzó, mint a rege s lealjasító, mint a surló rongy, melyet koronául tesznek egy isten fejére. Ez volt nyomorúsága és ereje; elszorult szívvel fordulunk el ily látványtól, de csodálattal telünk el, s azt mondjuk, hogy a palota akkor is szép, mikor ég; a művészek hozzátennék: «kivált mikor ég».

TARTALOM.

III. KÖNYV.

A KLASSZIKUS KOR.

I. FEJEZET.
A RESTAURATIO.

1. §.

Az élvhajhászok.

2. §.

A nagyvilági emberek.

II. FEJEZET.

DRYDEN.

III. FEJEZET.

A FORRADALOM.

IV. FEJEZET.

ADDISON.

V. FEJEZET.

S W I F T.

DATE DUE
